

HUGO VICTOR
A NEVETÓ
9.170 EMBER

HUGO VICTOR

A ^{41.}
NEVETŐ EMBER

FORDITÓTTA:
HAJÓS KORNÉL

MÁSODIK KÖTET

BUDAPEST

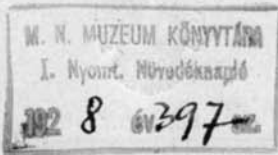
A NÉPSZAVA-KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA. VII, ERZSEBET-KÖRUT 35

Országos Széchényi Könyvtár

59170

Pro. gall.
3. 395

MÁSODIK RÉSZ

A KIRÁLY PARANCSÁRA

(FOLYTATÁS)

Országos Széchényi Könyvtár

HARMADIK KÖNYV

A HASADÉK KEZDETE

Országos Széchényi Könyvtár

I.

A Tadcaster-fogadó.

Londonnak ebben az időben csak egy hidja volt, a London-Bridge, amelyre házakat építettek. Ez a hid kötötte össze Londont Southwark külvárossal, amelynek szűk utcáit és sikátorait a Themse kavicsával kövezték ki. Ebben a külvárosban is szűk helyen sok fából épült ház és kunyhó volt, könnyen elhamvadó zürzavarban, amelyben a tűz kedvére pusztíthatott. 1666-ban meg is tette.

Southwarket akkoriban *Szudrik*nek ejtették ki; ma körülbelül úgy mondják *Szuszuork*. Különböző módon az angol nevek kiejtésének, ha nem ejtik ki egészen. Southampton helyett azt lehet mondani *Sztpntn*.

Ez volt az az idő, amikor a *Chatham* nevet úgy ejtették ki *Je t'aime*.

Az akkori Southwark úgy hasonlít a maihoz, mint Vaugirard Marseillehez. Akkor falu volt, most város. De mégis nagy hajóforgalma volt. A Themse partjára épített régi és hosszú cyclopfalon karikák voltak megerősítve, melyekhez kiköthették a folyam járműveit. Ezt a falat Effroc falának vagy Effroc-Stonenak nevezték. Yorknak, amikor a szászok birtokában volt, Effroc volt a neve. A legenda azt állítja, hogy egy Effroc herceg vízbe fulladt e fal tövében. A víz ezen a helyen valóban elég mély volt egy herceg számára. Apály idején is volt jó hat öl mélységű. E kis kikötő kiválósága oda vonzotta a tengeri hajókat és a vén holland tengeri potroh, a *Vograat*, ott szokott kikötni az Effroc-Stonenál. A *Vograat* hetenként egyszer közvetlenül átkelt Londonból Rotterdamba és Rotterdamból Londonba. Más hajók naponként kétszer indultak el akár Deptfordba, akár Greenwichbe akár Gravesendbe, egyik

dagállal elindultak, a másikkal visszatértek. A gravesendi utat, noha husz mérföld volt, megtették hat óra alatt.

A *Vograat*-hoz hasonló hajómintát ma már csak a tengerészeti muzeumokban lehet látni. A potroha kínai bárkához hasonlított. Abban az időben, amikor Franciaország Görögországot utánozta, Hollandia Kínát követte. A *Vograat* kétárbocos, nehéz teknőjét vízmentesen kétfelé választotta egy igen mély kamara a közepén és két fedélzete volt elől és hátul, ezek csupaszok voltak, mint a mai tornyos vashajók, ezzel csökkentették a fölületet, amibe a hullámok viharos időben belekapaszkodhattak, de a személyzetet jobban veszélyeztették a hullámesapások, mert nem volt párkánya. Aki leesett, semmi sem tartotta vissza a fedélzeten. Sok ember pusztult el így és emiatt abbahagyták az ilyen hajók építését. A *Vograat* egyenesen Hollandiába ment, Gravesendnél meg sem állt.

Egy ódon kőpárkány, inkább szikla, mint fal, vonult végig az Effroc-Stone hosszában és minden vizállásnál elérhető lévén, megkönnyítette a hajók kikötését. Hellyel-közzel lépcsők szakították meg a falat, amely Southwark déli csucsát határolta. Az Effroc-Stone tetején földhányás tette lehetővé, hogy a járókelők reá könyökölhessenek, mint a kőpartok mellvédjére. Onnan látható volt a Themse. A víz másik partján London megszűnt. Ott már csak mezők voltak.

Az Effroc-Stonetól fölfelé, a Themse kanyarodásánál, majdnem szemben a Saint-James palotával, a Lambeth-House mögött, nem messze a Foxhall sétától (ez a név valószínűleg *vaux-hallból* származott) egy porcellángyár és egy üveghuta között, amelyben festett üvegeket készítettek, hatalmas, üres térség volt, amelyen fű sarjadzott és amelyet Angliában egykor bowlings-greennek neveztek. Bowling-greenből, ami golyózáshoz szolgáló zöld szőnyeget jelent, a franciák boulingrint csináltak (golyó a zöldben). Ezt a mezőt most bent tartják a házban, csakhogy most az asztalra teszik és posztóból van gyeppel helyett és billardnak hívják.

Különben nem tudjuk, miért csinálták még a *boulingrin* szót is, miután már megvolt a *boulevard* (*boule-vert*), ami ugyanazt teszi, mint *bowling-green*.

Meglepő, hogy olyan komoly személyiség, mint a szótár, ilyen haszontalan fényüzéssel foglalkozik.

A southwarki bowling-greennek Tarrinzeau-field volt a neve, mert valamikor a Hastings báróké volt, akik egyuttal mauchlinei és tarrinzeaui bárók is. A hastingsi lordoktól a Tarrinzeau-field a Tadcaster lordok birtokába került, akik átadták a nyilvános-ságnak, mint később egyik orleánsi herceg a Palais-Royalt adta át a közhasználatnak. Később legelő lett a Tarrinzeau-field és parochiális birtok.

A Tarrinzeau-field állandó vásártér volt, amelyet elárasztottak a szemfényvesztők, egyensúlyozók, komédiások, a vásári bódék zenészei és mindig tele volt ostobákkal, akik „eljöttek megnézni az ördögöt”, amint Sharp érsek mondta. Az ördögöt megnézni annyit tesz, mint színházba menni.

Több korecsma nyílt erre térre, amelyen egész évben ünnep volt és boldogultak, mert a vásári színházak közönsége sűrűn járt oda. Ezek a korecsmák egyszerű bódék voltak, amelyekben csak nappal laktak emberek. Este a korecsmáros zsebébe tette a csapszék kulcsát és elment. Csak egyik csapszék volt lakóház. Más lakás nem volt az egész bowling-greenen, a vásári bódék egyik pillanatról a másikra eltűnhettek, tekintettel a komédiások esavargó hajlamaira. A vándorkomédiások életének nincs gyökere.

Ez a csapszék, amelyet a régi urairól Tadcaster-fogadónak is neveztek, inkább fogadó volt, mint korecsma és inkább szálloda, mint fogadó; széles kocsibejárója volt és elég nagy udvara.

A kocsibejáró, amely az udvarról a térre szolgált, volt a Tadcaster-szálló törvényes kapuja, de volt mellette egy fattyu ajtó is. Aki fattyut mond, kedvencet mond. Mindenki csak ezen az alacsony ajtón járt be. A tulajdonképpen való korecsmába nyílt, amely széles, füstös, alacsony helyiség asztalokkal volt bebutorozva. Az első emeleten egy ablak volt fölötte, amelynek vasrácsáról függött le a csárda cégére. A belülről elrekeszelt és eltorlaszolt nagy kapu soha se nyílt ki.

Csak a korecsmán keresztül lehetett az udvarra jutni.

A Tadcaster-fogadóban a gazda és egy fiu lakott. A gazdát Niclessnek hívták, a fiut Govicumnak.

Nicless mester — nyilván Nicolas, ami csak az angol kiejtésben lett Nicless — fősvény és rettegő öregember volt, aki tiszteletben tartotta a törvényeket. Különben szőrös volt a szeméig, még a keze is. Ami a tizennégy éves fiut illeti, aki bort öntött a vendégeknek és a Govicum névre hallgatott, nagyfejű, vidám gyerek volt és kötényt viselt.

A földszinten aludt egy zugban, ahol azelőtt a kutyát tartották.

Ennek a zugnak egy lyuk volt az ablaka, amely a bowling-greenre nyílt.

II.

Ékesszólás a szabadban.

Egy estén, mikor nagy szél fujt és elég hideg volt, mikor az embereknek a világon minden okuk megvolt, hogy siessenek az utcán, egy ember, aki végigment a Tarrinzeau-fielden a Tadcaster-fogadó fala mellett, hirtelen megállt. Az 1704. és 1705.-i tél utolsó hónapja volt. Ez a férfi, akinek a ruházata matrózra vallott, jóképű és deli termetű volt, ami előírás az udvari embereknel és nem tilos a népnek. Miért állt meg? Hallgatózni. Mire hallgatózott? Egy hangra, mely a fal tulsó oldalán beszélt és bár kissé öreges, de elég csengő volt, hogy az utcán járók is meghallhatták. Ugyanakkor a kerítés mögött, ahol a hang szónokolt, néptömeg zajongása is hallható volt. A hang így beszélt:

— Londoni férfiak és asszonyok ime itt vagyok. Szivemből szerencsét kívánok ahhoz, hogy angolok vagytok. Nagy nép vagytok ti. Többet mondok, nagy csőcselék vagytok. Ökölcsapásaitok még szebbek, mint a kardesapásaitok. Jó étvágyatok van. Ti vagytok az a nemzet, amely megeszi a többieket. Nagyszerű hivatal. A világnak ez a fölszivása Angliát külön helyre sorozza. Különösek és meglepőek vagytok, mint politikusok és filozófusok, a gyarmatok, a népesség és az ipar kezelésében és abban, hogy rosszat tegyetek másoknak, amiből nektek hasznotok van. Közeledik a pillanat mikor a földön csak két

főirat lesz, egyikről azt fogják olvasni: *Emberek számára*; a másikon az lesz olvasható *Angolok számára*. Ezt a ti dicsőségetekre állapítom meg én, aki nem vagyok sem angol, sem ember, minthogy olyan szerencsés vagyok, hogy medve lehetek. Sőt, mi több, doktor vagyok. Ez együtt jár. Gentlemanek, én tanítok. Mit? Kétféle dolgot, azt, amit tudok és azt, amit nem tudok. Gyógyszereket árulok és eszméket adok. Közeledjetek és hallgassatok. A tudomány szívesen lát benneteket. Nyissátok ki a fületeket. Ha kicsi, nem sok igazságot tud fölfogni; ha nagy, sok butaság fér el benne. Tehát figyelem. A Pseudodoxia Epidemica-t fogom tanítani. Van egy cimborám, aki megneveltet benneteket, én gondolkodóba ejtelek. Együtt lakunk egy ketrecben, miután a nevetés épp olyan jó családból való, mint a tudomány. Mikor azt kérdezték Demokritostól: Mit tudsz? azt felelte: Nevetni. Én pedig, ha megkérdeznék: Mit nevezsz? Azt felelném: Én tudom. Különben, én nem nevetek. Én a népszerű tévedések helyreigazítója vagyok. Elvállalom, hogy kitisztogatom az értelmeteket. Elég tisztátalan. Isten megengedi, hogy a nép csalódjék és megcsalják. Nem kell, hogy az ember ostobán szemérmes legyen; én nyíltan bevallom, hogy én hiszek Istenben, még akkor is, ha nincs igaza. Csak éppen, ha szemetet látok — a tévedés szemét — elsöpröm. Honnan tudom, amit tudok? Ahhoz csak nekem van közöm. Mindenki onnan veszi a tudományt, ahonnan lehet. Lactantius kérdéseket intézett Vergilius bronz szobrához és az felelt neki; II. Szilveszter a madarakkal beszélgetett; a madarak beszéltek-e vagy a pápa csiripelt? Ez kérdés marad. Rabbí Eleazar halott gyermeke szent Ágostonnal csevegett. Köztünk mondván, én kételkedem ezekben a dolgokban, kivéve az utolsót. A holt gyermek beszélt, jó, de a nyelve alatt arany lemez volt, amelybe különféle csillagzatokat véstek. Tehát esalt. A dolog világos. Látjátok, mérsékelem magam. Elválasztom az igazságot a hamisságtól. De lássátok, vannak más tévedések is, amelyekben bizonyára részetek van és amelyekből szeretnék megszabadítani. Dioscorides istent sejtett a beléndekben, Chrysiszpos a kutyatejben, Josephus a retekben, Homeros a hagymában. Mindannyian csalódtak. Aki a növényekben lakik, nem isten, ha-

nem démon. Én bebizonyítottam. Nem igaz, hogy annak a kigyónak, amely Évát kísértetbe vitte, emberi arca volt, mint Cadmusnak. Garcias de Horto, Cadamosto és Jean Hugo, trévesi érsek, tagadják, hogy elegendő volna egy fát megfűrészelni ahhoz, hogy elefántot fogjunk. Hajlandó vagyok hinni nekik. Polgárok, Lucifer erőfeszítései okozzák a hamis véleményeket. Ilyen fejedelem uralkodása alatt meg kell jelenniök a tévelygések és a kárhozat meteorjainak. Nép, Claudius Pulcher nem azért halt meg, mert a tyukok vonakodtak kijönni az ólból; az igazság az, hogy Lucifernek, előre látván Claudius Pulcher halálát, gondja volt arra, hogy az állatokat megakadályozza a táplálkozásban. Ha Belzebub fölruházta Vespasianust azzal az adománnyal, hogy pusztá érintésével meggyógyítsa a bénákat és visszaadja a vakok látását, ez magában véve dicséretes dolog volt, de az oka volt bűnös. Gentlemanek, óvakodjatok az áltudósoktól, akik kitépik a fehér kigyófüvet és mézből meg a kakas véréből szemesepeket csinálnak. Tanuljatok meg tisztán látni a hazugságokban. Nem igaz, hogy az Orion Jupiternek természetes szükségletéből született; az igazság az, hogy Merkur teremtette meg ezen a módon azt a csillagot. Nem igaz, hogy Ádámnak köldöke volt. Mikor szent György megölt egy sárkányt, nem volt mellette egy szentnek a leánya. Szent Jeromos szobájában nem volt óra a kandallón; először, mert barlangban lakott és nem is volt szobája; másodszor, mert nem volt kandallója; harmadszor, mert akkor még nem léteztek órák. Igazítsuk helyre a tévedéseket, igazítsuk helyre. Oh pogányok, akik engem hallgattok, ha azt mondják nektek, hogy gyík terem az agyvelejében annak, aki macskafüvet szagol; hogy a rothadó ökörből méh lesz, alóból pedig darázs; hogy a halott ember nehezebb, mint az élő; hogy a bakkecske vére föloldja a smaragdot; hogy ha ugyanazon a fán egy hernyót, egy legyet és egy pókot vesznek észre, az éhinséget, háborút és járványt jelent; hogy a tehetlenséget meg lehet gyógyítani egy féreggel, amely az őzbak agyvelejében található, ne higyjétek el, tévedések ezek! De ime, ezek igazságok: a tengeri borju bőre megvéd a mennydörgéstől; a varangyos béka földet eszik és ettől kő terem a fejében; a jericho-i rózsa karácsony éjszakáján virágzik; a

kigyók nem bírják elviselni a kőrísa árnyékát; az elefántnak nincsenek csuklói és kénytelen fához támaszkodva, állva aludni; keltessetek ki egy kakas-tojáást egy varangyos békával, skorpió támad belőle, amely utóbb szalamandrává lesz; a vak visszanyeri látását, ha egyik kezét az oltár bal oldalára teszi, a másikat a szeméire; a szüzesség nem zárja ki az anyaságot. Derék emberek, emésszéték meg ezeket a bizonyosságokat. Ezenfölül kétféle módon hihettek Istenben, úgy, ahogy a szomjuság hisz a narancsban, vagy úgy, mint a szamar az ostorban. Most pedig be fogom mutatni a személyzetemet.

Ekkor hirtelen szélroham zörgette meg a magányosan álló csárda ablakait és párkányait. Olyan volt, mint egy hosszú égzajlás. A szónok várt egy percig, aztán újra kezdte.

— Közbe szólott. Jól van, beszélj északi szél. Uraim, én nem haragszom. A szél is fecsegő, mint mindenki, aki magában él. Odafönt senki sem társalog vele, tehát csacsog. Fölveszem a fonalamat. Művészek társulatát látják itt. Négyen vagyunk. *A lupo principium.* A barátommal kezdem, aki farkas. És ezt nem is titkolja. Nézzék. Müvelt, komoly és bölcs. A gondviselésnek egy pillanatig szándékában lehetett, hogy egyetemi doktort csináljon belőle; de ahhoz kissé ostobának kell lenni és ő nem az. Hozzá kell tennem, hogy nincsenek előítéletei és éppen nem arisztokrata. Alkalmilag szóba áll egy szuka-kutyával is, noha joga volna nőstény-farkashoz. Ha vannak dauphinjei, azok bizonyára kecesesen egyesítik anyjuk csaholását apjuk üvöltésével. Mert ő ordít. Az emberekkel együtt kell ordítani. A civilizációra való tekintetből ugatni is szokott. Nagylelkű engedékenység. Homo tökéletesített kutya. Tiszteljük a kutyát! A kutya — mily pajkos állat! — a verítéket a nyelvén viseli, a mosolyt a farkán. Uraim, Homo bölcsességben egyenlő, szívélyességben pedig fölülmulja a mexikói szőrtelen farkast, a csodálatra méltó xoloitzeniskit. Meg kell jegyezmem, hogy nagyon alázatos. Megvan benne az emberiségre hasznos farkas szerénysége. Titokban szolgálatkész és könyörületes. Nem tudja a bal lába, hogy mit tesz a jobb. Ezek az ő érdemei. A másik barátomról csak egy szót mondok: szörnyeteg. Meg fogjátok bámulni. Kalózok hagyták el egykor a dühöngő ocean partján,

Ez a leány itt vak. Azt hiszitek, kivétel? Nem. Mindnyájan vakok vagyunk. A fősvény vak; látja az aranyat, de nem látja a gazdagságot. A tékozló vak; látja a kezdetet, de nem látja a véget. A kacér nő vak; nem látja a ráncait. A tudós vak; nem látja tudatlanságát. A tisztességes ember vak; nem látja meg a gazfickót. A gazfickó vak, mert nem látja az Istent. Isten vak; azon a napon, amikor a világot teremtette, nem látta, hogy az ördög is belefurakodik. Én is vak vagyok; beszélek és nem látom, hogy siketek vagytok. Ez a vak leány, aki a társaságunkban van, rejtelmes papnő. Vesta ő reá bizta a paraszát. Jellemében olyan szelid homályosságok vannak, mint a bárány gyapjának hézagai. Egy király leányának gondolom, ha nem állítom is bizonyosan. Bölcsek tulajdonsága bizonyos dicséretreméltó gyanakvás. A magam részéről okoskodom és gyógyítok. Gondolkodom és gondoskodom. A sebekről. *Chirurgus sum.* Meggyógyítom a lázt, a fertőző bajokat és a dögvészt. Majdnem minden betegségünk és szenvedésünk fekély és ha jól gondozzuk, elhárít rólunk rosszabb bajokat. Mindamellett nem tanácsolom nektek, hogy anthraxotok, másnéven karbunkulusotok legyen. Ez igen ostoba betegség, ami semmire sem jó. Az ember belehal, igaz, de ez aztán az egész. Én nem vagyok sem műveletlen, sem durva. Tisztelem az ékesszólást és a költészetet és ezekkel az istennőkkel ártatlan meghittségben élek. És most egy figyelmeztetéssel fejezem be. Gentleman és gentlewoman, ápoljátok bensőtökben — ameddig eljut a világosság — az erényt, a szerénységet, a becsületességet, az igazságszeretetet és a szerelmet. Mindenkinek a földön lehet az ablakában egy kis cserép ilyen virág. Mylordok és uraim, befejeztem. Kezdődik az előadás.

A matrózféle ember, aki kívülről hallgatta, belépett az alacsony koresmaszobába, végigment rajta, megfizette a néhány pénzdarabot, amit kértek tőle, kiment az udvarra, amely már tele volt néppel, meglátott az udvar végében egy kerekeken álló nyitott bódét és az emelvényen egy öreg, medvebőrbe öltözött embert, egy fiatal embert, aki olyan volt, mintha álarc volna rajta, egy vak leányt és egy farkast.

— Istenemre — kiáltotta —, ezek bámulatos emberek.

Melyben az ismeretlen újra megjelenik.

A Green-Box — mindenki megismerte — megérkezett Londonba. Southwarkben telepedett meg. Ursust vonzotta a bowling-green, amely annyiban kitünő hely volt, hogy a vásár ott sohasem szünetelt, még télen sem.

Kellemes volt Ursusnak, hogy a szent Pál templomot láthatta.

London, mindent összevéve, nem a legrosszabb város. Bátorság volt egy katedrális szent Pálnak ajánlani. Szent Péter az igazi katedrális szent. Szent Pál képzelőtehetséggel gyanusítható és egyházi dolgokban a képzelet eretnokséget jelent. Szent Pál csak enyhítő körülményekkel szent. Csak a színészbejárón jutott be a mennyországba.

A katedrális jelvény. Szent Péter jelenti Rómát, a dogma városát; Szent Pál pedig Londont, a szakadás városát.

Ursus filozófiájának olyan hosszú karjai voltak, hogy mindent fölölelt, ő méltányolni tudta ezeket az árnyalatokat és talán szent Pál iránt való előszere-tete vonzotta Londonba.

Ursus választása a Tadcaster-fogadó nagy udvarára esett. Mintha csak a Green-Box számára terem-tették volna; kész színház volt. Az udvar szögletes volt, három oldalon az épület vette körül, a negyedikén — szemben az emeletekkel — egy fal, amelyhez hozzátámasztották a Green-Boxot, amelynek sikerült bejutnia, hála a kocsibejáró hatalmas méreteinek. Egy cölöpökön nyugvó, hosszú faerkély vonult végig az épület udvarfelőli homlokzatán, erre nyíltak az első emelet szobái. A földszinti ablakok voltak a páholyok, az udvar kövezete a földszint és a folyosó az erkély. A falhoz támasztott Green-Box előtt ez volt a nézőtér. Az egész nagyon hasonlított a Globe-hoz, ahol valaha *Othellot*, *Lear királyt* és a *Vihart* játszották.

Egy félreeső sarokban, a Green-Box mögött, istálló volt.

Ursus megegyezett a koreszmárossal, Nicless mes-terrel, aki a törvények tisztelete miatt csak nagyon

drágán fogadta be a farkast. A Green-Box föliratát „GWYNPLAINE — A NEVETŐ EMBER“ a csap-
szék cégére mellé akasztották. Az ivóból — amint
tudjuk — ajtó nyílt az udvarra. Ez ajtó mellett egy
feneketlen hordó segítségével fülkét rögtönöztek a
„jegyszedő“ számára, amely hivatalt egyszer Fibi,
másszor Vinos töltötte be. Majdnem úgy volt, mint
ma. Aki belép, fizet. A NEVETŐ EMBER fölirat alá
két szöggel deszkát szögeztek, amelyre nagy betük-
kel, szénnel fölirták Ursus nagy darabja címét,
A legyőzött kaosz.

Az erkély közepén, éppen szemben a Green-
Boxszal, egy osztályt tartottak fönny „a nemesség
számára“, amelynek üveges ajtó volt a bejárata.

Elég széles volt, hogy két sorban tíz néző bele-
ferjen.

— Londonban vagyunk — mondta Ursus —,
készen kell lennünk a gentry látogatására.

Ezt a „páholyt“ a csárda legjobb székeivel buto-
roztatta be és a közepébe cseresznyemintájú utrechti
bársonnyal bevont, aranygombos, nagy karosszéket
tétetett, arra az esetre, ha valamelyik városatya fele-
sége találna eljönni.

Az előadások megkezdődtek.

A tömeg azonnal odacsődült.

De a nemesség páholya üres maradt.

Ezt leszámítva, a siker olyan volt, amilyenre a
legöregebb komédiások sem emlékeztek. Egész South-
wark csapatostul tódult, hogy megnézzék a Nevető
Embert.

A Tarrinzeau-field bohócai és szemfényvesztői
megriadtak Gwynplainetől. Egy kánya csapott le a
tengelicakalitikára és fölszedi az ételüket: ilyen volt
a hatás. Gwynplaine fölfalta előlük a közönséget.

A bohócok és csepürágók silány népén kívül igazi
látványosság is akadt a Bowling-Greenen. Volt ott
egy női cirkusz, amelyben reggeltől estig harsogtak
különbféle hangszerek, psalterionok, dobok, csengők,
sipok, csörgők, pásztorfurulyák, dudák, német kúr-
tők, angol trombiták, flóták és fuvolák. Egy nagy,
kerek sátorban müugrók tanyáztak, akikhez nem
hasonlíthatók a mai pyrenei futóbajnokok Dulma,
Bordenave és Meylonga, pedig ezek a Pierrefitte

csucsáról lerohannak a Limaçon-sikra, ami majdnem zuhanás. Volt ott egy vándor állatsereglet, amelyben látható volt egy mulatságos tigris, akit a szelidítő megkorbácsolt, amíg ő iparkodott elkapni a korbácsot és lenyelni. Még ez a sokfogu és karmos kómikus is elhomályosult.

Kiváncsiságot, tapsot, bevételt, közönséget, mindent elvett a Nevető Ember. Egy szempillantás alatt megtörtént: nem ismertek mást, csak a Green-Boxot.

— A Legyőzött kaosz Győzelmes kaosz lett — mondta Ursus, magának tulajdonítván a siker felét, „magához rántván az abroszt“, mint komédiás nyelven mondják.

Gwynplaine sikere csodálatos volt, de el nem terjedt. Nehéz a hírnévnek vizen átkelni. Shakespeare nevének százharminc évre volt szüksége, hogy Angliából Franciaországba érjen; a víz olyan, mint a fal és ha Voltaire nem csinált volna Shakespearenek lépcsőt — amit később nagyon megbánt —, talán még most is foglya lenne elszigetelt dicsőségének Angliában.

Gwynplaine dicsősége a London-bridgeen sem jutott keresztül. Nem keltett visszhangot a nagy városban. Legalább az első időkben nem. De Southwark is elég lehetett egy bohócnak. Ursus azt mondta: „A pénzes zacskó, mint egy leány, aki vétkezett, szemlátomást vastagodik.“

Az *Ursus Rursust* játszották, aztán a *Legyőzött kaoszt*.

A szünetek alatt Ursus bebizonyította az ő engastrimythos minőségét és kísérteties hasbeszélést művelt; a nézők közül mindenkinek a hangját utánozta, egy dalt, egy kiáltást, úgy, hogy az énekes vagy a kiáltó maga is elbámult, néha utánozta a közönség lármáját, mintha ő egymaga egész néptömeg lett volna. Nevezetes tehetség volt.

Láttuk, hogy ezenkívül szónokolt, mint Cicero, gyógyszereket árult, ápolta a betegségeket, sőt meg is gyógyította a betegeket.

Southwarket rabul ejtették.

Ursus elégedett volt Southwark tapsaival, de nem lepte meg.

— A régi trinobantok ezek — mondta.

És hozzátette:

— De ezeket nem szabad összetévesztteni az izlés finomságában sem az atrobatokkal, akik benépesítették Berkset, sem a belgákkal, akik Somerssetben laktak vagy a párisiakkal, akik Yorkot alapították.

A fogadó nézőtérré átalakított udvara minden előadásnál megtelt rongyos és lelkesedő hallgatósággal. Révészok, székhordozók, hajóácsok, tutajosok, most érkezett matrózok voltak, akik siettek a bérüket dőzsölésre és lányokra elkölteni. Voltak köztük utonállók, kerítők és fekete gárdisták, ezeket valami fegyelmi vétségért arra ítélték, hogy vörös kabátjukat fekete bélésével kifordítva viseljék, azért nevezték őket blackguardsnak, amiből a francia *blagueurs* (füllentő) lett. Mindezek az utcáról beözönlöttek a színházba és a színházból az ivóba. A kiűritett kancsók nem ártottak a sikernek.

Ezek között az emberek közt, akikre nagyon illett „a söpredék“ elnevezés, volt egy, aki magasabb volt a többinél, nagyobb, erősebb, kevésbé szegény, vállasabb, épp olyan ruhában, mint a többi közönséges nép, de nem volt rongyos, lelkesülten bámult, az ökleivel csinált helyet magának, ördögi parókat viselt, káromkodott, kiabált, csufolódott, nem volt tisztátlan és szükségből kékre verte valakinek a szemét vagy fizetett valakinek egy palack bort.

Ez a törzsvendég ugyanaz a járókelő volt, akinek lelkesült fölkiáltását épp az imént hallottuk.

A váratlanul megbüvölt műértő azonnal pártfogásába vette a Nevető Embert. Nem minden előadásra jött el. De amikor előjött, ő volt a közönség „trainerje“; a tetszés ujjongássá lett; a siker pedig fölért, nem a mennyezetig, mert az nem volt, hanem a felhőkig. (Sőt ezek a felhők néhányszor el is áztaták Ursus remekművét.)

Annyira, hogy Ursus észrevette ezt az embert és Gwynplaine is figyelte.

Ismeretlen, büszke barátjuk volt benne!

Ursus és Gwynplaine szerették volna ismerni vagy legalább tudni, hogy ki ő.

Egy este, amikor Ursus a Green-Box színpalnak használt ajtaja mögött állt, véletlenül Nicless mester, a korcsmáros is mellette lévén, a tömegbe vegyült férfire mutatva megkérdezte:

- Ismeri ezt az embert?
- Persze.
- Ki az?
- Egy matróz.
- Hogy hívják? -- szólt közbe Gwynplaine.
- Tom-Jim-Jack — felelte a korcsmáros.

Aztán, miközben lement a Green-Box hátsó lépcsőjén, hogy visszatérjen a fogadóba, Nicless mester elejtett egy megjegyzést, oly mélyet, hogy szinte elveszett benne a szem.

— Milyen kár, hogy nem lett lord! ez lenne csak híres gazfickó!

Különben, noha szállodában telepedett meg, a Green-Boxbeli társaság nem változtatott a szokásain és megtartotta zárkózottságát. Azt a néhány szót kivéve, amit itt-ott a korcsmárossal váltottak, nem érintkeztek a szállónak sem állandó, sem változó lakóival és tovább is egymás közt éltek.

Amióta Southwarkban voltak, Gwynplaine megszokta, hogy előadás után, amikor már emberek és állatok megvacsoráztak, mialatt Ursus és Dea lefeküdtek, ő szabad levegőt szivni kiment a bowling-greenre tizenegy óra és éjfél közt. Van bennünk valami, ami éjszakai sétákra és kóborlásra csábít a csillogos ég alatt; a fiatalság titokzatos várakozás, azért járkalunk oly szívesen, céltalanul az éjszakában. Ebben az órában senki sem volt a vásártéren, legföljebb néhány tántorgó részeg ember ingadozó árnyéka látszott a homályos zugokban; az üres csapszékeket bezárták, a Tadcaster-fogadó alacsony szobája elsötétedett, csak valamelyik sarokban világitott egy gyertya az utolsó ivónak, halvány fény szivárgott ki a nyitott ajtón és Gwynplaine gondolatokba merülve, elégedetten, álmodozva és valami homályos, isteni szerencsétől boldogan alá és föl járkált a félig nyitott ajtó előtt. Mire gondolt? Deára, semmire, mindenre, a mélységekre. Messzire nem ment a tanyától, mintha láthatatlan fonal tartotta volna vissza Dea körül. Néhány lépést tett a szabadban, ez elég volt neki.

Aztán bement; a Green-Boxban mindenki szendergett és ő is elaludt

Az ellentétek megbarátkoznak a gyűlöletben.

Főképen azok nem szeretik a sikert, akiknek bukását okozza. Akiket megesznek, ritka esetben szeretik azokat, akik megeszik őket. A Nevető Ember határozottan esemény lett. A környékbeli komédiások fölháborodtak. A szinpadi siker szivattyu, fölszivja a tömeget és ürességet támaszt maga körül. A szomszéd bódé elveszett. A Green-Box bevételeinek emelkedése összefüggött a környező sátrak bevételeinek apadásával. A többi látványosságok eddigi ünneplése hirtelen megszűnt. Olyan volt, mint egy árlecsapolás, amely emitt leaszítja, amott földuzzasztja a vizet. Minden színház ismeri a dagálynak ezt a szokását; nem emelkedhet itt, csak, ha süllyed ott. A vásári hangyaboly, amely a szomszédos sátrakban mutogatta ügyességeit és harsogtatta a kürtöket, azt látván, hogy a Nevető Ember miatt tönkremegy, kétségbe esett, de a szeme káprázott. Minden tornász, minden kötél-táncos irigyelte Gwynplainet. Ime valaki, aki boldog, mert olyan pofája van, mint egy vadállatnak! A bohócok anyái meg a kötél-táncosnők, akiknek szép gyermekeik voltak, haragosan néztek rájuk és Gwynplainere mutatva így szóltak: „Milyen kár, hogy neked nincs ilyen arcod!” Némelyik megverte a gyermekét dühében, mert szép volt. Nem egy volt közöttük, aki, ha tudja a módját, átalakította volna a fiát „à la Gwynplaine“. Egy angyalfej, amely semmi hasznót se hajt, nem ér föl egy jövedelmező ördögi ábrázattal. Hallották egy napon, amikor egy angyalarcu, Cupidót játszó gyermek anyja fölkiáltott: „Elhibázták a gyermekeinket! Csak ez a Gwynplaine sikerült!” És öklét rázva a fiu felé, hozzátette: „Ha ismerném apádat, leszámolnék vele!”

Gwynplaine volt az a tyuk, amely arany tojásokat tojott. Milyen csodálatos tünemény! Csak ezt lehetett hallani minden bódében. A lelkesült és kétségbeesett kötél-táncosok fogcsikorgatva néztek Gwynplainere. Amikor a düh elbámul, ezt irigységnek nevezik. De akkor üvölt. Megkisérelték megzavarni a *Legyőzött kaoszt*, ármánykodtak, füttyül-

tek, morogtak, ordítottak. Ez Ursusnak alkalmat adott arra, hogy szónoklatokat tartson a csőceselékhez, Tom-Jim-Jack barátjuknak pedig arra, hogy néhány ökölesapást kiosztva, helyreállítsa a rendet. Ezek az ökölesapások még inkább fölkellették Gwynplaine figyelmét és Ursus becsülését. Igaz, csak messziről, mert a Green-Box társulata magában élt és mindenkitől távol tartotta magát, ami pedig Tom-Jim-Jacket illeti, a csőceselék e vezére olyan volt, mint egy magasabbrendű utonálló, akinek nincs összeköttetése senkivel, nem bizalmas senkihez, beveri az ablakokat, főkolompos mindenben, megjelenik és eltűnik, cimborája mindenkinek és nem barátja senkinek.

A Gwynplaine ellen kitört irigység nem tartotta magát legyőzöttnek Tom-Jim-Jack néhány nyaklevesétől. Miután a kifütyülés nem sikerült, a Tarrinzean-field kötél tánccsai kérvényt szerkesztettek. A hatósághoz fordultak. Ez a rendes út. A siker ellen, amely zavar bennünket, előbb fölbujtogatjuk a tömeget, aztán a hatósághoz folyamodunk.

A komédiásokhoz csatlakoztak a tisztelendő urak is. A Nevető Ember a prédikációknak is kárt okozott. Nemesak a mutatványos sátrak voltak üresek, hanem a templomok is. A southwarki öt paróchia kápolnáinak nem volt hallgatósága. Ott hagyták a szentbeszédet és elmentek Gwynplainehez. A *Legyőzött kaosz*, a Green-Box, a Nevető Ember, Baalnak mindezek az utálatosságai győzedelmeskedtek a szószék ékesszólásán. A pusztában elhangzó szó, *vox clamans in deserto*, nem lehet elégedett és szívesen fordul a kormányhatalomhoz. Az öt paróchia pásztorai a londoni püspöknek panaszkodtak, a püspök meg öfelségének.

A komédiások a vallásra alapították panaszukat. Azt állítván, hogy meggyalázták. Följelentették Gwynplainet, mint boszorkányt és Ursust, mint istentelent.

A tisztelendő urak a társadalmi rendre hivatkoztak. Félretették az orthodoxiát és a megsértett parlamenti határozatok mellett foglaltak állást. Mert Locke korában voltak, aki alig hat hónapja halt meg 1704 október 28-án és a szkepticizmus, amelyet Bolingbroke sugalmazott Voltairenek, már

megkezdődött. Wesley később helyreállította a bibliát, mint ahogy Loyola helyreállította a pápaságot.

Ily módon két oldalról törtek rést a Green-Boxon, a komédiások a pentateuch nevében, a káplánok a rendőri szabályrendeletek nevében. Egyik oldalon az ég, a másikon az uti biztosság; a tisztelendő urak a rendőrséggel tartottak, a komédiások a mennyországgal. A Green-Boxot bevádolták a papok mint forgalmi akadályt, a bohócok mint szentségtörőt.

Volt-e erre ürügy? Adott-e reá okot? Igen. Mi volt a bűne? Ez: farkast tartott magánál. A farkas Angliában számüzött. A szelindek még megmaradhat, de a farkas semmiképen. Anglia befogadja a kutyát, mely ugat, de amelyik ordít, azt nem; ez az árnyalat választja el a hátsó udvart az erdőtől. A southwarki öt paróchia rektorai és vikáriusai keresetükben hivatkoztak számos királyi és parlamenti rendeletre, amelyek a farkast törvényen kívül helyezik. Arra következtek, hogy Gwynplainet valamiképen be kellene zárni, a farkast pedig a pecérnek adni vagy legalább elüzni. Közérdekű kérdés, hogy ne kockáztassák a járókelők stb. Ezenfölül hivatkoztak a Fakultásra. Idézték a londoni Nyolevan Orvosok Társaságának határozatát, amely tudós testület VIII. Henrik alatt keletkezett, amelynek olyan pecsétje volt, mint az államnak, amely a betegeket mintegy az ő külön hatósága alá helyezi, amelynek jogában állott börtönbe vetni azokat, akik az ő törvényeit megszegik és rendeleteiket áthágyják, amely a polgárok egészségére hasznos mindennemű megállapítások között kétségtelenné tette azt a tudományos tapasztalatot: — Ha egy farkas előbb meglátja az embert, az ember egész életében rekedt lesz. — Ezenfölül meg is haraphatja.

Tehát Homo volt az ürügy.

Ursus a korezmáros utján megtudta ezt az alatomosságot és nyugtalanzkodott. Félt a rendőrségtől és az igazságszolgáltatástól, e két karomtól. Elég, ha az ember fél a hatóságtól, nem szükséges, hogy vétkes legyen. Ursus minél kevesebbet kívánt érintkezni sheriffekkel, porkolábokkal, tisztviselőkkel és ügyészekkel. Buzgósága, hogy közelről nézze meg ezeket a hivatalos arcokat, egyenlő volt a semmivel.

Épp olyan kíváncsi volt a hatóságokra, mint a nyul a vizslára.

Kezdte megbánni, hogy Londonba jött.

— A jobb ellensége a jónak — dörmögte magában. — Meggondolatlannak tartottam ezt a közmondást, de nem volt igazam. Az ostoba igazságok a valódi igazságok.

Ennyi egyesült hatalom ellen, amelyben a kötéltáncosok vették a kezükbe a vallás dolgát és káplánok háborodtak föl az orvostudomány nevében boszorkánysággal vádolván Gwynplainet és veszettséggel Ursust, a szegény Green-Boxnak csak egy támasza volt, de az aztán nagy erő Angliában: a hatóságok tunyasága. A hivatalok nemtörődömségéből származott az angol szabadság. A szabadság Angolország iránt éppen úgy viselkedik, mint a tenger Anglia körül. Mint a dagály és apály. A szokások lassanként a törvények fölé kerülnek. Elsülyedt, megdőböntő törvénykezés, fölötte a szokás; a kegyetlen törvénykönyv még látható a mérhetetlen szabadság átlátszóságában, így van Angliában.

A Nevető Ember, a *Legyőzött kaosz* és Homo szemben állhatott a komédiásokkal, a prédikátorokkal, a püspökökkel, a képviselők házával, a lordok házával, ő felségével, Londonnal, egész Angliával és nyugodtak maradhattak mindaddig, amig Southwark mellettük állt. A Green-Box kedvenc szórakozó helye volt a külvárosnak és a helyi hatóság közömbösnek látszott. Angliában a közöny pártfogás. Amig a sheriff nem mozdult, Ursus lélegzetet vehetett és Homo nyugodtan alhatott a két fülén.

Föltéve, hogy nem jut késhegyig a dolog, a gyűlölet előmozdítja a sikert. A Green-Boxnak pillanatnyilag nem volt semmi baja. Ellenkezőleg. A közönség közé kiszivárgott a cselszövés hite és a Nevető Ember még népszerűbb lett. A tömeg megszimatozza az árulkodást és állást foglal ellene. A gyanúsítás ajánlólevél. Az elárult dolgokban van valami a tiltott gyümölcsből, sietnek beleharapni. És aztán a taps, mely valakit bosszant, édes, főleg, ha az a valaki hatóság. Az is tetszik, ha kellemesen eltöltve az estét, ragaszkodást tanusíthatunk az elnyomottak és ellenállást az elnyomók iránt. Az ember pártfogol valakit, mikor mulat. Hozzá kell tennünk, hogy a bowling-green mutatványos bódéi nem szün-

tették meg a sipolást és az ármánykodást a Nevető Ember ellen. Semmi sem kedvezőbb a sikerre. Az ellenség lármájának az a hatása, hogy kihegyezi és megélénkíti a diadalt. Egy barát hamarabb belefárad a dicséretbe, mint az ellenség a gyalázkodásba. A gyalázás nem árt. Ezt az ellenség nem tudja. Nem lehet nem sértegetniök és ezzel válnak hasznunkra. Képtelenek hallgatni és ezzel ébren tartják a közönség figyelmét. A tömeg nőtt még a *Legyőzött káosz*nál.

Ursus magának tartotta meg, amit Nicless mester elmondott neki a cselszövekről és a magasabb helyen tett panaszokról, nem szólt róla Gwynplaine-nek, nehogy töprengésével megzavarja az előadások derűjét. Ha valami baj történik, mindig elég korán tudja meg.

V.

A wapentake.

Egyszer mégis úgy találta, hogy éppen óvatosságból meg kell szegnie az óvatosságot és kissé nyugtalanítania kell Gwynplainet. Igaz, hogy olyan dologról volt szó, mely Ursus véleménye szerint sokkal komolyabb volt, mint a vásár és az egyház népének ármánykodása. Gwynplaine, miután fölémelt a földről egy farthingot, mely a bevétel megszámlálásánál a földre esett, megnézegette és a kormáros jelenlétében párhuzamot vont a nép nyomorát jelképező farthing és a rajta levő dombormű között, mely Anna képében a trón elősdi pompáját ábrázolta; igen rosszul hangzó észrevétel volt. Ez a megjegyzés Nicless mester ismétlésében akkora utat tett, hogy Fibin és Vinoson keresztül eljutott Ursushoz. Ursust majd kilelte a hideg. Lázító szavak. Fel ségsértés. Keményen megfedte Gwynplainet.

— Vigyázz arra az utálatos szájadra. A nagyoknak egy szabálya van, hogy semmit se tegyenek; a kicsinyeknek az, hogy semmit se beszéljenek. A szegénynek csak egy barátja van, a hallgatás. Nem kell kiejtenie csak egy magányos szótagot: igen. Bevallani és beleegyezni, ez minden joga. „Igen”, a

birónak és „igen“, a királynak. A nagyok, ha jónak látják, megbotoztatnak bennünket, én is kaptam belőle, ez az ő előjoguk és semmit sem vesztenek a nagyságukból, ha összetörik a csontjainkat. A csonttörő madár is sas. Tiszteljük a kormánypalcát, mely a legelső a pálcák közt. Az okosság tiszteletet követel és együgyűséget az önzés. Aki megsérti királyát, épp olyan veszélyben forog, mint az a leány, aki vakmerően elmetszi az oroszlán farkbojtját. Megtudtam, hogy te egy farthingről fecsegtél, ami pedig ugyanaz, mint a liard és hogy rágalmaztad ezt a felséges érmet, mely egy negyedfont sós heringet engedélyez nekünk a piacon. Vigyázz magadra. Légy komoly. Tanuld meg, hogy büntetés is van a világon. Vésd emlékezetedbe a törvénykezés igazságait. Olyan országban élsz, ahol csendesen fölhuzzák az akasztófára azt, aki egy hároméves fát lefűrészel. A káromkodóknak vasra verik a lábát. A részegest beledugják egy hordóba, melynek a fenekét kiütik, a tetején lyukat vágnak, melyen a fejét kidughatja, oldalán pedig két lyukat a kezei számára, így járni tud, de le nem feküldhet. Aki megüt valakit a Westminsterben, egész életére bebörtönözik és vagyonát elkobozzák. Aki megüt valakit a király palotájában, annak levágják a jobbkezét. Egy fricska, melytől egy orr vére megered és te csonka lettél. Akinek erefnöksége a püspök előtt bebizonyul, azt elevenen megégetik. Nem valami nagy dolog volt, amiért Cuthbert Simpsonsot fölnégyelték a keréken. Három év előtt, 1702-ben, mint látod, nem régen, a pellengrére állítottak egy Daniel de Foe nevezetű gazembert, aki elég vakmerő volt kinyomtatni a képviselők háza azon tagjainak a nevét, akik előző napon fölszólaltak a parlamentben. Aki ő felségéhez hűtlen, azt elevenen fölboncolják, kitépik a szivét és a két arcához csapkodják. Tanuld meg jól ezeket az adatokat a jogról és az igazságszolgáltatásról. Soha egy szót sem engedek meg magamnak és a legkisebb nyugtalanságra megszököm; ezt a hősiességet gyakorlom én és másnak is ezt tanácsolom. Vakmerőségben utánozd a madarakat, fecsegésben pedig a halakat. Máskülönben Angliában az a csodálatos, hogy a törvényhozása igen szelid.

Ez után a feddés után Ursus még egy ideig nyugtalan volt, Gwynplaine nem. Az ifjuság rettent-

hetetlensége a tapasztalatlanságból következik. Mindenesetre úgy látszott, hogy Gwynplainenek igaza volt, mikor nyugodt maradt, mert csendesen teltek el a hetek és nem látszott, hogy a királynőre tett megjegyzésnek valami következménye lenne.

Ursus, mint tudjuk, nem volt közönyös, mindig minden oldalra figyelt, mint az őz.

Egy napon, nem sokkal Gwynplaine megdorgálása után, Ursus kinézett a fal szelelő nyílásán és elsápadt.

— Gwynplaine!

— Mi az?

— Nézz oda.

— Hova?

— A térre.

— Aztán?

— Látod azt az embert?

— Azt a fekete ruhásat?

— Azt.

— Akinek az a buzogányféle van a kezében?

— Igen.

— Nos?

— Nos, Gwynplaine, ez az ember a wapentake.

— Mi az a wapentake?

— A század főtisztviselője.

— Mi az, hogy a század főtisztviselője?

— Az a *praepositus hundredi*.

— Mi az a *praepositus hundredi*?

— Egy rettentő hivatalnok.

— Mi van a kezében?

— Az iron-weapon.

— Mi az az iron-weapon?

— Egy vas címer.

— Mit csinál vele?

— Először is arra esküszik. Azért hívják wapentakének.

— Azután?

— Azután megérint vele.

— Mivel?

— Az iron-weaponnal.

— A wapentake megérint az iron-weaponnal?

— Igen.

— És mit akar ez jelenteni?

— Azt akarja jelenteni: kövess.

— És követni kell?

- Igen.
- Hova?
- Hát én tudom?
- De csak megmondja, hogy hova vezet?
- Nem.
- De meg lehet tőle kérdezni?
- Nem.
- Hogyan?
- Ő nem mond neked semmit és te nem mondsz neki semmit.
- De...
- Megérint az iron-weaponnal és mindent megmondott. Vele kell menned.
- De hova?
- Mögötte.
- De hova?
- Ahova ő jónak látja, Gwynplaine.
- És aki ellenkezik?
- Azt fölakasztják.

Ursus újra a lyukhoz fordult és mélyen föl-
lélegzett.

— Hála Istennek, elment, nem hozzánk jött.

Ursus valószínűleg ok nélkül rettegett annyira az árulásoktól és följelentésektől, melyektől Gwynplaine meggondolatlan szavai miatt félni lehetett.

Nicless mesternek, aki hallotta őket, nem állott érdekében megzavarni a Green-Box szegény lakóit. A Nevető Emberrel együtt ő is csinos kis vagyont szerzett. A *Legyőzött kaosznak* kettős sikere volt; mikor diadalra segítette a művészetet a Green-Boxban, ugyanakkor fölvirágoztatta a korhelykedést a csapszékben.

VI.

A macskák kikérdezik az egeret.

Ursust más, szintén elég borzasztó, riadalom is érte. Ezuttal róla volt szó. A Bishopsgatebe idézték egy bizottság elé, mely három kellemetlen ábrázatból állott. Ez a három arc három doktoré, három kiváló előkelőségé volt; egyiket, egy teológiai doktort, a westminsteri dékán küldte ki, az orvosdoktort a Nyolevan Orvosok Társasága, a harmadikat, a tör-

ténelem és polgári jogok doktorát a greshami kolle-
gium delegált. E három szakértő *in omni re scibili*
örkődött minden nyilvános szónoklat fölött, amely
a londoni százharminc, a middlesex-i hetvenhárom és
a southwarki öt paróchia területén elhangzott. Ezek
a teológiai bíróságok máig is főnnállanak Angliá-
ban és hasznos szigorúsággal működnek. 1868 decem-
ber 23-án az érsekek tanácsának határozata — ame-
lyet a lordok háza is megerősített — Mackonochie
tisztelendő urat megrovásra és a költségek megtéri-
tésére ítélte, mert szentelt gyertyákat gyujtott meg
egy asztalon. A liturgia nem tréfál.

Egy szép napon tehát a doktorok parancsot küld-
tek Ursusnak, hogy jelenjék meg előttük; szerencsére
saját kezébe adták és így eltitkolhatta. Szó nélkül
engedelmeskedett az idézésnek, bár reszketett a gon-
dolatra, hogy olyannak tekinthetik, mint akit bizo-
nyos mértékben vakmerőséggel lehet gyanusítani.
Ő, aki annyiszor ajánlotta másoknak a hallgatást,
most kemény leckét kapott. *Garrule sana te ipsum.*

A három kiváló doktor a Bishopsgate egyik föld-
szinti szobájában ülésezett, három, fekete bőrrel be-
vont karosszékben, fejük fölött a falon Minos,
Aiakos és Rhadamanthys mellszobra, előttük asztal,
lábaiknál egy zsámoly.

Ursus, akit egy békés és komoly külsejű szolgál-
vezetett be, amint meglátta őket, azonnal reájuk
ruházta a három pokolbeli bíró nevét, akik a fejük
fölött voltak.

Minos, az első a három között, a teológiai elől-
járó, intett, hogy üljön le a zsámolyra.

Ursus kifogástalanul, tehát a földig, meghajolt
és mert tudta, hogy a medvéknek mézzel, a tudósok-
nak latinnal lehet kedveskedni, a tisztelettől félig
meggörbülve azt mondta:

— *Tres faciunt capitulum.*

És fejét lehajtva — a szerénység lefegyverzi az
embert — leült a zsámolyra.

Mind a három tudós az előtte fekvő iratesomó-
ban lapozgatott.

Minos kezdte:

— Ön nyilvánosan szokott beszélni.

— Igen — felelte Ursus.

— Mi jogon?

— Filozófus vagyok.

— Ez nem jog.

— Komédiás is vagyok — szólt Ursus.

— Az már más.

Ursus föllélegzett, de csak nagyon alázatosan. Minos újra kezdte:

— Mint komédiás beszélhet, de mint filozófusnak kötelessége hallgatni.

— Igyekezni fogok — mondta Ursus.

És magában azt gondolta: — Beszélhetek, de hallgatnom kell. Nagyon bonyolult dolog.

Nagyon megrémült.

Isten főtisztviselője folytatta:

— Ön igen rossz hangzású dolgokat mond. Ön gyalázza a vallást. Ön tagadja a legnyilvánvalóbb igazságokat. Ön lázító tévelygéseket terjeszt. Például ön azt mondta, hogy a szüzesség kizárja az anyaságot.

Ursus szeliden fölemelte tekintetét.

— Ezt én nem mondtam. Azt mondtam, hogy az anyaság kizárja a szüzességet.

Minos elgondolkodott és azt dörmögte:

— Valóban, ez épp az ellenkezője.

Pedig ugyanaz volt. De Ursus elhárította az első esapást.

Minos, Ursus feletén elmélkedve, elmerült együgyűségének mélyében, tehát csend lett.

A történelmi előljáró, aki Urus számára Rhadamanthys volt, leplezni akarta Minos vereségét ezzel a kérdéssel:

— Vádlott, az ön vakmerőségei és tévedései különböző természetűek. Ön tagadta, hogy a pharsalai csata azért veszett el, mert Brutus és Cassius egy négerrel találkozott.

— Azt mondtam — suttogta Urus —, ez is attól függött, hogy Césár jobb hadvezér volt.

A történelem embere átmenet nélkül a mitológiára ugrott.

— Ön mentegette Acteon gyalázatosságait.

— Ugy gondolom — sugta Ursus —, hogy nem beesteleníti meg a férfit, ha meglátott egy meztelen asszonyt.

— És nincs igaza — mondta szigorúan a bíró. Rhadamanthys visszatért a történelemhez.

— A Mithridates lovasságával történt balesetekkel kapcsolatban ön kétségbe vonta a füvek és

növények tulajdonságait. Ön tagadta, hogy egy fütől, mint a securiduca, a lovak lábáról leesik a patkó.

— Bocsánat — felelte Ursus. — Én azt mondtam, ilyesmi csak a sferra-cavallo fütől történhet. Én nem vonom kétségbe az erényeit semmiféle fűnek sem.

Félhangosan hozzátette:

— És semmiféle asszonyét sem.

Ezzel a soronkívüli felelettel Ursus önmagának bizonyította be, hogy erősen ül a nyeregben, akár mennyire nyugtalankodik is. Ursus rémületből és lélekjelenlétből állott.

— Meg is követelem — szólt Rhadamanthys. — Ön kijelentette, hogy Scipio együgyű volt, amikor az Aethiopis nevű fűvel akarta kinyitni Carthago kapuit, mert az Aethiopsisnak nincs meg az a tulajdonsága, hogy leessenek tőle a záruk.

— Én egyszerűen csak azt mondtam, hogy jobban tette volna, ha Lunaria fűvet használ.

— Ez egyéni vélemény — dörmögte Rhadamanthys, találva érezvén magát.

És a történelem embere elhallgatott.

A teológiai férfit, Minos, magához térvén, újból kérdezni kezdte Ursust. Volt ideje tanácskozni a jegyzeteivel.

— Ön az auripigmentumot az arzénkészítmények közé sorozta és azt állította, hogy ezzel a festékekkel mérgezni lehet. A biblia ezt tagadja.

— A biblia tagadja — sóhajtott Ursus —, de az arzén megerősíti.

Az a személyiség, akit Ursus Aiakosnak tekintett, aki az orvostudományt képviselte és aki még eddig nem beszélt, most közbe szólt és büszkén becsukván félig a szemeit, magas támogatásában részesítette Ursust. Azt mondta:

— A felelet nem ostoba.

Ursus legalázatosabb mosolyával köszönte meg.

Minos borzasztóan elfintorította az arcát.

— Folytatom — szólt ismét Minos. — Feleljen. Ön valótlannak mondta azt, hogy a baziliskus Cocatrix néven királya lenne a kigyóknak.

— Nagytiszteletű uram — mondta Ursus —, én oly kevésbé akartam ártani a baziliskusnak, hogy azt mondtam, bizonyos, hogy emberi feje van.

— Lehet — felelte szigoruan Minos —, de ön hozzátette, hogy Poerius látott egyet, amelyiknek sólyomfeje volt. Tudná-e ezt bizonyítani?

— Nehezen — mondta Ursus.

Itt egy kis tért veszített.

Minos kihasználván az előnyt, tovább szoritotta.

— Ön azt mondta, hogy a zsidó, aki kereszténnyé lesz, nem jó szagu.

— De hozzátettem, hogy a keresztény, aki zsidó lett, egyszerűen bűdös.

Minos egy pillantást vetett a följelentések csomójába.

— Ön valószínűtlen dolgokat hirdet és terjeszt. Ön azt mondta, hogy Elianus látott egy elefántot bölcs mondásokat irni.

— Nem, tisztelendő uram, én csak azt mondtam, hogy Oppiánus hallotta, amikor egy viziló filozófiai problémákon vitatkozott.

— Ön kijelentette, hogy egy bükkfatál magától megtelhet olyan ételekkel, amiket az ember kíván.

— Azt mondtam, hogy csak akkor lehetne meg ez a tulajdonsága, ha az ördögtől kapná.

— Ha én kapnám?

— Nem, tisztelendő uram, én! — Nem! senki, mindenki!

És magában azt gondolta: „Már nem tudom, mit beszélek.“ De külsőleg nem látszott a nagy zavar. Ursus küzdött.

— Mindebben van valami az ördögben való hitből — folytatta Minos.

Ursus erősen tartotta magát.

— Tisztelendő uram, én nem vagyok egészen hitetlen az ördög iránt. Az ördögben való hit az istenfélelem másik oldala. Egyik bizonyítja a másikat. Aki nem hisz kissé az ördögben, nem hisz nagyon az Istenben sem. Aki hisz a fényben, hinnie kell az árnyékban is. Az ördög Istennek éjszakája. És mi az éjszaka? bizonyítéka a nappalnak.

Ursus ebben kikutathatatlan vegyüléket rögtönzött filozófiából és vallásból. Minos megint elgondolkodott és megint elmerült hallgatásába.

Ursus megint föllélegzett.

De hirtelen támadás érte. Aiakos, az orvosok kiküldöttje, aki előbb megvetően pártfogolta a teológiai előljáróval szemben, hirtelen átalakult fegyver-

társból támadóvá. Összeszorított öklét a vaskos iratcsomóra helyezte. Ursust mellbe találta ez a megjegyzés:

— Bizonyos, hogy a kristály szublimált jég és a gyémánt szublimált kristály; kimutatott dolog, hogy a jég ezer év alatt válik kristállyá és a kristály ezer évszázad alatt gyémánttá. Ön ezt tagadta.

— Éppen nem tagadtam — válaszolta Ursus mélabusan. — Csak azt mondtam, hogy ezer év alatt a jégnek van ideje elolvadni és hogy nagyon nehéz megszámlálni ezer évszázadot.

A vallatás folytatódott, a kérdések és felek úgy hangzottak, mint a kardesattogás.

— Ön tagadta, hogy a növények beszélni tudnak.

— Semmikép sem. De csak az akasztófa alatt tudnak beszélni.

— Bevallja-e, hogy a mandragóra kiált?

— Nem, hanem énekel.

— Ön tagadta, hogy a balkéz negyedik ujjának sziverősítő tulajdonsága van.

— Én csak azt mondtam, hogy balra tüszenteni rosszat jelent.

— Ön vakmerően és sértően beszélt a főnixről.

— Tudós bíró, én egyszerűen azt mondtam, hogy Plutarchus nagyon elvetette a sulykot, amikor azt írta, hogy a főnix agyveleje finom csemege, de fejfájást okoz, minthogy a főnix soha sem létezett.

— Utálatos beszéd. A cinnamalkus madarat, amely a borostyán vesszőiből fonja fészket, a rhintacest, amelyet Parysatis fölhasznált mérgezéséhez, a manucodiatus nevű paradicsommadarat és a hármascőrű semendát helytelenül tartották főnixnek; de a főnix azért létezett.

— Nem mondok ellene.

— Ön egy vén esacsi.

— Jobbat nem kívánok.

— Ön megvallotta, hogy a bodza meggyógyítja a torokgyulladást, de hozzátette, hogy ez nem azért van, mert a gyökéren bűvös kinövés terem.

— Azt mondtam, hogy azért van, mert Judás egy bodzafára akasztotta föl magát.

— Nagyon valószínű vélemény — dörmögte Minos, a teológus, elégedetten afölött, hogy visszadhatja a tüszurást doktor Aialkosnak.

A megbántott pöffeszkedés hamar haraggá lesz. Aiakos dühöngött.

— Csavargó ember, ön a szellemével még jobban tévelyeg, mint a lábaival. Önnek gyanus és meglepő céljai vannak. Ön közel jár a boszorkánysághoz. Ön ismeretlen állatokkal van összeköttetésben. Ön olyan dolgokat beszél a csöcseléknek, amelyek csak az ön számára léteznek és amelyeknek természetéről senki sem tud, mint a hoemorrhousról.

— A hoemorrhous egy vipera, amelyet Tremellius látott.

Ez a válasz valami zavart okozott Aiakos doktor zilált tudományában.

Ursus hozzátette:

— A hoemorrhous épp olyan valóság, mint az illatos hiéna vagy a Castellus leirta civet-macska.

Aiakos újabb támadással törekedett szabadulni a zavarból.

— Itt van az ön nagyon is ördögi szavainak eredeti szövege. Hallgassa.

Szemeit az iratesomóra szegezvén, Aiakos olvasta:

— „Két növény világít éjszaka, a thalagsigle és az aglaphotis. Nappal virágok, éjjel csillagok.“

És mereven nézett Ursusra:

— Mi mondanivalója van erre?

Ursus így felelt:

— Minden növény lámpa. Az illatuk a fény.

Aiakos tovább lapozott.

— Ön tagadta, hogy a vidra hólyagjának hatása egyenlő a hódéval.

— Csak annak a kijelentésére szoritkozom, hogy ebben a tekintetben talán nem kellene megbizni Aetiusban.

Aiakos dühös lett.

— Ön gyakorolja az orvosi mesterséget?

— Magamat gyakorlom az orvosi mesterségben — sóhajtott Ursus félénken.

— Élőkön?

— Inkább, mint holtakon — mondta Ursus.

Ursus szilárdan, de unalmasan felelgetett, de ezen a keveréken a kedvesség uralkodott. Annyi szelidséggel beszélt, hogy Aiakos doktor szükségét érezte megsérteni.

— Mit turbékol itt nekünk? — mondta durván.

Ursus elbámult és csak ennyit felelt:

— A fiatalok turbékolnak, a öregek nyögnek. Fájdalom, én csak nyögök.

— Figyelmeztetem, hogy ha a beteg, akit ön kezel, meghal, halállal büntetik önt.

Ursus megkockáztatott egy kérdést:

— És ha meggyógyul?

— Ebben az esetben önt halálra ítélik — mondta szelidebb hangon a doktor.

— Ebben nincs sok változatosság — mondta Ursus.

A doktor folytatta:

— Ha meghal, megbüntetik a szamárságáért. Ha meggyógyul, megbüntetik az elbizakodottságáért. Mindkét esetben akasztófával.

— Ezt nem tudtam — mormogta Ursus. — Köszönöm, hogy megtanított reá. Az ember nem ismeri a törvényhozás minden szépségét.

— Vigyázzon magára.

— Lelkiismeretesen vigyázok — mondta Ursus.

— Mi tudjuk, mit cselekszik.

— Én — gondolta Ursus — nem mindig tudom.

— Börtönbe küldhetnék önt.

— Belátom, nagyuraim.

— Nem tagadhatja a kihágást és a jogbitorlást.

— A filozófiám bocsánatot kér.

— Vakmerőségekkel vádolják önt.

— Roppant igazságtalanul.

— Azt mondják, betegeket gyógyít.

— Rágalmak áldozata vagyok.

Az Ursusra szegezett három pár rémitő szemöldök összehúzódott; a három tudós ábrázat egymáshoz hajolt és suttogott. Ursusnak úgy rémlett, mintha csörgősapka árnyéka lebegne a három tekintélyes fej fölött; a háromság titkos és illendő suttogása néhány percig tartott, azalatt Ursus az aggodalom minden jegét és parazsát érezte magán; végre Minos, az elnök, feléje fordult és dühös arccal azt mondta:

— Távozzék.

Ursusnak az az érzése volt, mint Jónásnak, mikor kiszabadult a cethal hasából.

Minos folytatta:

— Szabadlábba helyeztetik.

Ursus azt mondta magában:

— Ha még egyszer megfognak! — Jóéjszakát orvostudomány!

És bensejében hozzátette:

— Ezentul gondosan hagyom az embereket megdögölni.

És kétrét hajolva köszöntött mindenkit, a doktorokat, a szobrokat, az asztalt és a falakat és hát-rálva ment az ajtóig, ahol eltűnt, mint az elenyésző árnyék.

A teremből lassan távozott, mint ártatlan, az utcán pedig sietett, mint a bűnös. A törvény embereinek olyan különös és komor hatásuk van, hogy az ember akkor is szökik előlük, ha fölmentették.

Futás közben így dörmögött:

— Szépen megmenekültem. Én vagyok a mezei tudós, ők a házi tudósok. A tudósok üldözik a tudósokat. Az áltudomány csak ganéja a valódinak és a filozófusok vesztére használják föl. A filozófusok a saját szerencsétlenségüket idézik elő, amikor álokoskodókat teremtenek. A rigó trágyájából csinált enyvből készül az a lép, amely megfogja a rigót. Turdus sibimalum cacat.

Nem tartjuk Ursust valami finom embernek. Elég vakmerő volt olyan szavakat használni, amelyek visszaadták a gondolatát. Nem volt több izlése, mint Voltairenek.

Ursus visszatért a Green-Boxba, elmesélte Nicless mesternek, hogy késett, mert egy szép asszony után futkosott, de egy szót sem ejtett ki kalandjáról.

Csak este mondta egész halkán Homonak:

— Tudd meg, ma legyőztem a Cerberus három fejét.

VII.

Mi oka lehet az aranynak, hogy a csőcselék rézgarasok közé keveredjék?

Fordulat állt be.

A Tadcaster-fogadó mindinkább valóságos kemencéje lett a jókedvnek és a nevetésnek. Soha vidámabb csődületet! A korcsmáros és az inasa már nem győzte önteni a fehér sört, a stoutot és a portert, Esténként az alacsony terem minden ablaka világos

volt és egyetlen asztal sem állt üresen. Énekeltek, lármáztak; lángolt a vasrostélyos, kőszénnel meg-
rakott, régi tüzhely. A Tadcaster-fogadó sugárzása
betöltötte a vásárteret. A tűz és a zaj tanyája volt.

Az udvaron, azaz a színházban, még nagyobb
tömeg.

Az a külvárosi közösség, amelyet a Southwark
szolgáltathatott, annyira tódult a *Legyőzött kaosz*
előadásaira, hogy amint a függönyt fölhúzták, ille-
tőleg a Green-Box oldalát leeresztették, lehetetlen
volt helyet találni. Az ablakokat megtöltötték, a
folyosókat ellepték a nézők. Az udvar kövezetét sem
lehetett látni, csak mindenfelé arcokat.

Csak a nemesség számára föntartott osztály
volt állandóan üres.

Azon a helyen, az erkély közepén, fekete lyuk
tátongott. Mindenfelé tömeg, csak ott nem.

Egy este mégis volt ott valaki.

Egy szombaton történt, azon a napon, amikor
az angolok sietnek mulatni, mert a vasárnap is elég
az unalomra. A terem zsumfolt volt.

Azt mondtuk: *terem*. Sokáig Shakespearenek is
csak egy fogadóudvara volt a színháza és ő is úgy
hivta: csarnok. *Hall*.

Abban a pillanatban, amikor a kockás függönyt
széthúzták a *Legyőzött kaosz* proológusához és Ursus,
Homo és Gwynplaine a szinpadon állottak, Ursus
szokása szerint egy pillantást vetett a közönségre,
és megrázkódott.

A „nemesség számára“ föntartott osztályt elfog-
lalták.

Egy nő ült egyedül a páholy közepén, az utrechti
báronyszéken.

Egyedül volt, de megtöltötte páholyt.

Némelyik teremtésnek fénye van. Ennek a nő-
nek, mint Deának, volt saját fénye, de másféle. Dea
halvány volt, ez a nő pedig piros. Dea volt a derengés,
ez pedig a hajnal. Dea szép volt, ez a nő pedig
pompás. Dea volt az ártatlanság, a nyíltszívűség, a
fehérség, az alabástrom; ez a nő volt a bibor és
érezni lehetett, hogy nem fél a pirulástól. Kisugár-
zása túlradt a páholyon és úgy ült ott a középén,
mozdulatlanul, mint egy bálvány.

E piszkos tömegben erősebben ragyogott, mint
a karbunkulus, elárasztotta ezt a népet annyi fény-

nyel, hogy szinte belefulladásztotta az árnyékba és mind ezek a gyanus arcok homályba merültek. Az ő fénye eltüntetett mindenkit.

Minden szem őt nézte.

Tom-Jim-Jack a tömegbe vegyült. Ő is eltűnt, mint a többi ennek a ragyogó asszonynak a dicsfényében.

Ez a nő eleinte magára vonta a közönség figyelmét, vetélkedett a mutatvánnyal és ártott kissé a *Legyőzött kaosz* első hatásainak.

Bármennyire álomnak látszott is, azok, akik a közelében voltak, érezték, hogy valóság. Bizony asszony. Talán nagyon is nő. Nagy volt, erős és oly pompázatosan meztelenül mutatkozott, amennyire csak lehetett. Nagy fülbevalóin gyöngyök keveredtek azokkal a furcsa ékszerekkel, amelyeket *Anglia kulcsainak* neveznek. Felsőruhája arannyal himzett sziámi selyemszövetből volt, ami nagy fényűzés, mert ilyen ruhák hatszáz tallért értek. Nyakánál széles gyémánt boglár fogta össze az inget, amely az akkori ledér divat szerint kilátszott és amely ugyanabból a finom frieslandi vászonból készült, amelyből Ausztriai Anna lepedői, amiket egy gyűrűm keresztül lehetett húzni. E nőnek csaknem vértje volt rubinokból, némelyik csak csiszolva, de nem metszve és odavarrott drágakövek csillogtak a derekán. Sőt a két szemöldökét kínai tintával feketítette be, karjait, könyökét, vállait, állát, orcimpáját, szeme alját, fülcimpáit, tenyerét és ujjai hegyét festékekkel érintette meg, amitől ingerlő és kihívó kifejezést kapott. És mindezek fölött a kérlelhetetlen akarat, hogy szép legyen. Majdnem kegyetlennek látszott. Párduc volt, amely tud macska is lenni és hizelegni. Egyik szeme kék volt, a másik fekete.

Mint Ursus, Gwynplaine is szemlélte ezt a nőt.

A Green-Box kissé fantasztikus látvány volt, a *Legyőzött kaosz* pedig inkább álom, mint darab, hozzászoktak, hogy látományszerű hatást tegyenek a közönségre; ezuttal ő bennük keletkezett látományszerű hatás, a nézőtér keltett meglepetést a szinpadon és most rajtuk volt a sor, hogy megdöbbenjenek. Az ígézet visszapattant.

A nő őket nézte, ők nézték a nőt.

A távolban és a szinpadi félhomály sugárzó ködön keresztül a részletek elenyésztek és a nő káprá-

zafnak látszott. Bizonyára nő volt, de lehetett álomkép is. A homályukban megjelenő világosság elnémitotta őket. Mintha egy ismeretlen planéta jelent volna meg, amely a boldogok világából jött. A kisugárzás megnagyította ezt az alakot. Éjszakai csillogás vette körül, mint egy tejút. Drágakövei voltak a csillagok. A gyémántos boglár talán fiastyuk lehetett. Pompás keblének formái természetfölöttieknek látszottak. E csodás teremtést látva, hirtelen közelebb érezték magukhoz az üdvösség jeges régióit. Ezzel a rendithetetlen derülségű arccal a paradicsom mélysége hajolt a hitvány Green-Box és nyomorult közönsége felé. Felsőbbséges kíváncsiság, amely önmagát kielégítve táplálékot adott a nép kíváncsiságának. A Felső megengedte az Alsónak, hogy megbámulja.

Ursust, Gwynplainet, Vinost, Fibit, a tömeget, mindenkit megrázott ez a káprázat, csak Deát nem, akinek éjszakájába nem jutott el semmi.

Olyan volt, mint egy jelenés, de semmi sem volt benne azokból az eszmékből, amelyeket ez a szó fölébresztteni szokott; nem volt benne semmi áttetsző, semmi elmosódó, semmi lebegő, semmi ködszerű; rózsás, üde és egészséges jelenség volt. És mégis, Ursus és Gwynplaine látási viszonyai számára látomány voltak. Vannak kövér fantómok, akiket vampiroknak neveznek. Azok a szép királynők, akik csak látományok a nép előtt és akik harmine milliót esznek meg évenként, épp ilyen egészségesek.

A nő mögött, a félhomályban, látható volt az inasa, *el mozo*, egy gyerekes, fehér és csinos, kis emberke; a nagyon fiatal és nagyon komoly groom divat volt abban az időben. Az inas ruhája, harisnyái és kalapja tűzsinü bársonyból voltak, aranyzinóros kalapján tollbokréta lengett, ami magas szolgálat jelvénye volt és elárulta, hogy nagyon előkelő hölgy inasa.

A lakáj hozzátartozott urához és lehetetlen volt meg nem látni a nő árnyékában az uszályhordó apródot. Az emlékezet gyakran tudunkon kívül is megjegyyez valamit és anélkül, hogy gondolt volna rá. Gwynplaine elméjében valamiképen nyomot hagyott a hölgy inasának kerek arca, komoly kifejezése, aransujtásos sapkája és tollbokrétája. A groom különben semmit sem tett, hogy észrevétesse magát;

tiszteletlenség lett volna magára vonni a figyelmet; tétlenül állt a páholy mélyében, annyira hátul, amennyire a becsukott ajtó engedte.

Noha uszályhordozója mögötte állt, a nő azért nem kevésbé egyedül volt a páholyban, minthogy az inas nem számít.

Bármily hatalmas hatást gyakorolt is ez a nő a szereplőkre, a *Legyőzött kaos* megoldódása még hatalmasabb volt. A hatás ellenállhatatlan volt. Talán valami villamosság áradt a teremben ettől a sugárzó nézőtől, mert néha a néző is részt vesz a darabban. Gwynplaine ragályos nevetése diadalmasabb volt, mint valaha. Az egész közönség magán kívül volt a leírhatatlan, görcsös nevetéstől és meg lehetett különböztetni Tom-Jim-Jack csengő és harsány kacagását.

Csak az ismeretlen asszony, aki egy szobor mozdulatlanságával, kísérteties szemekkel nézte az előadást, nem nevetett.

Kisértet a verőfényben.

Az előadásnak vége volt, a deszkafal fölemelkedett és a Green-Boxba visszatért a meghittség. Ursus kinyitotta és kiöntötte az asztalra a pénzeszsák tartalmát. Nagy halom rézgaras volt, amelyből egyszerre kiesillant egy spanyol arany.

— Ő — kiáltotta Ursus.

Ez az arany a penészes garasok között valóban az a nő volt a néptömeg között.

— Egy arannyal fizette meg a helyét! — kiáltotta Ursus elragadtatva.

E pillanatban a vendéglős lépett a Green-Boxba, kinyúlt karjával a hátsó ablakon, ahol a Green-Box eltakart egy lyukat a falon, amelyen keresztül a térre lehetett látni és amely éppen az ablak magasságában volt és csendesen intett Ursusnak, hogy nézzen ki. Egy fáklyát tartó lakájokkal teletüzdelt hintó robogott el pompásan fölszerszámozva.

Ursus tiszteletteljesen hüvelyk- és mutatóujja közé fogta az aranyat, megmutatta Nicless mesternek és azt mondta:

— Istennő volt.

Aztán utána nézett a kocsinak, amely éppen befordulni készült a sarkon, tetején nyolcágú koronát világítottak meg a fáklyák.

És fölkiáltott:

— Több volt! Hercegnő!

A hintó eltűnt. A robogás zaja is eloszlott.

Ursus néhány pillanatig átszellemülten állott, ujjai, mintha szentségtartók lettek volna, fölemelték az aranyat, mint az ostyát.

Aztán letette az asztalra és anélkül, hogy a szeméit levette volna róla, beszélni kezdett „madame-ról“. A vendéglős felelgetett neki. Hercegnő volt. Igen. Tudták a címét, de a nevét nem tudták. Nicless mester közelről látta a cimeres kocsit és az arany-sujtásos inasokat. A kocsisnak olyan parókája volt, mint a lord-kancellárnak. A kocsinak az a különös alakja volt, amelyet Spanyolországban *coche-tumbonak* neveznek, amelynek koporsófödélhez hasonló tetején pompásan elhelyezhető volt a korona. Az apród olyan apró emberke volt, hogy ülhetett a kocsi fölhágóján, az ajtón kívül. Ezeket a csinos teremtéseket arra használták, hogy a dámák uszályát hordozzák, de ők vitték az üzeneteiket is. És ki vette észre ennek a fiúnak a tollbokrétáját? Az nagy dolog! Büntetést fizet, aki jogtalanul ilyen tollakat visel. Nicless mester a hölgyet is megnézte közelről. Mint egy királynő, olyan volt. Annyi gazdagság széppé is tehet valakit! A bőr fehérebb, a szem büszkébb, a föllépés nemesebb, a kecsesség merészebb. Nincs hasonló az olyan kezek tolakodó eleganciájához, amelyek semmit sem dolgoznak. Nicless mester elbeszélte, mily pompás a fehér husa a kék erekkel, a nyalka, vállai, karjai, a festéke, a gyöngyfüggői, az aranyporos hajviselete, a drágakövek bősége, a rubinjai, gyémántjai.

— Nem olyan ragyogók, mint a szemei — morgogta Ursus.

Gwynplaine hallgatott.

Dea hallgatta.

— És tudja-e, mi volt a legmeglepőbb? — mondta a kocsmáros.

— Mi? — kérdezte Ursus.

— Hogy láttam, mikor beszállt a kocsijába.

— Aztán?

— Nem egyedül szállt be.

— Bah!

— Valaki beszállt vele.

— Ki?

— Találja ki.

— A király? — mondta Ursus.

— Először is e pillanatban nincs király. Nem király uralkodik rajtunk. Találja el, ki volt az, aki a hercegnő kocsijába szállt.

— Jupiter — mondta Ursus.

A vendéglős azt felelte:

— Tom-Jim-Jack.

Gwynplaine, aki eddig egy szót sem ejtett ki, megtörte a csendet.

— Tom-Jim-Jack! — kiáltotta.

A meglepődés csendjében hallani lehetett, amint Dea halkán megszólalt:

— Nem lehetne megakadályozni, hogy ez a nő idejöjjön?

VIII.

A mérgezés jelei.

A „tünemény“ nem jött vissza.

A terembe nem tért vissza, de Gwynplaine szel-lemébe igen.

Gwynplaine bizonyos mértékig megzavarodott.

Ugy tetszett neki, hogy most először látott nőt.

Hirtelen különös álmokba zuhant. Vigyázni kell a föltolakodó ábrándokra. Az ábrándozás olyan a gondolatban, mint az illat a tubarózsában. Néha szétterül, mint egy mérgező eszme és átható, mint a füst. Az ember épp úgy megmérgezheti magát ábrándokkal, mint virágokkal. Mámoritó, gyönyörű-séges és komor fajtája az öngyilkosságnak.

Helytelenül gondolkodni, ez a lélek öngyilkos-sága. Mérgezés. Az ábrándozás vonz, hizeleg, csalogat, behálóz, aztán cinkostársává tesz. Reánk bizza annak a csalásnak a felét, amit az öntudat ellen el-követ. Elbűvöl, aztán megront. Az ábrándozásról is elmondhatjuk, amit a játékról. Azzal kezdjük, hogy megcsalnak, azzal végezzük, hogy csalunk.

Gwynplaine álmodozott.

Még sohasem látta az Asszonyt.

Árnyékát már látta sok asszonyban, a lelkét pedig Deában.

És most meglátta valóságban.

Lágy és eleven bőr, amely alatt szenvedélyes vér folyik, körvonalak, amelyekben megvan a márvány tökéletessége és a hullám lendülete; büszke és hideg arc, amelyben a vonzás a taszítással egyesül ragyogva; haj, amely a tűzvész fényében ragyog; öltözék, amelyben remeg a kék és megremegtet másokat; vázlatos meztelenség, amely elárulja a megvető vágyat, hogy távolról a tömegé legyen; bevehetetlen kacérság; a kifürkészhetetlenség bája; a sejthető pusztulással fűszerezett kísértés; ígéret az érzékek és fenyegetés az elme számára; kettős aggodalom, egyik a vágy, másik a félelem. Ő mindezt látta, mert látott egy asszonyt.

Több és kevesebb volt a nőnél, nőstény volt, amit látott.

És egyben olimpiai teremtés.

Egy isteni nőstény.

A nem, ez a rejtély, megjelent előtte.

De hol? az elérhetetlenségben.

Végtelen messzeségben.

A sors iróniája: a lélek, ez az égi jelenség, az övé volt, a kezében tartotta, hiszen Dea volt; a nemre, a földi dologra, mélyebbről nézett, mint az égre, mert ez a nő volt az.

Hercegnő.

Több, mint egy istennő, mondta Ursus.

Micsoda meredek!

Még az álom is meghátrál ilyen kapaszkodó előtt.

Csak nem követi el azt az örültséget, hogy erre a nőre gondoljon? Vergődött.

Eszébe jutott mindaz, amit Ursus mondott a magas, csaknem királyi életről, amelyet ezek a személyiségek folytattak; a filozófus csapongó beszédei, amelyeket eddig haszontalanoknak tartott, most fordulópontjai lettek elméjének; a feledésnek gyakran csak nagyon vékony rétege borítja az emlékezetet, amely alkalmilag egyszerre megmutatja, mi van alatta; elképzelte, hogy az a főúri világ, amelyhez ez a nő tartozott, elérhetetlen magasságban van a legalacsonyabb világ fölött, ahova ő tartozott. Sőt még a néphez sem számíthatta magát. Nem állt-e ő, a komédiás, a legalsónál is alább? Mióta gondolkodni tudott, most először szorult össze a szíve alantas helyzete miatt, amit ma elnyomottságnak

neveznének. Ursus leírásai, felsorolásai, lírai leltárai és fellengzései a kastélyokról, parkokról, szökőkutakról, oszloprendekről, a hatalom és a gazdagság fitogtatásáról fölelevenedtek Gwynplaine emlékezetében, mint felhőkkel keveredő valóságok. Zaklatta őt ez a zenith. Rejtelmes volt előtte, hogy az ember lord lehessen. Pedig mégis lehet. Hihetetlen! vannak lordok! De husból és csontból valók-e, mint mi? Ez kétséges. Homályban érezte magát, mintha minden oldalról fal venné körül és távolról, a feje fölött, a kut nyílásánál, amelynek ő a fenekén volt, olimpusi alakokat és sugarakat látott. Ennek a glóriának a közepén ragyogott a hercegnő.

Szükségét érezte ennek a nőnek és ez a furcsa érzés összekeveredett a lehetetlenséggel.

És ez a kínos fonákság akarata ellenére minduntalan visszatért elméjébe: látta maga körül, elérhetően, szük és érinthető valóságban a lelket és az elérhetetlenségben, eszmei messzeségben a testet.

E gondolatok közül egy sem érte el a határozott alakot. Köd volt a lelkében és az minden pillanatban megváltoztatta körvonalait és lebegett. De ez mély homályba burkolt mindent.

Különben nem is érintette egy pillanatig sem szellemét az a gondolat, hogy ebben az egész ábrándban valami megközelíthető is lehet. Meg sem kísérelte, még álmában sem, hogy fölemelkedjék a hercegnőhöz. Szerencséjére.

Az ilyen lépcsők remegése örökre agyában maradhat annak, aki egyszer reá lépett; azt hiszi az Olympusra jut és a Bedlamba kerül. Határozott vágy, amely formát öltött volna benne, elrémitette volna. De semmi ehhez hasonlót nem érzett.

Vajjon viszontlátja-e valaha ezt a nőt? Valószínűleg nem. Az örültség sem megy annyira, hogy beleszeressen a láthatáron föl villanó fénysugarba. Nyájas szemeket vetni egy csillagra, ez — szorosan véve — nem érthetetlen, mert az visszatér, megmarad, viszontlátjuk. De lehet valaki szerelmes egy villámlásba?

Zürzavaros álmai voltak. A fenséges bálvány a páholy mélyén sugárzón fölbukkant szétszóródó eszméiből és eltűnt. Gondolt reá, nem gondolt reá, mással foglalkozott és megint visszatért hozzá. Ringott a gondolatain.

Ez sok éjszakán megzavarta álmát. Az álmatlanság épp úgy tele van álmokkal, mint az alvás.

Majdnem lehetetlen pontos kiterjedésükben kifejezni azokat az elvont fejleményeket, amelyek az agyban végbemennek. A szavak alkalmatlanok, mert a körvonalaik nagyobb terjedelműek, mint a fogalmak. A szélén minden eszme összeolvad a másikkal; a szavak nem. A léleknek terjedelmes része a szavak számára megfoghatatlan. A kifejezésnek vannak határai, a gondolatnak nincsenek.

Komor benső végtelenségünk olyan, hogy ami Gwynplaineben történt, Deát alig érintette. De a megszentelten állt szellemének középpontján. Hozzá semmi sem közelíthetett.

És mégis, ezek az ellentmondások teszik az emberi lelket és ő benne volt összeütközés. Volt-e tudomása róla? Talán volt.

Érezte a hajlamok összeütközését belső itéletében, a lehető hasadások környékén. Ilyen területek mindnyájunkban vannak. Ursus előtt ez világos lett volna, Gwynplaine számára homályos volt.

Két ösztön, az eszme és a nem, küzdöttek benne. Ez az a küzdelem a fehér angyal és a fekete angyal között az örvény fölött vezető hidon.

Végre a fekete angyal lebukott.

Gwynplaine hirtelen egy napon nem gondolt többé az ismeretlen nőre.

A két elv közötti harc, mennyei és földi részének párviadala legsötétebb énjében történt oly mélységben, hogy ő maga is csak nagyon homályosan vette észre.

Az bizonyos, hogy egy pillanatig sem szünt meg imádni Deát.

Valami rendetlenség támadt benne, valami láz volt a vérében, de most már vége. Dea megmaradt.

Gwynplaine nagyon elbámult volna, ha valaki azt mondta volna neki, hogy Dea egy pillanatig veszélyben forgott.

Egy vagy két hét múlva a kisértet, amely ezeket a lelkeket fenyegette, eloszlott.

Gwynplaineben megint nem volt más, csak sziv, az oltár és szerelem, a láng.

Különben, mint mondtuk, a „hercegnő“ nem jött vissza.

Ursus ezt egész egyszerűnek találta. „Az arany-

pénzes hölgy“ tünemény. Belép, fizet, eloszlik. Nagyon is szép volna, ha visszatérne.

Ami Deát illeti, ő sohasem tett célzást erre az asszonyra, aki eltűnt. Valószínűleg sok mindent halott és eleget megtudott Ursus néhány jelentős fölkiáltásából, mint: *nem minden nap kap az ember arany pénzt!* Dea nem szólt többet „arról az asszonyról“. Mély ösztön volt benne. A lélek titokban ilyen homályos elővigyázatosságot alkalmaz, mintha nem önmagáról volna szó. Ha valakiről hallgatnak, olyan, mintha távolodna. Ha kérdezősködnek róla, mintha hívnák. A hallgatást állítják eléje, mint ahogy becsuknak egy ajtót.

Az eseményt elfelejtették.

Létezett-e? Lehetett-e azt mondani, hogy valaha egy árnyék lebegett Gwynplaine és Dea között. Dea nem tudta és Gwynplaine már nem tudta. Nem. Semmi sem történt. A hercegnő úgy bukkant föl a messzeségben, mint egy álom, melyet Gwynplaine álmodott egy pillanatig és most már elmúlt. Egy eloszló álom, éppugy, mint az eloszló köd, nem hagy maga után nyomot és ha a felhő elvonult, épp úgy nem homályosult el a szivben a szerelem, mint az égen a nap.

IX.

Abyssus abyssum vocat.

Egy másik alak, Tom-Jim-Jak is eltűnt. Hirtelen megszűnt látogatni a Tadcaster-fogadót.

Azok, akik helyzetüknél fogva a londoni nagyurak elegáns életének mindkét oldalát láthatták, talán megjegyezték, hogy a Heti Hírlap két anyakönyvi kivonat között jelentette „lord David Dirry-Moir elutazását ő felsége parancsából, hogy a hollandi partokon cirkáló fehér hajórajnál átvegye fregatjának parancsnokságát“.

Ursus észrevette, hogy Tom-Jim-Jack nem jött többé; ez erősen foglalkoztatta. Tom-Jim-Jack nem jelent meg azóta, mikor egy kocsiban ment el az aranypénzes hölgygel. Igaz, rejtély volt, hogy ez a

Tom-Jim-Jack hercegnöket rabol el a kárjában! Mily érdekes lenne a mélyébe hatolni! Milyen kérdéseket lehetne itt fölteni! Miket lehetne mondani! Éppen azért Ursus egy szót sem szolt róla.

Ursus tapasztalt ember volt, tudta, hogyan megégetheti magát az ember a vakmerő kíváncsisággal. A kíváncsiságnak mindig arányban kell állni a kíváncsival. Aki hallgatózik, a fülét, aki leselkedik, a szemét kockáztatja. A legokosabb nem látni és nem hallani. Tom-Jim-Jack a hercegi kocsiába szállt, a kocsmáros tanuja volt ennek a fölszállásnak. Ez a matróz, aki a lady mellé ült, olyan csodálatos látvány volt, hogy Ursust óvatossá tette. Kell, hogy a felsőbbek életének szeszélyei szentek legyenek az alsóbbak előtt. Azok a férgek, akiket szegényeknek neveznek, legjobban teszik, ha bebujnak odvaikba, mikor valami rendkívüli dolgot látnak. Nagy erő van az elzárkózásban. Csukjátok be a szemeteket, ha nem vagytok olyan szerencsések, hogy vakok legyetek; dugjátok be a fületeket, ha nem adatott meg, hogy süketek legyetek; bénítsátok meg a nyelveteket, ha olyan tökéletlenek vagytok, hogy nem némán születtetek. A nagyok olyanok, amilyenek akarnak lenni, a kicsinyek olyanok, amilyenek lehetnek. Ne törődjünk a mitológiával; ne bosszantsuk a tünevényeket; legyen bennünk mély tisztelet a kísértetek iránt. Ne fordítsuk mendemondáinkat a magasabb régiókban lejátszódó sülyedések vagy emelkedések felé, melyeknek okait nem ismerjük. Reánk nyomorultakra nézve ezek többnyire optikai csalódások. Az istenek dolga az átalakulás; a fölöttünk lebegő nagy személyiségek változásai olyan felhők, melyeket megérteni lehetetlen és tanulmányozni veszélyes. Nagy megfigyelés ingerli az olimpusiakat az ő mulatságaik kifejlődésében és egy mennyköcsapás taníthat meg benneteket arra, hogy az a bika, melyet olyan kíváncsian nézegettek, reátok nézve Jupiter. Ne húzzuk félre félelmes hatalmasok köpenyének redőit. A legokosabb dolog a közöny. Szinleljétek, hogy meghaltatok és nem ölnek meg benneteket. Ez a rovarok bölcsessége. Ursus ezt gyakorolta.

A vendéglős, akit izgatott a dolog, egy napon megkérdezte Ursust:

Tudja-e, hogy Tom-Jim-Jacket nem lehet látni?

— Lehet — mondta Ursus —, én nem vettem észre.

Nicless mester halkan egy megjegyzést tett, kétségtelenül a hercegi kocsi és Tom-Jim-Jack között való összefüggésről, valószínűleg olyan tiszteletlen és veszedelmes észrevételt, hogy Ursusnak gondja volt arra, hogy meg ne hallja.

Mindamellett Ursus nagyon is művész volt ahhoz, hogy ne sajnálja Tom-Jim-Jacket. Kiábrándulás érte. Benyomásait senkivel sem közölte, csak Homoval, egyetlen bizalmasával, akinek a titoktartása felől biztos volt. Halkan a fülébe sugta a farkasnak:

— Mióta Tom-Jim-Jack nem jön, ürességet érzek, mint ember és mint költő fázom.

Miután szívét kionthette egy baráti sziv előtt, Ursus megkönnyebbült.

Gwynplaine előtt is begombolkozott, aki meg sem említette Tom-Jim-Jacket.

A Deával eltelt Gwynplainet semmikép sem érdekelte Tom-Jim-Jack.

A feledés mindig mélyebb lett Gwynplaineben. Dea pedig nem is sejtette, hogy egyszer már megrendült. Ettől az időtől kezdve nem hallottak többé beszélni sem cselszövésekről, sem földadásokról a Nevető Ember ellen. Ugy látszott a gyűlölet engedett. Minden lecsillapult a Green-Boxban és a Green-Box körül. Sem komédiázás, sem komédiások, sem papok. Semmi zsémbelődés kívül. Sikereiket nem kísérte fenyegetés. A végzetnek szokása ily hirtelen földerülni. Gwynplaine és Dea ragyogó boldogságának e pillanatban semmiféle árnyéka sem volt. Lassanként odáig fokozódott, ahonnan már nem mehetett tovább. Ez a szó kifejezi ezt a helyzetet: tetőpont. A boldogság is, mint a tenger dagálya, eléri a teljességet. Csak az nyugtalanítja a tökéletesen boldog embereket, hogy a tenger megint lepad.

Csak két módon lehet az ember hozzáférhetetlen: ha nagyon magas, vagy ha nagyon alacsony. A második talán még kívánatosabb, mint az első. A parányi féreg biztosabban kikerüli az eltaposást, mint a sas a nyil vesszőt. Ha megvolt valakiben a földön a kicsinységnek ez a biztonsága, Gwynplaine és Dea lehetett az, de még sohasem volt ilyen tökéletes. Örök elragadtatásban éltek egymásnak és

egymás által. A szív tele szívja magát szerelemmel, mint valami isteni sóval, mely megóvjá; innen van azoknak az egymáshoz való, törhetetlen ragaszkodása, akik az élet hajnalától szeretik egymást és innen a későig megnyujtott szerelem üdesége. A szerelmet lehet bebalzsamozni. Daphnis és Chloéból lett Philemon és Baucis. Az az öregség várt Gwynplainere és Deára is, mikor az alkonyat hasonlít a hajnalra. De addig is, fiatalok voltak.

Ursus úgy figyelte ezt a szerelmet, mint az orvos a beteget. Neki különben „hippocratesi tekintete“ volt, mint akkoriban nevezték. A gyöngé és halvány Deára szegezte okos tekintetét és azt dörögte: „Nagy boldogság, hogy boldog!“ Máskor azt mondta: „Boldog, hogy egészséges legyen.“

Csóválta a fejét és néha figyelmesen olvasta Avicenne régi könyvének, melyet Vospiscus Fortunatus fordított Louvainben, 1650-ben, „a szív bajairól“ szóló részét.

Dea könnyen elfáradt, izzadott, szédült és — mint emlékszünk — naponta feküdt néhány órát. Egyszer, mikor a medvebőrön fekve elaludt és Gwynplaine nem volt ott, Ursus szeliden Dea keblére hajtotta a fejét és fülét a szívéhez illesztette. Néhány pillanatig hallgatózott, aztán kiegyenesedett és suttogta: „Megrázkódtatásnak nem szabad őt érni. A hasadék nagyon gyorsan megnagyobbodnék.“

A tömeg folyvást tolongott a *Legyőzött kaos* előadásaihoz. A Nevető Ember sikere kimeríthetetlennek látszott. Mindenki odacsődült; már nemcsak Southwark, hanem egy kissé már London is. A közönség is vegyes lett; most már nem csupán matrózok és kocsisok voltak, hanem Nicless mester véleménye szerint, aki szakértő volt a csöcselékben, most már álruhába öltözött nemesek és baronetek is voltak a tömeg között. Az álruha a gőgösek élvezetei közé tartozik és akkor nagy divát volt. Az arisztokratáknak a mob közé való vegyülése jó jel volt és mutatta, hogy a siker London felé terjeszkedik. Gwynplaine dicsősége határozottan eljutott a nagy közönséghez. Valóban így volt. Nem beszéltek másról Londonban, mint a Nevető Emberről. Róla beszéltek még a Mohock-Clubban is, melyet lordok látogattak.

A Green-Boxban nem is sejtették ezt, megelégedtek azzal, hogy boldogok voltak. Dea mámoros

lett, ha esténként megérintette Gwynplaine göndör és rőt haját. Szerелеmben nincs szebb a szokásnál. Az egész élet abban összpontosul. A csillagok előtünése szokása a mindenségnek. A teremtés is szerelmes és a nap a kedvese.

A világosság egy vakító kariatid, mely a világot tartja. Az éjszakával borított föld mindennap egy fenséges pillanatig reátámaszkodik a fölkelő napra. A világtalan Dea ugyanezt a meleget és reménységet érezte abban a pillanatban, mikor a kezét Gwynplaine fejére tette.

Két sötét teremtés, aki imádja egymást, szeretik egymást a csönd teljességében, az ember így szívesen eltöltené az örökkévalóságot.

Egy este Gwynplaine, tulterhelve a boldogságtól, amely — hasonlóan az illatok mámorához — bizonyos isteni rosszulétet okoz, néhány száz lépésre a Green-Boxtól a mezőn bolyongott, ahogy rendesen szokott előadás után. Vannak olyan órák, amikor kicsordul a teli szív. Az éjszaka sötét volt és átlátszó; a csillagok ragyogtak. Az egész vásártér üres volt és körül a Tarrinzeau-fielden, az álom és a feledés lett urrá a szétszórt sátrakon.

Csak egyetlen világosság látszott, a Tadcaster-fogadó lámpása, amely Gwynplaine visszatérését várta.

Éjfél utóttek a southwarki öt peróchia órái, szakadozottan és különböző hangon.

Gwynplaine Deára gondolt. Mire gondolt volna? De ezen a különösen zavaros estén, aggodalmas gyönyörűséggel, úgy gondolt Deára, ahogy egy férfi gondol egy asszonyra. Ezt szemére vetette magának. Lealacsonyításnak tartotta. A férjek néma támadása megkezdődött benne. Édes és parancsoló türelmetlenség. Átlépte a láthatatlan határt; azon innen van a szüz, azon túl az asszony. Aggódo kérdéseket tett föl magának, azt lehetne mondani, belülről pirult. Az első évek Gwynplaineje lassanként átalakult a rejtelmes fejlődés öntudatlanságában. A régi szemérmes ifju érezte, hogy megzavarodik és nyugtalanító lesz. Egyik fülünk világos, abba a lélek suttog, a másik sötét, abba az ösztön beszél. Ez a füle megtelt ismeretlen hangokkal, amelyek ajánlatokat tettek neki. Akármilyen tiszta is a fiatal ember, aki szerelemről

álmodik, a hús mindig összetömörül közte és álma közt. A szándékok elvesztik átlátszóságukat. A be nem vallható, amit a természet követel, bevonul öntudatába. Gwynplaine valami étvágyat érzett arra az anyagra, amely tele van csábítással és amely Deánál csaknem hiányzott. Lázában, amit egészségtelennek tartott, átalakította Deát, talán veszélyes részen, törekedett fokozni a szeráfi formákat asszonyi idomokká. Te vagy, asszony, akire szükségünk van.

A szerelem végtére oda ér, hogy nem akar már annyi paradicsomi örömet. Kell neki a tüzes bőr, az élet izgalma, a villamos és helyrehozhatatlan csók, a szétbontott haj, a szenvedélyes ölelkezés, amelynek van célja. A csillagszerű zavar bennünket, az éteri lenyom. A tulsok mennyország a szerelemben olyan, mint a tulsok tüzelő a tüzhelyen; elful a láng. A kézzelfogható és átkarolt Dea, a szédítő közeledés, amely két lényt összevegyít a teremtés titkában, ez a gyönyörűsége lidércnyomás nehezült az epedő Gwynplainere. Egy nőt! A természetnek ezt a kiáltását hallotta magában. Mint egy álmodó Pygmalion, aki azurból formál Galatheát magának, lelke mélyén vakmerően kijavítgatta Dea szüzi körvonalait, e nagyon is égi, de nem eléggé paradicsomi körvonalakat; mert a paradicsom azt jelenti: Éva és Éva nőstény volt, husból és vérből való anya, földi tenyészet, nemzedékek számára való megszentelt has, kimeríthetetlen tejes emlő, az ujszülött világ bölcsője; és az emlő kizárja a szárnyakat. A szüzesség csak bizakodás az anyaságban. Mégis, Gwynplaine káprázataiban Dea eddig fölötte állt a husnak. De az eltévelyedés e pillanatában megkísérelte gondolatban leszállítani onnan és meghuzta azt a fonalat — a nemet —, amely minden fiatal leányt a földhöz köt. Egyetlen ilyen madárka sem szabadulhat tőle. Mint senki, Dea sem volt kivétel a törvény alól és Gwynplainenek végtelen vágya volt, hogy alávesse magát a törvénynek, *noha ezt csak félig vallotta be magának.* Ez a vágy akaratlan volt és folytonosan visszatért. Emberinek kívánta Deát. És ebből hallatlan gondolat támadt benne: Dea nemcsak arra termett, hogy elragadó legyen, hanem kéjes is; Dea feje a párnán. Szégyelte ezt a látományszerű tolakodást; olyan volt, mint a megszenteltségellenítés; ellenállt ennek az

ostromló képnek, elfordult tőle, aztán visszatért hozzá; úgy tekintette, mintha merényletet követne el a szemérem ellen. Deát felhő takarta el előle. Remegve huzta félre ezt a felhőt, mint aki egy inget emel föl. Április volt.

A hátgerinc is álmodik.

Céltalanul lépkedett a magányosság szórakozott lengéseivel. Megkönnyíti a bolyongást, ha senki sincs körülöttünk. Hol jártak gondolatai? Még magának se merte bevallani. Az égben? Nem. Egy ágyban. Ti láttátok ezt, csillagok.

Miért mondják: ez szerelmes? Ugy kellene mondani: ezt megszállta valaki. Akit megszállt az ördög, kivétel, de az szabály, hogy az asszony szálljon meg valakit. Minden férfi elszenvedi, hogy megfosszák önmagától. Micsoda boszorkány egy szép asszony! A szerelem igazi neve rabság.

Egy asszony lelke fogságba ejt bennünket. A husa szintén. Némelykor a hus még inkább, mint a lélek. A lélek a kedvesünk, a hus a szeretőnk.

A démont rágalmazták. Nem ő vitte kísértésbe Évát. Éva csábitotta el őt. Az asszony kezdte.

Lucifer nyugodtan ment arra. Meglátta az asszonyt. És sátán lett.

A hus az ismeretlen fölszine. És — különös — épp a szemérmével bujtogat. Furcsa! Szégyenli magát, az elvetemült.

E pillanatban ennek a fölszinnek borzasztó szerelme ragadta meg és rázta föl Gwynplainet. Fenyegető pillanat, mikor az ember a meztelenséget akarja. Könnyű ilyenkor lecsuszni a bünbe. Micsoda sötétség van Vénus fehérségében!

Gwynplaineben valami hangosan hívta Deát, Deát, a leányt, Deát, egy férfi felét, a husból és lángból való Deát, Deát meztelenül. Majdnem elüzte az angyalt. E rejtelmes válságon minden szerelem át-esik és minden ideál veszélyben forog. A teremtés előzetes fontolgatása ez.

A mennyei csábitás pillanata volt.

Gwynplaine szerelme Dea iránt megérett a nászra. A szüzi szerelem csak átmenet. A pillanat elérkezett. A nő kellett most már Gwynplainenek.

Asszony kellett neki.

Lejtő, melynek csak az elejét látjuk.

A természet hívása elől nem lehet kitérni.

Milyen örvény az asszony!

Szerencsére Gwynplaine számára nem volt más nő, csak Dea. Az egyetlen, akit akart. Az egyetlen, aki őt akarhatta.

Gwynplaine érezte azt a bizonytalan borzongást, mely a végtelenség élni akarásától származik.

Tegyük még hozzá súlyosbitásul a tavaszt. Beszívta a csillagos sötétség kimondhatatlan páráit. Gyönyörüségtől ziláltan ment előre. A dolgozó nedvek kóbor illata, a homályban lebegő, részegítő sugárzás, éjjeli virágok nyílása, rejtett kis fészkek cin-kossága, a vizek és lombok suttogása, a tárgyakból szálló sóhaj, az üdeség, az enyhesség, április és május minden rejtelmes ébredése, e mérhetetlen, szétterülő nemiség, mely halkán kínálja a kéjt, szédületes csábítás, mely dadogóvá teszi a lelket. Az eszmény nem tudja többé, mit beszél.

Aki látta volna Gwynplainet járni, azt gondolta volna. Lám, egy részeg!

Valóban, csaknem tántorgott szive a tavasz és az éjszaka sulya alatt.

A bowling-green magányossága olyan békés volt, hogy néha hangosan beszélt.

Néha azért beszél az ember, mert érzi, hogy nem hallgatják.

Lassan sétált, lehajtott fejjel, kezeit hátul összeréve, nyitott ujjakkal.

Egyszerre úgy érezte, hogy puhán kinyujtott ujjai közé csuszik valami.

Hirtelen hátrafordult.

Egy papirdarab volt a kezében és előtte egy ember állt.

A papirt ez az ember dugta a kezébe, aki egy macska óvatosságával jutott a háta mögé.

A papir levél volt.

Az ember, akit a csillagos félhomály eléggé megvilágított, kicsi volt, testes, fiatal, komoly és lángszinü ruhája tetőtől talpig látható volt a capenoche nyílásán keresztül, mely spanyol szó éjjeli köpönyeget jelent. Fején vörös süveg volt, hasonló a püspökééhez, melyen arany sujtások hangsúlyozták a szolgaságot. A süvegen tollbokréta volt látható.

Mozdulatlanul állt Gwynplaine előtt. Mint valami álombeli árnyék.

Gwynplaine megismerte a hercegnő inasát.

Mielőtt Gwynplaine meglepetésében fölkiáltott volna, az inas éles, gyermekes és asszonyos hangján megszólalt és azt mondta:

— Legyen holnap ugyanebben az órában a londoni hid bejáratánál. Én ott leszek. Vezetni fogom önt.

— Hová? — kérdezte Gwynplaine.

— Ahol önt várják.

Gwynplaine a levélre szegezte szemeit, melyet egy tartott a kezében, mint egy gép.

Mire föltekintett, az inas már nem volt ott.

A vásártér mélyében meg lehetett különböztetni egy homályos alakot, mely gyorsan elenyészett. A távozó kis lakáj volt. Befordult egy utcasarkon és a téren nem volt többé senki.

Gwynplaine nézte az eltűnő inast, aztán nézte a levelet. Vannak pillanatok az életben, melyekben az, ami veletek történik, nem veletek történt; a meglepetés egy ideig távol tartja az embert a történetektől. Gwynplaine a szeméhez emelte a levelet, mint aki olvasni akarja; akkor észrevette, hogy két okból sem tudja elolvasni, először azért, mert még föl sem bontotta, másodszor, mert sötét van. Néhány percig tartott, míg eszébe jutott, hogy a csapszékekben ég a lámpa. Néhány lépést tett, de oldalt, mintha nem tudná, hová menjen. Így járkalhat a holdkóros, akinek egy kísértet levelet adott át.

Végre elhatározta magát, inkább futott, mint ment a fogadó felé, elhelyezkedett az ajtón kiömlő fénysugárban és még egyszer szemügyre vette ezt a fehérséget, a lezárt levelet. A pecséten nem volt vézés és a burkolaton ez állt: *Gwynplainenek*. Föltörte a pecsétet, fölszakította a boritékot, széthajtogatta a levelet, odatartotta a világosság elé és ezt olvasta:

„Te szörnyű vagy, én szép vagyok. Te komédiás vagy, én hercegnő vagyok. Én vagyok az első, te vagy az utolsó. Kivánlak téged. Szeretlek. Jöjj.“

NEGYEDIK KÖNYV

A FÖLDALATTI TÖMLÖC

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Szent Gwynplaine megkísértése.

Egyik láng alig furódik keresztül a sötétségen; a másik fölgyujt egy vulkánt.

Vannak rendkívüli szikrák.

Gwynplaine elolvasta a levelet, aztán újra elolvasta. Igazán benne volt ez a szó: szeretlek.

Elmájében egyik megdöbbenés a másikat érte.

Az első azért, mert azt hitte, hogy megőrült.

Megőrült. Ez bizonyos. Az, amit látott, nem létezett. A szürkület kísértetei játszottak vele, nyomorulttal. A skarlátszínű emberke csak rémlátás volt. Néha, éjszaka, a lánggá sűrűsödő semmi inceselkedik velünk. A csalóka látomány csufolódik, aztán eltűnik, otthagyván a bolond Gwynplainet. A homály művel ilyen dolgokat.

Másodszor akkor döbönt meg, amikor megállapította, hogy eszénél van.

Látomás lett volna? nem. Hát ez a levél? Hiszen levelet tart a kezében! Hát nem boríték ez, nem pecsét, nem papír, nem irás ez? Hát nem tudja, hogy kitől jött ez? Semmi sem homályos ebben a kalandban. Valaki elővett egy tollat és tintát és irt. Valaki meggyújtott egy gyertyát és lepecsételte viasszal a levelet. Nem az ő neve van a borítékon? *Gwynplainenek*. A papír illatos. Minden világos. A kis emberre reáismert Gwynplaine. A törpe inas volt. A láng bérruha volt. A groom találását adott Gwynplainenek holnapra, ugyanebben az órában, a London-Bridge bejáratánál. A London-Bridge is képzelet? Nem, nem, minden valóság. Nincs benne semmi rémlátás. Gwynplaine tökéletesen józan. Nem káprázat volt, amely a feje fölött szétomlik és elenyészik, valóban megtörtént vele ez a dolog. Nem, Gwynplaine

nem örült. Gwynplaine nem álmodik. És megint átvasta a levelet.

Nos, igen. De azután?

Azután valami rettentő következik.

Van egy asszony, aki kívánja őt!

Őt kívánja egy nő! Ha így van, akkor senki se ejtse ki többé ezt a szót: lehetetlen. Egy asszony kívánja őt! egy asszony, aki látta az arcát! egy asszony, aki nem vak! És ki ez a nő? Csuf? Nem, szép! Cigányasszony? Nem. Hercegnő!

Mi rejlik ebben és mi jelenthet ez? Milyen veszedelmes ilyen diadal! hogy is lehetne, hogy vakon bele ne vesse magát?

Hogyan! ez a nő! a szirén, a tünemény, a lady, a páholybeli, látományszerű néző, a komoran tündöklő! Mert ő volt. Bizonyos, hogy ő.

A kezdődő tüzvész sziporkázása kitört minden porcikájában. A különös, ismeretlen nő volt! Ugyanaz, aki őt annyira megzavarta! És erről a nőről való legelső, kavargó gondolatai föltámadtak mintegy fölmelegedve valamely komor tűzön. A feladás csak olyan, mint a pergamen, amelyről letörülték a régi írást, hogy ujat irjanak helyébe. Valamely esemény hatására a meglepődő emlékezetben megjelennek a régi sorok. Gwynplaine azt hitte, hogy már eltűnt szelleméből ez az alak és most újra föltalálta bevésődve mélyen ebbe az öntudatlan agyvelőbe, amely egy ábránd bünébe esett. Az álmodozás tudtán kívül mélyen bemaródott. Most már megtörtént a baj. És elragadtatva újra kezdte ezt az ábrándozást, amely ezentul talán már helyrehozhatatlan volt.

Hogyan! Megkivánták őt! Hogyan, a hercegnő leszállt a trónjáról, a bálvány az oltárról, a szobor a talpazatról, a tünemény a felhőről? Hogyan, a rejtély előjött a lehetetlenség mélységeiből! Hogyan, ez az istenség, ez a sugárzás, ez a drágakövekkel elárasztott sellő, ez az elérhetetlen és fönséges szépség az ő sugárzó magasságából Gwynplaine felé hajolt! Hogyan, hajnalszinü diadalszekerét, amelybe galambokat és sárkányokat fogott, megállította Gwynplaine fölött és így szólt hozzá: Jöjj! Hogyan, őt, Gwynplainet érte az a rettentő dicsőség, hogy a magasságból szállanak le hozzá! Ez a nő — ha lehet így nevezni ezt a csillagos és fejedelmi alakot — ez a nő

fölkinálta, átengedte, odaadta magát! Szédítő! Az Olympus becstelenné lesz, kiért? ő érte, Gwynplaine-ért! Egy örömleány karjai dicsfényben kitárulnak, hogy egy istennő kebléhez szorítsa őt! Mindezt szenny nélkül. Ilyen fenség nem moeskolódik be. A világosság lemossa az isteneket. És ez az istennő, aki őhozzá szállt le, tudta, hogy mit tesz. Ismerte a Gwynplaine-ben megtestesült borzalmat. Látta azt az álarcot, amely Gwynplaine arca volt! És nem hátrált meg tőle. Mégis szerette Gwynplainet!

Sőt — ami minden álmát fölülmulta — szerette éppen azért! Ahelyett, hogy visszataszította volna, ez az álarc vonzotta az istennőt! Gwynplainet nem szerették, hanem — ami több — kívánták! Többet tetek, mint elfogadták, őt választották! Választották, őt!

Hogyan! a felelőtlen ragyogásnak abban a királyi környezetében, ahol a hatalommal szabadon rendelkeznek, vannak hercegek, választhatott volna herceget; vannak lordok, választhatott volna lordot; vannak ott szép, kedves, büszke férfiak, választhatott volna egy Adonist. És kit választott? Korcsot. Választhatott volna a meteorok és villámok közül hatszárnyu szeráfot és ő a sárban kuszó férget választotta. Egyik oldalon fenségek és főurak álltak egész nagyságukkal, egész gazdagságukkal, minden dicsőségükkel; a másikon egy komédiás. A komédiás győzött! Milyen mérleg van ennek a nőnek a szívében? milyen sullyal mérte a szerelmet? Ez az asszony levette homlokáról a hercegi kalapot és a bohóc emelvényére dobta! Ez a nő levette fejről az olimpusi aureólát és reátette egy gnóm borzas koponyájára. Ki tudja, milyen világfölfordulás, amelyben a férgek fölül hemzsegnek, a csillagok alul kerülnek, milyen fölfordulás nyelte el a világosság áradatától megrémült Gwynplainet, dicsfényt teremtven köréje a csatornában. Egy mindenható asszony, alkí föllázadt a szépség és a pompa ellen, odaadta magát a sötétség kárhozottjának, előnyt adott Gwynplainenek Antinous fölött, a kíváncsiság rohamában leszállt a sötétségbe és istenségének ebből a megtagadásából emelkedett ki megkoronázva és csodálatosan a nyomorult fiu királysága. „Te rettentő vagy. Szeretlek“. Ezek a szavak Gwynplaine-ben a gőg ocsmány tájé-

kát érintették. A gőg az a sarok, ahol a hősök sebezhetők. Gwynplaine szörnyeteg-hiuságának hizelegtek ezek a szavak. Mintha éktelensége lett volna az, amit szerettek. Mint a Jupiterek és Apollók, ő is kivétel volt, talán még nagyobb mértékben. Emberfölöttinek érezte magát és annyira szörnyetegnek, mintha isten lett volna. Megdöbbenő káprázat.

És most, ki volt ez az asszony? mit tudott róla? Mindent és semmit. Hercegnő volt, ezt tudta; azt is tudta, hogy szép, hogy gazdag, hogy szolgálói, inasai, apródjai és fáklyahordozói vannak, akik koronás hintója mellett futnak. Tudta, hogy szerelmes belé, vagy legalább is azt állítja. A többit nem tudta. Tudta a címét, de a nevét nem tudta. Tudta a szándékát, de az életét nem ismerte. Férjes volt-e? Özvegy, vagy leány? Szabad volt-e még vagy voltak-e valamilyen kötelességei? Melyik családhoz tartozott? Nem voltak-e körülötte kelepcék, török, rejtett szirtek? Gwynplaine nem is gyanította, mi a kaland a henyéző magasabb régiókban, hogy ezeken a magaslatokon vannak barlangok, melyekben kegyetlen, bűbájos nők álmodoznak, körülöttük a már fölfalt szerelmek csontjai hevernek, hogy milyen szomorúan cinikus kísérletekre vezethet az olyan nő unalma, aki azt hiszi, fölötte áll a férfinak; Gwynplaine lelkében nem is volt semmi olyan, amiből valami sejtelmet állíthatott volna össze; kevés tudás van a társadalom alsó rétegeiben, ahol ő élt; de az árnyékot azért mégis meglátta. Számot adott magának arról, hogy ez az egész fényesség nagyon homályos. Megértette-e a dolgot? Nem. Kitalálta? Még kevésbé. Mi volt e levél mögött? Egy kitárt ajtó és egy nyugtalanító zár. Egyik oldalon a vallo-
más. A másikon rejtély.

A vallomás és a rejtély, e két száj — egyik csábító, a másik fenyegető — ugyanazt a szót ejti ki: Merj!

Soha az álnok véletlen ilyen kapóra nem jött és soha alkalmasabb percben nem hozta a kísértést. Gwynplaine, akit a tavasz és a mindenségben fölbuzgó nedvek izgattak, a husról álmodott. Az eltemethetetlen régi ember, aki fölött egyikünk sem győzedelmeskedhet, fölébredt ebben az elkésett serdülőben, aki fiú volt még huszonnégy éves korában. Ebben a pillanatban, a válság legzavarodottabb per-

cében kapta az ajánlatot és akkor jelent meg előtte a sphinx kápráztató, meztelen nyaka. Az ifjuság lejtő. Gwynplaine feléje hajolt és akkor megtaszították. Ki? A tavasz. Ki? Az éjszaka. Ki? Ez a nő. Ha április nem léteznék, sokkal erkölcsösebbek lennénk. Minden virágzó bokor egy-egy cinkostárs! A szerelem a tolvaj, a tavasz az orgazda.

Gwynplainet földulta ez a dolog.

Van a gonoszszágnak valami füstje, ami megelőzi a hibát, de a lelkiismeret nem érzi meg. A megkisérett becsületességet elfogja valami homályos csömör. Ami ilyenkor megnyílik előttünk, abból lehellet száll ki, amely figyelmezteti az erőseket és elkábitja a gyöngéket. Gwynplaine érezte ezt a rejtelmes rosszulétet.

Mulandó és mégis szívós kétségek lebegtek előtte. A vétek, mely elhatározottan fölkinálkozott, formát öltött. Holnap, éjfélkor, a London-Bridge, az apród... Menjen-e? Igen! kiáltotta a hus. Nem! kiáltotta a lélek.

Mégis, bármily különösnek lássék is az első pillantásra, mondjuk ki, hogy egyetlen egyszer sem intézte magához határozottan ezt a kérdést: — Elmenjen-e? Gáncsolható cselekedetekben az ember tartózkodó szokott lenni. Mint a nagyon erős pálinkákat, nem issza ki egyhajtásra. Leteszi a poharat, majd később meglátja, az első csöpp elég furcsa volt.

Az bizonyos, hogy úgy érezte, mintha hátulról taszitanák az ismeretlen felé.

És borzongott. Megsejtette az örvény szélét. Hátravetette magát, mert minden oldalról megragadta a rémület. Behunyta a szemét. Erőlködött, hogy önmaga előtt letagadja ezt a kalandot és hogy újra kételkedjék elméjében. Világos, hogy ez volt a legjobb. Az volt a legbölcsebb, amit tehetett, hogy bolondnak hitte magát.

Végzetes láz. Minden ember, akit váratlan dolog lepett meg életében, érezte ezt a tragikus érverést. A megfigyelő mindig aggódva hallgatja az ütések visszhangját, melyeket a végzet faltörője mér valamely lelkiismeretre.

Fájdalom! Gwynplaine kérdéseket tett föl magának. Ott, ahol a kötelesség világos, már a tépelődés is hiba.

Különben meg kell jegyezni, hogy a kaland vakmerősége, amin egy romlott ember megütközött volna, neki föl sem tűnt. Ő nem tudta, mi az a cinizmus. A prostitúció fogalmát magasabb jelentésében meg sem közelítette. Nem tudta fölfogni. Nagyon is tiszta volt ahhoz, hogy szövevényes hipotéziseket befogadjon elméjébe. Ennek a nőnek ő csak nagyságát látta. Fájdalom, hízelt neki. Hiusága csak a győzelmet állapította meg. Hogy inkább szemérmertlenségnek, mint szerelemnek a tárgya, ennek megsejtéséhez több szellemre, mint ártatlanságra lett volna szüksége. A „*Szeretlek*“ mellett észre sem vette a borzasztó módosítást: „*Kivánlak*“.

Az istennő állati oldala kikerülte a figyelmét.

A szellem betöréseknek lehet alávetve. A léleknek megvannak a maga vandáljai, a rossz gondolatok, melyek elpusztítják erényeit. Ezer, egymással ellenkező gondolat rohanta meg Gwynplainet néha egymásután, néha egyszerre. Aztán elesöndesültek. Akkor két kezébe szorítva fejét, mintha az éjjeli tájképet szemlélte volna, komor várakozásba merült.

Egyszerre azon kapta magát rajta, hogy már nem gondolkodik. Álmodozása elérkezett ahhoz a sötét ponthoz, ahol minden elenyészik.

Azt is észrevette, hogy nem ment haza. Reggel két óra lehetett.

A levelet oldalzsebébe dugta, de észrevette, hogy épp a szive fölött van, kivette és egészen összegyűrve nadrágzsebébe tette, aztán a szálló felé fordult, csendesen bement és nem keltette föl a kis Govicumot, aki reá várakozván, két karjára borulva elaludt; bezárta az ajtót, meggyújtott egy gyertyát a lámpásban, behuzta a reteszeket, megfordította a kulcsot a zárban és a későn hazatérő ember óvatosságával fölment a Green-Box lépcsőjén, besurrant a régi fülkébe, megnézte az alvó Ursust, elfújta a gyertyát és nem feküdt le.

Egy óra telt el így. Végre elfáradt és azt képzelve, hogy az ágy azonos az álommal, letette a fejét a párnára, de nem vetkőzött le, hanem azt az engedményt tette a sötétségnek, hogy behunyta a szemét; de a fölindulás vihara egy pillanatra sem szünetelt. Az álmatlanság az éjszaka kegyetlensége az ember

íránt. Gwynplaine sokat szenvedett. Most először életében, elégedetlen volt önmagával. Benső fájdalom vegyült kielégített hiúságába. Mit tegyen? Világosodott. Hallotta Ursust, mikor fölkelt és nem nyitotta ki szempilláit. De pihenést nem talált. A levélre gondolt. Minden szó eszébe jutott valami zürzavarban. A lélekben támadó fuvalmak között a gondolat olyan, mint a folyadék. Háborog, emelkedik és olyasmi száll belőle, mint a hullámok tompa bögése. Dagály és apály, rázkódások, keringések, az ár habozása a szirt előtt, jég és eső, felhők és nyilások, melyeken áttör a világosság, haszontalan tajték nyomorult foszlányai, azonnal összedülő örült emelkedések, semmibe vesző mérhetetlen erőfeszítés, a hajótörés tüneményei mindenfelé, árnyék és pusztulás, minden, ami a mélységben van, az emberben is megvan. Gwynplaine ennek a viharnek a zsákmánya lett.

Az aggodalom tetőpontján, még mindig lezárt szempillákkal, egy édes hangot hallott, mely így szólt: — Még alszol, Gwynplaine? — Hirtelen kinyitotta a szemét és fölemelkedett a helyén, az öltözőfülke ajtajának nyílásában Dea jelent meg. Az ő leírhatatlan mosolya ült a szemében és az ajkán. Bájosan állt ott szépségének öntudatlan derültségében. Szent pillanat volt. Gwynplaine nézte reszketve, káprázva, fölébredve; fölébredve, miből? álmából? nem, az álmatlanságból. Ő volt, Dea; és érezte, hogy lényének legmélyén hirtelen, megmagyarázhatatlanul megszűnik a vihar és a jó fenségesen leszáll a gonosz fölé; a mennyei tekintet csodája megtörtént és a világító, édes, vak leány pusztja megjelenésével eltüntetett belőle minden árnyékot, a felhők függőnye megnyilt szelleme előtt, mintha láthatatlan kéz huzná földre és Gwynplaine mennyei elragadtatásában érezte, hogy lelkiismeretébe visszatér a derült ég. Ennek az angyalnak a lelkierejétől hirtelen megint a jó, nagy és ártatlan Gwynplaine lett. A lélekben épp úgy, mint a természetben, vannak ilyen rejtelmes találkozások; mind a ketten hallgattak, a világosság és az örvény, az isteni leány és a megenyhült férfi; és Gwynplaine viharos szive fölött Dea sugárzott kimondhatatlan fényben, mint a tenger csillaga.

A tréfától a komolyságig.

Milyen egyszerű egy csoda! Ilyenkor reggelizni szoktak a Green-Boxban és Dea egyszerűen eljött megtudni, miért nem reggelizett Gwynplaine velük.

— Te! — kiáltotta Gwynplaine és ezzel mindent elmondott. Nem volt többé más láthatára, mint ez az ég, ahol Dea volt.

Aki még nem látta közvetlenül a vihar után a tengert mosolyogni, nem tudhat semmit ilyen lecsillapulásról. Semmi sem csöndesül el gyorsabban, mint az örvény. Mint amily gyorsan elnyel valamit. Ilyen az emberi szív is. De nem mindig.

Deának csak mutatkozni kellett és mindaz a viláosság, ami Gwynplaineben volt, őhöz tárdult és a káprázó Gwynplaine mögött nem maradt más, csak menekülő kisértetek. Milyen csillapítószer az imádás!

Néhány perc múlva szemben ültek egymással, Ursus köztük. Homo a lábaiknál. A teásüst az asztalon állott, alatta kis lámpa égett. Fibi és Vinos kint voltak és az edényekkel foglalkoztak.

A reggelit éppugy, mint az ebédet, a középső osztályban költötték el. Az igen szűk asztalt ugy helyezték el, hogy Dea szemben ült a bejárattal.

A térdek érintkeztek. Gwynplaine teát öntött Deának.

Dea kecesesen fujta a csészét. Egyszerre tüsszentett. E pillanatban a lámpa fölött füst oszlott szét és valami papírféle vált hamuvá. Ennek a füstjétől tüsszentett Dea.

— Mi az? — kérdezte.

— Semmi, — felelte Gwynplaine.

És most mosolygott.

Elégette a hercegnő levelét.

A szerető férfi lelkiismerete őrző angyala a szeretett nőnek.

A levél megsemmisülése megkönnyebbülést szerzett neki és Gwynplaine ugy érezte becsületességét, mint a sas a szárnyait.

Ugy tünt föl neki, hogy a füsttel a kisértés is elszállt és hogy a papírral együtt a hercegnő is hamuvá omlott.

Csészéiket kicserélgették, egyik a másik után ivott ugyanabból és beszélgettek. Szerelmesek zavaros beszéde olyan, mint a verebek csiripelése. Gyerekességek, illők a mesékhez és Hómérhoz. Két szerető szív, messzebb ne menj költészetet keresni; két ajak kicserélt csókja, ne keresd messzebb a zenét.

— Tudod mit?

— Nem.

— Gwynplaine, én azt álmodtam, hogy állatok voltunk és szárnyunk volt.

— Szárnyak, ez annyit jelent, hogy madarak — suttogta Gwynplaine.

— Állatok, ez annyit jelent, hogy angyalok —
— dörmögte Ursus.

A csevegés tovább folyt.

— Ha te nem lennél, Gwynplaine...

— Nos?

— Az annyi lenne, mintha nem volna jó Isten.

— A tea nagyon forró, megégeted magad Dea.

— Fújj a csészémbe.

— Milyen szép vagy ma reggel!

— Képzeld csak, mindenféle mondanivalóm van számodra.

— Hát mondd.

— Szeretlek!

— Én imádlak!

Ursus félrefordulva mondta:

— Az égre, ime tisztességes emberek.

Azoknak, akik szeretik egymást, a hallgatás a legkedvesebb. Mintha fölhalmozódnék bennük a szerelem, amely aztán szeliden kitör belőlük.

Kis szünet után Dea fölkiáltott:

— Ha tudnád! Este, mikor a darabot játsszuk és a kezem érinti a homlokodat... — Ó, neked nemes fejed van, Gwynplaine! — ... Mikor ujjaim közt érzem a hajadat, megborzongok, égi öröm fog el és azt mondom magamban: Ebben az egész sötét világban, amely körülvesz engem, ebben az egyetemében a magányosságnak, ebben a mérhetetlen, homályos mélységben, amelyben én élek, ebben a borzasztó remegésben van egy támaszpontom, ime. Ez ő. — Ez te vagy.

— Ó! te szeretsz — mondta Gwynplaine. — Számomra sincs más a földön, csak te. Te mindenem vagy. Dea, mit tegyek? Mit kívánsz?

Dea azt felelte:

— Nem tudom. Én boldog vagyok.

— Ó! szólt Gwynplaine, mi boldogok vagyunk!

Ursus komoly hangon megszólalt:

— Ugy, ti boldogok vagytok. Ez szabályellenes. Már figyelmeztettelek erre. Ah! ti boldogok vagytok! Akkor csak iparkodjatok, hogy meg ne lássanak benneteket. Olyan kevés helyet foglaljatok el, amilyet lehetséges. A boldogságnak lyukba kell rejtőznie. Kicsinyek legyetek, amennyire csak tudtok. Isten a boldogok nagyságához méri a boldogságot. Az elégedetteknek el kell bujniuk, mint a gonosztevőknek. Ah, ragyogtok, gonosz, sugárzó férgek, teringette, reátok lépnek és jól teszik. Minek ez a sok szerelmeskedés? Nem vagyok én duenna, akinek az a hivatala, hogy nézze, mikor a szerelmesek csókolóznak. Untat már a dolog! Menjetek a pokolba!

És érezvén, hogy nyers hangja az elérzékenyülésig ellágyul, belefojtotta ezt a megindulást a dörmögésbe.

— Atyám — mondta Dea —, milyen darabos hangon beszélsz!

— Azért, mert nem szeretem, ha az emberek nagyon is boldogok — felelte Ursus.

Homo is visszhangozta, amit Ursus mondott. Hallották, amint morgott a szerelmesek lábainál.

Ursus lehajolt és Homo fejére tette a kezét.

— Te is rossz kedvedben vagy. Morogsz. Fölborzolsz a szórt a farkaskoponyádon. Te sem szereted a szerelmeskedést. Mert te bölcs vagy. De mindegy, hallgass. Beszéltél, megmondtad a véleményedet, most csönd!

A farkas megint morgott.

Ursus az asztal alá nézett.

— Csönd legyen, Homo! Ne okoskodj, öreg bölcs!

De a farkas fölemelkedett és fogait mutogatta az ajtó felé

— Mi bajod hát? — szólt Ursus.

És megmarkolta a bőrt a kutya nyakán.

Dea nem figyelt a farkas morgására, elmerült gondolataiba és magában gyönyörködött a hangban, amelyen Gwynplaine a szavait kiejtette, elfogta az elragadtatás, amely a vakok sajtósága, amely mintha énekelne a bensejünkben és nem tudni miféle

zenével pótolja nekik a hiányzó világosságot. A világtalanság földalatti csarnok, amelyben mélységes, örök harmóniákat lehet hallani.

Miközben Ursus Homohoz beszélve lehajlott, Gwynplaine fölemelte a szemeit.

Egy csésze teát akart inni, de nem itta ki; letette az asztalra olyan lassan, mint egy meghajló rugó, ujjai nyitva maradtak és ő állt mozdulatlanul, meredt szemekkel, lélegzet nélkül.

Egy ember állt Dea mögött az ajtó keretében.

Az emberen fekete ruha volt és a törvény embe-
reinek sapkája. Parókája a szeméig ért és kezében
vésett vasbotot tartott, mindkét végén koronával.

A bot rövid volt és tömör.

Képzeljünk el egy Meduza-arcot, amint a paradicsomban kibukkan két lomb között.

Ursus megérezte, hogy valaki bejött és fölemel-
vén fejét anélkül, hogy Homot eleresztette volna,
megismerte a félelmes személyt.

Megreszketett a fejétől a lábáig.

Halkan Gwynplaine fülébe sugta:

— A wapentake.

Gwynplaine visszaemlékezett.

Meglepetésében egy szó készült kicsuszni az aj-
kán, de visszatartotta.

A két végén koronában végződő bot az iron-
weapon volt.

Az iron-weapon, amelyre a város igazságszol-
gáltatási tisztviselői esküt tettek, amikor hivatalba
léptek és amelytől az angol rendőrség régi wapen-
takejei a rangjukat nyerték.

A parókás ember mögött a félhomályban az el-
képedt vendéglős látszott.

Az ember, a régi okmányok *muta Themis-ét*
megszemélyesítve, szó nélkül lebocsátotta a karját a
sugárzó Dea fölött és megérintette a vasbottal Gwyn-
plaine vállát, miközben balkeze hüvelykujjával
hátramutatott a Green-Box ajtajára. Ez a némasága
miatt még parancsolóbb mozdulat azt jelentette:
Kövess.

Pro signo exeundi, sursum trahe. — mondja a
normand oklevél.

Az egyénnek, akit az iron-weaponnal megérin-
tettek, nincs más joga, csak engedelmeskedni. Nincs

felelet a néma parancsra. A kemény angol büntetések fenyegették az ellenszegülőt.

A törvény e merev érintésére Gwynplaine összerázkódott, aztán mintegy kövé meredt.

Ha ez a vasbot, ahelyett, hogy a vállát érintette, a fejére ütött volna, nem lett volna kábultabb. Látta, hogy el kell mennie a rendőrtiszttel. De miért? Nem értette.

Ursus, kinos zavarában magából kikelve, sejtett valamit. A komédiásokra és a prédikátorokra, az ő vetélytársaira gondolt, a följelentett Green-Boxra, a bűnös farkasra, saját vitájára a bishopsgatebeli vizsgálókkal; ki tudja, talán — de ez borzasztó lenne — Gwynplaine illetlen és lázító fecsegése sértette meg a királyi tekintélyt. Mélyen megrendült.

Dea mosolygott.

Sem Gwynplaine, sem Ursus nem ejtett ki egy szót sem. Mindketten ugyanazt gondolták: nem szabad nyugtalanítani Deát. Talán a farkas is ezt gondolta, mert megszűnt morogni. Igaz, hogy Ursus el nem eresztette.

Különben Homo alkalom adtán igen okos volt. Ki nem tapasztalt már állatoknál értelmes aggodalmat?

Amily mértékben egy farkas megértheti az embereket, talán ugyanoly mértékben számüzőtnek érzi magát.

Gwynplaine fölemelkedett.

Minden ellentállás lehetetlen, ezt tudta, emlékezett Ursus szavaira, hogy még kérdést sem lehet tenni.

Megállt a wapentake előtt.

A wapentake levette botját Gwynplaine válláról és parancsoló mozdulattal egyenesen tartotta és akkoriban mindenki értette, hogy ez annyit jelent:

— Ez az ember kövessen engem és senki más. Mindenki maradjon ott, ahol van. Csönd legyen.

Kiváncsiak nem kellene. A rendőrségnek minden időben inyére volt a zárkózottság.

Az elfogatás e nemét „a személy lefoglalásának” nevezték.

A wapentake egyetlen mozdulattal, mint egy tengelyen forgó gép, megfordult és komoly, méltóság-teljes léptekkel a Green-Box kijárata felé indult.

Gwynplaine Ursusra nézett.

Ursus fölhuzta a vállát, könyökeit a csipőjéhez szoritotta, kezeit szétterjesztette, szemöldökeit fölhuzta és e némajátékkal jelezte: engedelmeskedni kell az ismeretlennek.

Gwynplaine Deára tekintett, aki gondolatokba merülve még folyton mosolygott.

Ujjai hegyét ajkához érintve, kifejezhetetlen esókot dobott feléje.

Ursus a wapentake elfordulásával a rémület egy részétől megszabadulván, megragadta a pillanatot, hogy Gwynplaine fülébe sugja:

— Az életedért, ne beszélj addig, amig nem kérdeznek.

Gwynplaine azzal a gonddal, amivel egy beteg szobájában kerüljük a zajt, levette a horogról kalapját és köpenyét, beburkolta magát a szeméig, kalapját lehuzta a homlokába; minthogy nem aludt, most is munkaruháját viselte a bőrgallérral; mégegyszer reánézett Deára; a wapentake, mikor a Green-Box külső ajtajához ért, fölemelte botját és kezdett leszállni a kijárat kis lépcsőjén; akkor Gwynplaine, mintha ez az ember láthatatlan láncon huzná, megindult utána. Ursus nézte, amint Gwynplaine kilépett a Green-Boxból; a farkas e pillanatban panaszos morgásba kezdett, de Ursus lecsöndesítette ezzel a halk szóval: „Visszajön“.

Az udvaron Nicless mester egy alázatos és parancsoló mozdulattal fojtotta el az elszörnyedés kiáltását Vinos és Fibi száján, akik kétségbeesve látták Gwynplaine elvezetését meg a wapentake gyászruháját és vasbotját.

A két leány kövé vált. Ugy álltak ott, mint két essepkőoszlop.

Govicum kábultan dugta ki a fejét egy nyitott ablakon.

A wapentake néhány lépéssel Gwynplaine előtt haladt, anélkül, hogy visszafordulna, anélkül, hogy reánézne, abban a fagyos nyugalomban, melyet az a biztonság adott neki, hogy ő a törvény.

Siri csöndben mentek végig az udvaron, keresztül haladtak a homályos korcsmán a térre. Néhány járókelő csoportosult az ajtó előtt, meg egy csapat rendőr a justice-quorummal az élükön. A kíváncsiak megdöbbenve, szótlánul, angol fegyelemmel sorba állottak és utat nyitottak a biztos botja előtt. A wa-

pentake a kis utcák felé indult, melyek kinyultak Themsere és melyeket akkor Little Strandnak neveztek. Gwynplaine, aki mellett jobbról-balról sorakoztak két sorban a poroszló emberei, beburkolózva köpenyébe, mint egy szemfedőbe, a lépésén kívül semmi mozgalmat nem téve, lassan távolodott a csárdától, némán követvén a hallgatag embert, mint egy szobor, mely egy kísértet után megy.

III.

Lex, rex, fex.

A magyarázat nélkül való letartóztatás, mely nagyon meglepné a mai angolt, akkoriban nagyon használatos rendőri eljárás volt Nagybritanniában. Különösen azokban a kényes esetekben használták, melyekben a franciák a *lettres de cache-t* használták és a *habeas corpus* dacára, még II. György alatt az volt az egyik vád, mely ellen Walpolenak védekeznie kellett, hogy ilyen módon fogatta el Neuhoffot. A vádnak valószínűleg nem volt sok alapja, mert Neuhoffot, Korsika királyát, a hitelezői zárátták be.

A csöndes elfogatásokat, melyeket Németországban a szent Vehme sűrűn gyakorolt, befogadták a germán szokások miatt, melyeken a régi angol törvények fele alapszik és a normand szokások miatt, melyeken a másik fele nyugszik. Justinanus palotájának rendőrfőnöke a *silentarius imperialis* „a császári hallgató” címet viselte. Az angol hatóságok, amelyek az elfogatásnak ezt a módját gyakorolták, számos normand szövegre támaszkodtak: — *Canes latrant, sergentes silent.* — *Sergenter agere, id est tacere.* — Idézték Lundulphus Sagax 16. paragrafusát: — *Facit imperator silentium.* — Idézték Fülöp király 1307-ből való oklevelét: — *Multos tenebimus bastonarios qui, obmutescentes, sergentare valeant.* — Idézték I. Henrik angol király rendeleteinek LIII. fejezetét: — *Surge signo jussus. Taciturnior esto. Hoc est in captione regis.* — Különösen erre az előírásra támaszkodtak, melyet Anglia ősrégi hűbéri kiváltságainak alapjául tekintettek: — „A’ viscomtesok alatt vagynak a’ kardos poroszlók, a’kiknek

tisztök kardjokkal igazságot tenni azokon, a'kik gonosz cimboraságba keveredtek, a'kiknek valamely bünéről hir költ, a' szökötteken és a' bitangokon... és olyan derekasan és tsendességgel fogják be azokat, hogy a békességes, jó emberek békességben maradhassanak, a' latrok pedig elrémittessenek.“ Az ilyen letartóztatást „a' kardnak pengéjével való“ elfogatásnak nevezték (*Vetus Consuetudo Normanniae*, MS. I. part. Sec. I, cap. II.) A jogtudósok ezenkívül idézték *in Charta Ludovici Hutini pro normannis*-ből a *servientes spathae* fejezetet. A *servientes spathae* szavakból — amint a mindinkább elromló latin nyelv fokozatosan közeledett a mi beszéd-módunkhoz — *sergentes spadae* lett.

A csöndes elfogatások ellenkeztek a jajveszékeléssel és azt jelezték, hogy hallgatni kell addig, míg bizonyos homály nincs földerítve.

Az jelentették: Bizalmas kérdések.

Azt jelentették, hogy a rendőrség eljárásához bizonyos államérdek fűződik.

A *magánjog* kifejezést, ami *zárt ajtót* jelent, alkalmazni lehet az ilyen letartóztatásokra is.

III. Edward némely krónikás szerint ilyen módon fogatta el anyjának, Franciaországi Izabellának az ágyában Mortimert. Ebben lehet kissé kételkedni, mert Mortimer előbb egy ostromot állott ki várában, mielőtt elfogták.

Warwick, a Királyok Trónraültetője, szintén szívesen gyakorolta ezt a módszert, hogy „becsalogassa az embereket.“

Cromwell is használta, roleg Connaughtban és ilyen óvatos csöndben fogatta el Kilmacaghban Trailie-Areklot, Ormond gróf rokonát.

Az igazságszolgáltatás egy intésével való letartóztatások inkább idézések, mint elfogatások.

Néha csak bírói kihallgatás céljából való eljárás volt és a mindenkire reákényszerített csöndben bizonyos kimélet volt a letartóztatott iránt.

A népre, mely nem volt tisztában ezekkel az árnyalatokkal, rémitő hatást gyakorolt.

Nem szabad elfelednünk, hogy Anglia nem az volt 1705-ben — sőt még későbbben sem —, mint ma. A viszonyok zavarosak, néha nyomasztók voltak; Daniel de Foe, aki már megtapogatta a pellengért, ezekkel a szavakkal jellemzi az angol társadalmi

rend egy részét: „a törvény vas keze.“ De nem csupán törvény volt, hanem önkény is. Emlékezzünk arra, hogy Steelet kiűzték a parlamentből, Locket az előadói székéből; Hobbest és Gibbont futni kényszerítették; Charles Churchill, Humet, Prietleyt üldözték; John Wilkest a Towerba zárták. Ha előszámlálnák a *seditionous libel* rendelet áldozatait, hosszú névsor lenne. Az inkvizíció kissé egész Európában elterjedt és rendőri gyakorlata iskolát teremtett. Angliában lehetséges volt szörnyű merényletet elkövetni minden jog ellen; csak emlékezzünk a *Gazetier Cuirasséra*. A tizenhatedik század kellős közepén XV. Lajos a Piccadillyn fogatta el azokat az írókat, akik nem tetszettek neki. Igaz, hogy II. György pedig Franciaországban, az Opera nézőterén markolta meg a trónkövetelőt. Két hosszú kar volt; a francia királyé elért Londonig, az angolok királyáé elért Párisig. Ilyen volt akkor a szabadság.

Tegyük hozzá, hogy az embereket szívesen végezték ki a börtönök belsejében; kivégzés, mint büvészi eltüntetés; ocsmány kibuvó, melyhez Anglia most visszatér, azt a különös látványt nyujtván a világnak, hogy egy nagy nép, mely javítani akar, a rosszabbat választja és mely maga előtt látván egyik oldalon a multat, másikon a haladást, összetéveszti őket és nappalnak tartja az éjszakát.

IV.

Ursus kikémeleli a rendőrséget.

Mint mondtuk, az akkori rendőrség merev törvényei szerint a wapentake intése, hogy valaki kövesse, a többiekre nézve magában foglalta a parancsot, hogy meg ne mozduljanak.

Néhány kíváncsi mégis makacszkodott és messziről Gwynplaine kíséretéhez csatlakozott.

Ursus is köztük volt.

Ursus annyira kővé vált ijedtében, amennyire csak jogot érzett erre. De Ursust annyiszor ragadták meg a vándorélet meglepetései és a váratlan események gonoszságai, neki is egész értelme készen állt,

mint ahogy ütközethez a hadihajó egész legénysége fölkészül a sorakozó hangjaira.

Sietett szabadulni a megkövesedéstől es emelkedni kezdett. Most semmit sem ér az elérzékenyülés, most szembe kell nézni.

Szemébe nézni az eseménynek, ez a kötelessége annak, aki nem ostoba.

Ne törődjünk azzal, hogy értjük-e, hanem cselekedjünk. Azonnal. És föltette a kérdést:

Mit lehet tenni?

Gwynplaine távoztával két félelem közé került: féltette Gwynplainet, ami arra készítette, hogy kövesse; féltette önmagát, ami arra szoritotta, hogy maradjon.

Ursus olyan rettenthetetlen volt, mint egy légy és olyan érzéketlen, mint egy mimóza. Leirhatatlanul reszketett. De mégis, hősieen elszánta magát és elhátározta, hogy dacolni fog a törvénnyel és követi a wapentaket, annyira nyugtalanította, hogy mi fog történni Gwynplaine-nel.

Bizony, nagyon félhetett, hogy annyira bátor volt.

Micsoda vitéz tettekre ragadhat a rémület egy nyulat!

A megrémült zerge leugrik a mélységbe. Az ijedtség egyik alakja az oktalanságig való megrémülés.

Gwynplainet inkább elrabolták, mint elfogták. A rendőrség oly gyorsan végrehajtotta föladatát, hogy az ilyen reggeli órákban különben is néptelen vásártér alig vette észre. A Tarrinzeau-field sátraiban talán senki sem sejtette, hogy a wapentake vitte el a Nevető Embert. Azért csak kevés ember csődült össze.

Gwynplainet az ő köpenyében és posztókalapjában, mely lehajlott csaknem az arcáig, nem ismerhették föl a járókelők.

Mielőtt Gwynplaine után indult volna, Ursus előkészületeket tett. Félrehívta Nicless mestert, a Govicum fiut, Fibit, Vinost és meghagyta nekik, hogy Dea előtt hallgassanak, mert ő semmiről sem tud; gondjuk legyen arra, hogy egy szót se ejtsenek ki előtte, amiből gyaníthatná, hogy mi történt; hogy valami ürüggyel magyarázzák ki Gwynplaine és Ursus távollétét; hogy különben is nemsokára itt lesz déli álmának ideje és mire Dea fölébred, ő, Ursus,

itt lesz Gwynplaine-nel együtt, az egész csak félreértés lehet, mistake, mint Angliában mondják; hogy ezt könnyű lesz neki és Gwynplainenek földeríteni a hatóság és a rendőrség előtt; hogy az ujjukkal fognak reámutatni a félreértésre és azonnal vissza fognak térni mind a ketten. A fődolog az, hogy senki se szóljon Deának semmit. Ezeket az utasításokat adván, elment.

Ursus követhette Gwynplainet, anélkül, hogy észrevették volna. Noha annyira távortartotta magát, amennyire lehetett, úgy intézte, hogy el ne vesztse szem elől. Vakmerőség a leskelődésben, ez a félénkek bátorsága.

Végtére, akármilyen ünnepélyes volt is az eljárás, Gwynplainet talán csak beidézik az egyszerű rendőri hatóság elé valami jelentéktelen kihágásért.

Ursus biztatta magát, hogy ez a kérdés azonnal megoldódik.

A saját szemével fog erről meggyőződni, ha a Tarrinzeaufield szélére érve meglátja, milyen irányt vesz a Gwynplainet kíséző őrség a Little Strand kis utcáinak beíratánál.

Ha balra fordul, az annyit tesz, hogy Gwynplainet a southwarki városházára vezetik. Akkor nincs mitől tartani; valami vétség lehet; hatósági dorgálás, két-három shilling birság, aztán Gwynplainet szabadon bocsátják és a *Legyőzött kaos*z előadását ma este megtarthatják mint rendesen. Senki sem fog észrevenni semmit.

De ha jobbra fordul a kíséret, akkor a dolog komolyabb.

Ezen az oldalon szigorubb helyek vannak.

Abban a pillanatban, mikor a két sor rendőr, akik Gwynplainet kísérték, a wapentake vezetésével a kis utcákhoz érkezett, Ursus lihegve nézte. Vannak pillanatok, mikor az egész ember csupa szem.

Merre fognak fordulni?

Jobbra fordultak.

Ursus megtántorodott a rémülettől és egy falhoz támaszkodott, hogy el ne essék.

Képmutató beszéd az, mikor valaki azt mondja: *Tudni akarom, mihez tartsam magam.* Tulajdonképen nem akarja tudni. Fél tőle. Az aggodalomba beleszövídik az a homályos törekvés, hogy semmire se követ-

keztessen. Nem vallja be, de szívesen hátrálna előle és ha előbbre jutott, sajnálja.

Ursus is ezt tette. Reszketve gondolta:

— Rosszra fordul a dolog. Ezt mindig elég korán tudtam volna meg. Minek is követtem Gwynplainet?

Ez észrevétel után, minthogy az ember merő ellenmondás, megkettőzte lépteit és leküzdvé aggodalmát, sietett közeledni az őrséghez, nehogy Southwark utcáinak utvesztőjében elszakadjon a fonal közte és Gwynplaine között.

A rendőri kíséret nem mehetett gyorsan az ünnepléesség miatt.

A menetet a wapentake nyitotta meg és a justice-quorum zárta be.

Ez a rend magával hozta a lassúságot.

A poroszlók minden fensége eláradt a rendőrök vezetőjén. Egyenruhája középhelyet foglalt el az oxfordi zenetudósok pompázó öltözete és a cambridgei teológiai doktorok komor, fekete köntöse között. Nemesi ruháját hosszú godebert, ezt a norvégiai nyulbőrrel bélelt köpeny takarta. Félig gótikus, félig modern volt, mert parókat viselt, mint Lamoignon és ujjast, mint Tristan l'Hermite. Nagy, kerek szeme úgy tapadt Gwynplainere, mint a bagolyé. Ütemesen lépkedett. Lehetetlen ennél a derék embernél vadabbat elképzelni.

Ursus kissé eltévedt a sikátorok zavaros tömkelegében, de a Sainte-Marie Over-Ry közelében utolérte a kíséretet, mely szerencsére kissé elkésett a templomtéren verekedő gyermekek és kutyák miatt, ami megszokott látvány London utcáin; *dogs and boys*, mondták a régi rendőrségi jegyzőkönyvek, melyek előbbre teszik a kutyákat a gyermekeknél.

Egy ember, akit rendőrök kísérnek a hatóság elé, elvégre elég közönséges látvány és minthogy mind-egyiknek dolga volt, a kíváncsiak szétoszlottak. Senki sem maradt Gwynplaine nyomában, csak Ursus.

Elhaladtak az Űditő Vallásuak és az Alleluja Liga egymással szemben álló két kápolnája előtt. E két szekta azóta is főnnáll.

Azután sikátorról-sikátorra kanyargott a kíséret, szívesebben választva azokat az utakat, melyek még

ki nem épültek és melyeket benőtt a fű; nagyon zegzagos uton haladtak.

Végre megálltak.

Szűk sikátorban voltak. Ház nem volt benne, csak az elején néhány viskó. Balról alacsony, jobbról magas fal alkotta a kis utcát. A megfeketedett magas falat szász modorban építették, párkányokkal és hatalmas rácsokkal a szelelőlyukakon. Ablaka nem volt, csak itt-ott néhány hasadék, ódon lőrések kőhajítók és dárdavetőik számára. A nagy fal tövében apró, alacsony ajtó volt látható, mely a patkányfogó nyílásához hasonlított.

Ezen a durva kőboltívbe illesztett ajtón elrácsozott kémlelőlyuk, tömör kopogtató és hatalmas zár volt és erős, bütykös sarkaival, összevissza szögelt páncélszerű lemezeivel inkább vasból volt, mint fából.

Senki sem volt az utcán. Sem boltot, sem járókelőt nem lehetett látni. De valami zaj hallatszott egész közelben, mintha a sikátor egy patak mellett huzódott volna. Kocsik és hangok lármája volt. A fekete épület másik oldalán valószínűleg forgalmas utca, bizonyára Southwark főutcája vonult, mely egyik végével a canterbury-i uthoz, a másikkal a London-Bridgehez csatlakozott.

A Gwynplainet körülvevő kiséreten kívül az egyetlen emberi arc ebben az utcában Ursus sápadt arca volt, aki félárnyékban előrelépőzve, egy szöglet mögül nézett és félt attól, hogy látni fog. Egy sarokban állt, ahol az utca éppen elkanyarodott.

Az őrség összecsoportosult az ajtó előtt.

Gwynplaine a középén állt, de most mögötte volt a wapentake és az ő vasbotja.

A justice-quorum fölemelte a kalapácsot és hárommat koppantott.

A kémlelőlyuk kinyílt.

A justice-quorum megszólalt:

— Ő felsége nevében.

A tölgyfából és vasból való nehéz ajtó megfordult sarkain és egy ólomszínű, hideg nyílás tárult eléjük, mint egy barlang szája. Iszonyu boltozat huzódott a homályban.

Ursus látta, hogy Gwynplaine eltűnt alatta.

Gonosz hely.

Gwynplaine után a wapentake lépett be.

Aztán a poroszló.

Utána a kíséret.

Az ajtó becsukódott.

A sulyos ajtó légmentesen beilleszkedett a körö-
vátkába és sem azt nem lehetett látni, ki nyitotta ki,
sem azt, hogy ki zárta be. Ugy látszott, a reteszek
maguktól mentek vissza mélyedéseikbe. Néhány ilyen
szerkezet, melyeket hajdan megfélemlítés céljából
találtak ki, ma is megvan a nagyon régi fogházak-
ban. Ezek a börtön küszöbét a sir küszöbéhez tették
hasonlóvá.

Ez az ajtó a southwarki börtön hátsó kapuja volt.

A szúrágta, visszataszító épületben semmi nem
hazudtolta meg a fogházak komor külsejét.

Pogány templom, melyet hajdan a cattieuchlanok
építettek a Mogonok, a régi angol istenek számára;
Ethelwolfnak palotája, szent Edwardnak erődje volt;
1199-ben pedig Földnélküli János a fogház méltóságára
emelte; ez a southwarki börtön. Ezt a börtönt
egykor utca szelte ketté úgy, ahogy a chenonceauxi
kastélyon patak folyik keresztül és egy vagy két szá-
zadon át *gate* volt, a külváros kapuja; később befa-
lazzták az átjárót. Angliában fönmaradt még néhány
ilyenfajta fogház: Londonban a Newgate; Canter-
buryban a Westgate; Edimburgban a Canongate.
Franciaországban a Bastille is kapu volt egykor.

Angolország csaknem valamennyi börtöne egy-
forma képet nyújt, kívül magas fal, belül méhkas
tömlöcökből. Gyászosak ezek a gótikus fogházak,
ahol a pókok és az igazságszolgáltatás szövik hálói-
kat és melyekbe John Howard, e napsugár, még nem
hatolt be. Valamennyit *a siralom házának* lehetne
nevezni, mint a bruxellesi ódon kinzókamrárt.

E kegyetlen és zord épületek láttára ugyanazt az
aggodalmat érzi az ember, mely az antik hajósokat
elfogta, mikor oly közel haladtak el a rabszolgák pok-
lához, a Plautus emlegette láncsörgető szigetekhez,

ferricrepiditae insulae, hogy hallották a láncok zör-gését.

A southwarki börtön, az ördögüzések és kinzások e régi színhelye eleinte különösen boszorkányok szá-mára szolgált, amint a börtönajtó fölött egy kopott kövön ez a bevéselt vers elárulja:

Sunt arreptitii vexati doemone multo.

Est energumenus quem daemon possidet unus.)*

A két sor finom árnyalatot állapít meg az ördön-gős és az energumenus között.

E fölirat fölött, a legmagasabb igazságszolgálatás jelvényéül, egy kőlétrát szegeztek a falhoz, mely egykor fából volt, de kővé vált, miután elásták a Woburn apátság közelében levő Aspley-Govis nevű helység kövesítő földjébe.

Azóta lerombolták a southwarki fogházat, mely két utcára szolgált és azokat, mint *gate* összekötötte; két kapuja volt, a főutcára nyílt a diszkapu a hatalmasok számára, a sikátora nyíló kis kapu — a szenvedők kapuja — pedig a többi élők számára való volt. És a halottak számára is; mert ha egy fogoly meghalt, arra vitték el a hulláját. Ez egyik módja a szabadulásnak.

A halál kiszabadulás a végtelenbe.

Gwynplainet a szenvedések kapuján vezették be a fogházba.

A sikátor, mint mondtuk, csak két fal közé szorított keskeny, kavicsos ut volt. Bruxellesben van egy ilyesfajta köz, melyet úgy neveznek: *Utca egy személynék*. A két fal nem volt egyenlő magas; a magasabb volt a fogház, az alacsonyabb a temető. Ez az alacsony fal, mely mögött a börtön halottai porladtak, alig haladta meg egy ember magasságát. Ajtó volt rajta, majdnem szemben a börtönajtóval. A halottaknak csak az utcán kellett keresztül menniök. Husz lépést téve a fal mellett, be lehetett lépni a temetőbe. A magas falra akasztófalétrát erősítettek; szemben, az alacsony falon kifaragtak egy halálfejet. Egyik fal sem vidította föl a másikat.

* Ördöngős az, akiben sok ördög tombol. Akit csak egy ördög szállt meg, energumenus.

VI.

Milyen tisztviselők voltak a hajdani parókák alatt.

Aki e pillanatban a fogház tulsó oldalára, a homlokzatra nézett volna, Southwark főutcáján a börtön hivatalos és főbejárata előtt meglátott volna egy utazókocsit, melynek ma cabriolet a neve. Kiváncsiak gyürüje vette körül a kocsit. Cimer volt rajta és aki kiszállt belőle, bement a fogházba; bizonyosan hivatalnok, találgatta a tömeg; az angol hivatalnokok gyakran nemesek voltak és csaknem valamennyinek volt joga cimert viselni. Franciaországban a cimer és a talár majdnem kizárták egymást; Saint-Simon herceg, mint „olyan rendű emberek“-ről beszélt a hivatalnokokról. Angliában nem volt becstelenség. ha a nemes ember bíró lett.

Angliában voltak vándor tisztviselők, akiket *kerületi bírónak* neveztek és semmi sem egyszerűbb, minthogy ebben a kocsiban a körutját végző bíró alkalmatosságát látták. De az már nem volt egyszerű, hogy az a személyiség, akit tisztviselőnek tartottak, nem magából a kocsiból, hanem az elején levő páholyféléből szállt ki, ami nem az urak helye szokott lenni. Más furcsaságot is észrevettek: ebben a korban Angliában kétféle módon utaztak, gyorskocsin öt mérföldenként egy shillingért, vagy postakocsin mérföldenként három sousért és négy soust fizetve állomásonként a postakocsisnak; akinek kedve támadt saját kocsiján, váltott lovakkal utazni, az lovanként és mérföldenként annyi shillinget fizetett, amennyi soust fizettek a postakocsi utasai; a southwarki börtön előtt álló kocsiba négy lovat fogtak és két postakocsis volt vele, ami fejedelmi fényűzés. Végül az zavarta és izgatta legjobban a találgatásokat, hogy ezt a kocsit gondosan bezárták. Az ablaktáblákat betették; minden nyílást betakartak, ahol a szem behatolhatott; kívülről nem lehetett belátni és valószínű, hogy belülről sem láttak ki. Egyszóval, nem látszott, hogy lett volna valaki a kocsiban.

Miután Southwark Surreyben volt, a southwarki fogház a Surrey grófság sheriffjéhez tartozott. Az ilyen különálló igazságszolgáltatás igen gyakori volt

Angliában. Így például a londoni Tower semmiféle grófsághoz sem tartozott, jogi szempontból azt lehetne mondani, a levegőben függött. A Tower más igazságügyi hatóságot el nem ismert, csak a saját constable-jét, a *custos turrist*. A Townernek külön törvényszéke, külön igazságszolgáltatása, külön temploma és külön kormányzata volt. A *custos*, vagy másképen constable hatásköre Londonon kívül huszonegy *hamletre*, vagyis tanyára terjedt ki. Minthogy Nagy-Britanniában a törvényes különlegességeket egymásba ojtják, Anglia főágyumesteri hivatalát a londoni Tower alá rendelték.

Más törvényes szokások még furcsábbak voltak. Így az angol admirális törvényszéke rhodusi és oleroni (francia sziget, egykor angol birtok) törvényeket alkalmazott és azok szerint ítélt.

A kerület sheriffje nagyon jelentékeny ember volt. Mindig nemes volt, sőt néha lovag. A régi okiratok *spectabilis*nek, „tekintélyes embernek“ címezték. Ez a cím középhelyet foglal el az *illustris* és *clarissimus* között, több volt, mint az első, kevesebb, mint a második. A megyék sheriffjeit egykor a nép választotta, de II. Edward és utána VI. Henrik a koronának tartotta fenn a kinevezés jogát és attól kezdve a sheriffek a királyi hatalom kisugárzásaiává lettek. Valamennyien öfelségétől kapták megbízásukat, kivéve a westmorlandi sheriffet, mert ez a tisztség örökölhető volt, a londoni és a middlesex-i sheriffet pedig a céhek választották meg a Commonhallban. A walesi és chesteri sheriffeknek bizonyos ügyési előjogaik voltak. Mindezen tisztségek máig is fennállanak Angliában, de az eszmékkel és erkölcsökkel való folytonos surlódásban lassanként elkoptak és ma már egészen más alakjuk van, mint egykor. A megye sheriffjének föladata volt az „utazó birót“ támogatni és kíséretéről gondoskodni. Mint ahogy két karja van az embernek, neki is két tisztje volt, balkarja az alsheriff, jobbkarja a justice-quorum. Az utóbbi a század parancsnokának, a wapentakenek közreműködésével letartóztatta, kihallgatta és a sheriff felelősségére bebörtönözte a tolvajokat, a gyilkosokat, lázítókat, csavargókat és mindenféle gazembereket, hogy aztán a kerületi biró ítéljen fölöttük. Az alsheriff és a justice-quorum között annyi a rangbeli különbség, hogy az első a sheriff társa, a másik pedig segédje. A

sheriffnek kétféle törvényszéke volt, a központi, állandó törvényszék, a County-court és a vándor-törvényszék, a Sheriff-turn. Így képviselte az egységet és a mindenütt jelenvalóságot. Birói minőségében segítséget és fölvilágosításokat követelhetett vitás esetekben a sapkás hivatalnoktól — *sergens coiffae* —, aki jogász volt és aki fekete süvege alatt cambraii fehér vászonból való sapkát viselt. A sheriff üritette ki a fogházakat; ha egy városba érkezett, joga volt sommásan itélkezni a foglyok fölött és azokat akár szabadon bocsájtani, akár fölakasztatni; ezt úgy hívták: „fölszabadítani a börtönt“, *gaol delivery*. A sheriff mutatta be a vád alá helyezéstről szóló billt a vád huszonnégy esküdtjének; ha jóváhagyták, alája irták: *billa vera*; ha nem hagyták jóvá, azt irták: *ignoramus*; akkor a vádat elejtették és a sheriffnek szabadságában állt összetépni a billt. Ha a tanácskozás alatt valamelyik esküdt meghalt, ez törvény szerint fölmentette és ártatlanná tette a vádlottat és a sheriff, akinek joga volt őt letartóztatni, jogot nyert szabadlábba helyezni. De ami különös tiszteletet és félelmet gerjesztett a sheriff iránt, az volt, hogy az ő tiszte volt végrehajtani *ő felsége összes rendeleteit*; félelmes hatáskör! Az önkény lakott ebben a fogalmazásban. A verdeor és a coroner kísérte a sheriffet, az irnokok szolgáltatták a karhatalmat és így szép kísérete volt lovasokból és szolgálókból. A sheriff, mint Chamberlayne mondja, „az igazságszolgáltatás, a törvény és a grófság élete“.

Angliában valami észrevehetetlen rombolás porlasztja és mállasztja szakadatlanul a törvényeket és a szokásokat. Napjainkban, ismételjük, sem a sheriff, sem a wapentake, sem a justice-quorum nem úgy gyakorolja tisztét, mint abban az időben. A régi Angliában valami zürzavar volt a hatalom gyakorlásában és a rosszul meghatározott illetékesség olyan beavatkozásokra vezetett, melyek ma lehetetlenek volnának. A rendőrség és a törvénykezés közössége megszűnt. A neveket meghagyták, a tisztségeket módosították. Azt hisszük, a *wapentake* szónak is megváltozott a jelentése. Akkor hivatalt jelentett, most területi fölosztást jelent, akkor századot jeleztek vele (*centenier*), most pedig cantont (*centum*).

Különben abban a korban a megye sheriffje az ő királyi és községi hatáskörében egyesítette — többé-kevésbé összesűrítve — azt a két hatóságot, melyet egykor Franciaországban Polgári helytartónak és Rendőri helytartónak neveztek. A párisi polgári helytartót elég jól jellemzi ez a rendőri följegyzés: „A polgári helytartó ur nem gyűlöli a belviszályokat, mert a fosztogatás mindig hasznára válik.“ (1704 július 22.) Ami a rendőri helytartót illeti, ezt a félelmes, sokoldalú és bizonytalan tipust legjobban René d'Argenson képviseli, akiről Saint-Simon azt mondja, hogy az arcán a három alvilági bíró egyesült.

Ezzel a három alvilági bíróval találkoztunk Londonban, a Bishopsgateben.

VII.

Remegés.

Mikor Gwynplaine a börtönajtót csikorogva becsukódni hallotta, összerezent. Ugy látta, hogy a világosság a sötétséggel ezen a bezáródó ajtón érintkezett, mely egyik oldalon a földi zsidongásra, másikon a holtak világára szolgált és hogy most mindazok a dolgok mögötte vannak, melyekre a nap süt, hogy átlépte az élet határát és most kívül van rajta. Összeszorult a szive. Mit csinálnak vele? Mit jelenthet mindez?

Hová jutott?

Semmit sem látott maga körül, sötétségben találta magát. A becsukódó ajtó hirtelen vakká tette. A kémlelőlyukat épp úgy bezárták, mint az ajtót. Sehol szelelőnyílás, sehol egy lámpa. A régi idők elővigyázatossága volt. Tilos volt a börtönök belsejét kivilágítani, nehogy az ujonnan érkezettek valamit megjegyezhessenek.

Gwynplaine kinyújtotta a kezét és jobbról is, balról is falat érintett; folyosóban volt. A pincék derengésében, mely nem tudni, hogyan szivárog be és a homályban lebeg, lassanként kibontakozott előtte a folyosó.

Gwynplaine, aki a büntetések szigorát csak Ursus nagyításaiból ismerte, úgy érezte, mintha óriási, sötét kéz ragadta volna meg. Az ismeretlen törvény kezében lenni borzasztó. Az ember minden helyzetben bátor és az igazságszolgáltatás előtt megzavarodik. Miért? Mert az emberi igazságszolgáltatás csak derengés és a bíró tapogatózva mozog benne. Gwynplainenek eszébe jutott, hogy Ursus mit mondott neki a hallgatás szükségességéről és ő Deát akarta viszontlátni; volt a helyzetében valami önkény, amit nem akart ingerelni. Néha elrontjuk, amit meg akarunk világítani. Másrészt ez a kaland oly nagy sullyal nehezedett reá, hogy engedett és nem tudott visszatartani egy kérdést.

— Uraim — kérdezte —, hova vezetnek engem?
Senki sem felelt.

Ez volt a törvény a csöndes letartóztatások számára és a normand szöveg világos: *A silentiarius ostio praepositis introducti sunt.*

Ez a hallgatás megfagyasztotta a vért Gwynplaineben. Addig erősnek hitte magát; elégedett volt önmagával és ez az elégedettség hatalom. Elszigetelten élt és azt képzelte, hogy ez az elszigeteltség legyőzhetetlenség. És ime, hirtelen a nagy, közös erő iszonyu nyomása alá került. Hogyan küzdjön meg ez ismeretlen borzalom, a törvény ellen? Összeroskadt a rejtély alatt. Ismeretlen félelem találta el páncélja gyöngye pontját. Azonfölül nem aludt és nem evett; alig nedvesítette meg ajkait egy csésze teával. Egész éjjel csaknem önkivületben volt és a láz még megmaradt benne. Szomjas volt és talán éhes is. Az elégedetlen gyomor mindent elront. Tegnap óta események történtek vele. Viharzó indulatai tartották fenn; vihar nélkül a vitorla csak vászondarab. De magában érezte a rongy gyöngeségét is, melyet a szél az elszakadásig fölfúj. Érezte, hogy össze fog roskadni. Vajjon eszméletlenül esik-e a kövezetre? Rosszul érzem magam! ez menedék lehet az asszonyoknak, de megalázza a férfit. Összeszedte magát, de reszketett.

Olyan érzése volt, mintha lábai alól kiesuszna a talaj.

Fohászkodás.

Elindultak.

Továbbhaladtak a folyosón.

Semmiféle iktató vagy lajstromozó hivatalnál nem álltak meg. Az akkori fogházak nem sok papírt fogyasztottak. Megelégedtek azzal, ha bezárultak az ember mögött, gyakran nem is tudták, miért. Elég volt nekik, hogy ők fogházak és hogy foglyaik vannak.

A kíséret kénytelen volt megnyulni és fölvenni a folyosó alakját. Egymásután haladtak, elől a wapentake, utána Gwynplaine, utána a justice-quorum, azután pedig a rendőrök haladtak egy csomóban és úgy elzárták Gwynplaine mögött a folyosót, mint egy dugó. A folyosó megszűkült; Gwynplaine most a két könyökével érintette a falat; a kavicsal kevert cementboltozatot helyenként mindig szűkebb, kiálló gránitívek szakították meg; le kellett hajolniok, hogy átmelessenek; futni nem lehetett a folyosón; a menekülő kénytelen lett volna lassan menni; ennek a tömlőnek kanyarulatai is voltak, minden bél kanyargós, a fogházé épp úgy, mint az emberé; itt-ott, majd jobbról, majd balról, erős rácsokkal elzárt bevágások voltak a falban, melyekben lépcsőket lehetett látni, némelyik emelkedett, mások lefelé vezettek. Egy bezárt ajtóhoz érkeztek, az kinyílt, bementek, újra bezáródott. Aztán egy második ajtóra bukkantak, mely átengedte őket, majd egy harmadikra, mely szintén megfordult a sarkain. Mintha ezek az ajtók mind maguktól nyíltak és záródtak volna. Nem látszott senki. Ekkor már annyira alacsony volt a boltozat a mindig jobban szűkülő folyosóban, hogy már csak lehajtott fejjel lehetett járni. A falról szivárgott a víz, a mennyezetről csöppek hullottak; a kőköcsökből való padló nyirkos volt, mint egy bél. A világosságot pótló halványság mindig homályosabb lett és alig volt levegő. Az tette különösen gyászossá, hogy a folyosó lefelé ment.

De csak figyelemmel lehetett észrevenni, hogy lejtős. A sötétségben egy szelid lejtő is borzalmas. Semmi sem rettentőbb, mint a homályos dolgok, melyekhez észrevehetetlen lejtőkön lehet elérkezni.

Leszállni annyi, mint belépni az ismeretlen rémületbe.

Mióta haladtak már így? Gwynplaine nem tudta volna megmondani.

Az aggodalomban, e mángorlóban töltött percek mérhetetlenül hosszúak.

Egyszerre megálltak.

A sötétség sűrű volt.

A folyosó itt kissé kiszélesedett.

Gwynplaine egészen közélről olyan hangot hallott, amiről a kínai gong adhat fogalmat; mintha a mélység födelére ütöttek volna.

A wapentake kopogtatott a botjával egy vaslemezen.

A lemez ajtó volt. Nem olyan ajtó, mely fordul, hanem olyan, mely fölemelkedett és lecsapódott. Majdnem úgy, mint a várkapuk vasrácsa.

Csikorogva surlódott eresztékeiben és Gwynplaine előtt hirtelen megjelent egy darab négyszögletes világosság.

A vaslemez fölhúzódott a boltozat hasadékába, mint egy egérfogó ajtaja.

A helyén nyílás támad.

A világosság nem a naptól származott, világítás volt. De Gwynplaine kitágult pupilláira ez a hirtelen támadt halvány világosság is úgy hatott, mint a villámlás.

Egy ideig semmit sem látott. Káprázatban épp oly nehéz valamit megkülönböztetni, mint a sötétségben.

Később a sötétséghez szokott szeme fokozatosan alkalmazkodott a világossághoz; kezdte megkülönböztetni a dolgokat; a világosság, mely eleinte nagyon élénknek látszott, halványodott; beletekintett az előtte tátongó nyílásba és amit látott, borzalmas volt.

Lábainál vagy husz magas, szűk, meredek, csaknem függőleges, jobbról-balról korlátlan lépcsőfok — mintha egy fal élébe faragtak volna lépcsőt — vezetett le egy mély, földalatti üregbe.

Az üreg kerek volt, magas csucsvíves boltozattal, mint minden földalatti helyiség, melyre nehéz épületek támaszkodnak.

Azt az ajtóul szolgáló hasadékot, melyet a vaslemez takart el és melynél a lépcső kezdődött, a

bolthajlásba vésték bele úgy, hogy ebből a magasságból a szem úgy tekintett az üregbe, mint a kutba.

Az üreg nagy volt és ha valóban kut volt valaha, ciklopi kut lehetett. Azt a fogalmat, amit a régi „töm-löc feneke“ kifejezés ébreszt föl bennünk, nem lehetett erre az üregre alkalmazni, ha csak nem gondolunk oroszlán- vagy tigrisveremre.

Az üregnek nem volt kövezete. A mély helyiségek nyirkos és hideg földje volt a padló.

Az üreg közepén négy alacsony és alaktalan oszlop nehézkesen csucsíves kupolát tartott, amelynek a kupola belsejében találkozó négy bordája püspöksüveget ábrázolt. Ez a kupola hasonlított azokhoz a mennyezetekhez, amelyek alá hajdan a szarkofágokat szokták helyezni, fölemelkedett a boltívig és az üreg közepén külön szobát alkotott, ha szobának lehet nevezni olyan helyiséget, amely minden oldalán nyitott és a négy fal helyén négy oszlop áll.

A kupola zárókövéről kerek rézlámpa függött rácsos nyílásokkal, mint a börtönablakok. Ez a lámpa sápadt világosságot vetett a pillérekre, boltívekre, az oszlopok mögött sejthető kerek falra.

Ez volt az a fény, amely eleinte elkápráztatta Gwynplaint. Most már csak zavaros vörösség volt számára.

Más világítás nem volt az üregben. Sem ablak, sem ajtó, sem szelelő.

A négy oszlop között, pontosan a lámpa alatt, ahova a legtöbb fény jutott, egy fehér és borzalmas árnykép feküdt a földön

A hátán feküdt. Látható volt egy fej, lezárt szemekkel, felsőteste eltűnt valami formátlan tömeg alatt, négy végtagját a szent András keresztjének alakjában feszítették ki kezeire és lábaira kötött láncokkal a négy oszlop felé. A láncok vasgyűrűben végződtek az oszlopok alján. Ezen a fölnégyelés kegyetlen helyzetében mozdulatlaná tett alakon a hullák fagyos ólomszíne ült. Meztelen férfi volt.

Gwynplaine megkövesülve állt a lépcső tetején és nézte.

Egyszer csak hörgést hallott.

A hulla élt.

E kisértet közelében, a kupola egyik íve alatt, lapos kövön egy nagy karosszék két oldalán két férfi

állott hosszú, fekete szemfedőkben, a karosszékekben pedig egy vörös talárba burkolt aggastyán ült halványan, mozdulatlanul, komoran, rózsacsokorral a kezében.

Ez a rózsabokréta mindenkit fölvilágosított volna, aki nem olyan tudatlan, mint Gwynplaine. Azokat, akik királyi és egyuttal törvényhatósági tisztviselők, jellemzi az a jog, hogy virágcsokorral a kezükben itélkezhetnek. A londoni lordmajor még most is így bíraskodik. A tavasz első rózsáinak az volt a föladata, hogy segítsék a bírákat az itélkezésben.

A karosszékekben ülő aggastyán a Surrey grófság sheriffje volt

Olyan fenséges merevséggel ült, mint egy római, amikor biborba öltöztették.

A karosszék volt az egyetlen ülőhely az üregben.

A karosszék mellett asztal állt, amelyet elborítottak az iratok és könyvek és azokon feküdt a sheriff hosszú, fehér pálcája.

A sheriff-től jobbra és balra álló férfiak doktorok voltak, egyik az orvostudomány, a másik a jogtudomány doktora; ezt a jogi tisztviselők sapkájáról lehetett megismerni, amelyet a parókáján viselt. Mindkettőnek fekete ruhája volt, egyikén a bíráké, másikon az orvosoké. Ezek az emberek gyászt viselnek a halottakért, akiket ők tettek azzá.

A sheriff mögött, az emelvény lépcsőjén guggolt egy jegyző, kerek parókában, táblát tartván a térdén, a táblán egy pergamen lap, előtte a kövön tintatartó, kezében toll, olyan ember tartásában, aki kész az írásra.

Ez a jegyző abból a fajtából való volt, amelyet *tarsolyos irnokok*nak neveztek, arról a tarsolyról, amely a lábainál hevert. Ezeket a tarsolyokat hajdan használták az eljárásoknál és „az igazságszolgáltatás zsákjának” mondták.

Egyik oszlophoz keresztbefont karokkal egy bőrbe öltözött ember állt. A hóhér pribékje volt.

Ezek az emberek az ő gyászos magatartásukkal a leláncolt ember körül olyanok voltak, mintha elvárásolták volna őket. Egyik sem mozdult, egyik sem beszélt.

Szörnyű nyugalom uralkodott fölöttük.

Amit Gwynplaine látott, kinzókamra volt. Ilyen

kamrák igen elterjedtek voltak Angliában. A Beauchamp-Tower kriptája soká szolgált ilyen célra, épp úgy, mint a Lollards' Prison pincéje. Ilyen volt a rendeltetése a maig is látható „Lady Place boltivei“ nevű földalatti helyiségnek. Az utóbbiban kandalló is van, ahol megtüzesíthették a vasakat.

A „King John“ korából származó valamennyi fogháznak van ilyen kinzókamrája, köztük a southwarkinek is.

Azt tehát, ami következik, akkor sűrűn gyakorolták Angliában és — szigorúan véve — ma is végrehajthatnák a büntető eljárásban, mert valamennyi törvény még most is fennáll. Angolország azt a különös tüneményt mutathatja föl, hogy egy barbár törvénykönyv jó egyetértésben él a szabadsággal. A viszony, mondjuk ki, kitünő.

Némi bizalmatlanság azért mégis helyénvaló lenne. Ha valami válság következne be, nem volna lehetetlen a büntetőtörvény fölélesztése. Az angol törvényhozás megszelidített tigris. Bársonyos talppal simogat ugyan, de vannak karmai.

Bölcs dolog levágni a törvény körmeit.

A törvény alig ismeri a jogot. Egyik oldalon áll a büntető rendszer, a másikon az emberiesség. A filozófusok tiltakoznak, de még hosszú idő fog elmúlni addig, míg az emberi igazságszolgáltatás egyesül az igazsággal.

Tiszteld a törvényt; ez angol jelszó. Angliában annyira tisztelik a törvényt, hogy sohasem törlik el. Ettől a tisztelettől úgy szabadulnak meg, hogy nem hajtják a törvényt végre. A régi törvény elavul, mint egy öregasszony; de nem pusztítják el az öregeket. Nem foglalkoznak velük, ennyi az egész. Szabad nekik örökké azt hinni, hogy szépek és fiatalok. Engedik őket arról álmodni, hogy még léteznek. Ezt az udvariasságot tiszteletnek hívják.

A norman szokás bizony már ráncos, de ez nem zavarja az angol bírót abban, hogy feléje kacintgasson. Szeretettel őriznek egy ódon lim-lomot, ha norman. Mi lehet kegyetlenebb, mint az akasztófa? 1867-ben fölnégyelésre ítélték egy embert* azzal,

* A fenianus Burke, 1867 május.

hogy a negyedeit följánlják egy asszonynak, a királynőnek.

Különböztetés sohase nem létezett Angliában. Ezt a történelem mondja. Szép a történelem biztos föllépése.

Westminsteri Mathew följegyezte, hogy „a szász törvény igen kegyelmes és elnéző“, nem bünteti halállal a bűnösöket; és hozzáteszi: „Csupán az orrukat vágják le, a szemeiket szurják ki és kitépik azokat a testrészeiket, melyek nemi megkülönböztetésre valók.“ Csupán!

Gwynplaine zavarodottan állt a lépcső tetején és minden tagjában reszketett. Borzongás futott végig rajta. Törekedett visszaemlékezni, hogy milyen bünt követhetett el. A wapentake némaságát egy kivégzés víziója követte. Ez is egy megtett lépés volt, de szomorú. Mindig sötétebbnek látta azt a komor, törvényes rejtelet, amelynek hatalmába került.

A földön fekvő emberi alak másodszor is hörgött.

Gwynplaine úgy érezte, hogy gyöngéden megérintik a vállát.

A wapentake volt.

Gwynplaine megértette, hogy le kell mennie.

Engedelmeskedett.

Fokról-fokra lejjebb ment a lépcsőn. A lépcsők nagyon keskenyek és nyolc-kilenc hüvelyk magasak voltak. És nem volt korlát. Csak nagy óvatossággal lehetett lemenni. Két lépcsőfokkal Gwynplaine mögött a wapentake jött egyenesen tartva az iron-weapon, a wapentake mögött pedig ugyanolyan távolban a justice-quorum lépkedett.

Gwynplaine minden reményét elmerülni érezte, mialatt lement a lépcsőn. Mintha minden lépéssel a halálhoz közeledne. Minden elhagyott fok kioltott benne valamit a világosságból. Mindig jobban el-sápadva ért a lépcső aljára.

A földön fekvő és a négy pillérhez láncolt álaré folyton hörgött.

Egy hang a félhomályban megszólalt:

— Lépj közelebb.

A sheriff szólt Gwynplainehez.

Gwynplaine egy lépést tett.

— Közelebb — szólt a hang.

Gwynplaine még egy lépést tett.

— Még közelebb — szólt újra a sheriff.

A justice-quorum Gwynplaine fülébe sugta oly komoly hangon, hogy már ünnepélyes volt:

— Ön Surrey-grófság sheriffje előtt áll.

Gwynplaine előrelépett egészen a bünhődőig, akit az üreg közepén elnyulva látott. A wapentake és a justice-quorum ottmaradtak, ahol voltak és engedték Gwynplainet egyedül menni.

Mikor Gwynplaine a kupola alá érve közlőrl látta azt a nyomorult valamit, amit eddig csak messziről látott, ami pedig élő ember volt, rémülete iszonyattá lett.

A földhöz kötött ember teljesen meztelen volt, kivéve azt az ocsmányul szemérmes rongyot, melyet a vérpad szőlőlevelének nevezhetnénk és amely *succingulum* volt a rómaiaknál, *christipannus* a gótoknál és *cripagne* a mi régi gall jargonunkban. Jézuson is csak ilyen foszlány volt a kereszten.

A borzalmas szenvedő, akit Gwynplaine szemlélt, ötven-hatvan éves embernek látszott. Kopasz volt. Fehér szőr nőtt az állán. Szemeit lezárta és száját kinyitotta. Minden foga látszott. Sovány, csontos arca nagyon hasonlított a halálfejhez. Karjai és lábai a négy kőoszlophoz láncolva X alakot mutatnak. A mellén és a hasán egy vaslemez feküdt és ezen a lemezen halomban állott öt vagy hat nagy kődarab. Hörgése egyszer sóhaj volt, egyszer ordítás.

A sheriff, anélkül, hogy a rózsacsokrot letenné, szabad kezével fölvette az asztról fehér vesszőjét és azt fölemelve így szólt:

— Föltétlen engedelmesség ő felsége iránt.

Azzal visszatette a pálcát az asztrra.

Azután lassan, mint a halálharang, egy mozdu lat nélkül, épp oly mereven, mint a meggyötört, föl emelte hangját.

Igy szólt:

— Ember, ki itt megláncolva fekszel, halljad utoljára a törvény szavát. Kihozták zárkádól és elvezettek ebbe a tömlöcbe. Megkérdeztetvén amint illik, a megszabott módon, *formaliis verbis pressus*, tekintet nélkül az eléd adott és megismételt iratokra és közlésekre, a gonosz és romlott makaesség szellemének sugallatára hallgatásba zárkóztál és megtagadtad a bírónak a feleletet. Mely utálatos elvetemültség magában foglalja a bünpalástolás büntetendő cselekményén kívül a konokság vétségét és bünét.

A sheriff jobbján álló segéd félbeszakította és gyászos közönnyel megjegyezte:

— *Overhernessa*. Alfréd és Godrun törvénye. Tizedik fejezet.

A sheriff folytatta:

— A törvényt mindenki tiszteli, kivéve a latrokat, akik félelmissé teszik az erdőt, ahol a dámvadak ellik kiesinyeiket.

Mint egyik harang ütése a másik után, a segéd megszólalt:

— *Qui faciunt vastum in foresta ubi damae solent funinare*.

— Aki a hatóságnak vonakodik felelni — mondta a sheriff —, minden bűnben gyanus. Minden gonoszra alkalmasnak tartható.

A segéd közbeszólt:

— *Prodigus, devorator, profusus, salax, ruffianus, ebrosius, luxuriosus, simulator, consumptor patrimonii, elluo, ambro, et gluto*.

— Minden hiba föltételez minden bünt — mondta a sheriff. — Aki nem vall be semmit, elismer mindent. Aki hallgat, mikor a bíró kérdezi, valóban hazug és apagyilkos.

— *Mendax et parricida* — mondta a segéd.

A sheriff folytatta:

— Ember, aki hallgat, távol van. Nem szabad távollevővé lenned. Az ilyen hamis távollét sebet üt a törvényen. Olyan mint Diomedes, aki egy isten nőt sebesített meg. A törvény előtt való hallgatagság egyik neve a lázadásnak. A törvényt sértés felség sértés. Semmi sem gyűlöletesebb és semmi sem vakmerőbb ennél. Aki kivonja magát a kihallgatás alól, ellopja az igazságot. A törvény gondoskodik erről. Hasonló esetekben az angolok mindig éltek az árok, a villa és a láncok jogával.

— *Anglica charta*, 1088. év — szólt a segéd.

És még mindig azzal a gépies komolysággal hozzátette:

— *Ferrum, et fossam, et furcas, cum aliis libertatibus*.

A sheriff folytatta:

— Azért, ember, minthogy nem akartál föl hagyni a hallgatással, noha ép az elméd és tudod, mit kíván az igazságszolgáltatás, minthogy ördögien makaeskodtál, meggyötörttéttél, alávettéttél a kínzás

próbájának, a bünfenyítő rendeletek szavai szerint „erős és kemény kinzásnak“. Ime, elmondom, amit végrehajtottak rajtad. A törvény megköveteli, hogy mindenről hitelesen értesitselek. Ebbe a tömlőbe vetettek, megfosztottak a ruháidtól, meztelenül hanyatt fektettek a földre, tagjaidat kinyújtóztatták és a törvény négy oszlopához kötözték, vaslemez illesztettek a hasadra és annyi követ raktak a testedre, amennyit elbirsz. „Vagy még többet“, mondja a törvény.

— *Plusque* — erősítette a segéd.

A sheriff tovább beszélt:

— Ebben a helyzetben, mielőtt súlyosabbá tettük volna a próbát, általam, Surrey grófság sheriffje által, ismételten fölszólítottát, hogy felelj és beszélj, de te sátáni állhatatossággal megmaradtál a hallgatásban, noha már a bilincsek, láncok, béklyók és vasak hatalmában voltál.

— *Attachiamenta legalia* — jegyezte meg a segéd.

— Vonakodásod és megrögzöttséged miatt — mondta a sheriff, — méltányos, hogy a törvény következetessége egyenlő legyen a bűnös makaességával, azért a próba folytatódott úgy, ahogy a rendeletek és a törvények szövege megparancsolja. Az első napon nem kaptál sem enni, sem inni.

— *Hoc est super jejunare* — mondta a segéd.

Csönd lett. A kőhalmaz alatt hallatszott az ember borzalmas, sípoló lélegzése.

A jogi hivatalnok kiegészítette közbeszólását.

— *Adde augmentum abstinentia ciborum diminutione. Consuetudo britannica*, ötszáznegyedik cikk.

E két ember, a sheriff és a hivatalnok fölváltották egymást; semmi sem szomorubb, mint ez a megzavarhatatlan egyhangúság. A gyászos hang felelt a komor hangnak; olyan volt, mintha a kivallatás papja és diakonusa mondták volna a törvény kegyetlen miséjét.

A sheriff újra kezdte:

— Első napon nem kaptál sem enni, sem inni. A második napon adtak enni, de nem adtak inni; három falat árpakenyeret tettek a fogaid közé. A harmadik napon adtak inni, de nem kaptál enni. Háromszorra három pohárból a szájadba öntöttek egy pint vizet, amit a fogház csatornájából merítettek. Eljött a negyedik nap. Ez ma van. Ha most is

megtagadod a feleletet, így maradsz, míg meg nem halsz. Így akarja a törvény.

Az örökösen felelgető segéd jóváhagyta:

— *Mors rei homagium est bonae legi.*

— És mialatt érzed, hogy siralmasan kimulsz — folytatta a sheriff —, senki sem jön segítségedre, még hogyha vér bugyog is a torkodból, a szakálladon, a hónod alatt és testednek minden nyílásán a szájadtól a lágyékidig.

— *A throtebolla* — szólt a segéd — *et pabu et subhircis, et a grugno usque ad crupponum.*

A sheriff folytatta:

— Ember, figyelj. Mert téged illet, ami következik. Ha kárhozatos hallgatásodról lemondasz és vallomást teszel, csupán fölakasztanak és jogod lesz a meldefeohhoz, ami csinos pénzösszeg.

— *Damnum confitens* — mondta a segéd —, *habeat le meldefeoh. Leges Inae*, huszadik fejezet.

— Mely összeget doítkinekben, suskinekben és galihalpenekben fizetik ki, ez lévén az egyetlen eset, mikor V. Henrik pertörlő, harmadik rendelete értelmében, ezek a pénznemek használhatók, ezenkívül jogod lesz a *scortum ante mortem* kedvteléséhez, azután megfojtanak a bitófán. Ezek az előnyei a vallomásnak. Kivánsz-e már felelni az igazságszolgáltatásnak?

A sheriff elhallgatott és várt. A kinlódó meg sem mozdult.

^ sheriff újra kezdte:

— Ember, a hallgatás olyan menedék, melyben több a kockázat, mint az üdv. A makacsság kárhozatos és gonosz. Aki a bíró előtt hallgat, árulója a koronának. Ne légy állhatatos ebben a nem fiui engedetlenségben. Gondolj ő felségére. Ne ellenkezz kegyelmes királynőnkkel. Ha én szólok hozzád, felelj neki. Légy hü alattvaló.

A szenvedő hörgött.

A sheriff folytatta:

— A próba első hetvenkét órája után ime itt a negyedik nap. Ember, ez az elhatározás napja. A negyedik az a nap, amelyre a törvény elrendeli a szembesítést.

— *Quarta die, frontem ad frontem adduce* — dörmögte a segéd.

— A törvény bölcsessége ezt a végső órát válasz-

totta, azért, hogy beálljon az, amit őseink úgy neveztek: „a halálos hideg által itélni“, ez lévén az a pillanat, amikor az embernek egyformán elhiszik az igent és a nemet.

A segéd újra megszólalt:

— *Judicium pro frodmortell, quod homines credendi sint per suum ya et per suum na.* Adelstan király oklevele. Első kötet, százhetvenharmadik lap.

Pillanatnyi várakozás után a sheriff lehajtotta szigoru arcát a szenvedőhöz.

— Ember, ki a földön fekszel...

És szünetet tartott.

— Ember — kiáltotta — hallasz engem?

Az ember nem mozdult.

— A törvény nevében — mondta a sheriff — nyisd ki a szemedet.

Az ember szempillái nem nyitak ki.

A sheriff az orvos felé fordult, aki balról állt mellette.

— Doktor, adjon véleményyt.

— *Probe, da diagnosticum* — szólt a segéd.

Az orvos hivatalos merevséggel leszállt a kö-emelvénnyről, közeledett az emberhez, lehajolt, a kinlódó szájához tartotta a fülét, megtapogatta az ütőeret a csuklóján, a hónalján és a combján, aztán ki egyenesedett.

— Nos? — mondta a sheriff.

— Még hall — felelte a doktor.

— Lát? — kérdezte a sheriff.

Az orvos így felelt:

— Láthat.

A sheriff egy intésére a justice-quorum és a wapentake előlépett. A wapentake a szenvedő ember fejéhez állott, a justice-quorum pedig Gwynplaine háta mögé.

Az orvos egy lépést hátrált az oszlopok közé.

Akkor a sheriff, fölemelvén rózsabokkrétáját, mint a pap a szenteltvizehintőt és megszólította a szenvedőt csengő és rettentő hangon:

— Ó nyomorult, beszélj! a törvény könyörög hozzád, mielőtt kiirtana. Némának akarsz látszani, gondolj a néma sirra; süketnek akarsz mutatkozni, gondolj a süket kárhozatra. Gondolj a halálra, mely rosszabb, mint te vagy. Gondold meg, elhagynak

ebben a börtönben. Hallgass reám, hozzám hasonló, mert én is ember vagyok! Hallgass reám testvérem, mert én keresztény vagyok! Hallgas reám fiam, mert én aggastyán vagyok. Ügyelj reám, mert én ura vagyok a te szenvedéseidnek és azonnal irtózatot leszek. A törvény borzalma teszi fenségessé a bírót. Gondold meg, hogy magam is reszketek ön-magam előtt. Saját hatalmam megrémit. Ne kényszeríts a végletekre. Érzem, hogy elteltem a megtorlás szent gonoszságával. Legyen meg benned, óh szerencsétlen, a törvény üdvös és becsületes féelme és engedelmeskedj nekem. A szembesítés órája érkezett, felelned kell. Ne makacskodj az ellenszegülésben. Ne menj el a helyrehozhatatlanig. Gondolj arra, hogy az én jogom a betetőzés. Kezdődő hulla, hallgass reám! Ha nem akarsz ezen a helyen utolsót lehelni órákon, napokon, heteken keresztül, ha nem akarsz soká vergődni éhségben és piszokban gyöt-rődő, szörnyű haldoklásban e kövek sulya alatt, egyedül a föld alatt, elhagyatva, elfeledve, átengedve táplálékul a patkányoknak és a férgeknek, marta-lékul a sötétség állatainak, míg a fejed fölött az utcán kocsik robognak, emberek járnak-kelnek, ad-nak és vesznek; ha nem akarsz a kétségbeesés fene-kéről való visszatérés reménye nélkül hörögni, fogaidat csikorgatni, sirni, Istent káromolni, anélkül, hogy orvos csillapítaná fájdalmaidat, anélkül, hogy egy pap egy pohár isteni italt kínálna szomjas lel-kednek; óh, ha nem akarod érezni, mikor ajkaidon megjelenik a sir szörnyű tajtékja; kérlek és könyör-göm, hallgass reám! saját segítségére hivlak, légy irgalmas önmagadhoz, tedd meg, amit kívánnak tőled, ne dacolj az igazságszolgáltatással, engedel-meskedj, fordítsd erre a fejedet, nyisd ki a szemedet és mondd meg, reá ismersz-e erre az emberre!

A szenvedő ember nem fordította el fejét és nem nyitotta ki a szemeit.

A sheriff egymásután a wapentakere és a justice-quorumra tekintett.

A justice-quorum levette Gwynplaineről a kalapot és a köpenyt, megragadta a vállainál és szembe fordította a világosságnak a megláncolt ember mellett. Gwynplaine arca teljes világításban emelkedett ki a homályból.

Ugyanakkor a wapentake lehajolt, két tenyere

közé fogta a kinlódó halántékait, Gwynplaine felé fordította ezt az ernyedte fejet, hüvelyk- és mutatóujjaival pedig kinyitotta a lezárt szempillákat. Az ember elvadult szemei láthatókká váltak.

A gyötrődő ember meglátta Gwynplainet.

Akkor magától fölemelte a fejét és tágranyitott szemekkel nézte.

Megremegett, amennyire remeghet valaki, akinek egy hegy van a mellén és fölkiáltott:

— Ó az! Igen! Ez ő!

És rémületesen föl kacagott.

— Ó az! — ismételte.

Aztán visszahanyatlott a feje a földre és szemei becsukódtak.

— Jegyző, írja — mondta a sheriff.

Gwynplaine, noha nagyon rémült volt, eddig elég derekasan viselte magát. A megkínzott ember kiáltása: *Ó az!* megzavarta. A: *Jegyző, írja*, pedig megdermesztette. Megérteni vélte, hogy egy gonosztevő magával rántotta végzetébe, anélkül, hogy ő, Gwynplaine, kitalálhatná, hogy miért és hogy ennek az embernek érthetetlen vallomása összezárult rajta, mint a pellengér nyakravaló abroncsa. Azt képzelte, hogy ezt az embert és őt együtt kötözték a pellengér oszlopához. Gwynplaine elvesztette a fejét ebben a rémületben és vergődött. Összefüggéstelenül hebegett és dadogott az ártatlanság mélységes zavarában és remegve, félve, kétségbeesetten és taláломra ejtette ki az aggodalom kiáltásait és szavait, melyek ajkára jöttek, mint a cél nélkül kilőtt puskagolyókat.

— Nem igaz. Nem én vagyok az. Nem ismerem ezt az embert. Ő sem ismerhet engem, hiszen én sem ismerem. Ma este előadás lesz és engem várnak. Mit akarnak tőlem? Adják vissza a szabadságomat. De ez nem minden. Miért hoztak engem ebbe az üregbe? Hiszen akkor nincsenek többé törvények. Bíró uram, ismétlem, nem én vagyok az. Én ártatlan vagyok mindabban, amit mondhatnak. Én csak jobban tudom. El akarok menni. Ez nem igazság. Semmi nincs köztem és ez ember között. Megtudakolhatják. Az én életem nem titok. Elfogtak, mint egy tolvajt. Miért tették ezt? Azt sem tudom, ki ez az ember. Vándorló fiu vagyok és bohóságokat játszom a piacokon és a vásárokon. Én vagyok a Nevető Ember. Elég sokan vannak, akik megnézték engem. A Tar-

rinzeau-fielden tanyázunk. Tizenöt éve üzöm becsületesen a mesterségemet. Huszonötéves vagyok. A Tadcaster-fogadóban van a szállásom. Gwynplaine a nevem. Kegyeskedjék engem innen kibocsájtani, bíró uram. Nem kell visszaélni a szerencsétlenek gyengeségével. Legyen részvéttel egy ember iránt, aki semmit sem vétett és pártfogás meg védelem nélkül való. Szegény komédiás áll ön előtt.

— Elöttem lord Fermain Clancharlie áll, clancharliei és hunkervillei báró, corleonei marquis és Angolország pairje.

Ezzel fölemelkedett és karosszékét Gwynplaine-nek kínálva, hozzátette:

— Mylord, kegyelmes uram, méltóztassék helyet foglalni.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ÖTÖDIK KÖNYV

A TENGER ÉS A SORS UGYANAZON
FUVALLATTÓL KAVAROG

Országos Széchényi Könyvtár

1874. ÉVI ADATOK

MEZŐGÉPÉSZETI ÉS MEZŐKÖZVETÉSI ÉS

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Törékeny dolgok szilárdsága.

A végzet néha egy pohár örültséget kínál felénk, hogy igyuk ki. Egy kéz nyul ki a felhőkből és hirtelen felénk nyújtja a sötét kelyhet, melyben az ismeretlen mámor rejlik.

Gwynplaine semmit sem értett.

Körülnézett, hogy kihez beszélnek.

A nagyon is éles hangot már nem fogja föl a fül; a nagyon is heves fölindulást nem fogja föl az értelem. A megértésnek épp úgy van határa, mint a hallásnak.

A wapentake és a justice-quorum odaléptek Gwynplaine mellé, megfogták a karját és ő érezte, hogy leültetik a karosszékbe, ahonnan a sheriff fölkel.

Engedett magával mindent tenni anélkül, hogy meg tudta volna magyarázni, mi történt vele.

Mikor Gwynplaine leült, a justice-quorum és a wapentake néhány lépést hátrált és a karosszék mögött mozdulatlanul megállt.

Akkor a sheriff letette rózsabokrétáját, föltette a szemüveget, amit az irnok nyújtott át neki, kihuzott az asztalt elborító iratesomók közül egy foltos, elsárgult, megzöldült, korhadt és helyenként szakadozott pergamenlapot, melyen meglátszott, hogy nagyon kicsire összehajtogatták és melynek egyik oldala tele volt irással és a lámpa fényében állva, közel tartva szemeihez az irást, legünnepélyesebb hangján olvasni kezdte a következőket:

„Az Atyának, Fiunak és Szentléleknek nevében,
Az Ur ezerhatszázkilenevenedik esztendejének
január huszonkilencedik napján

Gonoszul elhagytak egy tizesztendő gyermekét
Portland lakatlan partján, azzal a szándékkal, hogy
ott a magányosságban elpusztuljon az éhségtől és a
hidegtől.

Ezt a gyermeket kétéves korában, ő legkegye-
sebb felsége második Jakab király parancsára el-
adták.

Ez a gyermek Fermain Clancharlie lord, egyet-
len törvényes fia néhai lord Linneus Clancharlie,
clancharliei és hunkervillei bárónak, az olaszországi
Corleone örgrófjának, az angol királyság pairjének
és néhai Anna Bradshawnak az ő hitvesének.

Ez a gyermek örököse atyja címeinek és vagy-
nának. Emiatt eladták, megcsontították, eltorzították
és eltüntették ő legkegyelmesebb felségének
akaratóból.

Ezt a gyermeket arra nevelték és idomították,
hogy komédiás legyen a piacokon és vásárokon.

Kétéves korában adták el atyjaura halála után
és tíz font sterlinget adtak a királynak a gyermek
vételára fejében, valamint különböző engedmények,
türelmi intézkedések és kiváltságokért.

Lord Fermain Clancharlie kétéves korában én
vettem meg, aki e sorokat írom, a megcsontítást és
eltorzítást egy Hardquanonne nevű flandriai fla-
mand végezte, aki egyedüli birtokosa Conquest dok-
tor titkainak és eljárásainak.

A gyermeket nevető álarcnak szántuk. *Masca
ridens.*

E célból Hardquanonne végrehajtotta rajta a
Bucca fissa ad aures műtétet, mely örökös nevetést
idéző elő az arcon.

A gyermeket elaltatta olyan módszerrel, melyet
Hardquanonne csak egyedül ismert és érzéketlenné
tette a munka alatt, úgy, hogy semmit sem tudott a
műtétről, melynek alávetették.

Nem tudta, hogy ő Clancharlie lord.

Gwynplaine-nek nevezték el.

Ez fiatal kora és még csekély emlékezete miatt
volt így, mert még alig volt kétesztendő, mikor el-
adták és megvették.

Hardquanonne az egyetlen, aki ezt a *Bucca fissa*-műtétet végre tudja hajtani és ez a gyermek az egyetlen élőlény, akin végrehajtotta.

Ez a műtét egyetlen és annyira különös, hogy Hardquanonne még hosszú évek múltán is, mikor ez a gyermek már aggastyán és fekete haja fehér lenne, akkor is habozás nélkül ráismerne.

Ebben az órában, mikor ezt írjuk, Harquanonne, aki mindezekről a cselekedetekről tud és azokban mint főcinkos vett részt, ő fensége az orániai herceg, más néven III. Vilmos börtöneiben fogságban van. Hardquanonnet letartóztatták és elfogták, mert a comprachicok vagy cheylasokhoz tartozott. A chatami örtoronyba zárták.

Svájcban, a genfi-tó közelében, Lausanne és Vevey között történt, ugyanabban a házban, ahol apja és anyja meghaltak, hogy a király parancsa értelmében a gyermeket eladta és kiszolgáltatta néhány lord Linneus utolsó szolgája; ez a szolga nem sokkal ura után meghalt, úgy hogy erről a kényes és titkos üggyről ebben az órában már senki sem tud a földön, csak Hardquanonne, aki a chatami börtönben van és mi, akik most meghalunk.

Mi alulirottak nyolc évig magunknál tartottuk és neveltük, hogy hasznát vegyük mesterségünkben a kis főurnak, akit megvettünk a királytól.

Ezen a mai napon elmenekültünk Angliából, nehogy mi is Hardquanonne sorsára jussunk és a parlament fenyegető büntetéseitől való félelmünkben és ijedelmünkben az éjszakában Portland partján elhagytuk a nevezett gyermeket, Gwynplainet, aki lord Fermain Clancharlie.

De a titoktartásra csak a királynak esküdtünk meg, Istennek nem.

Ezen az éjszakán a Gondviselés akaratából félelmes vihar támadt a tengeren; reménytelenül és kétségbeesetten térdelünk le előtte, aki megmentheti életünket és aki talán meg fogja menteni lelkeinket; nem lévén semmi várnivalónk az emberektől, de minden okunk megvan félni Istentől, egyetlen horgonyunk és menedékünk gonosz tetteink megbánása. Elkészültünk a halálra és örvendünk, ha a mennyei bíró ezzel megelégszik, mellünket verve, megtesszük ezt a nyilatkozatot, reábizzuk és átad-

juk a dühöngő tengernek, hogy a legjobbra használja, engedelmeskedvén Istennek. És a Legszentebb Szűz legyen segítségünkre. Ugy legyen. És ezzel aláírtuk.“

A sheriff itt félbeszakította az olvasást, mondván:
— Ime az aláírások. Mind különböző irás.

És tovább olvasott:

— „Doktor Gernardus Geestemünde. — Assuncion. — Egy kereszt és mellette: Barbara Fermoy, Tyrryf-szigetről az Ebudák csoportjában. — Gaizdorra, captal. — Giangirate. — Jacques Quatourze, a narbonnei. — Luc-Pierre Capgaroup, mahoni gályarab.“

A sheriff újra megállt és így szólt:

— Jegyzet ugyanattól a kéztől, amelyik a szöveget és az első aláírást írta.

És olvasta:

— „A háromtagu hajószemélyzetből, miután a kapitányt elsodorta a hullám, csak ketten maradtak és aláírták. — Galdeazun. — Ave-Maria, tolvaj.“

A sheriff a fölolvastat közbeszólásokkal keverve folytatta:

— A lap alján ez áll: „A tengeren, földézetén a *Matutiná*-nak, a Passage-öbölből való biscayai ourquenak.“

— Ez a lap — tette hozzá a sheriff —, a királyi kamarából való pergamen, II. Jakab király kezdő betűivel. A nyilatkozat szélére ugyanazon irással ezt jegyezték:

— „Ezt a nyilatkozatot a hátára irtuk annak a királyi rendeletnek, melyet azért adtak, hogy elhárítsa rólunk a gyermekvásárlás következményeit. Aki megfordítja e lapot, meglátja a rendeletet.“

A sheriff megfordította a pergament és jobb kezével fölemelte a világosság felé. Fehér lap lett látható — ha a fehér szó alkalmazható ilyen penészes fölületre — és a lap közepén három szó: kettő latin, *jusu regis* és egy aláírás *Jeffreys*.

— *Jussu regis. Jeffreys* —, mondta a sheriff, a komoly hangból átsapva az élesbe.

Gwynplaine olyat érzett, mint az az ember, akinek az álmában látott palotáról egy cserép esik a fejére.

Ugy szólalt meg, mint aki öntudatlan állapotban beszél:

— Gernardus, igen, a doktor. Öreg és szomorú ember volt. Félttem tőle. Gaizdorra, captal, annyit jelent, főnök. Asszonyok is voltak. Assuncion és a másik. Aztán a provençei. Capgaroup volt. Egy lapos palackból ivott, melyen valami név volt vörös betűkből.

— Ime, itt van —, mondta a sheriff.

És az asztalra tett valamit, amit az irnok huzott ki az igazságszolgáltatás zsákjából.

Egy vesszőfonatba burkolt, füles kulacs volt. A palack láthatóan sok kalandon ment keresztül. Soká lehetett a vízben. Csigák és hinárok tapadtak hozzá. Az Oceán minden rozsdája bevonta és betakarta. A nyaka körül kátrányos volt, ami mutatta, hogy légmentesen bedugaszolták. A szurkot levették és fölnyitották. De mindenesetre visszatették a szurokba mártott kötél darabot, amely a dugója volt.

— Ebben a palackban volt —, szölt a sheriff, — a halálba menő emberek nyilatkozata, amit fölolvastam. Az üzenetet az igazságszolgáltatáshoz intézték és a tenger hűségesen át is adta.

A sheriff fokozta hangsúlyozása fönségét és folytatta:

— Valamint a Harrow-hegység kitűnő buzát és a legfinomabb lisztet termi, melyből a királyi asztalra szánt kenyeret sütik, azonkép a tenger is ugy szolgál Angliának, ahogy tud és mikor egy lord elvész, ő megtalálja és visszahozza.

Aztán újra kezdte:

— Ezen a kulacson valóban van egy vörösbetűs név.

És fölemelve hangját, a mozdulatlan szenvedő felé fordult:

— A te neved, gonosztevő. Mert ilyenek a homályos utak, melyeken át az emberi cselekedetek örvényébe sülyedt igazság a fölszinre jut.

A sheriff a világosság felé tartotta a kulacs egyik oldalát, melyet valószínűleg az igazságszolgáltatás céljára letisztítottak. A vesszőfonatban vörös sásból való vékony szalag kigyózott, helyenként a víztől és az időtől már megfeketedve. Több helyen elszakadt ugyan, de azért tisztán mutatta ezt a tizenkét betűt: *Hardquanonne*.

Akkor a sheriff, visszatérve az ő különös hanghordozásához, mely semmihez sem hasonlított és me-

lyet az igazságszolgáltatás hangsúlyának lehetne nevezni, a kinlódó emberhez fordult:

— Hardquanonne! Midőn mi, a sheriff, ezt a kulacsot, melyen rajta van a neved, először mutattuk meg neked, azonnal, jószántodból elismerted, hogy a tied; de mikor az összehajtogatott és beléje zárt pergament, a kulacs tartalmát előtted fölolvastam, nem akartál többet mondani és nyilván abban a reményben, hogy az elveszett gyermek nem lesz többé föltalálható és te kikerülsz a büntetést, megtagadtad a feleletet. E tagadás következtében kemény és erős kínzásnak vetettek alá és másodszor fölolvasták a pergament, melyen nyilatkozatukat és vallomásukat irták alá cinkostársaid. Hasztalan. Ma, a negyedik napon, mely a törvény akarata szerint a szembesítés napja, ma megmutattuk neked azt, akit ezerhatszázkilencven január huszonkilencedikén elhagytak Portlandban és most az ördögi reménység elhomályosult benned, megtörted a hallgatást és fölismerted áldozatodat...

A megkínzott kinyitotta a szeméit, fölemelte a fejét és megszólalt olyan hangon, melyben a haldoklás különös csengésébe megbékélve vegyült a hörgés és a kórákás alatt fájdalmasan kiejtett minden egyes szóért föl kellett emelnie a reáfektetett sirkövet. Így beszélt:

— Megesküdtem a titoktartásra és megtartottam, amíg birtam. A komor emberek hü emberek és van becsület a pokolban is. Ma már haszontalan a hallgatás. Azért beszélek. Nos, igen. Ez ő. Ketten csináltuk, a király és én; a király az akaratával, én a művészetemmel.

És Gwynplainere tekintve hozzátette:

— Most ne vess örökre.

És ő maga is nevetni kezdett.

Ez a második nevetése még szilajabb volt az elsőnél és zokogásnak is lehetett volna tartani.

A nevetés megszűnt, az ember visszahanyatlott. Szemei újra lezárultak.

A sheriff, aki a szót átengedte a megkínzottnak, folytatta:

— Mindezekről jegyzőkönyvet vettek föl.

Időt hagyott az irnoknak följegyzésekre, aztán tovább beszélt:

— Hardquanonne, a törvény szavai szerint sike-

res szembesítés után, cinkosaid nyilatkozatának harmadik olvasása után, amit beismerésed és vallomásod megerősített, megszabadulsz e sulytól és át fogsz adadni ő felsége tetszésének, hogy fölakasztasson, mint maratalócot.

— Martalóc, — mondta a sapkás hivatalnok —, annyit tesz, mint gyermekvásárló és eladó. Visigót-törvény, hetedik könyv, harmadik cikk *Usurpaverit* kezdetű paragrafus; Sali-törvény, negyvenegyedik fejezet, második paragrafus; Frizek törvénye, huszonegyedik cím, *De Plagio*. És Alexander Nequam azt mondja:

*Qui pueros vendis, plagiarius est tibi nomen.**

A sheriff letette a pergament az asztalra, levette szemüvegét, kezébe vette a csokrot és így szólt:

— Az erős és kemény kinzásnak vége. Hardquanonne, köszönd ő felségének.

A justice-quorum egy intésére megmozdult a bőrruhás ember.

Ez az ember, a hóhér pribékje, „az akasztófa groomja“, mint a régi irások mondják, odament a megkinzotthoz, egyenként levette a köveket a hasáról, leemelte a vaslemezt és láthatókká tette a nyomorult ember eltorzult bordáit, aztán levette róla a béklyókat és bilincseket, melyekkel az oszlophoz kötötték.

A meggyötört ember, megszabadulván a kövektől és a láncoktól, fekve maradt a földön, szemei lezárva, karjai és lábai szétterjesztve, mint egy keresztrefeszített, akit levettek a szegekről.

— Hardquanonne, — szólt a sheriff —, kelj föl.

A szenvedő nem mozdult.

A pribék fölemelte az egyik kezét és eleresztette; a kéz visszaesett. A másik épp úgy. A hóhérsegéd megragadta egyik lábát, aztán a másikat; a sarkak koppantak a földön. Az ujjak ernyedtek maradtak, a nagy lábujjak mozdulatlanok. A nyugvó test csupasz lábaiban van valami hajmeresztő.

Ekkor az orvos közeledett hozzá, kivett zsebéből egy kis acéltükröt és Hardquanonne tátott szája elé tartotta; aztán ujjával fölhozta a szempillákat. Nem csukódtak be. Üveges szeme merev maradt.

Az orvos fölemelkedet és így szólt:

* Te, aki gyermeket árulsz, martalóc a neved.

— Meghalt.

És hozzátette:

— Nevetett, az ölte meg.

— Az nem fontos, — mondta a sheriff. — Hogy a vallomás után él-e vagy meghal, az már csak formalitás.

Aztán a rózsabokrétával Hardquanonnera mutatva, ezt a parancsot adta a wapentakenek:

— A hulla ma éjszaka elszállítandó.

A wapentake fejhajtással válaszolt.

A sheriff még megjegyezte:

— A fogház temetője szemben van.

A wapentake újból megbólintotta a fejét.

A jegyző irt.

A sheriff pedig balkezeiben tartván rózsacsokrárt, jobbkezeibe vette fehér pálcáját és odaállt Gwynplaine elé, aki még mindig a karosszékben ült, mélyen meghajolt előtte, ünnepélyesen hátravetett fejjel, szembe nézve Gwynplainevel, így szólt:

— Mi, Philippe Denzill Parsons lovag, Surrey grófság sheriffje, Aubrie Doeminique nemesnek, jegyzőnknek és irnokunknak, valamint rendes hivatalnokaink jelenlétében, kellően ellátva ő felsége közvetlen és különös parancsaival, megbízásunk értelmében, tisztünk jogai és kötelességei szerint, Angolország lord-kancellárjának meghagyásából, jegyzőkönyvek és iratok fölvétele után, az admirális által hozzánk juttatott ügyiratok birtokában, a bizonyítékok és aláírások hitelesítése, a nyilatkozatok fölolvassása és meghallgatása után, a megejtett szembesítés után, minden törvényes kihallgatás és megállapítás teljessé tétetvén, kimerítettvén és véghezvitetvén, önt jogaihoz juttatandó, tudtára adjuk és kinyilatkoztatjuk önnek, aki itt jelen van, hogy ön Fermain Clancharlie, clancharliei és hunkervillei báró, a szicíliai Corleone örgrófja, Angolország pairje. Isten oltalmazza Kegyelmességedet.

És meghajolt.

A jogi hivatalnok, a doktor, a justice-quorum, a wapentake, az irnok, valamennyi jelenlevő — a hóhér kivételével — még mélyebben ismételték az üdvözlést és földig hajoltak Gwynplaine előtt.

— Óh! — kiáltotta Gwynplaine, — ébresszenek föl!

És sápadtan fölállt.

— Valóban fölébresztettem önt, — szólt egy hang, melyet még eddig nem hallottak.

Egy ember jött elő az egyik oszlop mögül. Mint-hogy senki sem jött az üregbe, mióta a vasajtó a rendőri kíséretet bebocsátotta, nyilvánvaló, hogy ez az ember itt volt a homályban, még mielőtt Gwynplaine belépett volna, hogy szemtanuja volt mindennek és hogy föladata és küldetése volt az, hogy ott legyen. Nagy és vastag, kifogástalan modoru, inkább öreg, mint fiatal ember volt, udvari parókában és utazóköpenyegben.

Tiszteletteljesen és könnyedén üdvözölte Gwynplainet egy gentleman családias eleganciájával, a hivatalnokok félszége nélkül.

— Igen — mondta —, én ébresztettem föl önt. Huszonöt év óta aludt. Ön álmodott és ettől most megszabadult. Ön Gwynplainenek hiszi magát, pedig ön Clancharlie. Azt hiszi, a népből származik, pedig főúr. Azt hiszi, az utolsó sorban áll, pedig a legelsőhöz tartozik. Komédiásnak tartja magát, holott törvényhozó. Azt hiszi, hogy szegény, pedig dús gazdag; kicsinek gondolja magát, holott nagy. Ébredjen, mylord!

Gwynplaine halk hangon, melyben még benne volt a rémület, suttogta:

— Mit jelenthet mindez?

— Azt jelenti, mylord — felelte a kövér ember —, hogy engem Barkilphedronak hívnak, az admirális tisztviseelője vagyok; hogy ezt a palackot, a Hardquanonne kulacsát, melyet a tengerparton találtak, nekem szolgáltatottak be, hogy fölbontsam, ami hivatalomnak kötelessége és előjoga; hogy én föl is nyitottam a Jetson-hivatal két esküdtbirájának jelenlétében, akik mindketten tagjai a parlamentnek, William Blathwaith Blath városának képviselőjében, Thomas Jervoise pedig Southampton nevében; hogy a két esküdt leírta és igazolta a kulacs tartalmát; hogy velem együtt aláírták a fölbontásról szóló jegyzőkönyvet, hogy én jelentettem ő felségének; hogy a királynő parancsára minden szükséges törvényes formáság teljesült, azzal a titoktartással, amit ilyen kényes ügy megkövetel és hogy a legutolsó, a szembesítés, éppen most történt meg; azt jelenti, hogy ön a nagybritanniai Egyesült Királyság lordja, törvényhozója és bírója, legfőbb

biró, korlátlan törvényhozó, biborba és hermelinbe öltözhet, egyenlő a fejedelmekkel, hasonló az uralkodókhoz, hogy a pairek koronáját viseli a fején és hogy nőül fog venni egy hercegnőt, egy király leányát.

Gwynplaine a mennydörögve reázuhanó megdicsőülés alatt elájult.

II.

Nem téved el, ami tévelyeg.

Mindez egy katonától származott, aki palackot talált a tenger partján.

Beszéljük el a dolgot.

Minden esemény egymásba kapcsolódik.

A Calshor-erőd négy tüzérből álló őrségének egyik pattantyusa fölemelt a fövényből egy vesszővel befont palackot, melyet a dagály vetett oda. Ennek a penészes kulacsnak kátrányos dugója volt. A katona elvitte palackot a vár parancsnokához, az pedig beszolgáltatta a tengernagynak. A tengernagy annyi, mint az admirális és a palackok számára Barkilphedro volt az admirális. Barkilphedro kinyitotta a kulacsot és elvitte a királynőhöz. A királynő azonnal intézkedett. Két tekintélyes tanácsadóval közölték az eseményt és azokkal értekeztek, a lord-kancellárral, aki törvény szerint „az angol király lelkiismeretének őre” és a főlovászmesterrel, aki „a nemesi leszármazások és címerek bírója.” Thomas Howard, norfolki herceg, katolikus pair, aki Angolország örökös főlovászmestere volt, azt üzenté Henri Howard, bindoni gróffal, hogy ő a lord-kancellár nézetéhez csatlakozik. A lord-kancellár pedig William Cowper volt. Nem kell összetéveszteni a kancellárt kortársával, William Cowperrel, a bidlovi anatómussal, aki csaknem ugyanabban a percben hozta nyilvánosságra Angliában az *Értekezést az izmokról*, amikor Etienne Abbeille Franciaországban kiadta a *Csontok történetét*; egy sebészt mégis meg kell különböztetni egy lordtól. Lord William Cowper egy mondásáról lett nevezetes, amikor a longuevillei

vicomte Talbot Yelvertori ügyében kijelentette: „hogy Anglia alkotmányának tekintélyére fontosabb egy lordnak jogaiba való visszahelyezése, mint egy király restaurációja.“ A Calshorban talált kulaacs a legfeszültebb figyelmet keltette benne. Egy alapelv szerzője szereti, ha alkalma nyílik fölhasználni. Ebben az esetben egy pair restaurációjáról volt szó. A nyomozás megindult. Gwynplainet az utcai föliratokról könnyű volt föltalálni. Hardquanonne sem halt meg. A fogság megrothasztja az embert, de megtartja, ha ugyan a megtartás egyértelmű a föntartással. A bástyákba zárt embereket nem sokat háborgatják. A zárkáját alig változtatja az ember többször, mint a sirját. Hardquanonne még mindig a chatham-i toronyban volt. Csak ki kellett nyújtani kezüket érte. Átszállították Chathamból Londonba. Ugyanakkor tudakozódtak Svájcban. Pontosán megismerték a tényeket. A veveyi és lausannei hivataloktól beszerezték a számüzött lord Linneus házasságlevelét, a gyermek születési bizonyítványát, az apa és anya halotti tanusítványát és hogy „fölhasználhassák, amelyekre szükség van“, két hiteles példányban állították ki. Mindezt a legszigorubb titokban hajtották végre, azzal, amit akkoriban *királyi gyorsaságnak* neveztek, „vakond-csöndességben“, amit Bacon ajánlott és gyakorolt, később pedig Blackstone törvénybe iktatott az államügyekre nézve.

A *jussu regist* és *Jeffreys* aláírását hitelesnek ismerték el. Aki az „ugy tetszik“-nek nevezett királyi szeszélyeket kórtani szempontból tanulmányozta, annak ez *jussu regis* igen egyszeri dolog. Miért hagyott írott nyomokat hátra II. Jakab, kinek érdekében állhatott eltitkolni az ilyen ügyeket, holott azok a nyomok a sikert is veszélyeztethették? Cinizusból. Főnhéjazó közönyösségből. Azt hiszitek, csak a lányok közt vannak szemérmetlenek? Az államérdek is az. *Et se cupit ante videri*. Elkövetni valamely bünt és azt a cimerre irni: ez az egész történelem. A király is tetoválja magát, mint a gályarabok. Némely embernek érdekében állna megmenekülni a csendőröktől és a történelemtől, de nagyon haragudnék, ha ez így is történne; ragaszkodik ahhoz, hogy ismerjék és elismerjék. Nézzétek a karomat, figyeljétek meg ezt a rajzot, a szerelem temploma és egy nyíllal átfurt lángoló szív, ez én vagyok, Lacenaire. *Jussu*

regis. Ez én vagyok, II. Jakab. Az ember elkövet valami rossz cselekedetet és alája jegyzi a kezdőbetűit. A gonosztevő arcátlan kérkedése abból áll, hogy szemtelenséggel teszi teljessé magát, önmagát árulja el és gonosz tettét elenyészhetetlenné teszi. Krisztina elfogatta Monaldeschit, kivallatta és orvul meggyilkoltatta, de azt mondta: *Én Svédország királynője vagyok a francia királynál is.* Van zsarnok, aki elbujik, mint Tiberius és van olyan, aki dicsekszik, mint II. Fülöp. Egyik inkább skorpió, a másik párduc. II. Jakab az utóbbi válfajhoz tartozott. Mint tudjuk, nyilt és vidám arca volt és ebben különbözött II. Fülöptől. Fülöp komor volt, Jakab nyájas. Azért kegyetlen lehet az ember. II. Jakab volt a jóságos tigris. Mint II. Fülöp, ő is nyugalmasan élvezte gonosztetteit. Isten kegyelméből való szörnyeteg volt. Tehát nem kellett titkolnia, sem szépítgetnie, orgyilkosságait isteni jogon követte el. Szívesen hagyta volna ő is hátra a simancai levéltárt megszámozott, keltezett, osztályozott, címekkel ellátott és rendezett merényletekkel, mindegyik a maga osztályában, mint a mérgek a gyógyszerész szekrényében. Aláírni a bünt, királyi dolog.

Minden elkövetett cselekedet az ismeretlen, nagy fizetőhöz intézett váltó. Ez a váltó lejárt ezzel a baljóslatu hátirattal: *Jussu regis.*

Anna királynő, aki abban a tekintetben nem is volt asszony, hogy kitűnően tudta megőrizni a titkot, ebben a komoly ügyben bizalmas jelentést kért a lord-kancellártól, amelyeket akkor úgy neveztek: „jelentés a királyi fülnek.“ Ilyen jelentések mindig szokásban voltak a királyságokban. Wienben volt egy udvari személy, akinek „fültanácsos“ volt a neve. Régi, carloving méltóság volt az ódon okiratokban emlegetett *auricularius.* Aki suttogva beszél a császárral.

William Cowper lord, Angolország kancellárja — akiben hitt a királynő, mert rövidlátó volt, mint ő, sőt még jobban — emlékiratot szerkesztett, mely így kezdődött: „Két madár állott Salamon rendelkezésére, egy bubosbanka, a hudbud, mely minden nyelven beszélt és egy sas, a simourganka, mely szárnyaival árnyékba borított egy huszezer emberről álló karavánt. Eppen így más alakban a gondviselés“ stb. A lord-kancellár megállapította a tényt,

hogy egy pairség örökösét elrabolták, megesonkitották és újra föltalálták. Nem gáncsolta II. Jakabot, aki mégis csak a királynő atyja volt. Sőt, az okokat megadta. Először: vannak régi monarchikus elvek. *E senioratu eripimus. In roturagio cadat.* Másodszor: a megesonkitás királyi joga fönnáll. Chamberlayne megállapította. *Corpora et bona nostrorum subjec-torum nostra sunt,** mondta a dicsőséges és tudós emlékezetű I. Jakab. Királyi vérből származó hercegek szemeit kiszuratta a királyság javáért. Bizonyos hercegeket, akik nagyon is közel állottak a trónhoz, hasznos célből megfojtottak két matrác között és ezt szélhűdésnek minősítették. A megfojtás mégis csak több, mint a megesonkitás! A tunisi király kitépette a saját apja, Muley-Assem, szemeit, a császár azért fogadta a követeit. A király tehát elrendelheti egy emberi tag elnyomását éppen úgy, mint egy országét stb., ez törvényes stb. De egyik törvényesség nem rontja le a másikat: „Ha a vizbetaszított ember följön a víz színére és nem halt meg, Isten másította meg a király cselekedetét. Ha az örökös föltalálható, adassék neki vissza a korona. Így történt Alla lordal, Northumberland királyával, aki szintén komédiás volt. Így kell eljárni Gwynplainevel is, aki szintén király, azaz lord. Az erőszakkal reákenyszerített mesterség alantassága nem szennyezi be a címert; bizonyosága Abdolonymos, aki kertész volt és király lett; bizonyosága József, aki ács volt és szent lett; tanuja Apolló, aki isten volt és pásztor lett.“ Röviden, a tudós kancellár arra következtetett, hogy helyezték vissza minden javaiba és méltóságaiba Fermain Clancharlie lordot, akit hamisan neveznek Gwynplainenek, „azzal az egyetlen föltétellel, hogy szembesíttessék a gonosztevő Hardquanonne-nal és általa fölismertessék.“ A kancellár, a királyi lelkiismeret alkotmányos őre, ezzel megnyugtatta ezt a lelkiismeretet.

A lord-kancellár utóiratban megemlítette, hogy az esetben, ha Hardquanonne megtagadná a feleletet, alá kellene vetni „erős és kemény kinzásnak,“ ez esetben meg kellene várni a „fródmortell“-t, a halálos hideg időpontját, mint Adelstan király rendelete

* „Alattvalóink teste és vagyona a miénk.“ (*Chamberlayne*, II. rész, IV. fejj., 76. l.)

követeli és a szembesítésnek a negyedik napon kell megtörténnie; kissé kényelmetlen lenne az, hogy a megkínzott meghalhat a második vagy a harmadik napon és akkor nehéz lenne a szembesítés; de a törvényt végre kell hajtani. A törvény kellemetlenségei hozzátartoznak a törvényhez.

Különben a lord-kancellár nem kételkedett abban, hogy Hardquanonne fölismeri Gwynplaine.

Anna, akit eléggé fölvilágosítottak Gwynplaine éktelenségéről, nem akart kárt okozni nővérének, akire helyettesi minőségében reábizták a Clancharlie-vagyont és örvendve elhatározta, hogy Josiane hercegnőt nőül fogja venni az új lord, azaz Gwynplaine.

Lord Fermain Clancharlie jogaiba való visszahelyezése különben egyszerű eset, mert az örökös közvetlen és törvényes volt. Kétes leszármazottak vagy oldalági követelések eseteit a lordok kamarájának kellett megvitatni. Hogy messzire ne menjünk, így történt 1782-ben a Sidney báróság miatt, melyre Elisabeth Perry tartott igényt; 1798-ban a Beaumont báróságért, melyet Thomas Stapleton követelt; 1803-ban a Chaudos báróság miatt, melyre a tisztelendő Tymewell Brydges tartott igényt; 1813-ban a Banbury párség miatt, melyet Knolly altábornagy követelt magának stb.; de eben az esetben ilyesmire nem volt szükség. Semmi pereskedés; a törvényesség nyilvánvaló; a jog világos és kétségtelen; nem volt helye a kamara beavatkozásának és a királynő a lord-kancellár közreműködésével maga is elismerhette és jogaiba helyezhette az új lordot.

Barkilphedro vezette az egészet.

Neki köszönhették, hogy az ügyet annyira sikerült leplezni és a titkot oly gondosan megőrizték, hogy sem Josiane, sem lord David nem szimatoltak meg semmit a csodálatos dologról, mely alattuk tátongott. A kevély Josiane olyan magasan hordta a fejét, hogy könnyű volt elszigetelni. Önmagát rekesztette ki. David lordot pedig a tengerre küldték a flandriai partokra. A lordsága veszendőben volt és ő nem is gyanította. Jegyezzünk föl egy részletet. Megesett, hogy tiz mérföldnyire attól a parttól, ahol lord David parancsnokolt, egy Halyburton nevű kapitány megverte a francia flottát. Pembroke gróf, az államtanács elnöke, fölvette az ellentengernagyokká kinevezendők közé ezt a Halyburton kapi-

tányt. Anna áthuzta Halyburtont és lord David Dirry-Moirt irta a helyére, hogy ha majd megadja, hogy már nem pair, legalább azzal vigasztalódhassék, hogy ellentengernagy.

Anna elégedett volt. Rettentő férjet szerzett a nővérének és szép rangot lord Davidnak. Gonoszság és jóság.

Öfelsége belement a komédiába. Azt mondta magában, hogy méltányos lesz helyrehozni fölséges atyjának hatalmával való visszaélését, hogy megillető helyére állit egy pairt, hogy ugy cselekedett, ahogy nagy királynőhöz illik, hogy pártját fogta az ártatlanságnak Isten akarata szerint, hogy a gondviselés az ő szent és kifürkészhetetlen szándékával stb. Édes olyan igazságos cselekedetet végrehajtani, ami kellemtlen annak, akit nem szeretünk.

Egyébiránt a pusztá tudat, hogy a nővére férje idomtalan, elég volt a királynőnek. De mennyiben éktelen ez a Gwynplaine, miben áll a csufsága? Barkilphedro nem világosította föl a királynőt és Anna méltatlannak találta, hogy érdeklődjék. Mélységes királyi megvetés! Mit törődött ő vele? A lordok kamarája csak hálás lehet. A lord-kancellár, az orakulum, mondta. Restaurálni egy pairt annyi, mint restaurálni az egész pairséget. A királyság ilyen alkalommal a pairi kiváltságok jó és tiszteletteljes öréneke mutatkozik. Akármilyen arca van is az új lordnak, az arcot nem lehet ellenvetésül fölhozni a jog ellen. Anna többé-kevésbé ezeket gondolta és egyszerűen a cél, a nagy asszonyi és királynői cél felé, saját elégedettsége felé haladt.

A királynő akkor Windsorban tartózkodott és ez bizonyos távolságban tartotta egymástól az udvari cselszövéseket és a közönséget.

Csak a föltétlenül szükséges személyeket avaták bele a történezők titkába.

Ami Barkilphedrot illeti, jókedvű volt, ami gyászossá tette arkifejezését.

Az öröm lehet a legocsmányabb a világon.

Része volt abban a gyönyörűségben, hogy elsőnek izlelhette meg Harquanonne kulacsának tartalmát. Csak kevésbé látszott meglepődöttnek, mert a megdöbbenés a kislelkűek tulajdonsága. Különben, ezzel tartozott neki a véletlen, nemde? neki, ki oly

régóta leselkedett már a véletlen ajtaja előtt. Mint-hogy várt, kellett valaminek történni.

Ez a *nil admirari* hozzátartozott a modorához. Alapjában bizony elbámult. Ha valaki levehette volna azt az álarcot, melyet még Isten előtt is a lelkiismeretén tartott, ezeket találta volna: Barkilphedro éppen ebben a pillanatban kezdett arról meggyőződni, hogy neki, a meghitt és legalsó ellenségnek végkép lehetetlen megrendíteni Josiane hercegnő magas helyzetét. Ebből származtak a lappangó harag őrzöngő kitörései. Eljutott addig az állapotig, aminek csüggedés a neve. Annál dühösebb lett, minél inkább kétségbeesett. Harapni a zablát, szomorú és igaz kifejezés! Egy örült harapta a tehetetlenségét. Barkilphedro talán már azon a ponton volt, hogy lemondjon, nem arról, hogy rosszat akarjon Josianének, hanem arról, hogy rosszat tegyen; nem a dühről, hanem a harapásról. Mégis, milyen bukás, elbocsátani a prédát! Ezentul hüvelyben tartani a gyűlöletet, mint egy tört a muzeumban. Kemény megaláztatás!

Egyszerre, a mondott pillanatban — a mérhetetlen véletlen kedvét leli ilyen találkozásokban — Hardquanonne kulacsa hullámról-hullámra jött, hogy kezeibe kerüljön. Van valami megszelidített az ismeretlenben, ami, ugylátszik, a gonosz rendelkezésére áll. Barkilphedro két tanu, az admirális közömbös esküdtjei jelenlétében kinyitja a kulacsot, megtalálja a pergament, kibontja, olvassa... Képzeljétek el ezt a szörnyű fölvidulást!

Különös elgondolni, hogy a tenger, a szél, a távolságok, a dagály és apály, a vihar, a szélesönd, a szellő azon fárdoztak, hogy elhozzák egy gonosz ember boldogságát. Tizenöt évig tartott ez a cinkosság. Titokzatos munka. E tizenöt év alatt az Oceán pillanatnyi szünet nélkül dolgozott rajta. A hullámok egymásnak adták át az uszó palackot, a szirtek megkímélték az összeütközéstől, semmi repedés vagy sérülés nem érte a kulacsot, semmi surlódás nem koptatta el a dugót, az algák nem rothasztották meg a vesszőburkolatot, a csigák nem rongálták meg a *Hardquanonne* szót, a víz nem hatolt be a palackba, a penész nem mállasztotta szét a pergament, a nedvesség nem törölte el az írást; mennyire gondját viselhette a mélység! Így esett, hogy azt, amit Ger-nardus a sötétségbe vetett, a sötétség átadta Barkil-

phedronak és az Istennek küldött üzenet a démonhoz került. Visszaélés történt a mérhetetlenbe vetett bizalommal és a dolgok mögött rejtőző homályos guny úgy rendezte, hogy az elveszett fiuból lord Clancharlievá lett Gwynplaine jogos diadalába beleszótt egy mérges győzelmet, gonoszul végzett egy jótettet és az igazságot a hamisság szolgálatába állította. Megmenteni II. Jakab áldozatát annyi volt, mint valakit zsákmányul vetni Barkilphedronak. Ami Gwynplainet fölemelte, kiszolgáltatta Josianet. Barkilphedro célt ért; ezért történt, hogy a hullámok, a habok, a szélrohamok dobálták, lökték, vetették, forgatták és kimélték ezt az üvegbuborékot, melyben annyi ember léte keveredett! Ezért szövetkezett a szél, az ár és a vihar! A szolgálatkész pazarló fáradozik egy nyomorultért! a végtelenség munkatársa lesz egy földi féregnek! a végzetnek van néha ilyen komor akarata.

Barkilphedroban titáni gőg lángolt föl. Azt mondta magában, hogy mindez az ő szándéka szerint történt. Ugy érezte, hogy ő a közepe és a célja mindeknek.

Csalódott. Igazoljuk a véletlent. Nem ez volt az igazi értelme a nevezetes dolognak, amit Barkilphedro gyűlölete kihasználta. Az Oceán apja-anya lett az árvának; vihart küldött hóhérait; összetörte a bárkát, mely nem fogadta be a gyermeket; elnyelte a hajótöröttek összekulesolt kezeit, visszautasította könyörgéseiket és nem fogadott el tőlük mást, csak a megbánásukat, mint letétet a halál kezéből; az erős hajót, melyben a gonoszság volt, helyettesítette a törékeny palack a jóvátétellel; a tenger szerepet cserélt, mint mikor a párducból dajka lesz, ringatni kezdte, nem a gyermeket, hanem a sorsát, mialatt föl nő, nem tudván semmit arról, amit az örvény tett érte, a hullám, melybe beledobták a kulacsot, virasztott e mult fölött, melyben benne a jövő. Az orkán jóakarattal fujt fölötté, az áramlatok kormányozták a törékeny edényt a vizek kikutathatlan utjain, az algák, a habok, a sziklák, a mélység minden tajtékja pártfogásába vette az ártatlant, a hullám is, háborítatlanul, mint a lelkiismeret, a kaosz rendet teremtett, a sötétségek világa világossággá lett, minden homály az igazságot, e csillagot szolgálta; a száműzött megvigasztalódott sirjában, az örökösnek

visszaadták örökségét, a király büne megszűnt, az isteni szándék teljesült, a kicsinek, a gyöngének, az elhagyatottnak a végtelenség lett a gyámja. Ime, ezt láthatta volna Barkilphedro az eseményben, melytől a diadalát várta; ime, ez az, amit nem látott. Nem azt mondta magában, hogy mindez Gwynplaineért van, hanem, hogy mindez Barkilphedro miatt történt és hogy ő megéri ezt a fáradságot. Ilyenek a sátánok.

Különben csak az lepődik meg azon, hogy egy törekeny edény tizenöt évig uszhat a tengeren anélkül, hogy megsérülne, aki nem ismeri az Oceán végtelen szelidségét. Tizenöt év semmi. 1867 október 4-én a morbihani öbölben, a Groix-sziget, a Gavres-félsziget csucsa és az Errants-szikla között port-louisi halászok találtak egy negyedik századbéli, római amforát, melyet elborítottak arabeszkekkel a tenger lerakódásai. Ez az amfora ezerötyszáz évig uszott.

Akármennyire közömbösnek akart is látszani Barkilphedro, meglepetése akkora volt, mint öröme.

Minden kínálkozott, minden olyan volt, mintha előkészítették volna. A véletlen töredékei, melyek kielégíthették gyűlöletét, szerteszét heverték a kezeügyében. Csak össze kellett szedni és összeforrasztani. Mulatságos szerelési munka.

Gwynplaine! Ismerte ezt a nevet. *Masca ridens!* Mint mindenki, ő is megnézte a Nevető Embert. Olvasta a Tadcaster fogadóra fölakasztott irást, mint egy hirdetést, mely nagy tömeget vonz magához; megjegyezte; azonnal visszaemlékezett a legkisebb részletre is, először otthagya, aztán meggyőződött róla; a villamos jelenségekben, melyek bensejében végbementek, ez a hirdetés megjelent lelki szemei előtt és elhelyezkedett a hajótöröttek pergamenje mellett, mint a felelet a kérdés mellett, mint a megoldás a rejtély mellett és ezek a sorok: „Itt látható Gwynplaine, akit tízéves korában 1690 január 29-én elhagytak Portlandban a tenger partján“, apokaliptikus villogásban jelentek meg szemei előtt. Ugy rémlett előtte, mintha a *Mene, Thekel, Phares* lángoló betűit látná egy vásári sátor falán. Vége volt az egész állványszerkezetnek, mely Josiane létét jelentette. Hirtelen összeomlik. Az elveszett gyermeket megtalálták. Létezett egy lord Clancharlie. David Dirry-Moirt elintézték. A pairség, a gazdagság, a

hatalom, a rang, minden elhagyta Davidot és Gwynplainehoz szegődött. Minden, kastélyok, vadaskertek, erdők, paloták, uradalmak, beleértve Josianet, minden Gwynplaineé. És Josiane, milyen megoldás! Ki volt most előtte? A kiváltságos, gőgös hölgy előtt egy komédiás; a szép és kényes leány előtt egy szörnyeteg! Ki merete volna ezt remélni? Az volt az igazság, hogy Barkilphedro lelkesedett. A leggyülölködőbb terveket is fölülmulhatja a véletlen pokoli bőkezűsége. Ha a valóság akar, remekműveket alkot. Barkilphedro ostobának találta most valamennyi álmát. Jobbat talált.

Ha a változás, melynek most általa kellett beállani, ellenére történt volna, azt sem bánta volna. Vannak olyan vad és önmagukra nem tekintő férgek, melyek szurnak akkor is, ha tudják, hogy ők belepusztulnak. Barkilphedro is ilyen rovar volt.

De nem volt meg benne az önzetlenség érdeme. Lord David Dirry-Moir nem tartozott neki semmivel, lord Fermain Clancharlie pedig neki fog tartozni mindenével. Eddig Barkilphedrot pártfogolták, most ő vett védelmébe mást. És még hozzá egy angol pait! Neki is lesz lordja, egy lord, akit ő teremtet! Barkilphedro számított rá, hogy az első intelmeket ő fogja adni. És ez a lord a királynő balkézről való sógora lesz! Miután ily csuf, épp oly mértékben fog tetszeni a királynőnek, amily mértékben Josiane utálni fogja. E szerencse lendíthet rajta és Barkilphedroból még személyiség lehet, ha komoly és szerény ruhákba öltözik. Mindig az egyháznak szánta magát. Homályos vágya volt, hogy püspök lehessen.

Addig is, boldog volt.

Milyen szép siker! és mily kitünően oldotta meg a véletlen mindazt, amire szükség volt! Bosszuját, mert ezt bosszujának nevezte, lágyan hordozta a hülám. Nem hiába leskelődött.

Ő volt a szirt. Josiane volt a hajó. Josiane hajótörést szenved Barkilphedron. Mély és gonosz lelkesedés.

Úgyes volt abban a művészetben, amit szuggesztiónak neveznek, mely abból áll, hogy másnak a szellemén kis bemetszést csinálunk és a magunk ötletét illesztjük bele; egészen félrevonulva, mintha nem is volna része benne, úgy intézte, hogy Josiane elment

a Green-Boxba és látta Gwynplainet. Ez nem árthatott. A komédiást az ő alantasságában megmutatni, ez nem volt rossz alkotórésze terveinek. Később ez majd fűszerezi azokat.

Csöndesen mindent előkészített. Azt akarta, hirtelen történjék minden. A munkát, amit végzett, nem lehet másképp kifejezni, csak e furcsa szavakkal: szerkeszteni egy villámesapást.

Az előkészületek megtörténtek és most azon örködött, hogy a szükséges formaságok törvényes alakban menjenek végbe. A titok emiatt nem szenvedett, hiszen a hallgatás beane voít a törvényben.

Hardquanonne szembesítése Gwynplaine-nel megtörtént; Barkilphedro jelen volt. Az eredményt láttuk.

Ugyanazon a napon a királynő egyik postakocsija jött váratlanul Londonba, lady Josianet kereste, hogy Windsorba vigye, ahol akkor Anna a tavaszt töltötte. Josiane valami miatt, ami a fejében forgott, szeretne volna megtagadni az engedelmességet vagy legalább egy nappal elhalasztani az engedelmességet és másnapra halasztani az utazást, de az udvari élet nem türi az ilyen ellenállást. Haladéktalanul utra kellett indulnia és londoni lakását, a Hunkerville-houset fölcserélni windsori lakásával, a Corleone-lodge-zsal.

Josiane hercegnő ugyanabban a pillanatban hagyta el Londont, mikor a wapentake megjelent a Tadcaster-fogadóban, hogy Gwynplainet elvezesse a southwarki kinzókamrába.

Mikor Windsorba érkezett, a feketepálcás ajtónálló, aki a fogadóterem ajtaját őrizte, közölte vele, hogy ő felsége bezárkózott a lord-kancellárral és csak holnap fogadhatja; ennél fogva a hercegnő tartózkodjék a Corleone-lodgeban ő felsége rendelkezésére várva és, hogy ő felsége másnap reggel közvetlenül hozzá küldi parancsait. Josiane bosszusan tért haza, rosszkedvűen ebédelt, fejfájást kapott, mindenkét elküldött, csak a kis inast nem, aztán még azt is elküldte és még világos nappal lefeküdt.

Mikor megérkezett, megtudta, hogy lord David Dirry-Moir a tengeren parancsot kapott, térjen azonnal vissza, hogy átvegye a királynő parancsait és holnapra várják Windsorba.

III.

Nincs ember, aki Szibériából hirtelen Szenegálba kerülhetne anélkül, hogy eszméletét veszítené.

(Humboldt.)

Semmi meglepő nincs abban, ha a szerencse lezuhanó buzogánycsapása alatt a legszilárdabb, legérelyesebb ember is elájul. A váratlan épp úgy leüti az embert, mint a tagló az ökröt. Francesco d'Albescola, ugyanaz, aki a török kikötőkről letépte a vasláncokat, egy egész napig eszméletlen volt, mikor pápa lett. Pedig a biborostól a pápáig nem olyan nagy a távolság, mint a komédiástól Anglia pairjéig.

Semmi sem olyan erőszakos, mint az egyensúly megszakítása.

Éjszaka volt, mikor Gwynplaine magához tért és kinyitotta a szemeit. Karosszékekben ült egy hatalmas terem közepén, melynek biborszínű bársony burkolta a falait, mennyezetét és padlóját. A láb is bársonyra lépett. Közélemben a nagyhasú ember állt födetlen fejével, utazóköpönyegben, aki a southwarki tömlőben az oszlop mögül lépett elő. Gwynplaine egyedül volt a szobában ezzel az emberrel. Karszékéből, ha kinyújtotta a karját, megérinthetett két asztalt, melyeken hatágu karos gyertyatartók álltak égő viaszgyertyákkal. Az egyik asztalon iratok voltak, meg egy szekrényke; a másikon hideg szárnyas, bor, égettbor állott aranyozott tálcán.

A padlótól a mennyezetig érő ablakon keresztül a tiszta, áprilisi éjszakában félkörű oszlopsort lehetett látni egy diszudvar körül, melyet hármassal kapu határolt, egy igen széles és két kisebb; tágas kocsi-bejáró volt a középső, a jobbról levő a lovasok, balról gyalogosok számára; ezek szűkebbek voltak. A kapukat rácsok zárták be, melyeknek csillogott a hegye és a középsőt magas szobor diszítette. Az oszlopok valószínűleg fehér márványból voltak, valamint az udvar kövezete is, mert olyan volt, mintha hó borította volna és az udvar közepén homályosan valami mozaikfélét lehetett látni; ez a mozaik, ha világosságban nézték, zománcaival és színeivel bizonyára óriási címert mutatott, florenci divat szerint. A zegzugos mellvédek jelezték a tornácokra vezető lépcsőket. Az udvar fölött roppant épület emelkedett ho-

mályosan az éjszakában. A csillagos égre egy palota körvonalai rajzolódtak.

Észrevehető volt az óriási tető, az ives oromzatok, sisakszerű padlásszobák, tornyokhoz hasonló kémények, mozdulatlan istennőkkel és istenekkel borított párkányok. Az oszlopsoron keresztül látszott a félhomályban egy szeliden csobogó, tündéri szökőkút játéka, melynek medencéről-medencére hulló vizében egyesült az eső és a zuhatag, mintha a szél szórná szét egy ékszeresdobozból a gyémántokat és gyöngyöket a körülálló szobrok multságára. Hosszu sorait az ablakoknak kőből faragott fegyverdiszek és gyámköveken álló mellszobrok választották egymástól. Az oromdiszeken trofeumok és tollbokréta sisakok váltakoztak az istenekkel.

Annak a szobának a mélyén, ahol Gwynplaine volt, az ablakkal szemben, olyan magas kandalló volt az egyik oldalon, mint a fal, a másikon tágas, függönyös, főuri ágy, melyre lépcsőn kellett fölmenni és keresztben is lehetett aludni rajta. Az ágyzsámoly mellette állt. A falak mellett egy sor karosszék és azok előtt egy sor szék egészítette ki a butorzatot. A mennyezet bolthajtásos volt; a kandallóban nagy farakás lángolt; a lángok bőségéről és rózsás-zöldes csikjairól hozzáértő megállapította volna, hogy kőrisfa ég, ami nagy fényűzés volt. A terem olyan nagy volt, hogy a két karosgyertyatartó homályban hagyta. Itt-ott leeresztett, lebegő ajtófüggönyök jelezték az utat más szobákba. Ez a szögletes és tömör berendezés I. Jakab idejének régi és pompás divatjára mutatott. Mint a padlót és a falakat, a mennyezetet, a függönyöket, az ágyat, a lépcsőt, a kandallót, az asztalokat, a karosszékeket, mindent vörös bársony borított. Aranyozás csak a mennyezeten volt. Ott egyenlő távolságban a négy saroktól, lapjával fölerősítve, óriási, kerek pajzs ragyogott vert ércből, melyen kápráztató cimerek csillogtak; e cimerek között maeg lehetett különböztetni egy bárói abroncsot és egy örgrófi koronát. Aranyozott rézből vagy zománcból készült-e, nem lehetett tudni. Aranynak látszott. És e főuri mennyezeten, e nagyszerű, sötét égen oly komoran lángolt ez a fénylő cimere, mint egy nap az éjszakában.

A vadember, akiben benne van a szabad ember, majdnem annyira nyugtalan a palotában, mint

egy börtönben. Ez a pompás hely megzavarhatta az embert. Minden nagyszerűség félelmet gerjeszt. Milyen lehetett ennek a fenséges helynek a lakója? Milyen óriás; tulajdona lehet mind ez a nagyság? Miféle oroszlán barlangja lehetett ez a palota? Gwynplainenek, aki még nem ébredt föl egészen, elszorult a szive.

— Hol vagyok? — kérdezte.

Az ember, aki előtte állt, így felelt:

— Saját házában van, mylord.

IV.

Igézet.

Idő kell ahhoz, hogy az ember a fölszinre kerüljön.

Gwynplainet az ámulás fenekére lökték.

Nem lehet mindjárt megvetni a lábat az ismeretlenben.

Az eszmék is szétszóródnak néha, mint a hadseregek; nem lehet azonnal összegyűjteni.

Zilálnak érzi magát az ember; mintha elenyészni látná saját magát.

Isten a kar, a véletlen a parittyá, az ember a kavics. Ki tud megállni, ha egyszer elröpitették?

Gwynplaine — hogy folytassuk a hasonlatot — egyik meglepetésről a másikra pattant. A hercegnő szerelmes levele után a börtönbeli kinyilatkoztatás.

Ha valakinek a sorsában a váratlanság megkezdődik, elkészülhet arra, hogy a meglepetések egymást érik. Ha a szilaj kapu egyszer kinyílt, a meglepetések kizudulnak. Ha rés támadt falainkon, az események zürzavara örvénylik be rajta. A rendkívüli nemesak egyszeri látogatásért jön.

A rendkívüli olyan, mint a homály. Ez a homály körülvette Gwynplainet. Ami vele történt, előtte még érthetetlennek látszott. Csak azon a ködön keresztül észlelt mindent, amit a mély indulatok hagynak az értelemben, ami olyan, mint az összeomlott falak porfelhője. A megrázkódtatás alapos volt. Semmit sem látott tisztán. De az átlátszóság lassanként

helyreáll. A por leszáll. A megdöbbenés sűrűsége pillanatról-pillanatra csökken. Gwynplaine úgy érezte, mintha nyitott, merev szemmel álmodnék és törekednék megnézni, mi van ebben az álomban. Szétszedte és megint összeállította ezt a felhőt. Időszakonként megzavarodott. Elméjében az az ingadozás állt be, mely egymásután majd arra az oldalra vitte, ahol mindent értett, majd visszalökte oda, ahol semmit sem fogott föl. Kivel nem történt meg, hogy ilyen ingát érzett az agyában?

Gondolatai fokozatosan terjedtek ki az események sötétségében, mint ahogy pupillái kitágultak Southwarkben a földalatti homályban. A legnehezebb volt bizonyos hézagokat teremteni az összehalmozódó érzelmek között. Levegőnek kellett lenni az indulatok között, hogy a zavaros eszmék lángrolokban hassanak, más szóval fölfoghatókká váljanak. Itt hiányzott a levegő. Az eseményt, hogy úgy mondjuk, nem lehetett belélegzeni. A southwarki rémületes tömlőbe lépve, Gwynplaine a gályarab bilincseit várta és pári koronát tettek a fejére. Hogyan volt ez lehetséges? Nem volt elég tér aközött, amit Gwynplaine várt és aközött, ami történt vele, nagyon is gyorsan követték egymást, rémülete nagyon is hirtelen változott át más valamivé, semhogy tisztában lehetett volna vele. Nagyon is közel szorultak egymáshoz az ellentétek. Gwynplaine erőlködött, hogy kiszabadítsa elméjét ebből a harapófogóból.

Hallgatott. A nagy meglepetések ösztöne tette, melyek sokkal jobban védekeznek, mint hinnők. Aki semmit sem mond, szembenéz mindennel. Egy elejtett szó, melyet az ismeretlen fogaskerekek megragadnak, beránthatja az egész embert a kerek alá.

Az apró emberek az összezuzatástól félnek. A tömeg mindig attól retteg, hogy reálélnék. És Gwynplaine elég soká volt a tömegben.

Az ember nyugtalanságának különös állapotát fejezi ki ez a két szó: valami közeleg. Gwynplaine ebben az állapotban volt. Az ember még nincs egyensúlyban a közelgő eseménnyel. Szemmel tart valamit, melynek következménye lehet. Végtelen figyelmes. Lát valamit közelegni. Mit? nem tudja. Kit? majd meglátja.

A nagyhasu ember ismételte:

— Saját házában van, mylord.

Gwynplaine megtapogatta magát. Meglepetésében az ember körülnéz, hogy a dolgok léteznek-e, aztán megtapogatja önmagát, hogy ő maga is létezik-e. Bizonyára ő volt az, akihez beszéltek, de ő már más volt. Nem volt már rajta zubbony és a bőrből való gallérja. Ezüstszövésű posztómellény és selyemkabát volt rajta, melynek érintéséről megtudta, hogy himzett; nagy, teli erszényt érzett a mellényzsebében. Bő felsőnadrág borult feszes nadrágjára; cipőinek magas, vörös sarka volt. Ugy, ahogy ebbe a palotába hozták, kicserélték a ruháit is.

Az ember tovább beszélt:

— Kegyelmes uram, méltóztassék megemlékezni a következőkről: Az én nevem Barkilphedro. Jegyző vagyok a tengernagyi hivatalban. Én nyitottam föl Hardquanonne kulacsát és én huztam ki belőle a sorsát. Az arab mesékben így bocsájtott ki egy halász a palackból egy óriást.

Gwynplaine a beszélőnek mosolygó arcára szegezte szemeit.

Barkilphedro folytatta:

— E palotán kívül, mylord, a Hunkerville-house is az öné, mely még nagyobb. Az öné Clancharlie-castle, mely az ön pairségének alapja és mely Öreg Edward korából való erőd. Tizenkilenc uradalma van faluival és parasztjaival együtt. Ez körülbelül nyolevanezer jobbágyot állít nemesi és lordi lobogója alá. Ön Clancharlieben bíró, bírása mindennek, javaknak és személyeknek és bárói udvart tart. A királynak csak annyival van több joga, hogy pénzt verethet. A királynak, akit a norman törvény chief-signornak evez, joga van biráskodáshoz, udvartartáshoz és „coin“-hoz. Coin, a pénz. Ezt kivéve, ön király az uradalmában, mint ő a birodalmában. Mint bárónak joga van négyoszlopos bitófához Angliában és mint marquisnak, hétgerendás akasztófához Sziciliában; az egyszerű nemesnek két oszlophoz, a várurnak három és a hercegnek nyole oszlophoz van joga. A régi northumberlandi oklevelek fejedelemnek minősítik önt. Ön összeköttetésben áll az irlandi Valentia vicomtejaival, a Powerekkel és a skóciai Umfraville grófjaival, akik az Angus-családból valók. Ön a Campbell, Ardmannach és Mac-Callummore törzsek feje. Nyole vár az öné, Reculver, Burton, Hell-Kerters, Homble, Moricambe, Gundraith, Trenwardraith

és mások. Joga van a pillinmorei tőzegterülethez és a trenti alabástrombányákhoz; sőt, mi több, öné Penneth-chase egész vidéke és öné egy hegység a régi várossal együtt, mely rajta épült. A városnak Vine-caunton, a hegységnek Moil-enlli a neve. Mindezek évente negyvenezer font sterlinget jövedelmeznek, vagyis negyvenszer azt a huszonötezer frankot, amivel egy francia megelégszik.

Mialatt Barkilphedro beszélt, Gwynplaine a bámulat crescendojában emlékezni kezdett. Az emlékezés az az örvény, melyet egy szó fenéig fölkaivarhat. Valamennyi nevet, amit Barkilphedro kiejtett, ő mind ismerte. Föl voltak írva a fülke falaira, melyben gyermekkorát élte és mivel gépiesen jártatta rajtuk a szemeit, most már könyv nélkül tudta. Mikor, mint elhagyott árva, megérkezett a weymouthi guruló sátorba, már ott találta a reá váró örökség leltárát és reggel, mikor a szegény kis fiu fölébredt, az első dolog, amit szórakozott és öntudatlan tekintete betűzgetett, az ő uradalmairól és pairségéről szólt. Az a különös részlet járult még meglepetéséhez, hogy tizenöt évig bolyongott egyik utcasarokról a másikra, mint egy vándor bódé bohóca, napról-napra keresvén kenyerét, fölszedve a filléreket és morzsákból élén, mindig együtt utazott a nyomoruságára ragasztott szerencséjével.

Barkilphedro megérintette ujjával az asztalon álló szekrénykét:

— Mylord, ebben a dobozban kétezer guinea van, amit ő legkegyelmesebb felsége a királynő küld önnek az első szükségleteihez.

Gwynplaine egy mozdulatot tett.

— Atyámé, Ursusé lesz, — mondta.

— Helyes, mylord, — szólt Barkilphedro. — Ursusé, a Tadcaster-fogadóban. A sapkás hivatalnok, aki velünk jött idáig és aki azonnal indul vissza, elviszi neki. Talán én is Londonba megyek. Akkor én viszem el. Magamra vállalom.

— Magam viszem el neki, — válaszolt Gwynplaine.

Barkilphedro megszűnt mosolyogni és így szólt:

— Lehetetlen.

Van olyan hangsúly, mely aláhuzza a szavakat. Barkilphedro úgy hangsúlyozott. Megállt, mintha pontot tett volna a szóra, amit kimondott. Aztán folytatta, olyan szolgál tiszteletteljes és különös hangján, aki urnak érzi magát.

— Mylord, ön most huszonhárom mérföldre van Londontól a Corleone-lodgeban, az ön udvari szállásán, mely közvetlen szomszédja a királyi kastélynak Windsorban. Senki sem tudja, hogy ön itt van. Zárt kocsi hozta önt ide, mely a southwarki börtön kapujánál várta. Az emberek, akik önt ide, a palotába behozták, nem tudják, ki ön, de engem ismernek és ez elég. Elhozhattuk önt eddig a lakosztályig egy titkos kulcs segítségével, mely az enyém. Vannak a kastélyban személyek, akik alusznak és ebben az órában nem illik fölkelteni a háznépet. Ennélfogva van időnk a magyarázatra, mely különben nem lesz hosszú. Megbízásom van ő felségétől, hogy megtegyem.

Barkilphedro beszédközben lapozni kezdett egy iratesomóban, mely a doboz mellett hevert.

— Mylord, ime a pairségéről szóló kiváltságlevél. Ime a sziciliai örgrófságáról szóló okirat. Ime, az ön nyolc bárói birtokáról szóló diplomák és pergamenek tizenegy király peesétjeivel Baldrettől, Kent királyától VI. és I. Jakabig, Angolország és Skócia királyáig. Itt vannak az ön elsőbbségi levelei. Itt vannak a kimutatások jövedelmeiről, hűbéreinek, szabad birtokainak, ingóságainak, földjeinek és uradalmainak leírásai és címei. A címer, mely feje fölött van a mennyezeten, az ön két koronája, a bárói gyöngyös abroncs és a marquisk levéldiszes pántja. Itt mellettünk, az öltözőben vár az ön vörös bársonyból készült, hermelinszalagos pairo ruhája. A mai napon, néhány órával ezelőtt, a lord-kancellár és a főlovászmester helyettese, értesülvén az ön és Hardquanonne, a comprachico szembesítésének eredményéről, átvették ő felsége parancsait. Ő felsége az ő tetszése szerint cselekedett, ami ugyanannyi, mint a törvény. Minden formaságot előkészítettek. Holnap, nem később, mint holnap, bevezetik önt a lordok házába;

néhány nap óta egy billt tárgyalnak, melyet a korona terjesztett elő, melynek az a célja, hogy százezer font sterlinggel, vagyis kétmillióöttszázezer francia fonttal emeljék föl az évi díját a cumberlandi hercegnek, a királynő férjének; ön résztvehet a vitában.

Barkilphedro itt félbeszakította magát, lassan lélegzetet vett és folytatta:

— De még semmi sem történt. Az ember nem akarata ellenére lesz Anglia pairje. Minden megsemmisülhet és eltűnhet, mielőtt észrevenné. Politikában nem ritka az olyan esemény, mely elenyészik, mielőtt létrejönne. Mylord, ebben az órában még a csend takarja önt. A lordok háza csak holnap fog értesülni. Államérdekből titokban tartották az ön egész ügyét, mely következményeiben annyira fontos, hogy a tekintélyes személyek, akik e pillanatban egyedül tudnak az ön létezéséről és jogairól, azonnal elfeledkezzenek önről, amint az állam érdeke azt követelné, hogy elfelejtsék. Ami sötétben van, sötétben is maradhat. Könnyü dolog önt eltüntetni. Annál könnyebb, mert önnek van egy bátyja, természetes fia az ön atyjának és egy nőnek, aki az ön atya száműzetése óta szeretője volt II. Károly királynak. Ebből következik, hogy az ön fivérét szívesen látják az udvarnál; ő nyerné el az ön pairségét, akármennyire fattyu is. Akarná ön ezt? Nem gondolom. Nos, minden öntől függ. Engedelmeskedni kell a királynőnek. Nem hagyja el ezt a helyet, csak holnap, a királynő egyik kocsijában és csak azért, hogy a lordok házába menjen. Mylord, akar-e Anglia pairje lenni, igen vagy nem? A királynőnek terve vannak önnel. Csaknem királyi házasságot szánt önnek. Lord Fermain Clancharlie, itt az elhatározás pillanata. A végzet nem nyit ki ajtót anélkül, hogy egy másikat becsukna. Miután bizonyos lépéseket tettünk előre, visszalépni többé lehetetlen. Aki megkezdte az átalakulást, mögötte valami elenyészik. Mylord, Gwynplaine meghalt. Érti, mylord?

Gwynplaine egész testében megrázkódott, aztán összeszedvén magát, azt mondta:

— Igen.

Barkilphedro mosolygott, meghajolt, köpenye alá vette a dobozt és elment.

Az ember azt hiszi, hogy emlékszik, pedig felejt.

Mik azok a különös változások, melyek szemlátomást mennek végbe az emberi lélekben?

Gwynplaine nagy magasságra emelték és ugyanakkor lelőkték a mélységbe.

Szédült.

Kétszeresen szédült.

Szédült az emelkedésnél és szédült a bukásnál.

Végzetes keverék.

Érezte, hogy emelkedik, de azt nem érezte, hogy zuhan.

Félelmes dolog új láthatárt látni.

A távlat néha tanácsokat ad. De nem mindig jókat.

Tündéri nyílás — talán kelepce — támadt előtte, egy hasadék a felhőkben, mely megmutatta a mély kékséget.

Oly mélyet, hogy már sötét volt.

Azon a hegyen állt, melyről a föld királyságait látni.

Ez a hegy annál borzasztóbb, mert nem létezik. Akik ezen a csucson állnak, álmodnak.

Örvény ott a kísértés és olyan hatalmas, hogy a pokol erről a csucson reméli megrontani a paradicsomot és az ördög ide hozza magával Istent.

Megbüvölni az örökkévalóságot, mily furesza reménység!

Ahol sátán kísérti Jézust, hogyan küzdene ott az ember?

Paloták, kastélyok, hatalom, gazdagság, minden emberi boldogság körülötte, ameddig a szem ellát, az élvezetek térképe terül el a láthatáron, sugárzó földrajz, melynek mi vagyunk a közepe, veszedelmes varázslat ez!

El kell képzelnünk a zavart, amit ilyen látomány okoz, melyet nem előzött meg sem bevezetés, sem fokozat, sem előkészítés, sem átmenet.

Egy ember, aki egy vakondlyukban aludt el és a strassburgi toronyban ébred föl: ez volt Gwynplaine.

A szédület egyik borzasztó neme az éleslátásnak. Főleg az a szédület, mely az embert egyszerre a nap-

pal és az éjszaka felé sodorván, két ellenkező irányú keringésből áll.

Az ember sokat lát, de nem eleget.

Lát mindent — és semmit.

Olyanná lesz, amit e könyv szerzője valahol „elkáprázott vak”-nak nevezett.

Gwynplaine, egyedül maradván, nagy léptekkel föl és alá kezdett járni. A kitörést forrás előzi meg.

Ilyen izgatottságban lehetetlen egy helyben maradni; ő elmélkedett. A forrongás fölszámolás volt. Földézte emlékeit. Meglepő, hogy az ember mindig jól hallja azt, amiről azt hiszi, hogy alig hallgatja! A hajótöröttek nyilatkozatára, melyet a sheriff olvasott föl a southwarki tömlőben, teljesen tisztán és világosan emlékezett; minden szót megőrzött és míg végiggondolta, átélte egész gyermekkorát.

Hirtelen megállt, kezeivel a hátán és fölnézett a mennyezetre, az égre, mindegy, valakire, aki fönt van.

— Megtoroltad! — mondta.

Ugy érezte magát, mint aki a vízből emeli ki a fejét. Ugy találta, hogy a hirtelen támadt világosságban lát mindent, multat, jelent, jövőt.

— Ah! — kiáltotta, mert a gondolat mélyén is vannak kiáltások. — Ah! így volt tehát! lord voltam. Minden kiderül. Elloptak, elárultak, elvesztettek, kitagadtak, elhagytak, orvul meggyilkoltak! sorsom hullája tizenöt évig uszott a tengeren és akkor hirtelen földet ért, fölemelkedett és élt! Ujra születtem. Megszülettem! Jól éreztem, hogy a rongyaim alatt más szív dobog, mint egy nyomorulté és mikor az emberek felé fordultam, helyesen éreztem, hogy ők a nyáj és én nem a kutya vagyok, hanem a pásztor! Népek pásztorai, emberek kalauzai, vezetők és urak voltak atyáim; és amik ők voltak, az vagyok én is! Nemes vagyok, van kardom; báró vagyok, van sisakom; marquis vagyok, van tollforgóm; pair vagyok és van koronám. Ah! mindezt elvették tőlem! A világosság lakója voltam és a sötétségbe taszítottak. Akik száműzték az apát, eladták a gyermeket. Mikor apám meghalt, kihúzták feje alól a száműzetés követét, mely a párnája volt, a nyakamra kötötték és belelöktek a csatornába! Oh! azok a banditák, akik megkínózták a gyermekkoromat, megmozdulnak és fölkelnek emlékezetem legmélyéről, igen, viszont-

látom őket. Én voltam az a husdarab, melyet egy varjucesapat csipkedett egy sir fölött. Véreztem és sikoltottam rettentő árnyékok alatt. Ah! tehát ide-
löktek engem, hogy eltapossanak a járókelők, hogy
mindenki reám lépjen, mélyebbre az emberi nem
legalsójánál, mélyebbre a jobbágnál, mélyebbre a
eselédnél, mélyebbre a gályarabnál, mélyebbre a rab-
szolgánál is, ahol a kaosz már kloáka lesz, az enyé-
szet fenekére! És én innen kerülök elő! innen emel-
kedem ki! innen támadok föl! És ime, itt vagyok.
Bosszu!

Leült, fölállt, kezeibe fogta a fejét, újra járkálni
kezdett és a vihar monológja folytatódott benne:

— Hol vagyok? a tetőponton! Hol ereszkedtem
le? a csucson! Ez a gerinc, a nagyság, a világ e kupo-
lája, a mindenhatóság, ez az én házam. Ez égbenyuló
templomnak én vagyok egyik istene! az elérhetetlen-
ségben lakom. Bejutottam ebbe a magasságba,
melyre alulról néztem föl, ahonnan annyi ragyogás
ömlött alá, hogy be kellett csuknom a szemem, ebbe
a meghódíthatatlan uradalomba, a boldogok e be-
vehetetlen várába. Itt vagyok. Benne vagyok. Ah! a
kerék örökké forog! Alul voltam, most fölül vagyok.
Fölül, örökre! Lord vagyok, biborköpenyem van,
korona van a fejemen, résztveszek a királyok koro-
názásában, kezembe teszik le az esküt, ítélek minisz-
terek és hercegek fölött, élni fogok! A mélységből,
ahova lelöktek, visszapattanok az égig. Vannak
városi és vidéki palotáim, kastélyaim, kertjeim,
vadaskertjeim, erdőim, hintóim, ünnepélyeket adok,
törvényeket hozok, válogathatok a boldogságban és
az élvezetekben és a csavargó Gwynplaine, akinek
nem volt joga egy virágot letépni a mezőn, csillago-
kat szedhet az égről!

A homály gyászosan lépett be a lelkébe. Így
helyettesítette az erkölcsi nagyságot az anyagi bőség
Gwynplaineben, aki hős volt és talán nem is szünt
meg az lenni. Gyászos átmenet. Egy elhaladó démon-
csapat elrabolja az erényt. Váratlan megtámadása
az ember gyöngé oldalának. Mindazok az alantas dol-
gok, melyeket felsőbbrendűeknek tartanak, a becs-
vágy, az ösztönök gyanus akarata, a szenvedélyek, a
vágyak, melyeket messzire üzött Gwynplainetől a
baj gyógyító hatása, tolakodva vették birtokukba ezt
a nemes szívet. És mi idézte ezt elő? Egy pergamen-

darab fölélése egy edényben, amit kivetett a tenger. Előfordul, hogy a véletlen erőszakot vesz valakinek a lelkiismeretén.

Gwynplaine teli szájjal itta a gőgöt és ez elhomályosította a lelkét. Szomorú ital!

A szédület erőt vett rajta; nemcsak belenyugodott, hanem élvezte is. A hosszú szomjazás következménye volt. Vajjon cinkosa-e az ember a serlegnek, melytől elveszti az esztét? Öntudatlanul mindig kívánta ezt. Szüntelenül a nagyok felé nézett; nézni annyi, mint sóvárogni. A sas nem büntetlenül születik a magasban.

Lord lett belőle. Most, némely pillanatban, ezt nagyon egyszerűnek találta.

Csak néhány óra telt el és mily messze volt már a tegnapi múlt!

Gwynplaine csapdájába került a jobbnak, a jó ellenségének.

Nagy szerencsétlenség, ha valakiről azt mondják: Milyen szerencsés!

Az ember jobban ellenáll a balszerencsének, mint a sikernek. A balsorsból épebben menekül ki, mint a jóból. A nyomor Charybdis, de a gazdagság Scylla. Akik kiegyenesednek a villámcsapás után, földre kerülnek a verőfénytől. Te, aki nem döbbsz meg a mélységtől, rettegj attól, hogy fölemelnek az álmok felhőinek és szárnyainak légiói. Emelkedsz, de megkisebbedsz. Komor, leverő hatalma van a megdicsőülésnek.

Nem könnyű dolog önmagunkra ismerni a boldogságban. A véletlen csak álruha. És semmi sem csal annyira. A Gondviselés van mögötte? Vagy a Végzet?

Néha a fény sem világosság. Mert a világosság igaz dolog, de a fény lehet csalás is. Azt hiszitek, hogy világít, pedig nem, gyujtogat.

Éjszaka van; egy kéz gyertyát, csillaggá lett undok fagyut, tesz egy nyílás szélére a sötétségben. Az éjjeli lepke beleröpül.

Mennyiben felelős érte a pillangó?

A tűz fénye elbűvöli a lepkét, mint a kigyó tekintete a madarat.

Lehetséges-e, hogy a lepke és a madár ne szálljon oda? Megtagadhatja-e az engedelmességet a fa-

levél a szélnek? Ellenállhat-e a kő a nehézkedés törvényének?

Ezek a kérdések anyagiak és erkölcsiek egyszerre.

A hercegnő levele után Gwynplaine még kiegyenesedett. Mély gyökerek éltek benne, azok ellenállottak. De a vihar, ha a láthatár egyik oldalán kimerült a szél, újra kezdi a másikon; a végzet is makacs, mint a természet. Az egyik roham megingat, a másik gyökerestől kitép.

Oh, jaj! hogyan dőlnek ki a tölgyek?

Aki, mint tízéves gyermek egyedül Portland szikláin, csatára készen, mereven nézte az ellenfeleket, akikkel dolga volt, a szelet, amely elragadta a hajót, melyre beszállni készült, az örvényt, mely elnyelte a menekülés deszkáját, a tátongó mélységet, mely fenyegette, a földet, mely megtagadta tőle a menedéket, az eget, mely megvont tőle egy esillagot, az irgalmatlan magányt, a vak sötétséget, az oceánt, az eget, minden erőszakosságát az egyik végtelennek és minden rejtelmességét a másiknak; aki nem reszketett és nem csüggött az ismeretlen roppant haragja előtt, aki, mint kis gyermek, szembeszállt az éjszakával, mint hajdan Hercules a halállal; aki ez aránytalan harcban dacosan kihívott minden eshetőséget maga ellen, magához fogadván egy gyermeket, ő, a gyermek, terhet vállalt magára, ő, a fáradt és törekeny, így még jobban kiszolgáltván gyöngeségét, ő maga vette le a szájkosarat a sötétség szörnyeiről, akik körülötte ólálkodtak. Aki harcos volt már idő előtt, amint a bölcsőből kilépett, azonnal birkózni kezdett a végzettel; akit a küzdelem aránytalansága nem riasztott vissza attól, hogy küzdjön; aki látta maga körül egyszerre, borzalmasan elenyészni az emberi nemet, belenyugodott ebbe az eltűnésbe és büszkén tovább ment; aki vitézül tudott fázni, szomjazni, éhezni; aki törpe volt alakjában, de óriás a lelkében, ez a Gwynplaine, aki legyőzte a mélység roppant szélének kettős alakját, a vihart és a nyomort, ingadozott a hiúság szellőjében!

Amikor már kimerítette a kétségbeesést, a nyomort, a vihart, az ordítást, a szerencsétlenséget, a haldoklást egy emberen, aki állva maradt, a Végzet

mosolyogni kezd és a hirtelen megmámorosodó ember tántorog.

A Végzet mosolya. Lehet-e borzasztóbbat elképzelni ennél? Az utolsó segítsége ez a lelkek könyörtelen kísértőjének, aki az embereket próbára teszi. A tigris, mely a sorsban rejtőzik, néha simogat. Félelmes készülődés a szörnyeteg ocsmány szelíd-sége.

Minden ember magán is megfigyelhette az emelkedéssel egybevágó gyöngülést. Hirtelen gyarapodás megingat és lázt okoz.

Gwynplaine elméjében egy csomó ujdonság szédítő forgószele keringett, az átalakulás egész félhomálya, különös találkozások, a mult összeütközése a jövővel, két Gwynplaine; hátul egy rongyokba öltözött gyermek lép ki az éjszakából, tévelyegve, kiéhezve, reszketve és nevettetve; elől egy csillogó, fényes, pompázó főúr, aki egész Londont elkápráztatja. Kivetkőzött az egyikből és beleolvadt a másikba. Kilépett a kötél táncosból és fölöltötte a lordot. A bőr kicserélése néha kicseréli a lelket is. Némely pillanatban ez nagyon hasonlított az álomhoz. Összetömörült benne a jó és a rossz. Apjára gondolt. Fájdalmas gondolat: egy ismeretlen apa. Megpróbálta elképzelni. Gondolt a bátyjára, akiről hallott. Ime, családja van! Családja, neki, Gwynplainenek! Egészen eltévedt légváraiban. Nagyszerű látomásai voltak; felhőbe takart ismeretlen ünnepélyességek vonultak el előtte, hallotta a kürtöket.

— Azután, mondta magában, ékesszóló leszek.

És elképzelte az ő pompás bevonulását a lordok házába. Új dolgokkal telítve érkezik oda. Mennyi mondanivalója lesz! Milyen készlete van! Milyen kedvező, hogy olyan ember lesz közöttük, aki látott, érzett, türt, szenvedett és aki odakiálthatja: Én közel voltam mindenhez, amítől ti messze vagytok! Az illúziókon hizlalt patriciusoknak arcába vágja a valóságot és ők remegni fognak, mert igaz lesz és tapsolni fognak, mert ő nagy lesz. Fölmagasodik a hatalmasok között hatalmasabban, mint ők; olyan lesz közöttük, mint a fáklyahordó, mert megmutatja nekik a valóságot és mint kardhordó, mert megmutatja nekik az igazságot. Milyen diadal!

És amíg egyszerre világos és zavart elméjében így tervezgetett, láz fogta el, lehanyatlott vala-

melyik karosszékbe, hol elkábult, hol fölriadt. Járt, kelt, nézte a mennyezetet, vizsgálta a koronákat, tanulmányozta a eimer hieroglifáit, tapogatta a falak bársonyát, tologatta a székeket, forgatta az iratokat, olvasta a neveket, betűzgette a címeket, Burton, Homble, Gumdraith, Hunkerville, Clancharlie, összehasonlítgatta a pecséteket, megtapogatta a királyi pecsétek selyemzsinórját, az ablakhoz ment, hallgatta a szökőkút csobogását, nézegette a szobrokat, egy holdkóros türelmével számlálgatta a márványoszlopokat és ezt mondta: Valóság.

És megérintvén selyemruháját, megkérdezte magától:

— Én vagyok-e én? Igen.

Belsejében dult a vihar.

Vajjon e gyötrődésben érzett-e csüggedést vagy fáradtságot? Ivott-e, evett-e, aludt-e? Ha megtette, öntudatlanul tette. Bizonyos erőszakos helyzetekben az ösztönök úgy elégülnek ki, ahogy akarnak, anélkül, hogy a gondolatnak valami köze lenne hozzájuk. Különben gondolatai nem is voltak gondolatok, hanem csak köd. Amikor a kitörés fekete tüze kiömlik forrongó töleséréből, a tüzhányóhegy tud-e valamit a lábánál legelésző nyájakról?

Az órák multak.

A hajnal eljött és hozta a világosságot. Halvány fénysugár hatolt a szobába és egyuttal utat tört Gwynplaine elméjébe.

— És Dea? — szólt a világosság.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

HATODIK KÖNYV

URSUS KÜLSEJÉNEK VÁLTOZÁSAI

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Amit az embergyülölő mond

Ursus, miután Gwynplaine-t eltűnni látta a southwarki börtön kapujában, dermedten állt abban a zugban, ahol megfigyelés céljából meghuzódott. Sokáig hallotta még azután is a záruk és reteszek csikorgását, mintha a fogház örömvöltése lett volna, hogy megint fölfalt egy nyomorultat. Várt. Mire? Lesett. Mire? Ezek a kérlelhetetlen kapuk, ha egyszer bezárultak, nem egyhamar nyilnak ki újra; a sötétségben való tétlenségük megbénítja őket és nagyon nehézkesen mozognak, különösen, ha valakinek a kiszabadulásáról van szó; bemenni, az még hagyján, de kijönni, az egészen más. Ursus ezt tudta. De a várakozás olyan dolog, amit nem lehet akár-mikor megszüntetni; az ember akarata ellenére is vár; cselekvéseinkből bizonyos erő szabadul ki, amely még akkor is megmarad, amikor már nincs is tárgya, ez urrá lesz fölöttünk és kényszerít bennünket, hogy egy ideig még folytassuk azt, aminek már nincsen célja. A céltalan leskelődés, gépies vesztegetése az időnek, ez minden emberrel megtörténik, aki valami eltűnt dologra figyel. Senki sem menekülhet ezektől a merevségektől. Valami szóra-kozott csökönyösséggel várunk. Nem tudjuk, miért maradtunk azon a helyen, ahol vagyunk, de ott ma-radunk. Amit aktív módon kezdtünk, passzív módon folytatjuk. Fárasztó szivósság, amelyből kimerülten szabadulunk. Ursus nem olyan ember volt, mint a többi, mégis helyére szögezte a figyelő merengés, amelybe azok az események juttatnak bennünket, amelyek mindent tehetnek velünk és mi semmit sem tehetünk ellenük. Egymásután szemügyre vette a két fekete falat, majd az alacsonyat, majd a magasat, egyszer az ajtót az akasztófa-lépcsővel, másszor a

halálfejes ajtót; mintha becsípték volna a börtön és a temető harapófogójába. Ebben az elhagyott, néptelen utcában olyan kevés járókelő volt, hogy senki sem vette észre Ursust.

Végre előjött a szögletből, ahol mint őrszem állott és lassu léptekkel elment. Már alkonyodott, olyan sokáig állt az őrhelyen. Időnként hátrafordult és nézte a borzasztó ajtót, amelyen Gwynplaine belépett. Szemei üvegesek és értelmetlenek lettek. Elért az utca végére, befordult egy másikba, azután megint egy másikba, öntudatlanul reátalált az utra, amelyen néhány óra előtt végigment. Időközönként visszanezett, mintha még láthatná a fogház ajtaját, noha már nem abban az utcában volt, ahol a fogház. Lassan közeledett a Tarrinzeau-fieldhez. A vásártérrel szomszédos kertek kerítései között huzódtak az ösvények. Meghajolva ment a sövények és árkok között. Egyszere csak megállt, kiegyenesedett és fölkiáltott: — Annál jobb.

Ugyanakkor kétszer fejbeütötte magát az öklével, kétszer a combjaira ütött, ami olyan emberre mutatott, aki úgy itéli meg a dolgokat, ahogy kell.

Azután dörmögni kezdett, néha szinte fölcsatlanó hangon:

— Jól tették! Oh! a hitvány! a rabló! az utonálló! a semmirekellő! a lázadó! A kormányról való megjegyzései vitték oda. Hiszen forradalmár! Forradalmárt tartottam magamnál. Most megszabadultam tőle. Szerencsém van. Rossz hirbe kevert bennünket. Bedugták a bagnoba! Annál jobb! Kitűnő törvények. Oh! a hálátlan! és én még fölneveltem! Kár a fáradtságért! Mi szüksége volt arra, hogy beszéljen és okoskodjon? Beleavatkozott az állam kérdéseibe! Mit szólnak hozzá? Egy fillér került a kezébe és mindjárt fecsegni kezdett az adóról, a szegényekről, a népről, mindenről, amihez semmi köze! Észrevételeket engedett meg magának a pénzeokről! gonoszul és rosszmájúan magyarázgatta a rezet, amelyből a királyság pénze készül! sértegette ő felsége liardjait! egy farthing ugyanaz, mint a királynő! a szent képmás, terringette, a szent képmás! Van-e királynőnk vagy nincs? tisztelet az ő zöld garasainak. Minden összefügg a kormánnyal. Ezt ismerni kell: Én régóta élek, ismerem a dolgokat. Azt kérdik tőlem: De hát lemondasz a politikáról?

A politikával, barátaim, annyit törődöm, mint egy szárnár borzas szőrével. Egy pálcáutést kaptam egyszer egy baronettől. Azt mondtam magamban: Ez elég, most már értem a politikát. A népnek csak egy liardja van, azt oda adja, a királynő elveszi, a nép hálás. Ennél semmi sem egyszerűbb. A többi a lordokra tartozik. A szellemi és földi lordokra. Ah! Gwynplaine lakat alatt van! gályarab lesz! ez helyes. Ez méltányos, kitünő, megérdemelt és jogos büntetés. Az ő hibája. Fecsegni tilos. Hát lord vagy te, hülye? A wapentake megfogta, a justice-quorum elvitte, a sheriff ott tartja. Ebben a pillanatban talán valamelyik sapkás hivatalnok vallatja. Milyen ügyesen lekoppasztják róla a bünöket azok az embercsek! Becsuktak, fickó! Annál rosszabb neki és annál jobb nekem! Hitemre, nagyon elégedett vagyok. Csöndesen bevallom, szerencsém van. Micsoda szeszély volt, hogy fölszedtem a kisfiút és a kisleányt! Olyan nyugodtan éltünk azelőtt, Homo és én! Mit kerestek a sátramban ezek a semmirekellők? Eleget takargattam őket, amíg tácskók voltak! eleget huztam őket hámban. Csinos portékát mentettem meg! a fiu irtózatossá esuf, a leány mind a két szemére félszenü! Hát csak fosszátok ki magatokat miattuk! Eleget szoptam értük az éhség emlőjét! Megnőnek: szerelmeskednek! Nyomorékok enyelegnek, ide jutottunk. A varangy és a vakond, idill. Ebben a környezetben éltem. Persze, hogy a törvénynek kellett véget vetnie. A varangy politikáról beszélt, jól van. Megszabadultam tőle. Amikor a wapentake jött, eleinte ostoba voltam, az ember mindig kételkedik a szerencsében, azt hittem, nem látom, amit látok, hogy ez lehetetlen, hogy káprázat, hogy az álom tréfál velem. De nem, valóság volt. Kézzelfogható. Gwynplainet szcépen besukták. Ez a gondviselés ajándéka. Köszönöm, jó asszonyom. Ez a szörnyeteg volt az, aki az intézetemre vonta a figyelmét és elárulta szegény farkasomat! Gwynplaine el! De lám, mindkettőtől megszabadulok. Egy csapásra két legyet. Mert Dea belehal. Ha nem látja többé Gwynplainet — mert látja, az ostoba! — nem lesz többé oka élni, azt fogja önmagának mondani: Mit keresek ezen a világon? És ő is elköltözik. Szerencsés utat. Ördög vigye mind a kettőt. Mindig utáltam ezt a két teremtet! Fordulj föl, Dea. Oh! milyen elégedett vagyok!

... és amit tesz.

Visszatért a Tadcaster-fogadóba.

Hetedfél óra volt, fél elmúlt hattal, mint az angolok mondják. Kevéssel alkonyat előtt.

Nicless mester a portája küszöbén állt. Ijedt arcát reggel óta nem sikerült rendbehozni és a rémület megmaradt rajta.

Amint messziről meglátta Ursust, feléje kiáltott:

— Nos?

— Nos, mit?

— Visszajön Gwynplaine? Ideje lesz már. A közönség hamarosan megérkezik. Előadják ma a Nevető Ember-t?

— A nevető ember én vagyok — mondta Ursus. És harsányan nevetve, nézett a kocsmárosra.

Azután fölment az emeletre, kinyitotta az ablakot a csapszék cégére fölött, kihajolt, kinyújtotta az öklét a Gwynplaine-Nevető Ember meg a *Legyőzött kaos*z föliratokra, lekasztotta az egyiket, letépte a másikat és hóna alá véve a két deszkát, újra lement.

Nicless mester a szemeivel követte.

— Miért veszi le azokat?

Ursus megint nevetésbe tört ki.

— Mit nevet? — kérdezte a vendéglős.

— Visszavonulok a magánéletbe.

Nicless mester megértette és parancsot adott helytartójának, a Govicum boynak, értesítse a jelentkezőket, hogy ma este nem lesz előadás. Levette az ajtóról a perselyt, amelybe a belépődíjakat dobálták és az alacsony szoba egyik sarkába dugta.

Egy pillanattal később Ursus belépett a Green-Boxba.

Egy sarokba helyezte a két föliratot és átment a „női pavillon“-ba, amint nevezni szokta.

Dea aludt.

Egészen fölöltözve, de kibontott ruhával feküdt ágyán, ahogy délután aludni szokott.

Mellette elgondolkodva ült Vinos és Fibi, egyik egy zsámolyon, másik a földön.

Nem vették föl istennői ruhájukat, pedig már

előrehaladt az idő és ez mutatta a csüggedésüket. Durva vászonruháikba és kendőkbe burkolódtak.

Ursus hosszasan nézte Deát.

— Kisérletez a sokkal hosszabb álommal, sutlogta.

Azután Fibihez és Vinoshoz fordult.

— Ti már tudjátok. A zenének vége. Fiókba tehetitek a trombitáitokat. Jól tettétek, hogy nem öltöztetek istennőknek. Így ugyan sokkal rutabbak vagytok, de azért jól tettétek. Tartásotok magatokon a sikároló jelmezt. Ma este nem lesz előadás. Sem holnap, sem holnapután, sem azután. Nincs többé Gwynplaine. Gwynplaine nincs többé a sarkamban.

És újra Deát nézte.

— Hogy lesujtja majd a csapás! Olyan lesz, mint amikor elfujnak egy gyertyát.

Fölfujta az arcát.

— Fhuuu! — és vége.

Szárazon fölkacagott.

— Ha Gwynplaine nincs, semmi sincs. Éppen úgy, mintha én elveszteném Homot. Ez még rosszabb lesz. Ő még jobban egyedül lesz, mint más. A vakok mélyebben gázolnak a szomorúságba, mint mi.

Kitekintett a hátsó ablakon.

— Milyen hosszúak már a napok! Hét óraker még világos van. De mégis, gyujtsuk meg a fegygyertyát.

Tüzet csiholt és meggyújtotta a lámpást a Green-Box mennyezetén.

Dea fölé hajolt.

— Megfázik. Asszonyok, nagyon is kibontottátok a ruháját. Azt tartja a francia közmondás:

Hüvös még április,
Egy gombot ki ne nyiss!

Megiátott a földön egy tűt csillogni, fölvette és a kabát hajtókájába tűzte. Azután heves taglejtésekkel, dörögve járt alá s föl a Green-Boxban.

— Teljes birtokában vagyok képességeimnek. Világosan, tulságos világosan látok. Ezt az eseményt kifogástalannak találom és egyetérték azzal, ami történt. Ha Dea fölébred, nyíltan elmondom neki a történeteket. A katasztrófa nem várat majd magára sokáig. Nincs többé Gwynplaine, jóéjszakát Dea.

Minden rendbe jön. Gwynplaine a börtönben, Dea a temetőben. Szemközt lesznek egymással. Mint a haláltáncban. Két végzet elvonult a színpalak mögé. Zárjuk el a jelmezeket. Csatoljuk össze a podgyászt. Podgyászt, olvasd: koporsót. Fogyatékos volt ez a két teremtés. Dea a szemeiben, Gwynplaine az arcában. A jó Isten odafönt vissza fogja adni Deának a látást, Gwynplainenek a szépséget. A halál mindent rendbe hoz. Minden jól van így. Fibi és Vinos, akasszátok szögére a tamburint. A lármához való tehetségetek meg fog rozsdásodni, szép hölgyeim. Nem játszunk többé, nem trombitáltok többé. A *Legyőzött kaoszt* legyőzték. A Nevető Ember leégett. Tarantara meghalt. Dea még mindig alszik. Jól teszi. Az ő helyében én föl sem ébrednék többet. Bah! nemsokára újra elalszik. Az ilyen pacsirta könnyen meghal. Ime, mit tesz, ha az ember politikával foglalkozik. Milyen lecke! És mennyire igaza van a kormánynak! Gwynplaine a sheriffé, Dea a sirásóé. Helyes párhuzam. Tanulságos szimmetria. Reményilem, a csapláros eltörölvolt az ajtót. Egymás között halódunk ma este, meghitten. Nem én, sem Homo. Hanem Dea. Én majd folytatom a gurulást a szekérrel. Én már csak a csavargó élet kanyargásaié vagyok. Elbocsátom a két leányt. Egyiket sem tartom meg. Hajlamom van arra, hogy vén kicsapongó legyek. Szolgáló a korhelynél padlóra tett kenyér. Nem akarok kísértésbe jönni. Nem illik a koromhoz. *Turpe senilis amor*. Egyedül folytatom utamat Homoval. Homo bámulni fog! Hol van Gwynplaine? Hol van Dea? Üreg pajtásom, megint együtt vagyunk. Teringette, ez elragadó. Utamban volt már a pásztorjátékuk. Ez a haszontalan Gwynplaine még csak vissza se jön! Faképnél hagyott. Jó. Most Deán a sor. Az sem tart soká. Szeretem a bevégzett dolgokat. Egy fricskát sem adnék az ördög orrára azért, hogy ez a leány föl ne forduljon. Fordulj föl, hallod-e? Ah! fölébred!

Dea fölnyitotta szempilláit; mert sok világtalan becsukja a szemét, amikor aludni akar. Mit sem sejtő, szelid arca sugárzott, mint máskor.

— Mosolyog, suttofta Ursus, én meg nevetek. Minden jól megy.

Dea megszólalt.

— Fibi! Vinos! Már itt lehet az előadás ideje. Azt hiszem, soká aludtam. Jöjjetek, öltöztessetek föl.

Sem Fibi, sem Vinos nem mozdultak.

Eközben Ursus pillantása találkozott Dea ki-
mondhatatlan, vak tekintetével. Megremegett tőle.

— Nos! — kiáltotta, mit csináltok hát? Vinos,
Fibi, nem halljátok urnőtöket? Megsiketültetek?
Gyorsan! az előadás mindjárt megkezdődik.

A két nő megdöbbenve nézett Ursusra.

Ursus lármázott.

— Nem látjátok, hogy gyülekezik a közönség?
Fibi, öltöztess Deát. Vinos, dobolj.

Fibi engedelmes volt, Vinos semleges. Kettő-
jükben személyesült meg a szolgálatkészség. Ursus,
a gazdájuk, mindig rejtély volt előttük. Ha valakit
sohasem értünk meg, ez ok arra, hogy mindig enge-
delmeskedjünk neki. Egyszerűen azt hitték, hogy
megbolondult és teljesítették a parancsot. Fibi le-
akasztotta a jelmezt, Vinos pedig a tamburint.

Fibi öltöztetni kezdte Deát, Ursus leeresztette a
női osztály függönyét és mögötte tovább beszélt:

— Nézd csak Gwynplaine! Az udvarnak már
több, mint fele megtelt sokasággal. A folyosókon
tolonganak. Micsoda tömeg! Mit szólsz Fibihez és
Vinoshoz, ők észre sem vették? Roppant ostobák
ezek a cigányasszonyok! buták az emberek Egyip-
tomban! Ne emeld föl a függönyt. Ne légy szemér-
metlen, Dea öltözködik.

Kis szünetet tartott, azután egyszerre ez a föl-
kiáltás hallatszott:

— Milyen szép vagy, Dea!

Gwynplaine hangja volt. Fibi és Vinos összeréz-
zent és hátrafordult. Gwynplaine hangja volt, de
Ursus szájából jött.

Ursus a függöny hasadékán át egy intéssel meg-
tiltotta, hogy csodálkozzanak.

Folytatta Gwynplaine hangján:

— Angyal!

Majd Ursus hangján felelt reá:

— Dea, angyal! te bolond vagy, Gwynplaine. A
denevéren kívül nincs röpködő emlős.

És hozzátette:

— Eredj, Gwynplaine, bocsásd szabadon Homot,
okosabb lesz.

És sebesen, Gwynplaine könnyü lépteivel lement
a Green-Box hátsó lépcsőjén. Dea hallhatta a jól
utánzótt lábdobogást.

Az udvaron Govicum boyt vette észre, aki a kaland miatt kíváncsian és tétlenül ténfergett.

— Tartsd a két kezed, szólt hozzá halkán.

És egy marék rézpénzt tett bele.

Govicum elérzékenyedett ekkora bőkezűségtől.

Ursus a fülébe sugta:

— Fiu, helyezkedj el az udvaron, agrálj, táncelj, tombolj, üvölts, lármázz, füttyülj, turbékolj, nyerits, tapsolj, dobogj, ne vess, törj össze valamit.

Nicless mester akit nagyon megalázott és beszszantott, amikor látta, hogy a nép, amely a Nevető Ember-hez jött, megfordul és elszéled a vásártér többi sátrai felé, bezárta a kocsmá ajtaját, sőt inni sem adott ez estén senkinek, hogy kikerülje a kellemetlen kérdezősködést és az elmaradt előadás okozta tétlenségében, egy gyertyával a kezében, lenézett az erkélyről az udvarra. Ursus a két tenyeréből óvatosan tölesért formálván a szája elé, fölkiáltott hozzá:

— Gentleman, tegyen úgy, mint a boy, lármázzon, csapkodjon, ordítson.

Visszament a Green-Boxba és így szólt a farkashoz:

— Beszélj, amennyit tudsz.

És hangosabban hozzátette:

— Nagy a tömeg. Azt hiszem, a sikerünk falrengető lesz.

Ezalatt Vinos ütötte a dobot.

Ursus folytatta:

— Dea már fölöltözött, megkezdhetjük. Sajnálom, hogy annyi embert engedtek be. Mennyire tολakodnak! Nézd már, Gwynplaine, micsoda eszeveszett tolongás! Fogadok, hogy a mai lesz a legnagyobb bevételünk. Rajta, zenéljétek mind a ketten. Gyere Fibi, vedd elő a trombitát. Helyes, Vinos, páhold el a dobodat, verj el rajta egy indulót. Fibi, a Hirt kell személyesítened! Kisasszonyok, úgy találom, nem vagytok elég meztelenek. Vessétek le ezeket az ujjasokat. Fátyolt vegyetek vászon helyett. A közönség szereti a női idomokat. Hadd mennydörögjenek az erényesöszök. Jól esik egy kis illetlenség, a kutya-fáját. Kéjeselek legyünk. Épedő dallamokat fújjatok. Recsegjétek, harsogjatok, sercegjétek, kürtöljétek és doboljatok! Micsoda világ, szegény Gwynplainem!

Itt félbeszakította.

— Gwynplaine, segíts, eresszük le a deszkát.

Közben szétterítette a zsebkendőjét.

— De előbb hadd bögök a rongyomba.

És hatalmasan kifujta az orrát, amit a hasbeszélőnek gyakran meg kell tenni.

Visszatette a zsebkendőjét a zsebébe, félrehuzta a mozgó oldal reteszeit, amelyek a szokott módon esikorogtak és a deszkafal leereszkedett.

— Gwynplaine, nem kell széthuzni a kockásfüggönyt. Csak hadd maradjon, amíg az előadás megkezdődik. Ha fölhuzzuk, már nem otthon vagyunk. Gyertek mind a ketten egészen előre. Zenét, kisasszonyok! Bum! Bum! Bum! Jól megtelt a „ház"! A nép alja. Istenem, milyen csöcselék!

A két asszony engedelmösen elfoglalta megszokott helyét a leeresztett deszkafal két sarkán.

Ursus ekkor rendkívülit művelt. Nem egy ember volt többé, hanem egész néptömeg. Kénytelen lévén zsufoaltságot teremteni az ürességben, csodálatos hasbeszélő mesterséggel segített magán. A benne levő emberi és állati hangok egész zenekara egyszerre szólalt meg. Egymaga egész légió lett. Aki behunyt szemmel hallgatta, azt hihette, hogy piacon van valamely ünnepnapon vagy valami lázadás alkalmával. Az Ursus szájából szálló hangok forgószele énekelt, esevegett, köhögött, köpködött, tüsszögött, tubákolt, párbeszédeket folytatott, kérdezett és felelt és mindezt egyszerre. Az alig kiejtett szótagok egymásba olvadtak. Ebben az udvarban, ahol nem volt senki, férfiak, asszonyok és gyermekek hangját lehetett hallani. Világosan néptömeg zaja volt. E lármán keresztül, mint valami füstön át, különös hangok kigyóztak, madarak kotyogása, macskanyávogás, szopós gyermekek gögicsélése. Megkülönböztethető volt a részegek rekedtsége. Hallatszott a kutyák méltatlankodása az emberek lábai alatt. Hangok jöttek közelről és távolról, alulról és fölülről, az előtérből és a háttérből. Részleteiben kiáltozás volt, egészében nagy zaj. Ursus az ökleivel csapkodott, dobogott a lábával, hangja egyszer az udvar mélyéből jött, máskor a föld alól. Egyszer viharos, máskor meghitt volt a hangja. A suttogásból átment a zajra, a zajról a zugásra, a zugásból orkán lett. Ő volt, egy-maga, minden. Van szemfényvesztés és a fület is be

lehet csapni. Amit Proteus tett a szemnek, Ursus megtette a fülnek. Semmi sem csodálatosabb, mint a sokaság ilyen utánzása. Időről-időre elhuzta a nő osztály függönyét és benézett Deához. Dea hallgatta.

A boy a maga részéről tombolt az udvaron.

Vinos és Fibi tele tüdővel fujta a trombitákat és lelkiismeretesen verte a dobot. Nicless gazda, az egyetlen néző, éppen úgy, mint a két nő, abban a magyarázatban nyugodott meg, hogy Ursus megbolondult, ami elvégre csak az ő buskomorságából származó elborulás lehet. A derék fogadós azt dörögte: Milyen rendetlenség! Komoly volt, mint aki nek eszébe jutott, hogy vannak törvények.

Govicum, akit elbájolt, hogy hasznát veszik a rendetlenkedésben, kézzel-lábbal dolgozott, majdnem jobban tombolt, mint Ursus. Ez mulattatta. És azonfölül pénzt is kapott.

Homo gondolkodott.

Ursus, lármája mellett, beszélt is.

— Mint rendesen, Gwynplaine, ármánykodnak. Vetélytársaink aláaknázzák sikereinket. De a fütty csak fűszerezi a diadalt. És az emberek is nagyon sokan vannak. Ez is azoknak segít. A szomszéd könyöke nemigen ébreszt jóakaratot. Csak a padokat össze ne törjék! Egy eszeveszett tömeg zsákmánya leszünk. Oh!! ha Tom-Jim-Jack barátunk itt lenne! de nem jön. Nézd csak ezt a sok fejet egy rakáson. Akik állnak, úgy látszik, nem valami elégedettek, noha állni, Galienus szerint, „rugékony mozgás”. Megrövidítjük az előadást. Miután csak a *Legyőzött kaoszt* hirdettük, az *Ursus rursus-t* nem adjuk elő. Ez is nyereség. Micsoda zshivaj! oh, vak dübörgése a sokaságnak! Még valami kárt okoznak nekünk! Ezt nem lehet így tovább folytatni. Nem játszhatunk így. Egy szót sem értenének a daraból. Beszélek hozzájuk. Gwynplaine, huzd kissé félre a függönyt. Polgárok...

Itt Ursus a saját szavába vágott éles és nyers hangon:

— Le az öreggel!

Azután újra kezdte a saját hangján:

— Azt hiszem, a nép sérteget. Ciceronak igaza van: *plebs, fex urbis*. Nem baj, dorgáljuk meg a népet. Nagy fáradság lesz, hogy megértessem magam. De mégis beszélni fogok. Ember, tudd meg a

kötelességed. Gwynplaine, nézd ezt a megalorát, aki itt lent a fogát csikorgatja.

Ursus szünetet tartott és azt fogcsikorgatással töltötte ki. Homo ezt kihívásnak tartotta és ő lett a fogcsikorgatásban a második. Govicum a harmadik.

Ursus tovább beszélt.

— Az asszonyok még rosszabbak, mint a férfiak. A pillanat nem kedvező. Mindegy, próbáljuk ki a szónoklat hatását. Minden óra az okulás órája. — Hallgass meg, Gwynplaine, ezt a hizelgő kezdetet. — Polgárok és polgárnők, én vagyok, a medve. Leveszem a fejemet, amikor önökhöz beszélek. Alázatosan csöndet kérek.

Ursus ezt a kiáltását utánozta a népnek:

— Grumphll!

És folytatta:

— Nagyrabecsülöm a hallgatóságot. Grumphll éppen olyan jelszó, mint a többi. Üdv! hemzsegő lakosság. Nem kételkedem abban, hogy valamenynyien csöcselék vagytok. De ez semmit sem von le a nagyrabecsüléséből. A jól megfontolt becsüléséből. A legmélyebb tisztelettel viseltetem a gézen-guz urak iránt, akik látogatásukkal megtisztelnak. Formátlan teremtések is vannak közteitek, de én ezen nem sértődöm meg. A sánta urak és a pupos uraságok hozzátartoznak a természethez. A teve is pupos; a bölénynek is hajlott a háta; a borz ballábai rövidebbek, mint a jobblábai; ezt a tényt Aristoteles határozta meg az állatok járásáról szóló értekezésében. Akinek közöttetek két inge van, egyiket a testén tartja, másikat az uzsorásnál. Tudom, hogy ilyesmi megesik. Albuquerque zálogba tette a bajuszát, szent Dénes pedig a dicsfényét. A zsidók arra is kölcsönöznek. Nagy példák ezek! Akinek adóssága van, annak van valamije. Bennetek koldusokat tisztelitek.

Ursus mély hangján így szakította félbe önmagát:

— Hármas számár!

És legudvariasabb hangján válaszolt:

— Ugy van, tudós vagyok. Engedelmet kérek érte. Tudományosan megvetem a tudományt. A tudatlanság olyan valóság, amely táplálja az embert; a tudomány valósága mellett bizony koplal. Általában választani kell az embernek: vagy tudós lesz és

lesoványodik, vagy számár lesz és legel. Legeljetelek, oh, polgárok! A tudomány nem ér meg egy jó falatot. Inkább megeszem a hátszint, semhogy tudjam a bonctani nevét. Csak egy érdemem van: száraz a szemem. Amint engem láttok, még sohasem sirtam. Pedig meg kell mondanom, hogy nem voltam mindig elégedett. Soha, még önmagammal sem. Megvettem magam. De ezt az ellenzők jelenlevő tagjainak ítéletére bízom; ha Ursus csak tudós, Gwynplaine művész.

Ismét közbetüszkölt:

— Grumphll!

És újra kezdte:

— Megint Grumphll! ez aztán ellenvetés. De én mégis tovább megyek. És Gwynplaine mellett, oh! uraim és hölgyeim! van még egy másik művész is, Homo ur, a kitünő és szőrös személyiség, aki társulatunkhoz tartozik, valamikor vad kutya volt, most pedig civilizált farkas és hűséges alattvalója ő felségének. Homo alapos és nagytehetségű jellemszínész. Legyenek figyelmesek és elmélyedők. Azonnal látni fogják Homot játszani éppen úgy, mint Gwynplaine-t és a művészetet tisztelni kell. Ez illik a nagy nemzetekhez. Erdőben éltek ti? Aláírom. Ez esetben *sylvae sint consule dignae*. Két művész pedig fölér egy konzullal. Jó. Káposztatorzsát dobtak felém. De nem talált el. Engem ez meg nem akadályoz a beszédben. Ellenkezően. Aki veszedelemből menekült, fecseg. *Garrula pericula*, mondja Juvenalis. Nép, köztetek vannak részegesek! sőt részeges nők is. Nagyon jól van. A férfiak aljasok, a nők ocsmányok. Mindenféle kitünő ok csődít benneteket ide a kocsmádjaira, a munkátlanság, a lomhaság, két lopás közötti szünet, a porter és a fehér sör, a stout, a maláta, a brandy, a gin és az egyik nem vonzása a másikra. Csodálatos. Fgy enyelgő szellemnek szép tere nyílnék itt. De én attól tartózkodom. A bujaság még hagyján. De mégis kellene, hogy az orgiákban valami illendőség legyen. Ti vigan vagytok, de lármáztok. Kitünően utánozzátok az állatok hangját; de mit szólnátok, ha azzal tölteném az időmet, hogy megugatnálak, amikor szerelemről beszéltek valami ladyvel egy lebuiban? Zavarna benneteket. Nos, minket is zavar. Fölhatalmazlak benneteket, hogy hallgassatok. A művészet éppen olyan tiszte-

letre méltó, mint a kicsapongás. Nagyon tisztességes hangon beszélek hozzátok.

Közbekiáltott:

— Hogy a láz fojtson meg azzal az árpakalászszemöldökkel!

— Tiszteletreméltó uraim, hagyjuk az árpakalászokat. Istentelenség erőszakkal hasonlóságba keverni a növényeket emberekkel vagy állatokkal. Különben a láz nem fojt. Rossz hasonlat. Esedezem, legyetek csöndben! engedjétek megmondanom, hogy kissé hiányzik belőletek az a méltóság, ami az igazi angol gentleman jellemzi. Megállapítom, hogy közületek azok, akik cipőt viselnek, amelyből kibujnak a nagyujjaik, arra használják ezt, hogy az előttük ülők vállaira tegyék a lábaikat, ami viszont a hölgyeket arra az észrevételre kényszeríti, hogy a cipőtálpak mindig a metatarsus csontok bütykeinél szakadnak el. Ne mutogassátok annyit a lábaitokat és többet mutassátok a kezeteiket. Észrevettem itt gazembereket is, akik ügyes karmaikat együgyű szomszédjaik zsebébe mélyeszti. Több szemérmes, kedves zsebmetszők! Öklözzétek meg a szomszédaitokat, de ne fosszátok ki. Az emberek nem haragusznak annyira, ha kiverik az egyik szemüket, mintha egy fillért elvesznek tőlük. Törjétek be az orrukat, nem bánják. A polgárok többet tartanak a pénzükre, mint a szépségükre. Különben fogadjátok rokonszenvem kifejezését. Nem vagyok olyan szörzsálhasogató, hogy gazfickókat kárhóztassak. A baj megvan. Mindenki türi, mindenki cselekszi. Senki sem szabadulhat büneinek férgeitől. Nem is beszélek róla. Hiszen mindnyájunknak viszket! Isten maga is vakarózik azon a tájékon, ahol az ördög tanyázik. Még én is követtem el hibákat. *Plaudite, cives.*

Ursus hosszas morgást hallatott, amit ezekkel a befejező szavakkal hallgattatott el:

— Mylordok és uraim, látom, hogy beszédemnek szerencséje volt önöknek tetszeni. Egy pillanatra bucsut veszek lármájuktól. Most fölteszem a fejemet és az előadás megkezdődik.

A szónoki hangot rendes hangjával cserélte föl.

— Csukjuk be a függönyt. Vegyünk lélegzetet. Nagyon mézes-mázos voltam. Jól beszéltem. Mylordnak és uraimnak szólítottam őket. Sima beszéd, de haszontalan. Mit szólsz ehhez a csöcselékhez, Gwyn-

plaine? Meg kell gondolni, hogy mennyi bajt okoztak Angliának negyven év óta ezek a gonosz és elkeseredett elmék! A régi angolok harciasak voltak, ezek itt buskomorak és képzelődők, dicsőségnek tartják semmibe venni a törvényt és félreértetni a királyi tekintélyt. Én megtettem mindent, amit emberi ékes-szólás megtehet. Olyan kecses hasonlatokat tékozo-ltam reájuk, mint egy virágzó ifjura. Megszelidültek? Én nem hiszem. Mit lehet várni egy néptől, amely rengeteg sokat eszik és tele tömi magát dohánnyal annyira, hogy ebben az országban gyakran még az írók is pipával a szájukban írják műveiket! De mindegy, jätsszuk el a darabot.

Hallani lehetett a függöny karikáinak surlódá-sát. A nők abba hagyták a dobolást. Ursus levette a szögről hangszerét, eljátszotta az előjátékot, halkan azt mondta: „Ugy-e, milyen rejtelmes ez, Gwyn-plaine!” azután birkózott a farkassal.

Amikor a hangszert elővette, egyuttal egy paró-kát is leakasztott a szögről és ledobta közelben a padlóra, hogy elérhesse.

A *Legyőzött kaos*z előadása majdnem olyan volt, mint rendesen, csak a tündéries, kék világítás hiányzott. A farkas jó lélekkel játszott. Kellő pillan-atban Dea megjelent és remegő, tulvilági hangján hívta Gwynplainet. Kitérta karjait és kereste a fejét...

Ursus a parókához ugrott, fölborzalt fejére huzta és lélegzetét visszafojtva, odatartotta borzas fejét Dea kezeihez.

Azután, összeszedvén minden művészetét és Gwynplaine hangját utánozva, kimondhatatlan sze-relemmel énekelte a szörnyeteg feleletét a lélek hívá-sára.

Az utánzás olyan tökéletes volt, hogy a két asz-szony most is Gwynplainet kereste szemével és meg-rémültek, amikor beszélni hallották anélkül, hogy látták volna.

Az elámult Govicum tombolt, helyeselt, tapsolt, olimpusi zajt csinált és egymaga hangosabban neve-tett, mint egy csapat isten. Ebben a fiuban, valljuk meg, ritka nézőtehetség bontakozott ki.

Fibi és Vinos, ezek az automaták, akiknek a rugóit Ursus igazgatta, rézből és számbórból való hangszereiken a szokott tohuvabohut játszották, ami

az előadás végét jelentette és a közönség távozását kísérte.

Ursus veritékezve kelt föl.

Halkan odaszólt Homonak: — Megérted, hogy időnyerés volt az egész. Azt hiszem, sikerült. Nem dolgoztam rosszul, pedig nekem is van okom kétségbeesni. Gwynplaine még visszatérhet holnapig. Szükségtelen lett volna azonnal megölni Deát. Neked őszintén megmondom.

Levette a parókát és a homlokát törülgette.

— Valóban hasbeszélő lángész vagyok, — dörögte magában. — Micsoda tehetségem van! Utólérem Brabantot, I. Ferenc, francia király engas-trimythosát. Dea meggyőződött, hogy Gwynplaine itt van.

— Ursus, szólalt meg Dea, hol van Gwynplaine?

Ursus riadtan hátrafordult.

Dea a szinpad mélyén állt a mennyezetről függő lámpa alatt. Sápadt volt, mint az árnyék.

Leirhatatlan, reménytelen mosollyal folytatta:

— Tudom. Elhagyott bennünket. Elment. Tudtam, hogy szárnyai vannak.

És a végtelenbe emelve világtalan szemeit, hozzátette:

— És én? mikor megyek én?

III.

Bonyodalmak.

Ursus szó nélkül állt.

A kegyes csalás nem sikerült.

A hasbeszélés hibája lett volna? Bizonyára nem. Sikerült megcsalnia Fibit és Vinost, akiknek pedig volt szemük, de nem sikerült megcsalnia Deát, aki vak volt. De Fibi és Vinos csak a szemével nézett, Dea pedig a szívével látott.

Egy szót sem tudott válaszolni. Magában azt gondolta: *Bos in lingua*. A szótlan embernek egy ökör van a nyelvén.

Zavaros indulatokból a megalázás érzése nyilatkozik meg legelőször. Ursus azt gondolta:

— Pocsékoltam az utánzásaimat.

És mint minden álmodozó, aki beleszorult a fal kibuvó részébe, kikelt önmaga ellen:

— Fölborult a tál. Tiszta veszteség volt kimerítenem az utánzott harmóniákat. Hanem, mi lesz most velünk?

Deára nézett. Dea hallgatott, mozdulatlanul állt és mindig jobban elsápadt. Világtalan szeme elmerült a mélységekben.

A véletlen jött segítségül.

Ursus észrevette Nicless mestert az udvaron, gyertyájával a kezében, amint felé integetett.

Nicless gazda nem nézte végig Ursus kísérteties előadását, mert a kocsmajtón kopogtattak. Nicless gazda kinyitotta. Kétszer történt meg ez és Nicless mester mind a kétszer eltűnt. Ursus, elmerülve százhangu monológjába, nem vette észre.

Nicless gazda néma hívására Ursus kiment.

Közeledett a fogadóshoz.

Nicless mester ajkára tette az ujját.

Igy nézték egymást egy darabig.

Mindenik azt látszott mondani a másiknak: Beszéljünk, de hallgassunk.

A kocsmáros halkán kinyitotta az ivó ajtaját. Mindketten beléptek. Senki sem volt ott kívülük. Ajtót, ablakot bezártak.

A kocsmáros belökte maga mögött az udvari ajtót, amely becsapódott a kíváncsi Govicum orra előtt.

Nicless mester letette a gyertyát egyik asztalra.

És halkán, mint a suttogás, párbeszéd kezdődött.

— Ursus mester...

— Nicless gazda?

— Végre megértettem.

— Bah!

— El akarta hitetni a szegény vakkal, hogy minden úgy van, mint rendesen.

— Semmiféle törvény nem tiltja, hogy az ember hasbeszélő legyen

— Önnek tehetsége van hozzá.

— Nincs.

— Csodálatosan végre tudja hajtani, amit tenni akar.

- Mondom, hogy nem.
- Most beszél-nivalóm van önnei.
- Politikáról?
- Ahhoz nem értek.
- Azt meg sem hallgatnám.
- Ime. Miközben ön egymaga játszotta a darabot is, a közönséget is, kopogtak a kocsmajaftón.
- Kopogtak az ajtón?
- Igen.
- Ennek nem örülök.
- Én sem.
- És azután?
- Azután kinyitottam.
- Ki kopogott?
- Valaki, aki hozzám beszélt
- Mit mondott?
- Én pedig hallgattam.
- És mit felelt?
- Semmit. Visszamentem, hogy önt játszani lássam.
- És?
- És akkor még egyszer kopogtak.
- Ki? Ugyanaz?
- Nem. Másvalaki.
- Valaki, aki megint beszélt önhöz?
- Valaki, aki semmit sem mondott.
- Ezt már jobban szeretem.
- Én nem.
- Magyarázza meg a dolgot, Nicless gazda.
- Találja el, ki beszélt első ízben?
- Nincs időm Oedipust játszani.
- A cirkusz tulajdonosa volt.
- A szomszédból?
- A szomszédból.
- Ahol az a veszett zene szól?
- Az a veszett.
- Nos?
- Nos, Ursus mester, ajánlatot tesz önnek.
- Ajánlatot?
- Ajánlatot.
- Miért?
- Mert.
- Ön előnyben van Nicless gazda, mert az imént ön megfejtette az én rejtvényemet, én pedig most nem értem az öné.

— A cirkusz gazdája megbizott, mondjam meg önnek, hogy látta ma reggel a rendőröket és hogy ő, a cirkusz gazdája, be akarván bizonyítani, mennyire barátja önnek, hajlandó ötven font sterlingért készpénzben megvásárolni a Green-Boxot, a két lovat, a trombitákat ez asszonyokkal, akik fujják, az ön darabját a vakkal együtt, ki játszik benne, a farkast és önt is vele együtt.

Ursus főnhéjázón mosolygott.

— Tadcaster-fogadó tulajdonosa, mondja meg a cirkusz gazdájának, hogy Gwynplaine vissza fog jönni.

A kocsmáros elővett valamit, ami eddig homályban volt és Ursus felé fordulva, egyik fölemelt kezében egy köpenyt, másikban egy bőrgallért, egy posztókalapot és egy ujjast tartva, Ursus felé fordult.

És azt mondta:

— Az az ember, aki másodszor kopogott, aki bejött és kiment szó nélkül, a rendőrség embere volt és ezt hozta.

Ursus megismerte Gwynplaine bőrgallérját, ujjasát, kalapját és köpenyét.

IV.

Moenibus surdis campana muta.

Ursus megtapogatta a posztókalapot, a köpenyt, az ujjast, a bőrgallért, nem kételkedhetett és rövid, parancsoló mozdulattal a kocsmá ajtajára mutatott.

Nicless gazda kinyitotta.

Ursus kirohant a csapszékből.

Nicless gazda a szemeivel követte és látta, hogy Ursus abban az irányban fut — amennyire öreg lábai engedték —, amelyben reggel a wapentake haladt Gwynplaine-nel. Negyedórával később Ursus elfulladva érkezett a kis utcába, ahova a börtön hátsó ajtaja nyílt és ahol ő már annyi órát leskelődött.

Ez a sikátor nemesak éjfélkor volt elhagyatott. De ha nappal szomorú volt, éjszaka félelmes lett.

Bizonyos órában senki sem mert végigmenni rajta. Mintha attól féltek volna, hogy a két fal közeledik egymáshoz és a börtön meg a temető ölekezése agyonnyomná őket. Az éjszaka hatása. A párisi Vauvert-utca odvas fűzfáinak is ilyen rossz hire volt. Azt állították, hogy a fatörzsek éjszaka roppant kezékké váltak és megragadják a járókelőket.

Southwark népe, amint mondtuk, ösztönszerűen elkerülte ezt az utcát a temető és a fogház között. Hajdan elzárták éjszakára vasláncal. Fölösleges volt; az utcának erősebb láncra volt a félelem, amit gerjesztett.

Ursus elszántan belépett.

Mire gondolt? Semmire.

Csak értesüléseket akart szerezni ebben az utcában. Talán bekopog a börtönajtón? Bizonyára nem. Ez a hiu és borzasztó ötlet nem fogamzott meg agyában. Megkísérelni a behatolást, hogy fölvilágosítást kérjen? Milyen örültség! A fogházak éppen úgy nem nyílnak meg azoknak, akik bemenni akarnak, mint azoknak, akik kijönni szeretnének. A börtönajtók sarkait csak a törvény fordítja meg. Ursus tudta. Mit akart hát ebben az utcában? Látni. Mit látni? Semmit. Nem tudta. Amit lehetett. Hogy szembenállhatott az ajtóval, amely mögött Gwynplaine elünt, már az is valami volt. Néha a legfeketebb és legzordabb fal is beszédes és világosság sugárzik a köveiből. Néha fény szivárog keresztül valamely tömör és sötét halmon. A megfigyelőnek az is hasznos lehet, ha azt vizsgálja meg, ami a lényegyet eltakarja. Mindnyájunkban megvan az ösztön, hogy csak minél vékonyabb válaszfalat türjünk meg magunk és érdeklődésünk tárgya között. Ezért tért vissza Ursus az utcába, amelybe a fogház alacsony ajtaja nyílt.

Abban a pillanatban, amikor a sikátorba lépett, egy harangütést hallott, aztán egy másodikat.

— Mi az? — gondolta, már éjfél lenne?

Gépiesen kezdte számlálni:

— Három, régy, öt.

Azután azt gondolta:

— Milyen lassan üt ez az óra! — Hat. Hét.

És megjegyezte:

— Micsoda siralmas hang! — Nyole, kilenc. —

Ah! nagyon egyszerű, a fogház órájának van oka

elszomorodni. — Tíz. — És a temető is itt van. Ez a toronyora az élőknek az órákat üti, a halottaknak pedig az örökkévalóságot. — Tizenegy. — Fájdalom, azoknak, akik nem szabadok, az órák ütése is örökkévalóság! — Tizenkettő.

Megállt.

— Valóban éjfél van.

Akkor a harang tizenharmadikat ütött.

Ursus megrezzent.

— Tizenhárom!

Jött a tizennegyedik ütés, azután a tizenötödik.

— Mi ez?

Az ütések hosszú közökben folytatódtak. Ursus hallgatta.

— Ez nem óraütés. Ez a „muta“ harang. Még azt mondtam: Milyen lassan üti az éjfélt! Ez a harang nem órákat üt, hanem kongat. Vajjon, mi gyászos dolog történhetett.

Valamikor minden fogháznak — mint minden kolostornak — volt ilyen „muta“ nevű harangja. A muta, „a néma“, halkhangu harang volt és úgy látszott, mintha minden lehető elkövetne, hogy meg ne hallják.

Ursus odaért a leshelyül alkalmas kiszögelléshez, ahonnan a nap legnagyobb részében figyelte a fogházat.

A csendülések gyászos szaggatottságban követték egymást.

A csendítések rémes ékezetekké lesznek a megszűnésben és az egész világ elfogultságában gyászos bekezdésekké. A harangkongás hasonlít az emberi hörgéshez és haldoklást jelent. Ha e lengő harang környékén, a házakban valahol szórakozott merengés van, azt a kongatás merev darabokra töri. A bizonytalan álmodozás a menekülés egy neme; a szétomló aggodalom engedni befurakodni a reményt; a kétségbeesítő kongatás határt szab neki. A szétomlást megakadályozza és annak a zavarnak, amelyben az aggodalom függőben akar maradni, megszabja a mélységeit. A lélekharang mindenkivel bánatának vagy félelmének nyelvén beszél. A szomorú harangszó téged illet, figyelmeztet. Semmi sem komorabb, mint a monológ, amelyet ilyen hangok szakítanak meg. Valami szándék van a szabályos

ismétlődésükben. Mit kovácsol a harang, a pöröly, a gondolaton, az üllön?

Ursus zavarodottan számlálgatta, noha semmi célja sem volt, a lélekharang csendüléseit. Érezte, hogy lejtőn áll és arra törekedett, hogy ne kíséreltezzon következtetésekkel. A következtetés is lejtő, amelyen messzebb megyünk, mint kellene. Mégis, mit jelenthet a harang?

A sötétségnek arra a tájékára nézett, amerre a börtönajtót sejtette.

Egyszerre vörösség támadt ott, ahol valami fekete lyuk volt. A vörösség növekedett és világossággá lett.

A vörösség nem volt homályos. Azonnal formát öltött. A börtönajtó megfordult a sarkain. A vörösségben kirajzolódott a boltozat és a párkányzat.

Az ajtó inkább tátongett, mint kinyilott. A börtön nem nyilik meg, hanem ásít. Talán unalmában.

Az ajtón egy ember lépett ki fáklyával a kezében.

A harang szüntelenül csengett. Ursust két oldalon ragadta meg a figyelem; behuzódott, fülével a harangot, szemével a fáklyát figyelve.

A fáklyás ember mögött a félig nyitott kapu egészen kitárult, utat engedvén két embernek és később még egynek. Ez a negyedik, a wapentake, jól megismerhető volt a fáklya fényénél. Vasbotját a kezében tartotta.

A wapentake mögött rendben, kettesével, merően, mint a mozgó oszlopok, hallgató emberek léptek ki az ajtón.

A wapentake éjszakai kísérete páronként jelent meg az ajtóban, mint a vezeklők menete, meg nem szakították a folytonosságot, gyászos gonddal ügyelve arra, hogy zajt ne üssenek, kiléptek komolyan, csaknem szeliden. A kigyó is ilyen óvatos, amikor kicsuszik a lyukból.

A fáklya megmutatta az arcokat és a mozdulatokat. Szilaj arcok, komor mozdulatok.

Ursus fölismerte a rendőröket, akik reggel Gwynplaine-t elvitték.

Semmi kétség. Ugyanazok voltak. Ujra megje-
entek.

Nyilván Gwynplaine is meg fog jelenni.

Idevezették, most visszaviszik.

Ez világos.

Ursus még merevebben szegezte reájuk a szeméit. Szabadonbocsátják-e Gwynplainet?

A két sor rendőr igen lassan, szinte cseppenként szivárgott elő az alacsony boltozat alól. Mintha a meg nem szünő harangszó szabná meg lépteik ütemét. A fogházból kivonulván, a kíséret jobbra fordult, háttal Ursusnak, az utca másik része felé, mely vele szemben volt.

Még egy fáklya villant meg a kapu alatt.

Az már a kíséret végét jelezte.

Ursus most meglátja, kit vezetnek. A foglyot. Az embert.

Ursus meg fogja látni Gwynplainet.

Most megjelent, amit várt

Egy koporsó volt.

Négy ember vitt egy fekete posztóval letakart koporsót.

Mögötte egy ember ásót hozott a vállán.

A menetet egy harmadik fáklya zárta be, melyet egy ember tartott a kezében, aki könyvből olvasott. Bizonyára a káplán volt.

A koporsó csatlakozott a kísérethez, mely jobbra kanyarodott.

Ugyanakkor a kíséret eleje megállt.

Ursus hallotta egy kulcs csikorgását.

A fogházzal szemben az alacsony falon, mely az utca másik oldalán nyújtózott, szintén kaput világitott meg a fáklya, melyet bevittek rajta.

Ez az ajtó, amely fölött meg lehetett különböztetni a halálfejet, a temető kapuja volt.

A wapentake bement a nyíláson, azután az emberek, utánuk a második fáklya; a kíséret rövidült, mint a lyukba huzódó féreg; a rendőrök sora benyomult az ajtó mögött elterülő sötétségbe, utánuk a koporsó, azután az ásós ember, végül a káplán fáklyájával és könyvével, azután az ajtó becsukódott.

Nem látszott többé semmi, csak egy kis világosság a fal mögött.

Suttogás hallatszott, azután tompa zuhogás.

Kétségtelenül a káplán volt, aki imádkozott és a sirásó, aki a földet dobálta a koporsóra.

Azután megszűnt a suttogás és megszűnt a zuhogás is.

Mozgás támadt, a fáklyák fénye megjelent,

wapentake magasra emelt vasbotjával kilépett a temető ismét kinyitott kapuján, visszajött a pap a könyvével, a sirásó az ásójával, megjelent a kíséret a koporsó nélkül, a két sor ember ugyanazon az uton, melyen jött, a két ajtó között, szótlanul visszament, a temető ajtaja becsukódott, a börtön ajtaja kinyitott, a bejáró siri boltozata ismét megjelent a fényben, a folyosó homályosan látható lett, a börtön sűrű és mély sötétsége megnyitott a szemnek és az egész látomány eltűnt az árnyékban.

A lélekharang elhallgatott. A csend, a sötétség komor lakatja mindent lezárta.

A jelenség eloszlott. Nem is volt talán más, mint elenyésző kísértetek menete.

Logikusan egybevágó jelenségek végül olyasmit eredményeznek, ami nyilvánvaló igazságnak látszik. Gwynplaine letartóztatásához, elfogatásának csendes módjához, a rendőrségtől visszaküldött ruháihoz, a fogház lélekharangjához hozzájárult, jobban mondva hozzátapadt ez a földbetett a koporsó.

— Meghalt! — kiáltotta Ursus.

Leroskadt egy sarokköre.

— Meghalt! Megölték! Gwynplaine! gyermekem! fiam!

És zokogásban tört ki.

V.

Az államérdek dolgozik úgy a kis dolgokban, mint a nagyokban.

Ursus azzal dicsekedett, fájdalom! hogy még soha sem sirt. A könnyek tartója tele volt. Ilyen bősége a könnyeknek, mely cseppről-cseppre, fájdalomról-fájdalomra gyülemlett össze egy hosszú élet alatt, nem ürül ki egy pillanat alatt. Ursus soká zokogott.

Az első könny megnyitja a csatornát. Siratta Gwynplainet, Deát, önmagát, Homot. Sirt, mint a gyermek. Sirt, mint az aggastyán. Siratta mindazt, amit addig kinevetett. Leróttá, amivel tartozott. Az ember joga a könnyekhez el nem évül.

Különben a halott, akit földbe tettek, Hardquonne volt; de Ursus ezt nem tudhatta.

Órák teltek el így.

A hajnal közeledett; a reggeli szürkület elterült a bowling-greenen. A hajnal megfehéřítette a Tadcaster-fogadó homlokzatát. Nicless gazda nem feküdt le, mert néha ugyanaz a dolog több embert tesz álmatlanná.

A szerencsétlenségek mindenfelé szétsugároznak. Dobjatok egy követ a vízbe és számláljátok meg a gyűrűit.

Nicless mester úgy érezte, hogy őt érte valami. Nagyon kellemetlen, ha az ember házánál botrányok történnek. Nicless gazdának nem volt nyugalma és az előrelátott bonyodalmakon elmélkedett. Sajnálta, hogy befogadta „ezt a népet”. — Ha tudta volna! — Az lesz a vége, hogy valami bajt hoznak reá. Most hogyan adjon túl rajtuk? Ursussal megállapodott. — Milyen szerencse lenne, ha megszabadulhatna tőlük! — Hogyan kezdjen hozzá, hogy elűzze őket?

Hirtelen zajosan kopogtak a koresma ajtaján, ami Angliában azt jelenti, hogy aki jön, az „valaki.” A kopogtatás hanglépcsője arányos a ranglépcsővel.

A koresmáros erősen remegve, kinyitotta a kémelőnyilást.

Valóban a hatóság volt. Nicless gazda a hajnali szürkületben rendőresapatot látott ajtaja előtt, élén két emberrel, akik közül az egyik a justice-quorum volt.

Nicless gazda látta reggel a justice-quorumot és most megismerte.

A másikat nem ismerte.

Kövéř gentleman volt, viaszszinű arccal, divatos parókával és utazósapkában.

Nicless mester különösen az elsőtől félt, a justice-quorumtól. Ha Nicless gazda bejáratos lett volna az udvarhoz, jobban félt volna a másodiktól, mert az Barkilphedro volt.

Egyik ember újra, még erősebben kopogott az ajtón.

A koresmáros, az aggodalom nagy veritékesöppjeivel a homlokán, kinyitotta.

A justice-quorum, olyan ember hangján, aki a rendőrségen visel hivatalt, tehát nagyon tisztában

van a csavargókkal. emelt hangon és szigorúan kérdezte:

— Ursus mester!

A korcsmáros sapkáját levéve, így felelt:

— Itt lakik, Nagyságos Uram.

— Tudom — mondta a tisztviselő.

— Bizonyára, Nagyságos Uram.

— Jöjjön ide.

— Nincs itthon, Nagyságos Uram.

— Hol van?

— Nem tudom.

— Hogy lehet az?

— Még nem jött haza.

— Korán ment el talán?

— Nem, hanem későn indult el.

— Ilyen csavargó! — szólt a hivatalnok.

— Nagyságos Uram — mondta szeliden Nicless gazda —, éppen itt van.

Valóban, Ursus éppen föltűnt az utcaszögleten és csakhamar a fogadóhoz ért. Majdnem az egész éjszakát a sikátorban töltötte, a fogház között, hova délben Gwynplainet belépni látta és a temető között, ahol éjjélkor egy sirt betemetni hallott. Kétszeresen sápadt volt, a szomorúságtól és a szürkülettől.

A szürkület, mely már álcája a világosság pillangójának, még a mozgó alakokat is belekeveri az éjszaka homályába.

A halvány és bizonytalan, lassu léptekkel közeledő Ursus álomszerű alak volt.

Abban az elvadult szórakozottságban, ami az aggodalomból támad, födetlen fejjel ment el a fogadóból. Észre sem vette, hogy nincs kalapja. Néhány szál ősz haját fölborzolta a szél. Mintha nyitott szemmel nem látott volna. Gyakran ébren is alszunk, úgy, ahogy megtörténik, hogy álmunkban ébren vagyunk. Ursus olyan volt, mint az örült.

— Ursus mester! — kiáltotta a korcsmáros, — jöjjön már. Ő Nagyságaik beszélni kívánnak önnel.

Nicless gazda csak arra gondolt, hogy szelidítse az eseményt, kicsusztatta, de szívesen visszavonta volna a többes számot „ő nagyságaik“-ból, mellyel talán megtisztelte a csapatot, de talán megsértette a főnököket, mikor egy rangba helyezte alárendeltjeivel.

Ursus fölriadt, mint aki leesett az ágyról, mélyen mélyen aludt.

— Mi az? — mondta.

Akkor észrevette a rendőröket és élükön a hivatalnokot.

Ujabb, kemény megrázkódtatás.

Előbb a wapentake, most a justice-quorum. Ugy látta, mintha egymásnak dobálnák őt. Vannak ilyen régi históriák a tengeri szirtekről.

A justice-quorum intett neki, lépjen be az ivóba.

Ursus engedelmeskedett.

Govicum, aki már fölkelte és a szobát söpöri, megállt, leguggolt az asztalok mögé, félretette a seprőt és visszafojtotta a lélegzetét. Hajába turta ujjait és szüntelenül vakarózkodott, ami az eseményekre való várakozást mutatja.

A justice-quorum egy padra ült az asztal előtt, Barkilphedro széket keresett magának. Ursus és Nicless gazda állva maradtak. A rendőrök kívül csoportosultak a bezárt ajtó előtt.

A justice-quorum saját szemeiben Ursusra szegezte a törvény tekintetét és megszólalt:

— Önnek van egy farkasa.

Ursus azt felelte:

— Nem egészen.

— Önnek van egy farkasa — mondta újra a justice-quorum, határozott hangsúllyal aláhuzva a „farkas” szót.

Ursus így felelt:

— Azaz, hogy . . .

És elhallgatott.

— Kihágás — folytatta a hivatalnok.

Ursus megkockáztatta ezt a védelmet:

— Az az én szolgám.

A justice-quorum szétterjesztett őt ujjával az asztalra tette a tenyerét, ami nagyon szép és tekintélyes mozdulat.

— Komédiás, holnap ebben az órában ön és a farkasa elhagyja Angliát. Ha nem, a farkast elfogják, elviszik és megölik.

Ursus ezt gondolta: — Folytatása lesz a gyilkosságoknak. — De egy szót sem szólt és megelégedett vizzal, hogy minden tagjában reszketett.

— Hallotta? — kérdezte a hivatalnok.

Ursus fejbólintással felelt:

A justice-quorum ismételte:

— Megölik.

Csönd lett.

— Akasztás vagy vizbefojtás.

A justice-quorum Ursusra nézett.

— Önnek pedig börtön.

Ursus azt suttogta:

— Birám . . .

— Utazzék el, még mielőtt holnap reggel lesz.

Máskülönben ez a parancs.

— Uram . . .

— Nos?

— El kell hagynunk Angliát, neki és nekem?

— Igen.

— Még ma?

— Még ma.

— De hogyan?

Nicless gazda boldog volt. Ez a hivatalnok, akitől rettegett, segítségére jött. A rendőrség segédkezett neki, Niclessnek. Megszabadítja „attól a népségtől.“ A módját hozta annak, amit keresett. Ursust, akit el akart távolítani, a rendőrség kergeti el. Felsőbb hatalom. Nincs ellenvetés. Elragadtatásában beavatkozott:

— Nagyságos Uram, ez az ember . . .

Ursusra mutatott ujjával.

— . . . Ez az ember azt kérdi, hogyan hagyja el Angliát még ma? Nincs ennél könnyebb. A Themse partjain, a London-Bridge innenső és tulsó hidfőjénél minden nap és minden éjjel vannak hajók, melyek külföldre mennek. Indulnak Angolországból Dániába, Hollandiába, Spanyolországba, Franciaországba a háboru miatt nem mennek, de máskülönben mindenhova. Ma éjszaka több hajó is indul egy óra felé, mikor beáll a dagály. A többi közt a rotterdami *Vograat* is.

A justice-quorum a vállát vontá Ursus felé:

— Legyen. Utazzék a legelső hajóval, a *Vograat*-tal.

— Uram . . . — szólt Ursus.

— Nos?

— Uram, ha csak a régi, kerekcsú kúnym volna, mint egykor, akkor könnyű volna ez. Elférne a hajón. De . . .

— De mi?

— De a Green-Box kétlovas, nagy alkotmány, akármilyen széles egy hajó, bele nem fér.

— Mit bánom én? — mondta a justice-quorum.
— Megölik a farkast.

Ursus reszketett, úgy érezte, hogy fagyos kéz szorongatja a torkát. — A szörnyetegek! — gondolta. Megölni az embereket! ez az ő kibuvójuk.

A korcsmáros mosolygott és Ursushoz fordult:

— Ursus mester, eladhatja a Green-Boxot.

Ursus Niclessre nézett.

— Ön ajánlatot kapot'

— Kitől?

— Ajánlatot a kocsira, a két lóra, a két cigány-asszonyra, a . . .

— Kitől?

— A szomszéd cirkusz tulajdonosától.

— Ez igaz.

Ursus visszaemlékezett.

Nicless gazda a justice-quorum felé fordult:

— Nagyságod, a vásárt meg lehet kötni még ma. A mellettünk levő cirkusz gazdája szeretné megvenni a nagy kocsit és a két lovat.

— A cirkusztulajdonosnak igaza van — mondta a hivatalnok —, neki szüksége lesz rá. A szekérnek és a két lónak hasznát fogja venni. Ő is elutazik még ma. A southwarki plébániák tisztelendő lelkészei panaszt emeltek a Tarrinzeau-field trágársága ellen. A sheriff intézkedett. Ma este egyetlen komédiásbódé sem lesz ezen a piacon. Vége a botrányoknak. A tiszteletreméltó gentleman, kinek itt jelen lenni méltóztatik . . .

A justice-quorum meghajtotta magát Barkilphedro felé, Barkilphedro pedig viszonzta.

— . . . A tiszteletreméltó gentleman, kinek itt jelen lenni méltóztatik, ma éjszaka érkezett Windsorból. Parancsokat hozott. Ő felsége azt mondta: „Ki kell tisztítani azt a helyet.“

Ursus egész éjszakai, hosszú elmélkedésében nem egy kérdést tett föl. Utóvégre, ő csak egy koporsót látott. Bizonyos az, hogy Gwynplaine volt benne? Lehetett a földön más halott is. A koporsó nem neveli meg a halottat. Gwynplaine elfogatása után temetést látott. Ez semmit sem bizonyít. *Post hoc, non propter hoc, stb.* — Ursus kezdett kételkedni. A remény nem alszik ki, ég és világít az aggodalom fölött,

mint a nafta a vizen. Ez az uszó láng örökké lobog az emberi fájdalom fölött. Ursus azzal végezte, hogy így szólt magában: — Valószínű, hogy Gwynplaine volt, akit eltemettek, de nem bizonyos. Ki tudja? Gwynplaine talán még él.

Ursus meghajolt a hivatalnok előtt.

— Tiszteletreméltó bíró, elutazom. Elutazunk. Meglesz az utazás. A *Voograton*. Rotterdamba. Engedelmeskedem. Eladom a Green-Boxot, a lovakat, a trombitákat, az egyiptomi asszonyokat. De van még valakim, egy társam, azt nem hagyhatom itt. Gwynplaine...

— Gwynplaine meghalt — mondta egy hang.

Ursus egy hüllő hideg testét érezte a bőrén. Barkilphedro volt, aki megszólalt.

A belső világosság kialudt. Nincs többé kétség. Gwynplaine meghalt.

Éz az ember tudhatta. Elég komor volt hozzá.

Ursus meghajolt.

Nicless gazda gyávaságán kívül igen jó ember volt. De ha megrémült, kegyetlen lett. A félelem a legvégső szilajság.

Azt dörmögte:

— Így még egyszerübb lesz.

Ursus mögött állva, kezeit dörzsölgette, ami az önzők sajtósága és annyit jelent: Megszabadultam! Talán Poncius Pilátus mosdótála fölött termett.

Ursus csüggedten lehajtotta a fejét. Gwynplaine ítéletét végrehajtották: meghalt; az övét is aláírták: száműzetésbe megy. Már csak engedelmeskedni lehetett. Gondolkodott.

Érezte, hogy megérintik a könyökét. A másik volt, a justice-quorum társa. Ursus megrezzent.

A hang, mely azt mondta: *Gwynplaine meghalt*, a fülébe sugta:

— Ime, tíz font sterling, amit egy jóalkarója küldött önnek.

És Barkilphedro egy kis erszényt tett le Ursus elé az asztalra.

Emlékezzünk a szekrénykére, melyet Barkilphedro magával vitt.

Tíz guinea kétezer helyett, ez volt minden, amit Barkilphedro tehetett. És lelkiismeretesen meggondolva, ez elég is volt. Többet veszített volna, ha többet ad. Nagy fáradsággal talált egy lordot, elkezdte

kiaknázni, igazságos volt, hogy az akna első jövedelme az övé legyen. Akik ebben aljasságot látnak, jogosan teszik, de nincs igazuk, ha meglepődnek. Barkilphedro szerette a pénzt, főleg a lopott pénzt. Az irigy emberben benne lakik a fősvény is. Barkilphedro sem volt hiba nélkül való. A bűnök elkövetése mellett lehetnek hibáink is. A tigriseknek is vannak tetveik.

Különbén Bacon iskolájához tartozott.

Barkilphedro a justice-quorumhoz fordult és így szólt:

— Uram, sziveskedjék végezni. Sürgős dolgom van. Egy hintó vár ő felsége saját lovaival. Hanyatt-homlok vissza kell utaznom Windsorba, hogy két óra alatt ott legyek, számot adjak és parancsokat átvegyek.

A justice-quorum fölemelkedett.

Az ajtóhoz ment, mely csak kilinesre volt becsukva, kinytotta, szó nélkül kinézett a rendőrökre és a tekintély fénye sugárzott a mutató ujjából. Az egész csapat belépett, olyan csöndben, melyből valami komoly dolog közeledését szoktuk megsejteni.

Nicless gazdát elégedetté tette ez a gyors megoldás, mely kettévágta a bonyodalmakat, elbájolta, hogy kiszabadult a kuszált hálóból, de most félt, hogy az ő házában fogják el Ursust. Két elfogatás egymásután a házban, előbb Gwynplaineé, azután Ursusé, ez árthatott a koorsmának, az ivők nem szeretik, ha a rendőrség háborgatja őket. Most már itt volt az illedelmes, esedező és nagylelkű beavatkozás pillanata Nicless gazda a justice-quorum felé fordította mosolygó arcát, melyen a bizalmasságot a tisztelet mérsékelte:

— Nagyságos Uram, azt az észrevételt teszem Nagyságodnak, hogy a tiszteletreméltó rendőr urak nem elengedhetetlenül szükségesek abban a pillanatban, mikor a bűnös farkas kivezettetik Angliából; hogy a nevezett Ursus semmi ellenállást nem tanúsít és hogy Nagyságod rendeleteit pontosan végrehajtják. Nagyságos Uram meg fogja fontolni, hogy a rendőrség megbecsülésre méltó eljárása, mely olyan annyira szükséges a királyság jólétéhez, kárt okoz helyiségemnek és hogy a házam ártatlan. A Green-Box komédiásai eltakarítottván, mint a králynő ő felsége mondta, nem látok itt senki bűnöst, mert nem

gondolom, hogy a vak leány és a két cigányasszony bűnös lenne, esedezem tehát Nagyságodhoz, méltóztassék megrövidíteni magasztos látogatását és elbocsátani ezeket az érdeemes urakat, akik bejöttek, mert semmi tennivalójuk nincs a házamban és ha Nagyságod megengedi, hogy a mondottak helyességét bebizonyítsam egy alázatos kérdés alakjában, nyilvánvalóvá tenném e tiszteletreméltó urak jelenlétének haszontalanságát, megkérdezvén Nagyságodat: Minthogy nevezett Ursus végrehajtja a parancsot és elutazik, kit lehet itt még letartóztatni?

— Önt — mondta a hivatalnok.

Az ember nem vitázik a karddal, mely keresztüldöfi. Nieless gazda lesujtva roskadt egy asztalra, egy padra, akármire, mit ott talált.

A tisztviselő oly hangosan, hogy ha voltak emberek a téren, meghallották, így szólt:

— Nieless Plumpter gazda, e csapszék koresmárosa, most az utolsó pontot kell tisztázni. A komédiás és a farkas csavargók. Ők elüzettek. De a legvétkesebb ön. Önnél és az ön hozzájárulásával sértették meg a törvényt, ön, akinek kiváltsága van, akire nyilvános felelősséget ruháztak, ön helyet adott házában a botránynak. Nieless mester, az ön koresmaengedélyét visszavonják, birságot fog fizetni és börtönbe jut.

A rendőrök körülvették a koresmárost.

A tisztviselő Govicumra mutatva, folytatta:

— Ezt a fiut, az ön cinkosát, szintén letartóztatjuk.

Az egyik rendőr ökle lecsapott Govicum gallérjára; a fiu kíváncsian nézegette a rendőrt. Nem nagyon ijedt meg, keveset értett az egészből, sok furesa dolgot látott már és azt kérdezte magában, vajjon ez folytatása-e a komédiának.

A justice-quorum fejébe nyomta kalapját, kezeit összekulcsolta a hasán, ami már tetőpontja a méltóságnak és így szólt:

— Megmondtam, Nieless gazda, fogságba viszik és börtönbe vetik. Önt és ezt a boyt. Ez a ház pedig, a Tadcaster-fogadó, bezáratik és elrettentő példaadás céljából lepecsételtetik. És most kövessenek.

HETEDIK KÖNYV

A TITÁNI NŐ

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I.

Ébredés.

— És Dea?

Mialatt a hajnalt nézte a Corleone-lodgeban, Gwynplainenek úgy rémlett, mintha kívülről jönne ez a kiáltás, pedig bensejéből hangzott.

Ki nem hallotta már a lélek mélyének fölzudulását?

Reggeledett.

A hajnalnak hangja van.

Mire kellene a nap, ha nem ébresztené föl az alvó homályt, a lelkiismeretet?

A világosság és az erény egy fajhoz tartoznak.

Akár Krisztusnak hívják az istent, akár Szerelemnek, mindig eljön az óra, mikor a legjobbak is elfeledik; mindnyájunknak, még a szenteknek is szükségük van egy hangra, mely emlékeztet reá és a hajnal megszólaltatja bennünk e fenséges figyelmeztetőt. A lelkiismeret kiált a kötelesség előtt, mint a kakas a hajnal előtt.

Az emberi szív, e kaosz, megérti a *Fiat lux*-ot.

Gwynplaine — továbbra is így nevezzük, mert Clancharlie a lord, Gwynplaine pedig az ember — mintegy föltámadt.

Ideje volt, hogy az eret bekössék.

Ömlött belőle a becsületesség.

— És Dea? — szólalt meg újra.

És nemes fölgerjedést érzett ereiben. Valami egészséges vihar támadt benne. A jó gondolatok betódulása olyan, mint mikor valaki hazatér és nem lévén kulcsa, erőszakkal hatol be a saját ajtaján. Van rosszindulatu betörés, de van jószándéku is.

— Dea! Dea! Dea! — ismételte.

Ő maga erősítette a szívét.

És hangosan kérdezte:

— Hol vagy?

Majdnem meglepődött, hogy senki sem felelt.

A falakat és a mennyezetet nézegetve, újra kérdezte:

— Hol vagy te? Hol vagyok én?

És újra járni kezdett a szobában, ebben a ketrecben, mint a bezárt vadállat.

— Hol vagyok? Windsorban. És te? Southwarkban. Oh, Istenem! Most először történik, hogy távol-ság van közöttünk. Ki tette közénk? Én itt, te ott! Oh! Ez nem lehet. Ez nem maradhat így. Mit csináltak velem?

Megáll..

— Ki beszélt nekem a királynőről? Hát ismerek én őt? Megváltoztam. Miért? Mert lord vagyok. Tudod, mi történt, Dea? Te lady vagy. Megdöbbentő dolgok történtek. De most meg kell találnom utamat. Talán megint elvesztettek engem? Volt itt egy ember, aki sötét arccal beszélt hozzám. Emlékszem a szavakra, melyeket hozzám intézett: „Mylord, mikor egyik ajtó kinyílik, a másik becsukódik. Ami mögötte van önnek, nem létezik többé!” Más szavakkal: Ön gyáva! Akkor mondta ezt a nyomorult, mikor még nem ébredtem föl egészen. Visszaélt első meglepetésemmel. Mintha zsákmánya lettem volna. Hol van, hogy arcába dobhassam a sértést! Az álom komor mosolyával beszélt hozzám. Ah! Ime, magamhoz tértem. Helyes. Csalódnak, ha azt hiszik, hogy Clancharlie lordból azt csinálnak, amit akarnak. Angolország pairje leszek, de a pairnő Dea. Föltételek! Hát elfogadok én föltételeket? A királynő! Mit törődöm a királynővel! Sohasem láttam. Nem azért vagyok lord, hogy rabszolga legyek. Szabadon lépek a hatalom birtokába. Azt hiszik, semmiért bocsátottak szabadon? Levették a szájkosarat, ez az egész. Dea! Ursus! Együtt vagyunk. Én is az voltam, amik ti vagytok. Ti is olyanok lesztek, mint én. Jöjjetek! Nem. Én megyek hozzátok! Azonnal. Azonnal! Máris soká késtem. Mit gondolhatnak, ha látják, hogy nem jövök vissza? Az a pénz! Ha meggondolom, hogy pénzt küldtem nekik! Mikor én kellenék nekik! Emlékszem, ez az ember azt mondta, hogy nem mehetek ki innen. Majd meglátjuk. Egy kocsit! Egy kocsit! Fogjanak be! Elmegyek, fölkeresem őket. Hol van-

nak a szolgák? Csak vannak szolgáim, ha nagyur vagyok. Itt én vagyok az ur. Ez az én házam. Leverem a reteszeket, összetöröm a zárat, berugom az ajtókat. Keresztül szurom a kardommal, aki utamat állja, mert most már van kardom. Szeretném látni, ki mer ellentállni. Nekem van nőm, Dea. Van atyám, Ursus. A házam palota és én Ursusnak adom. A nevem diadém és én Deának adom. Rögtön! Azonnal! Dea, itt vagyok! Ah! Hamar megjárom a távol-ságot, látod!

És fölemelve a legközelebbi ajtófüggönyt, hevesen kiment a szobából.

Folyosón találta magát.

Tovább ment.

Másik folyosóra bukkant.

Minden ajtót nyitva talált.

Találomra tovább indult, szobáról-szobára, folyosóról-folyosóra, keresve a kijáratot.

II.

A palota és az erdő hasonlósága.

Az olaszos palotákon — ilyen volt a Corleonelodge is — kevés az ajtó. Mindenütt függöny, szőnyeg, kárpit.

Nem volt ebben a korban palota, melynek belsejében a szobák és csarnokok tömkelegét el nem árasztotta a fény, aranyozás, márványfaragványok, keleti selymek; egyes zugok tele óvatos félhomállyal, mások tele fényvel. Dus és derüs kamarák, fényes, ragyogó, hollandi porcellánnal vagy portugál azulejos-szal kirakott fülkék, elrekesztett mély ablakfülkék, kis helyiségek egészen üvegből, melyek csinos, lakható lámpásokhoz hasonlítottak. A vastag falak belseje nyilván szintén használható volt. Itt-ott eukorszelencék, mint öltözőszobák. Ezek voltak a „kis lakosztályok“. Itt követték el a bűnöket.

Kényelmesek voltak, ha Guise herceget kellett megölni vagy félrevezetni a szép Sylvecane elnöknét vagy — később — elfojtani a kicsinyek sikoltását, akiket Lebel hozott. Bonyolult lakás, melyben idegen nem igen tájékozódhatott. Nőrablások helye; ezen az

ismeretlen talajon végződtek a szöktetések. A hercegek és nagyurak ezekben az elegáns barlangokban helyezték el zsákmányukat; Charolais gróf itt rejtette el madame Courchampot, az adószedő feleségét; Monthulé ur itt rejtette el Haudry, a croix-saint-lenfroyi majoros leányát; Conti herceg ide rejtette az ile-adami két szép pékleányt; Buckingham herceg ide bujtatta a szegény Pennywellt stb. Olyan dolgok mentek itt végbe, melyekre illik a római törvény, *vi, clam et precario*, erőszakkal, titokban és rövid időre. Aki oda került, itt maradt, amíg a gazdának tetszett. Aranyos tömlöcök voltak ezek. Hasonlók a klastromokhoz és a szerájokhoz. Csigalépcsők kanyarodtak lefelé, fölfelé. A csigavonalban egymásba nyíló szobák visszavezettek oda, ahonnan elindultunk. A csarnokot az oratórium egészítette ki. A gyóntatószék összefüggött a hálófülkével. A királyi és főuri „kis lakosztályok“ építőinek nyilván az ágas-bogas korallok és a likaeszos szivacsok szolgáltatták a mintát. A szövevény kibogozhatatlan volt. Elfordítható arcképek takarták a nyílásokat és kimeg bejáratul szolgáltak. Szinpadi gépekkel járt minden. Kelltek is: drámák játszódtak le itt. A méhkas emeletei a pincétől a padlásig terjedtek. Furcsa polipkarok illeszkedtek minden palotába Versailles-től kezdve, melyek olyanok voltak, mint a törpék lakása az óriások barlangjában. Folyosók, pihenők, üregek, rejtkehelyek. Mindenféle lyukak, melyekben a nagyok kicsisége rejtőzött.

A tekervényes helyek eszünkbe juttatják gyermekkorunk játékait, a bujósdit, a szembekötőt, de ugyanakkor gondolnunk kell az Atridákra, a Plantagenetkre, a Mediciekre, Elz vad lovagjaira, Rizziora, Monaldeschire, a kardokra, melyek a menekülőt szobáról-szobára üldözik.

Az ókorban is voltak már ilyen rejtelmes lakások, melyekben a fényűzés hozzájárult a borzalmas-sághoz. Ezeknek példái fönmaradtak bizonyos egyiptomi sirboltokban a föld alatt, például Psammetich király kriptájában, melyet Passalaqua fedezett föl. Régi költőkben megtalálhatjuk a borzadást ilyen gyanus épületektől. *Error circumflexus. Locus implicitus gyris.*

Gwynplaine a Corleone-lodge kis lakosztályában járt.

Lázasan vágyott elmenni, kint lenni, viszontlátni Deát. De az egymásba bonyolódó folyosók és fülkék, rejtekkajtók és eltakart kijáratok megállították és meglassították haladását. Futni szeretett volna és kénytelen volt bolyongani. Azt hitte, csak egy ajtót kell belökni és most egy gombolyagot kellett kibogoznia.

Egyik szoba után a másik. Hallgatózott. Semmi mozgás.

Néha úgy rémlett előtte, hogy a saját nyomába tér vissza.

Némely pillanatban azt hitte, valaki szembe jön vele. Nem volt ott senki. Önmagát látta valami tükörben, főuri ruhában.

Ó volt kétségtelenül. Reáismert önmagára, de nem mindjárt.

Ment, amerre nyilást látott.

Eltévedt az épület tömkelegében; itt egy kacér fülke, kissé trágár, de tartózkodó festéssel és faragványokkal; ott egy zománcal és gyöngyházzal kirakott kápolna, elefántcsontfaragásokkal, melyeket nagyítóval kellett nézni, mint a tubákosszelencék födelét; amott finom flórenci buvóhely buskomor nők számára, melyet már azóta *boudoir*-nak neveznek. Mindenütt, a mennyezeteken, a falakon, sőt a padlón is bársonyos vagy fémszerű ábrázolások voltak, madarak, fák, gyöngyökkel körülszegett szokatlan növények, sujtásdiszitések, borostyánmedencék, harcosok, királynők, hidrabőrrel vértezett tritonok. Metszett kristályok lapjai tükrözték vissza a prizmák szintörését. Üvegtárgyak ragyogtak, mint a drágakövek. A homályos zugok is megcsillantak. Nem lehetett tudni, hogy mindezek a fénylő, metszett kövek és smaragd üvegek hogyan keveredtek a fölkelő nap aranyával és mitől származtak a galambszinű felhők, apró tükröktől-e vagy óriási aquamari-noktól. A látvány nagyszerűsége finom és rendkívüli volt. A legkisebb palota volt a legóriásibb ékszeres doboz. Mab királyné számára lakás, Geo, az óriás számára játékszer lett volna. Gwynplaine a kijáratot kereste.

Nem találta. Nem tudott tájékozódni. Semmi sem olyan kábitó, mint a gazdagság, mikor először pillantja meg az ember. De ez azonfölül labirint is volt.

Minden lépésnél valami új nagyszerűség állta útját. Mintha ellentállt volna, mintha nem akarta volna elbocsájtani. Mintha a csodák lépvevesszője lett volna, megfogta és visszatartotta.

— Milyen borzasztó palota ez! — gondolta.

Bolyongott ebben az utvesztőben, nyugtalanul kérdegetve önmagától, hogy mit akar ez jelenteni, hogy fogságba került-e, izgatott lett, szabad levegőre vágyott. Magában ismételte: Dea! Dea! mintha fonál lett volna, amit nem szabad elszakítani és amely mégis ki fogja vezetni.

Néha kiáltott:

— Hé! valaki!

Senki sem felelt.

A szobáknak nem volt vége. Elhagyott, csöndes, ragyogó és komor volt minden.

Ilyennek képzelhetők az elvarázsolt kastélyok.

A melegítő csatornák nyílásai a folyosókon és a szobákban nyári hőmérsékletet tartottak fenn. Mintha valami bűvész fölfogta volna a június hónapot és ebbe a labirintusba zárta volna. Néha kellemes illat áradt. Az ember illatfelhőn ment keresztül, mintha elrejtett virágok közt járt volna. Meleg volt. Mindenütt szőnyegek. Meztelenül lehetett volna sétálni.

Gwynplaine kinézett az ablakokon. A kilátás változott. Majd kertet látott pompázni a hajnal és a tavasz üdeségében, majd más homlokzatot más szoborokkal, majd spanyoldivatu „patio“-kat látott, azokat a nagy épületekkel körülvett, apró, négyszögletes udvarokat hideg és penészes kövezettel; néha egy folyót, mely a Themse lehetett, máskor a nagy windsori toronyt.

Ily korán reggel még senki sem járt kint.

Megállt. Hallgatózott.

— Oh, elmegyek! — mondta magában. — Elmegyek Deához. Nem fognak erőszakkal visszatartani. Jaj annak, aki meg akarná akadályozni, hogy elmenjek! Mi lehet az a nagy torony ott? Ha óriás lenne, pokolbeli kutya vagy sárkány, aki ennek a boszorkányos palotának a kapuját őrzi, azt is kiirtanám. Ha egész hadsereg lenne is, elpusztitanám. Dea! Dea!

Egyszerre nagyon halk zajt hallott. Mintha viz csörgedezne.

Szűk, homályos folyosón volt, amelyet néhány lépéssel előtte függöny szakított meg.

Odament a függönyhöz, elhuzta, belépett.

Behatolt a váratlanba.

III.

Éva.

Nyolcszögletes terem, csucsives boltozattal, ablak nélkül, amelybe a világosság fölülről jutott; barackvirágszinű márvánnyal kirakott falak, boltozat és padló; a terem közepén fekete márványmennyezet csavart oszlopokkal, Erzsébet-korabeli sulyos, de kedves izlésben, árnyékot vet egy szintén fekete márványból való fürdőmedencére; a medence közepén illatos vizsugár játszik és lassan, csöndesen megtölti a medencét; ez volt, amit megpillantott.

Fekete fürdő, amely vakitóvá teszi a fehérséget.

Ennek a viznek a csobogását hallotta. Bizonyos magasságban levezető nyílás akadályozta meg a túláradást. A medence párolgott, de oly kevésbé, hogy alig látszott egy kis csapadék a márványon. A vékony vizsugár acélvesszőhöz hasonlított, amelyet a legkisebb szellő meghajlít.

Semmi butor. Csak a medence mellett állott egy párnákkal borított heverő, elég hosszú ahhoz, hogy a rajta végignyújtózó nő lábainál még hely maradjon a kutyája vagy a szeretője számára; azért lett *can-al-pie* a neve, amiből mi *kanapét* csináltunk.

Spanyolországi pamlag volt, mert az alját beezüstözték. A párnák és a fejtámasztó fényes fehér selyemből volt.

A medence másik oldalán tömör ezüstműből való, magas pipereállvány támaszkodott a falhoz mindenféle eszközökkel, közepén ezüstkeretbe foglalt nyolc apró, velencei tükör ablakot ábrázolt.

A falnak a pamlaghoz legközelebb eső részén nézőkenagyságu, négyszögletes mélyedés volt és ezt aranyozott ezüstlemez takarta. Ennek a lemeznek

sarkai voltak, mint az ablakszárnyaknak. Az ezüst lapon aranyozott királyi korona ragyogott. A lenyez fölött zománcos vagy ezüst harangot erősítettek a falra.

A bejárattal szemközt levő falmező hiányzott. A boltozatig terjedő nyílást éppen olyan széles és magas ezüstszövet takarta.

A tündérien finom lepel átlátszó volt.

A szövet közepén, ahova rendesen pókot himeznek, Gwynplaine valami rettentő dolgot pillantott meg, egy meztelen nőt.

Betű szerint nem volt meztelen. Sőt a fejétől a lábáig betakarta őt egy igen hosszú ing, olyan, mint a szentképeken az angyalokat. De ez az ing olyan finom, vékony volt, mintha nedves lett volna. A nő majdnem meztelen volt az áruló lepelben, ami még veszedelmesebb volt, mint a leplezetlen meztelenség. A történelem följegyzett olyan körmeneteket, amelyekben két sor szerzetes között hercegnők és főúri hölgyek vettek részt, köztük Montpensier hercegnő az alázatosság ürügye alatt mezítláb mutogatta magát egész Párisnak egy szál csipke-ingben. De enyhítésül viaszgyertyát tartott a kezében.

Az üvegszerűen átlátszó ezüstszövet függöny volt. Csak fölül erősítették meg, fölemelhető volt. A márvány fürdőszobát választotta el a hálószobától. Ez a nagyon kicsi szoba olyan volt, mint egy tükörből való barlang. Mindenfelé velencei tükröket erősítettek meg aranyozott lécekkel, míg olyan lett, mint egy sokszögű kristály belseje, amelynek minden lapja a közepén álló ágyat tükrözte vissza. Ezen az ezüsből való ágyon feküdt a nő. Aludt.

Aludt hátrahajló fejjel; egyik lábáról lecsuszott a takaró; mint a succubus, amikor az álom verdesi fölötte szárnyait.

Csipkés párnája leesett a padló szőnyegére.

Két akadály volt meztelensége és a tekintet közt, az inge és a függöny; mind a kettő átlátszó. A szobát — inkább csak hálófülke volt, mint szoba — a fürdőszoba visszfénye nagyon gyéren világította meg. A nőben talán nem volt szemérem, de a világosságban volt.

Az ágynak nem voltak sem oszlopai, sem födele, sem mennyezete, úgy hogy a nő, ha kinyitotta a sze-

meit, ezerszeresen láthatta magát a fölötte levő tükörben.

A rendetlen ágynemű nyugtalan álmra mutatott. A redők szépsége elárulta a kelme finomságát. Az a kor volt ez, mikor egy királynő arra gondolt, hogy elkárhozik, így képzelte el a poklot: egy ágy, durva lepedővel.

A meztelenül való alvás Itáliából származik és a rómaiakig vezethető vissza. *Sub clara nuda lucerna*, mondja Horatius.

Különös selyemből való pongyola hevert az ágy lábánál; valószínűen kínai selyem volt, mert nagy aranygyík látszott a redők között.

Az ágy mögött, a fülke mélyén nyilván ajtót leplezett egy nagy tükör, amelyre pávákat és hattyukat festettek. Ebben a szobában a homály ellenére minden sugárzott. A tükrök és az aranyozások hézagait az a csillogó anyag töltötte ki, amelyet Velenében „üveg-epének“ neveztek.

Az ágy fejénél ezüst asztalka állt odaerősített gyertyatartóval; az asztalkán egy nyitott könyv feküdt, melyben a lapok felső szélén nagy, vörös betűkkel ez a cím volt olvasható: *Alcoranus Mahumedis*.

Gwynplaine semmit sem vett észre ezekből a részletekből. Ő csak a nőt látta.

Egyidőben megkövült is, izgatott is lett; ezek ugyan kizárják egymást, de az állapot létezik.

Megismerte ezt a nőt.

Behunytt szemekkel, felé fordulva aludt.

A hercegnő volt.

Ő, a rejtelmes teremtes, kiben az ismeretlen minden ragyogása összevegyült, aki annyi be nem vallható álmot okozott neki, ő, aki azt a különös levelet írta! Az egyetlen nő a világon, akiről elmondhatta: Látott engem és megkivánt. És ő elűzte az álmokat és elégette a levelet. Száműzte őt álmaiból és emlékezetéből oly messzire, amint csak lehetett; nem gondolt már rá; elfeledte...

És most viszontlátta!

Viszontlátta rettentőnek.

A meztelen nő fölfegyverzett nő.

Nem lélegzett. Ugy érezte, mintha fénysugár

ragadta volna a magasba. Nézte. Előtte van ez a nő! Lehetséges ez?

A színházban hercegnő volt. Itt nereida, najád, tündér. Mindig tünemény.

Próbált menekülni, de érezte, hogy nem lehet. Tekintete két lánc volt, melyek e látományhoz kötötték.

Vajjon leány volt-e? Szüz volt-e? Mind a kettő. Messalina, ha láthatatlanul jelen volt, bizonyosan mosolygott és Dianának örködnie kellett. E szépség fölött az elérhetetlenség fénye lebegett. Semmi tisztaság nem hasonlítható e szüzi és büszke idomokhoz. Van olyan hó, melyen fölismerhető, hogy soha meg nem érintették. A Jungfrau szent fehérségét viselte magán ez a nő. Istenien felséges álm sugárzott az öntudatlan homlokból, a szétszórt aranyfényű hajból, a lezárt szempillákból, a homályosan látszó kékes erekből, a kebel szoborszerű gömbölyűségéből, az ingből rózsásan kidomborodó csipőkből és térdekből. A szemérmertlenség sugárzása oldódott föl. Ez a teremtés oly nyugodtan mutatta meztelenségét, mintha joga lenne az isteni cinizmushoz; olyan biztosságban érezte magát, mint valami olimpusi istennő, aki tudja, hogy ő az örvény leánya és az oceánnak azt mondhatja: Atyám! Elérhetetlenül és büszkén fölkinálta magát mindennek, pillantásoknak, sóvárgásnak, örvénynek, álmoknak és oly büszkén feküdt ezen az ágyon, mint Vénus a végtelen habokon.

Éjszaka aludt el és álma a reggelbe is belenyult; a bizalom a sötétségben kezdődött és folytatódott a világosságban is.

Gwynplaine reszketett. És bámult.

Egészségtelen csodálat volt és nagyon önző.

Félt.

A sors meglepetései kimeríthetetlenek. Gwynplaine azt hitte, már a végére ért. És most előlről kezdődik. Mik voltak a villámok, melyek szünet nélkül hullottak a fejére és végül utolsó csapásként egy alvó istennőt vetettek eléje, a reszkető ember elé. Mit jelentettek az ég egymásután való megnyílásai, melyekből végül álmainak tárgya lépett elő kívánatosan és félelmesen? Mit jelenthet az ismeretlen kisértő szolgálatkészsége, mellyel egymásután eléje hordja bizonytalan törekvéseit, zavaros szándékait, sőt élő

hussá lett rossz gondolatait és elhalmozza a lehetetlenségből előhuzott valóságok részegítő sorozatával? Minden árnyék összeesküdött ellene, nyomorult ellen és most mit kezdjen a komor szerencse minden mosolyával, mellyel körülvette? Mit jelent ez a szédítő rendezés? Ez a nő, itt! Miért? Hogyan? Semmi magyarázat. Miért ő? Miért e nő? Valóban e hercegnő kedvéért lett Angolország pairje? Ki vezette őket így egymáshoz? Melyik a játékszer? Melyik az áldozat? Kinek a jóhiszeműségével éltek vissza? Talán istent csalták meg? Mindezek a kérdések határozatlanul merültek föl agyának sötét felhői mögött. E bűvös és rosszindulatu lakosztály, e különös palota, macacs, mint a börtön, ez is részese az összeesküvésnek? Gwynplaineben valami üresség támadt. Homályos erők rejtelmesen lecövekeltek. Ismeretlen törekvések megláncolták. Akarata elhagyta. Mibe fogózzék? Bámult és bűvölet fogta el. Érezte, hogy most helyrehozhatatlanul eszét veszti. A komor zuhanás a csucsról a káprázat örvényébe még mindig folytatódott.

A nő aludt.

Gwynplaine mindinkább növekvő zavarában már nem a ladyt, nem a hercegnőt, a hölgyet látta, hanem az asszonyt.

A tévelygés benne lappang az emberben. A bűnöknek előkészített, láthatatlan utjuk van szervezetünkben. Még ha ártatlanok és látszólag tiszták vagyunk is, akkor is bennünk van mindez. Folt nélkül való, ez nem annyi, mint hiba nélkül való. A szerelem törvény. A kék azonban kelepce. Van benne mámor és van benne iszákosság. A mámor az, mikor kívánunk egy asszonyt, az iszákosság az, mikor asszonyt kívánunk.

Gwynplaine magánkívül volt és reszketett.

Mit tegyen e találkozás ellen? Itt nem voltak hullámzó szövetek, nem voltak bőséges selymek, nem volt uszályos és kacér öltözék, nem voltak gáláns tulzások, melyek mutattak és elrejtettek, nem voltak felhők. Csak félelmes, tömör meztelenség, titkos fölhívás, paradicsomi vakmerőség. Az ember sötét részei megelevenednek. Éva rosszabb, mint Sátán. Az emberi és emberfölötti keveréke. Nyugtalanító elragadtatás, mely az ösztön erőszakos diadalára vezet a kötelesség fölött. A szépség szuverén körvonalai paran-

csolók. Ha kilépnek az eszményiségből és valósággá lesznek, gyászos közelségbe jutnak a férfivel.

A hercegnő némelykor, mint a felhő az égen, lágy mozdulatot tett. Bübájos, hullámzó vonalai földuzzadtak és eloszlottak. A víz minden hajlékonysága megvolt a testében. Mint a vízben, a hercegnőben is volt valami kézzelfoghatatlan. Akármilyen furesán hangzik is: ott volt, látszott a husa, mégis rejtelmes maradt. Érinthetően közel volt, mégis, mintha távol lett volna. Gwynplaine rémülten és sápadtan bámulta. Hallotta, hogy a keble piheg, mégis egy kísértet léleketét vélte hallani. Vonzotta és ő védekezett. Mit tegyen ellene? Mit tegyen ön-maga ellen?

Mindenre számított, csak erre nem. Valami vad házőrző kutyára keresztben a küszöbön, dühös, szörnyeteg porkolóbra számított. Cerberust várt és Hébet talált.

Egy meztelen nő. Egy alvó asszony.

Mily szomoru küzdelem!

Behunyta szemeit. Tulsok hajnali fény már szenvedést okoz. De lezárt szempilláin keresztül is azonnal ezt a nőt látta. Még homályosabban, még szebben.

Megszökni nem volt könnyű. Próbálta, nem tudott. Gyökeret vert, mintha álmódott volna. Ha hátrálni akarunk, a kísértés földhöz szögezi a lábunkat. Előremenni lehet, hátrálni nem. A vétek láthatatlan karjai fölnyulnak a föld alól és a lejtőre visznek.

Mindenki elfogadja azt a közhelyet, hogy az indulat elpárolog. Mily tévedés! Mintha azt mondanák, hogy a seb enyhül és lecsillapul, ha salétromsav csöpög reá, vagy hogy a fölnégyeltetés fásulttá tette Damienst.

Az igazság az, hogy az érzés minden ismétlődésnél hevesebb lesz.

Gwynplaine meglepetésről-meglepetésre az önkivületig jutott. Elméje tuláradt ettől az újabb ámulattól. Borzasztó ébredést érzett magában.

Iránytüje nem volt többé. Csak egy bizonyosság volt előtte, ez a nő. Valami gyógyíthatatlan boldogság nyílt meg előtte, ami a hajótöréshez hasonlított. Kormányozni nem lehetett. Ellenállhatatlan ár és előtte a szirt. De a szirt nem szikla, hanem szirén. A mélység feneke delejes. Gwynplaine szívesen ki-

tépte volna magát a vonzásából, de hogyan? Érezte, hogy nincs többé támaszpontja. Végtelen az emberi ingadozás. Az ember épp olyan magára hagyott lehet, mint egy hajó. A lelkiismeret a horgony. Gyászos dolog, hogy a lelkiismeret elszakadhat.

Még abban sem találhatott menekvést: — En torz és rettentő vagyok. Eltaszit magától. — Ez a nő azt írta neki, hogy szereti.

Van a válságos pillanatokban a rossznak valami mérelege. Ha jobban reánehezünk a saját sulyunkkal a rossz serpenyőjére, mint a jó tányérjára, le fog sülyedni velünk és mi elmerülünk a mélységben. Ez a szomorú pillanat elérkezett volna Gwynplaine számára.

Hogyan meneküljön.

Tehát ő volt! a hercegnő! ez az asszony! Itt volt előtte, ebben a szobában, ezen az elhagyott helyen, álmában védtelenül, egyedül. Tehetett vele, amit akart, hatalmában volt!

A hercegnő!

A távolságok mélyén valaki egy csillagot pillant meg. Megcsodálja. Oly messze van! miért félni egy álló csillagtól? Egy napon — egy éjszakán — észreveszi, hogy mozog. A világosságot reszketni látja körülötte. A csillag, amelyről azt hitte, hogy mozdulatlan, elindult. Nem csillag volt, hanem üstökös. Mérhetetlen égi gyujtogató. A csillag halad, növekszik, megrázza bibor üstökét és óriási lesz. Feléd közeledik. Oh, rémület, hozzád jön! Az üstökös ismer téged, az üstökös vágyik utánad, az üstökös birni akar. Megdöbentő mennyei közeledés ez! Ami feléd közeleg, az a világosság fölöslege, a vakság; az az élet tulzása, a halál. A zenit e közeledését elutasítod. Az örvény szerelmi ajánlatát eltaszítod magadtól. Szemed elé tartod a kezéd, elrejtőzöl, elbujsz és azt hiszed, megszabadultál... Ujra kinyitod a szemed. A félelmes csillag itt van. Már nem csillag, egy világ. Ismeretlen világ lávából és parázsból. A mélységek pusztító csodája. Megtölti az eget. Kivüle nincs semmi. A végtelenség karbunkulusa, a távoli gyémánt közléről kemence. És te a lángok között vagy.

És érzed, hogy elhamvadsz a paradicsomi forrásban.

Sátán.

Egyszerre az alvó nő fölébredt. Méltóságos és harmonikus mozdulattal hirtelen fölült ágyán; selyempuha, szőke haja szelid áradatban terült el a keblén; mélyen lecsuszott inge megmutatta a vállait; finom kezével megérintette rózsás lábujjait; néhány pillanatig nézte a csupasz lábát, amely méltó lett volna arra, hogy Perikles megcsodálja és Phidias lemintázza; aztán nyújtózkodott és ásitott, mint egy nőstény tigris napkeltekor.

Valószínű, hogy Gwynplaine lélegzett, erőszakal, mint mikor valaki visszafojtja a lélegzetét.

— Van itt valaki? — kérdezte a nő.

Ásitott, mikor ezt mondta, de a hangja kellemes volt.

Gwynplaine hallotta ezt a hangot, amelyet még nem ismert. Elbűvölő hang, finoman gögös kiejtés, cirógató hangsúly mérsékelte azt, hogy a hang megszokta a parancsolást.

Ugyanakkor föltérdelt — van egy antik szobor, amely éppen így térdel ezer átlátszó redő között — és magához rántván pongyoláját, kiugrott az ágyból és meztelenül állt annyi ideig, ameddig az ember nyilat lát a szeme előtt elsuhanni, aztán beburkolózott. Egy szempillantás alatt betakarta a selyemkötös. A nagyon hosszú ujjak eltakarták a kezét. Nem lehetett mást látni, mint fehér, gyermekkőrmű lábujjainak a hegyét.

Kiszabadította ruhájából egyik hajfürtjét, hátravetette, aztán az ágy mögé, a fülke falához futott és a fülét odaillesztette a festett tükörhöz, amely nyilván ajtót takart.

Behajlitott mutatóujjával kopogtatott az üvegen.

— Van itt valaki? Lord David! ön volna már itt? Hány óra lehet? Te vagy, Barkilphedro?

Visszafordult.

— Nem, nem erről az oldalról hallatszott. Van valaki a fürdőszobában? De feleljetek hát? De hiszen oda senki sem jöhet.

Odament az ezüstszővetű függönyhöz, kinyitotta

a lába hegyével, vállának egy mozdulatával félre-
lökte és belépett a márványszobába.

Gwynplaine halálverítéket érzett magán. Nincs
mentség. Már késő volt elfutni. Különben sem lett
volna ereje hozzá. Szerette volna, ha a padló meg-
nyílik és a föld elnyelte volna. Nincs mód arra, hogy
a nő meg ne lássa.

Meglátta.

Reánézett, csodálatosan meglepődött, de rezzenés
nélkül, az öröm és a megvetés árnyalatával azt
mondta:

— No lám, Gwynplaine!

Aztán hirtelen, hatalmas ugrással — mert pár-
duc volt ez a macska — a nyakába vetette magát.

Fejét meztelen karjaiba szoritotta, amelyekről
ebben az elragadtatásban fölcusztak az ujjak.

Egyszerre visszalökte, Gwynplaine vállába mé-
lyesztette kis kezeit, mint a karmokat és míg szem-
ben álltak egymással, különös tekintettel nézte.

Nézte Aldebaran végzetes tekintetével, amelynek
látósugarában kancsalság vegyült valami csillagsze-
rűvel. Gwynplaine nézte ezt a kék szemet meg ezt a
fekete szemet és megrémült az égi és pokoli tekintet
kettős merevségétől. E nő és ez a férfi komor káprá-
zatot keltettek egymásban. Megbűvölték egymást, a
férfi az éktelenségével, a nő a szépségével és mind
a ketten a borzadásukkal.

Gwynplaine hallgatott, mintha suly feküdne
rajta, melyet nem lehet fölemelni. A nő fölkiáltott:

— Neked van szellemed. Eljöttél. Tudtad, hogy
el kellett hagynom Londont. Utánam jöttél. Jól tet-
ted. Rendkívüli lesz, hogy te itt vagy.

Kölcsönös birtokbavételnek villámai vannak.
Gwynplaine, akit valami vad, tisztességes és bizony-
talan félelem figyelmeztetett, hátrált, de a begörcbülő
rőzsás körmök a vállán tartották. Valami kérlelhe-
tetlen dolog kezdett fejlődni. Ő, maga is rőt férfi, a
rőt asszony barlangjában volt.

A hercegnő folytatta:

— Anna, az ostoba — tudod? a királynő —,
Windsorba hivatott, azt sem tudja, miért. Mire meg-
érkeztem, bezárkózott azzal a hülye kancellárjával. De
hogyan tudtál egészen hozzám behatolni? Ez már fér-
fias dolog. Akadályok nem léteznek. Hívták, ő rohan.

Tudakozódtál? Azt hiszem, tudtad a nevemet. Josiane hercegnő. Ki vezetett be? Bizonyára az apród. Nagyon értelmes. Adok neki száz guineát. Mit láttál itt, mondd el. Nem, ne mondd el. Nem akarom tudni. A magyarázat csökkenti az étvágyat. Jobban szeretem, ha meglepsz. Te elég szörnyű vagy ahhoz, hogy csodálatos légy. A hetedik égből zuhantál ide, vagy a pokol fenekéről szálltál föl az Erebus torkán keresztül. Semmi sem egyszerűbb, vagy a mennyezet huzódott félre, vagy a padló nyílt meg. Vagy a felhőkön keresztül estél, vagy kénköves lángok közt emelkedtél, így kellett megérkezned. Te megérdemled, hogy úgy jelenj meg, mint az istenek. Megmondtam, a szeretőm vagy.

Gwynplaine magánkívül hallgatta és érezte, hogy a gondolatai ingadoznak. Vége volt. És most már nem lehetett kételkedni. Ez a nő megerősítette az éjszakai levelet. Ő, Gwynplaine, kedvese egy hercegnőnek, szeretett kedvese! A mérhetetlen gőg föl emelte ezer sötét fejét ebben a szerencsétlen szivben.

A hiúság roppant erő bennünk, ellenünk.

A hercegnő folytatta:

— Minthogy itt vagy, itt akartál lenni. Többet nem kívánok. Van valaki fönt vagy alant, aki egymáshoz taszított bennünket. A Styx és Aurora házassága. Minden törvényen kívül álló, szilaj házások! Azon a napon, mikor megláttalak, azt mondtam magamban: — Ez ő. Megismerem. Ez álmaim szörnyetege. Enyém lesz. — Segíteni kell a végzetnek. Azért irtam neked. Egy kérdést Gwynplaine: hiszed-e, hogy az ember sorsát előre megírják? Én hiszem, mióta elolvastam Ciceróban Scipio álmát. Lám, észre sem vettem. Nemesi öltözet. Főurnak öltözködtél. Miért ne? Komédiás vagy. Egy okkal több. Egy kötél táncos megér annyit, mint egy lord. Különben, mik azok a lordok? bohócok. Neked nemes alakod, szép termeted van. Hallatlan, hogy te itt vagy! Mikor érkeztél meg? Mióta vagy már itt? Láttál meztelenül? Szép vagyok, nemde? Fürödni akartam. Oh! szeretlek. Olvastad levelemet. Te magad olvastad el? Főlolvasták neked? Tudsz olvasni? Bizonyosan tudatlan vagy. Én kérdezek tőled, de te ne felelj. Nem szeretem a hangodat. Nagyon szelíd. Olyan hasonlíthatatlan teremtsnek, mint te, nem is kellene beszélni, hanem a fogait esikorgatni. Te énekelsz, ami harmónikus. Én pedig azt

gyülölöm. Ez az egyetlen dolog benned, ami visszatsző nekem. A többi mind rémitő, a többi mind nagyszerű. Indiában isten lennél. Így születél te, ezzel a megdöböntő nevetéssel az arcodon? Nem, ugy-e? Bizonyára valami büntető esonkitás következménye. Remélem, már elkövettél valami bünt. Jöjj a karjaimba.

Lehanyatlott a pamlagra és Gwynplainet maga mellé rántotta. Egymás mellett találták magukat anélkül, hogy tudták volna, hogyan. Amit mondott, úgy érintette Gwynplainet, mint egy nagy szél. Alig fogta föl az értelmét a böszült szavak forgószelének. A hercegnőnek csodálat volt a szemében. Viharosan, őrzöngve beszélt, epedő és gyöngéd hangon. A beszéde zene volt, de Gwynplaine úgy hallgatta, mintha vihar lett volna.

A hercegnő újból reászegezte merev tekintetét.

— Ugy érzem, lealacsonyodom melletted, mily boldogság! Fenségnek lenni olyan unalmas! Én fenséges vagyok és ez roppant fárasztó. A sülyedésben megpihenek. Annyira átjárt a tisztelet, hogy már szükségét érzem a megvetésnek. Valamennyien kissé különcök vagyunk, elkezdve Vénuson, Cleopatrán, Chevreuse és Longueville urhölgyeken és végezve rajtam. Kijelentem, hogy híresztelni fogom a dolgunkat. Ime egy szerelmi viszony, mely sebet fog ütni a Stuartok királyi családján, melyből származom. Ah! Könnyebben lélegzem! Megtaláltam a rést! Kiszabadultam a felségességből. Elzúlleni annyi, mint megszabadulni. Mindent széttépni, mindennel szembezállni, mindent megtenni és mindent lerombolni, ez az élet. Hallgass, szeretlek.

Szünetet tartott és borzasztó mosoly ült az ajkán.

— Nemcsak azért szeretlek, mert éktelen vagy, azért is, mert silány vagy. Szeretem a szörnyeteget és szeretem a hisztriót. Rendkívüli ize van egy megalázott, kinevetett, természetellenes, ocsmány szeretőnek, akit kiállítanak azon a pellengéren, melynek szinpad a neve. Az ember az örvény züllött gyümölcsébe harap. Kiváló dolog a kedves, aki meggyaláz. A fogaim közé tehetem, nem a paradicsom, hanem a pokol almáját, ez csábit engem, erre éhezem, erre szomjazom, én olyan Éva vagyok. Az örvény Évája. Te bizonyára démon vagy, anélkül, hogy tudnád. Szüzen megőriztem magam egy álombeli álarc szá-

mára. Te olyan bábu vagy, melynek fonalait egy kísértet tartja a kezében. Te a nagy, pokoli nevetés látománya vagy. Te vagy a mester, akire vártam. Nekem olyan szerelem kellett, mint a Medeáké és a Canidiáké. Biztos voltam felőle, hogy nekem is lesz ilyen óriási éjszakai kalandom. Te vagy az, akit akartam. Egész esomó olyan dolgot mondok neked, amit nem kell értened. Gwynplaine, soha senkié nem voltam, olyan tisztán adom oda magamat neked, mint az égő parázs. Te ezt nyilván nem hiszed el, de ha tudnád, hogy az nekem mennyire mindegy!

Szavai olyanok voltak, mint a kitörés zürzavara. Az Etna öle adhatna fogalmat erről a kitörő lángról.

Gwynplaine azt dadogta:

— Urnőm...

A hercegnő a szájára tette a kezét.

— Hallgass! Szemlélek. Gwynplaine, én vagyok a szeplőtelen szilajság. Én vagyok a vesztaszüznak illő bacchánsnő. Engem férfi nem ismert és én lehetnék a delphii Pythia, lábaim alatt lehetne a bronz tripos, melyen a Python bőrére könyöklő papok sutogó kérdéseket intéznek a láthatatlan istenhez. A szívem kőből van, de hasonlít azokhoz a rejtelmes kavicsokhoz, melyeket a tenger görget a Huntly Nabb szikla lábánál, a Thees torkolatánál, melyekben kigyót találnak, ha föltörik. Ez a kigyó szívemben a szerelem. Mindenható szerelem, mert téged idehozott. Lehetetlen távolság volt közöttünk. Én a Siriusban voltam, te az Alliothban. Te átszelted a mérhetetlen távolságot és most itt vagy. Jól van. Hallgass. Tégy a magadévá.

Gwynplaine reszketett, a hercegnő elhallgatott és ismét mosolygott.

— Látod, Gwynplaine, álmodni annyi, mint teremteni. A kívánság hívás. Aki agyrémeket alkot, földézi a valóságot. A mindenható és rémitő homály nem enged magával dacolni; kielégít bennünket. Ime itt vagy. Lesz-e bátorságom elbukni? Igen. Lesz-e bátorságom szeretőddé, ágyasoddá, rabszolgáddá, tulajdonoddá lenni? Örömmel. Gwynplaine, én vagyok az asszony. Az asszony az az agyag, mely vágyik arra, hogy iszappá legyen. Szükségét érzem, hogy megvessem magam. Ez megfűszerezi a gőgöt. A nagyságot ötvözni kell az aljassággal. Semmi sem illik jobban hozzá. Vess meg engem te, akit meg-

vetnek. Aljasság az aljasság alatt, mily gyönyör!
leszakitom a gyalázat kettős virágát! Taposs reám
a lábaddal. Annál jobban fogsz szeretni. Tudom.
Tudod, miért bálványozlak? Azért, mert megvetlek.
Annyira mélyen alattam állsz, hogy oltárra emellek.
Összevegyíteni a magasat az alacsonnyal, ez a kaosz
és a kaosz nekem tetszik. Minden a kaossal kezdő-
dik és végződik. Mi az a kaosz? Óriási mocsok. És
ebből a mocsokból teremtette Isten a világosságot és
ebből a szennyből teremtette Isten a világot. Te nem
tudod, mennyire romlott vagyok. Lökj egy csillagot
a sárba, az én leszek.

Igy beszélt ez a félelmes asszony, mialatt szét-
nyiló ruhája megmutatta szüzies, meztelen testét.

Folytatta:

— Nöstényfarkas vagyok mindenki számára, ne-
ked nösténykutya leszek. Hogy fognak bánomni! ke-
ves az ostobák meglepődése. Én, én értem magamat.
Istennő vagyok? Amphitrite odaadta magát Cyclops-
nak. *Fluctivoma Amphitrite*. Tündér vagyok? Ur-
gela átengedte magát Bugryxnek, a nyolekezűnek.
Hercegnő vagyok? Stuart Máriának volt Rizzioja.
Három szépség, három szörnyeteg. Én nagyobb va-
gyok náluk, mert te ocsmányabb vagy, mint azok.
Gwynplaine, minket egymásnak teremtettek. Amily
szörnyeteg vagy te kívül, olyan vagyok én belül. Eb-
ből támadt a szerelmem. Szeszély? lehet. Mi az orkán?
szeszély. A bolygók rokonsága van meg bennünk;
mindketten az éjszakáé vagyunk, te az arcod, én az
értelmem miatt. Te teremtettél engem. Te megje-
lensz, mintha a lelkem röpiült volna ki. Eddig nem
ismertem. Meglepő lélek. Közeledben kibujik belő-
lem, istennőből, a hydra. Te kinyilatkoztatod igazi
természetemet. Te fölfedezteted velem magamat.
Nézd, mennyire hasonlítok hozzád. Ugy tekinthetsz
reám, mint egy tükörbe. A te arcod az én lelkem.
Nem tudtam, hogy enyire rémes vagyok. Tehát én is
szörnyeteg vagyok! Oh Gwynplaine, te megszaba-
ditsz az unalomtól.

Különös, gyermekes kacagást hallatott, oda-
hajolt a füléhez és halkán mondta:

— Akarsz egy örült asszonyt látni? én az vagyok.

Tekintete Gwynplaine lelkéig hatolt. A tekintet
néha szűrő. Ruhája veszedelmesen szétnyilt. A vak

és állati gerjedelem erőt vett Gwynplainen. Gerjedelem, amelybe halálküzdelem vegyült.

Mialatt ez a nő beszélt, ő úgy érezte, mintha tüzzel fecskendezték volna. Érezte, hogy helyrehozhatatlan, ami most elárasztja. Ahhoz sem volt ereje, hogy egy szót szóljon. A nő félbeszakította önmagát, nézte Gwynplainet és azt suttogta: — Oh szörnyeteg! — Szilaj lett.

Hirtelen megragadta Gwynplaine kezét.

— Gwynplaine, én vagyok a trón, te vagy a komédiás-emelvény. Legyünk egyformák. Ah! boldog vagyok, hogy elbuktam. Szeretném, ha az egész világ tudhatná, mennyire elvetemült vagyok. Annál jobban megalázkodnának, mert minél jobban irtóznak, annál inkább kapaszkodnak. Ilyen az emberi nem. Ellenséges, de csuszó-mászó. Sárkány, de féreg. Én pedig romlott vagyok, mint az istenek. Azt soha sem vehetik el tőlem, hogy egy király törvénytelen gyermeke vagyok. Ugy cselekszem, mint egy királynő. Ki volt Rhodope? Egy királynő, aki Ptaht, a krokodilfejű férfit szerette. Az ő tiszteletére építette a harmadik piramist. Pentesilea szerette a centaurt, a Nyilast, aki most csillagzat. És mit szólsz Ausztriai Annához? Mazarin elég rut volt! Te nem vagy csuf, te éktelen vagy. A rut kicsi, az éktelen nagy. A rut az ördög torzképe a szépség mögött. Az éktelen pedig a magasztosnak ellenkező oldala. Az Olimpusnak is két lejtője van; a világos oldalon termett Apolló, a másikon, a sötétben pedig Polyphém. Te Titán vagy. Te Behemót lennél az erdőben, Leviatan az oceánban, Typhon a kloakában. Te utolérhetetlen vagy. Éktelességed villámlik. Arcodat talán egy mennydörgés torzította el. Ami az arcodon van, talán a nagy lángoló ököl görcsös szorítása. Kővé merevített téged és elenyészett. A hatalmas, sötét harag dührohámában beleragasztotta lelkedet ebbe a rémületes, emberfölötti alakba. A pokol tüzhely, amelyen vörösre tüzesítik a Végzet nevű vasat; téged megjegyyeztek ezzel a vassal. Aki téged szeret, megérti a nagyságot. Nekem megvan ez a diadalom. Nem kell nagy erőfeszítés, hogy valaki Apollóba legyen szerelmes! A dicsőség mértéke a meglepetés. Én szeretlek. Hosszu, hosszú, hosszú éjszakákon álmodtam rólad! Ez az egyik palotám. Meglátod a kertjeimet. Vannak ott források a lombok alatt, barlangok, amelyekben eső-

kolódni lehet és nagyon szép márványcsoportok Bernin lovagtól. És milyen virágok! Nagyon sok van. Tavaszkor olyan a kert, mint a tűzvész rózsákból. Mondtam már, hogy a királynő nővérem? Tégy velem, amit akarsz. Arra születtem, hogy Jupiter csókolja a lábaimat, Sátán pedig az arcomba köpjön. Van vallásod? Én pápista vagyok. Apám, II. Jakab Franciaországban halt meg egy csapat jezsuita között. Sohasem éreztem azt, amit melletted érzek. Szeretnék veled zenét hallgatni este, mindketten ugyanazon párnára támaszkodnánk egy arany gálya bibor-mennyezete alatt a tenger végtelen szelidségében. Gyalázz. Verj meg. Fizess meg. Bánj úgy velem, mint egy amolyan teremtéssel. Imádlak.

Az enyelgés is tud ordítani. Aki kételkedik, nézze meg az oroszlanokat. Ebben a nőben az irtózat összevegyült a kecsességgel. Semmi sem szomorubb ennél. Érezni lehetett a karmokat, érezni lehetett a bársonyt. A macskafélék hátrálással vegyes támadása volt. Játék és gyilkosság volt ebben az összeviszásgban. Szentelenül bálványozta Gwynplaint. Végzetes nyelv, kimondhatatlanul erőszakos és szelid. Ami gyalázott benne, nem volt sértő, ami imádás volt benne, gyalázott. Ami areulütés volt, istenített. Hangsúlyja prometheusi nagyságot kölcsönzött dühöngő és szerelmes szavainak. Az Aischylos megénekelte Nagy Istennő ünnepei keltették a komor epikai dühöt az asszonyokban, akik szatirokat kerestek a csillagok alatt. Ezek a lázrohamok vegyültek bele a rejtelmes táncokba a dodonai lombok alatt. Ez a nő átszellemült, ha lehetséges átszellemülni az ég ellenkező oldalán. Haja fölborzolódott, mint a sörény, ruhája becsukódott, majd ismét kinyílt, elbájoló volt ez a vad, sikoltással teli kebel, kék szemének sugarai összevegyültek a fekete szeme lángolásával; természetfölötti volt. Gwynplaine roskadozott, érezte, hogy e közelség mélyen áthatotta és legyőzte.

— Szeretlek! — kiáltotta a nő.

És megharapta egy csókkal.

Homérnak vannak felhői, amelyekre szükség lett volna Gwynplaine és Josiane fölött, mint Jupiter és Juno körül. Gwynplaine számára a gyönyörűség föl-villanása volt, hogy szeretik, szereti egy nő, akinek szeme van és lát, hogy éktelen szájára nyomta isteni ajkát. Ugy érezte, minden elenyészik benne e titkok-

kal teljes nő előtt. Dea emléke rövid sikoltásokkal vergődött ebben a homályban. Van egy antik dom-bormű, amely sphinxet ábrázol, amint egy ámort föl-fal; szilaj és mosolygó fogai között vérzik a gyöngéd menyei teremtés szárnya.

Vajjon szerette-e Gwynplaine ezt a nőt? Vajjon az embernek is két pólusa van-e, mint a földgömb-nek? Vajjon mozdulatlan tengelyünkön mi is égites-tek vagyunk-e, távolról csillagok, közelről sár, ame-lyeken váltakozik a nappal és az éjszaka? Két oldala van-e a szívnek, amelyek közül egyik a világosság-ban szeret, másik a sötétben? Itt a sugárzó nőt, ott a kloakák asszonyát. Az angyalokra szükségünk van. Lehetséges-e, hogy a démon nélkül sem tudunk meg-lenni? Denevér szárnya van-e a léleknek? A szürkület végzetes órája mindenki számára üt-e? Vajjon a hiba integráns része-e visszautasíthatatlan végze-tünknek? A gonosz vele értendő-e egész természete-tünkkel? Vajjon a hiba adósság-e, amelyet meg kell fizetni? Mély tétovázás a felelet.

De egy hang mégis azt mondja bennünk, hogy a gyöngeség bűn. Kimondhatatlan volt, amit Gwyn-plaine érzett, hust, életet, borzadályt, kéjt, kiáradó mámort és mindazt a szégyent, ami a gögben lakik. Vajjon el fog-e bukni?

A hercegnő ismételte: — Szeretlek!

És őrjöngve szoritotta a kebléhez.

Gwynplaine lihegett.

Egyszerre éles és tiszta csengetyűhang hallat-szott. A falra erősített kis harang szólalt meg. A hercegnő odafordult.

— Mit akarsz tőlem?

A koronával díszített ezüstlap hirtelen kinyi-lott, mint egy csapóajtó.

A forgó fejedelmi, kék bársonnyal borított bel-sejében levél jelent meg arany tálcán.

A nagy négyszögletes levélen nagy vörös pe-esét volt. A kis harang folyton csengett.

A lemez majdnem hozzáért a pamlaghoz, ame-lyen ők ketten ültek. A hercegnő előrehajolt, egyik karjával Gwynplaine nyakába kapaszkodott, mási-kat kinyújtotta, elvette a levelet a tálcáról és be-csukta a lemezt. A forgó bezárult, a csengő el-hallgatott.

A hercegnő ujjával föltörte a pecsétet, kinyi-

totta a boritékot, kivett belőle két összehajtott levelet, a boritékot pedig ledobta a földre, Gwynplaine lábai elé.

A letört pecséten Gwynplaine királyi koronát látott, alatta pedig egy *A* betűt.

A széttépett boritékon pedig el lehetett olvasni a föliratot: *Josiane hercegnő ő Kegyelmének.*

A két levél közül egyik pergamen volt, másik velin. A pergamen nagy volt, a velin kicsi. A pergamenre a kancellária nagy zöld pecsétjét tették, az ugynevezett főuri pecsétet. A hercegnő pihegett, szemei kidiósodtak az elragadtatástól, alig észrevehetően bosszankodott.

— Ah! — mondta — mit küld már megint? Papirokat! Micsoda ünneprontó asszony!

És félretéve a pergament, szétnyitotta a velint.

— Ez az ő írása. A nővérem írása. Untat. Gwynplaine, azt kérdeztem tőled, tudsz-e olvasni. Tudsz olvasni?

Gwynplaine a fejével intett, hogy igen.

A hercegnő végignyult a pamlagon, mintha aludni akarna, valami furesza szeméremmel gondosan elrejtette lábait a ruhája alá, karjait a bő ujjakba, de födetlenül hagyta a keblét és szenvedélyes lin lapot.

— Nos, Gwynplaine, az enyém vagy, kezd meg a szolgálatot. Kedvesem, olvasd föl nekem a királynő irását.

Gwynplaine szétnyitotta a levelet és mindenpillantást vetve Gwynplainere, felé nyujtotta a véféle indulattól remegő hangon olvasta:

„*Madame!*

Kegyelmesen megküldjük önnek idecsatolva egy jegyzőkönyvnek, hü szolgánk, William Cowpernek, az angol királyság lord-kancellárjának aláírásával hitelesített másolatát, amelyből kitűnik az a figyelemreméltó körülmény, hogy lord Linneus Clancharlie törvényes fia megismertetett és föltaláltatott *Gwynplaine* név alatt, vándor és csavargó életmód alacsonyosságában, komédiások és köztél táncosok között. Ily elnyomott állapotban van legzsengébb kora óta. A királyság törvényeinek következtében és örökösödési jogánál fogva lord

Fermain Clancharlie, lord Linneus fia, még a mai napon bevezettetik és jogaiba visszahelyeztetik a lordok házában. Ezért, önnek javát akarván, hogy föntartsuk a Clancharlie-Hunkerville lordok javainak és uradalmainak önre való átszármazását, őt hitjuk az ön kegyeiben lord David Dirry-Moir helyére. Fermaine lordot elvezettettük az ön szék helyére, a Corleone-lodgeba, parancsoljuk és kívánjuk, mint királynő és mint nővér, hogy nevezett lordunk, Fermaine Clancharlie, akit e mai napig Gwynplaine-nek neveztek, önnek férje legyen és ön hozzá nőül menjen és ez a mi királyi akaratunk.

Mialatt Gwynplaine csaknem minden szótagnál elcsukló hangon olvasott, a hercegnő, fölemelkedve a pamlag párnáin, meredt szemekkel hallgatta. Mikor Gwynplaine befejezte, kitépte a levelet a kezéből.

— *Anna, királynő* — mondta az aláírást olvasva álmodó hangon.

Aztán fölemelte a földről a pergament, amelyet leejtett, azon jártatta szemeit. A *Matutina* hajótöröttjeinek nyilatkozata volt egy jegyzőkönyv másolatában, amelyet a southwarki sheriff és a lordkancellár irtak alá.

Elolvasván a jegyzőkönyvet, még egyszer elolvasta a királynő üzenetét. Aztán így szólt:

— Legyen.

És nyugodtan, ujjával a folyosó ajtajára mutatva, amelyen Gwynplaine belépett, azt mondta:

— Távozzék.

Gwynplaine megkövülve, mozdulatlanul állt.

Josiane fagyosan folytatta:

— Minthogy ön a férjem, távozzék.

Gwynplaine szótlánul állt ott, szemeit lesütötte, mint egy bűnös és nem mozdult.

A hercegnő hozzátette:

— Nincs joga itt lenni. Ez a szeretőm helye.

Gwynplaine állt, mintha a földhöz szögezték volna.

— Jó — mondta a hercegnő —, akkor én megyek el. Ah! ön a férjem! Annál jobb. Gyülölöm önt.

És fölemelkedvén, nem tudni kinek, büszkén bucsut intett és kiment.

A folyosó függönye bezárult mögötte.

Megismerkednek, de nem ismerik egymást.

Gwynplaine egyedül maradt.

Egyedül a langyos fürdő és a földult ágy előtt.

Az eszmék szétporlódása elérte tetőpontját. Amit gondolt, nem is hasonlított gondolathoz, zürzavaros szétbomlás volt, a fölfoghatatlannal szemben álló lény aggodalma. Mint amikor egy álom hanyatt-homlok menekül az emberből.

Nem könnyű dolog belépni ismeretlen világokba.

A hercegnő levelével, amelyet az apród hozott számára, a meglepetések órái kezdődtek Gwynplainere és mindig kevésbé érthetőek lettek. Eddig a pillanatig álomban élt, de tisztán látott. Most már csak tapogatózott.

Nem gondolkodott, nem is álmodott többé. Türt.

Ülve maradt a pamlagon, azon a helyen, ahol a hercegnő hagyta.

Egyszerre lépések hangzottak a homályban. Férfilépések voltak. A léptek az ellenkező oldalról hangzottak, mint ahol a hercegnő távozott. Közeledésük tompán, de tisztán hallatszott. Gwynplaine, akár mennyire elmerült is, hallgatta.

Egyszerre az ezüsthüvely mögött, amelyet a hercegnő félig nyitva hagyott, az ágy mögötti ajtó, amelyet a tükör sejtetett, kitárult és egy férfias, vidám hang teli torokkal énekelte a tükrös szobába egy régi francia dal refrénjét:

Három kis malac a trágyadombon
Káromkodott, mint a székhordozók.

Férfi lépett be.

Kard volt az oldalán, kezében tollas, aranyzsinóros, kokárdás kalap, ruhája pompás, sujtásos tengerészruha volt.

Gwynplaine fölugrott, mintha rugó lökte volna föl.

Megismerte ezt az embert és az is megismerte őt.

A két elámult szájából egyszerre hangzott el a kiáltás:

— Gwynplaine!

— Tom-Jim-Jack!

A tollaskalapu ember Gwynplainehez közeledett, aki összefonta karjait.

— Hogy kerültél ide, Gwynplaine?

— És te hogyan jöttél ide, Tom-Jim-Jack!

— Ah! értem. Josiane szeszélye! Egy szörnyeteg komédiás nagyon is szép ahhoz, hogy ellenállni lehetne neki. Álruhába öltöztél, amikor idejöttél, Gwynplaine.

— Te is, Tom-Jim-Jack.

— Gwynplaine, mit jelentsen ez a főuri öltözet!

— Tom-Jim-Jack, mit jelent ez a tisztí ruha?

— Gwynplaine, én nem felelek kérdésekre.

— En sem, Tom-Jim-Jack.

— Gwynplaine, az én nevem nem Tom-Jim-Jack.

— Tom-Jim-Jack, engem nem Gwynplaineinek hívnak.

— Gwynplaine, én itt otthon vagyok.

— Én itt otthon vagyok, Tom-Jim-Jack.

— Megtiltom, hogy visszhangot csinálj nekem. Te tudsz gunyolódni, de nekem van pálcám. Elég legyen a paródiából, nyomorult kópé.

Gwynplaine elsápadt.

— Kópé vagy magad! És számolni fogsz ezért a sértésért.

— A bódédban, amikor akarod. Ökölled.

— Nem, itt és karddal.

— Gwynplaine barátom, a kard a nemesek szerzősámja. Karddal csak a hozzám hasonlókkal verekszem. Ökölre egyenlők vagyunk, de kardra nem. A Tadcaster-fogadóban Tom-Jim-Jack megöklözheti Gwynplaine-t. De Windsorban, az más. Tanuld meg: én ellentengernagy vagyok.

— Én pedig Anglia párje vagyok.

A férfi, akit Gwynplaine Tom-Jim-Jacknak tartott, fölkaecagott.

— Miért nem mindjárt királya? Különben, igazad van. Egy komédiás eljátszhat minden szerepet. Mondd, hogy Theseus, athéni herceg vagy.

— Én Angolország párje vagyok és mi meg fogunk verekedni.

— Gwynplaine, már nagyon is soká tart. Ne játsz azzal, aki megkorbácsoltathat téged. Lord David Dirry-Moir a nevem.

— Az enyém pedig lord Clancharlie.

Lord David másodszor is fölkacagott.

— Jól talált! Gwynplaine lord Clancharlie! Valóban ez a név kell ahhoz, hogy Josiane valakié legyen. Hallgass, megbacsájtok neked. Tudod-e miért? Mert mindketten a szeretői vagyunk.

A folyosó függönye szétnyílt és egy hang így szólalt meg:

— Önök mind a ketten férjek, uraim.

Megfordultak.

— Barkilphedro! — kiáltotta lord David.

Valóban, Barkilphedro volt.

Mosolyogva, mélyen meghajolt a két lord előtt.

Mögötte néhány lépésre egy férfi állt tiszteletteljesen és komolyan, kezében fekete pálcát tartott.

A férfi közeledett, háromszor meghajolt Gwynplaine előtt és így szólt:

— Mylord, a feketepálcás ajtónálló vagyok. Ő felsége parancsa szerint kegyelmességedet keresem.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

NYOLCADIK KÖNYV

A CAPITOLIUM ÉS A SZOMSZÉDSÁGA

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Felséges dolgok boncolása.

A félelmes emelkedés, amely annyi óra óta változtatta káprázatait Gwynplaine fölött, amely őt Windsorba sodorta, most visszavitte Londonba.

A látományszerű valóságok szakadatlanul követték egymást előtte.

Nem volt mód arra, hogy kivonja magát. Ha egyik elhagyta, a másik megragadta.

Lélegzeni sem jutott ideje.

Aki már látott zsonglőrt, látta a sorsot. A leeső, főlészálló és ismét leeső golyók a sors kezében emberek.

Golyók és játékszerek.

Ugyanezen nap estéjén Gwynplaine rendkívüli helyen volt.

Liliommal diszitett padon ült. Selyemruhája fölött fehér selyemmel bélelt biborvörös bársonyköpenyt viselt hermelingallérral, a vállain pedig két hermelinnel szegélyezett arany szalagot.

Mindenféle koru emberek voltak körülötte, fiatalok és öregek, akik liliomos padokon ültek, mint ő és biborba meg hermelinbe öltöztek, mint ő.

Előtte más embereket látott térdelni. Ezek fekeete selyemruhákat viseltek. A térdelő emberek közül némelyik irt.

Szemközt, bizonyos távolságban, lépcsőket vett észre, emelvényt, mennyezetet, oroszlán és egyszarvu között csillogó cimert és a mennyezet alatt, a kárpit-hoz támasztott aranyos, koronás karosszéket. Trón volt.

Nagy-Britannia trónja.

Gwynplaine, maga is pair, Angolország pairjeinek házában ült.

Mondjuk el, mi módon vezették be Gwynplainet a lordok házába.

Egész nap, reggeltől estig, Windsortól Londonig, Corleone-lodgetól a Westminster-hallig folytonosan emelkedett lépcsőfokról lépcsőfokra. Minden fok újabb szédülést hozott.

Windsorból a királynő hintaján vitték, párt megillető kísérettel. A diszörség nagyon hasonlít olyan örséghez, amely őriz is.

Ezen a napon a Windsorból Londonba vezető uton vágató lovascsapatot lehetett látni ő felsége udvarához tartozó nemes urakból, akik két királyi hintót kísértek. Az elsőben ült a feketepálcás ajtónálló, vesszőjével a kezében. A másodikban fehér tollakkal diszitett széles kalap vetett árnyékot egy nem látható arcra. Ki volt a kocsiban? Herceg-e vagy fogoly.

Gwynplaine volt.

Ugy látszott, mintha a londoni Towerbe vinnének valakit, ha csak nem viszik a lordok házába.

A királynő jól rendezte el a dolgot. Minthogy a nővére leendő férjéről volt szó, saját szolgálattelvőiből adott mellé kíséretet.

A feketepálcás ajtónálló tisztje lovagolt a menet élén.

A feketepálcás ajtónálló kocsijában emelvényen ezüstszővetű párna feküdt. Ezen a párnán királyi koronával diszitett fekete irattáska hevert.

Brentfordban, London felé az utolsó állomásnál a két koci és a kíséret megállt.

Ott várakozott egy négylovas, aranyozott hintó, hátul négy inassal, elől két futárral és egy parókás kocissal. A kerekek, hágsók, horgok, rud, szijak, minden aranyos volt. A lovak ezüstszerszámot hordoztak.

Ez a diszhintó a büszke és meglepő alakjával nagyszerűen illett volna az ötvenegy híres koci közé, amelyeknek képeit Roubo hagyta reánk.

A feketepálcás és a tisztje leszálltak.

Az ajtónálló tisztviselője levette a postakoesi lehajtható üléséről az ezüstpárnát a koronás tárcával együtt és két kezébe fogva, az ajtónálló mögé állt.

A feketepálcás ajtónálló kinyitotta a diszkoesi ajtaját, aztán a hintóét, amelyben Gwynplaine ült

és szemeit lesütve, tiszteletteljesen fölhevta Gwynplaine-t, foglaljon helyet a másik kocsiban.

Gwynplaine beszállt.

Az ajtónálló a pálcájával és a tiszt a párnával beléptek utána és leültek az alacsony padra, amelyet a régi ceremóniás kocsikban az apródok számára tartottak fönn.

A kocsit fehér selyemmel vonták be binchei vászon fölött és ezüst csipkéekkel, makkokkal diszítették. A mennyezetten cimer volt.

Az ottmaradó két kocsi személyzete királyi szolgálak ruháit viselte. A diszkoesi futárjai, kocsisa és inasai más, pompás egyenruhákat hordtak.

Gwynplaine nem tudott menekülni holdkóros állapotától, de azon keresztül is észrevette a ragyogó cselédséget és megkérdezte a feketepálcástól:

— Miféle ruha ez?

Az ajtónálló azt felelte:

— Az öné, mylord.

Ezen a napon a lordok háza este tartott ülést, *Curia erat serena*, mondják a régi jegyzőkönyvek. Angliában a parlamenti élet szeret éjjeli élet lenni. Köztudomásu, hogy Sheridan egyszer éjfélkor kezdett el beszélni és napkeltekor fejezte be.

A két postakocsi üresen visszatért Windsorba; a hintó pedig Gwynplaine-nel London felé indult.

A négylovas, aranyos hintó lépésben ment Brentfordtól Londonig. Ezt a kocsis parókájának méltósága követelte.

Az ünnepélyes kocsis alakjában a szertartásosság lett urrá Gwynplainen.

Ezt a késést különben látszólag kiszámították. Később valószínűen meglátjuk az okát.

Még nem volt éjszaka, de kevés hiányzott hozzá, mikor az aranyos kocsi megállt a két torony között álló, vaskos King's-Gate előtt, amely White-Hallt összekötötte a Westminsterrel.

A nemes urak lovascsapatja összecsoportosult a hintó körül.

Egyik inas hátulról leugrott a kövezetre és kinyitotta az ajtót.

A feketepálcás ajtónálló, követve a párnát tartó tisztől, kiszállt a kocsiból és így szólt Gwynplainehez:

— Mylord, méltóztassék leszállni. A kalapot tartsa kegyelmes uram a fején.

Gwynplaine utazóköpenye alatt azt a selyemruhát viselte, amelyet még nem vetett le azóta, hogy felöltöztették. Kardja nem volt.

Köpenyét a kocsiban hagyta.

A King's-Gate kocsibejárójának boltozata alatt néhány lépcsőfoknyi magasságban kis oldalajtó volt.

A pompázatos dolgoknál a tisztelet jár elől.

A feketepálcás ajtónálló, tisztjével a háta mögött, előre ment, Gwynplaine követte.

Fölmentek a lépcsőn és beléptek a kis oldalajtón.

Néhány pillanattal később széles, kerek szobában voltak, amelynek közepén pillér tartotta a mennyezetet; a torony alsó helyisége volt, földszinti terem, szűk, csucsives ablakok világították meg és bizonyára délben is homályos volt. Kevés világítás néha hozzájárul az ünepélyességhez. A homály méltóságos.

Ebben a szobában tizenhárom ember állt. Három elől, hat a második sorban és négy hátul.

A három első közül egyiknek vörös bársonyruhája volt, a másik kettő ruhája szintén vörös volt, de selyemből. Angolország himzett cimere volt mind a háromnak a vállán.

A második sorban álló hat embernek fehér habosselyem dalmatikája volt és mindegyiknek a mellén más-más cimere.

A négy utolsó fekete habosselyem ruhát viselt, az elsőt kék köpeny különböztette meg, a másodikat vörös szent György kép a mellén, a harmadikat vörös kereszt a hátán és a mellén, a negyediket pedig fekete prém a nyakán, amelynek sabellinebőr volt a neve.

Valamennyien födetlen fejjel, parókában állottak és kard volt az oldalukon.

Alig lehetett az arcukat megkülönböztetni a félhomályban. Ők nem láthatták Gwynplaine arcát.

A feketepálcás ajtónálló fölemelte botját és ezt mondta:

— Mylord Fermain Clancharlie, clancharliei és hunkervillei báró, én, a feketepálcás ajtónálló, a kihallgatási terem első tisztje, átadom kegyelmességedet Jarretièrenek, Angolország cimerkirályának.

A bársonyruhás ember, hátul hagyván a többieket, előlépett, meghajolt Gwynplaine előtt a földig és így szólt:

— Mylord Fermain Clancharlie, én Jaretière vagyok, Angolország első címerkirálya. A kegyelmes norfolki herceg, örökös grófmarsall nevezett ki és ő koronázott meg. Engedelmességet esküdtem a királynak, a paireknek és a Térdszalagrend lovagjainak. Koronázásom napján, mikor Angolország grófmarsallja egy serleg bort öntött a fejemre, ünnepélyesen megfogadtam, hogy szolgálatára leszek a nemességnek, kerülni fogom a rosszhirű emberek társaságát, inkább mentegetni fogom az előkelőket, mint kárhozotatni és hogy segítségére leszek az özvegyeknek és szüzeknek. Az én tisztem a pairek temetésének szertartásai és én gondozom és öröködöm címereik fölött. Rendelkezésére állok, kegyelmes uram.

A két selyemruhás közül egyik meghajolt és így beszélt:

— Mylord, én Clarence vagyok, Angolország második címerkirálya. Én rendezem a paireknél alacsonyabbrangu nemesek temetését. Rendelkezésére bocsátom magam, kegyelmes uram.

A harmadik selyemruhás meghajolt és ezt mondta:

— Mylord, én Norroy vagyok, Angolország harmadik címerkirálya. Rendelkezzél velem, kegyelmes uram.

A hat második sorbeli egy lépést tett előre, aztán megállt mozdulatlanul, meghajlás nélkül.

Jobbról az első így szólt:

— Mylord, mi hatan Angolország címerhercegei vagyunk. Én vagyok York.

Azután valamennyi herold- vagy címerherceg sorjában megszólalt és megnevezte magát.

— Én vagyok Lancaster.

— Én vagyok Richmond.

— Én vagyok Chester.

— Én vagyok Somerset.

— Én vagyok Windsor.

Azoknak a grófságoknak és városoknak a címere volt a mellükön, amelyeknek a nevét viselték.

A négy feketébe öltözött ember a heroldok mögött szótlán maradt.

A címerkirály ujjával mutatott reájuk és így szólt Gwynplainehez:

— Mylord, ez a négy címerkövető — Kék Köpeny!

A kék köpenyeges ember meghajolt.

— Vörös Sárkány!

A szent György-képet viselő meghajolt.

— Vörös Kereszt!

A keresztes ember hajolt meg.

— Cimertakaró!

A prémgalléros ember is meghajolt.

A címerkirály intésére a Kék Köpeny előlépett és átvette a tiszttől az ezüst párnát a koronás iratáskával.

És a címerkirály így szólt a feketepálcás ajtónállóhoz:

— Ugy legyen. Elismerem, hogy ő kegyelmességét átvettem méltóságodtól.

Ezek és a következő szertartások a VIII. Henriket megelőző időkben valók voltak és Anna egy ideig kísérletezett azzal, hogy életre keltse őket. Ma már semmi sincs belőlük gyakorlatban. Pedig a lordok háza változhatatlannak hiszi magát és ha az emlékezetelőtti létezik valahol, bizonyára a lordok házában van.

De azért mégis változik. *E pur si muove.*

Hova lett, például a *may pole*, a májusfa, amelyet London városa állított föl azon az uton, amelyen a párek a parlamentbe szoktak járni. Az utolsót, amelyről tudni lehet, 1713-ban állították föl. Azóta a „*may pole*“ eltűnt. Divatját multa.

A mozdulatlan látzat, a valóság a változás. Vegyük ezt a címet: Albemarle. Örökösnek látszik. Pedig hat család halt ki ezzel a címmel, az Odo, Mandeville, Béthune, Plantagenet, Beauchamp és Monk. A Leicester cím alatt öt különböző név követte egymást, Beaumont, Brewose, Dudley, Sidney, Coke. A Lincoln cím alatt hat, Pembroke alatt hét stb. A családok változtak a mozdulatlan cím alatt. A fölületes kutató elhiszi ezt a változatlan látzatot. Alapjában nincs is tartósság. Az ember csak hab. Az emberiség hullám.

Az arisztokrácia büszke arra, amit a nők szé-

gyelnek, az öregségre; de a nőknek és az arisztokráciának közös illúziója az, hogy nem változnak.

Valószínű, hogy a lordok háza nem ismer magára abban, amit elmondottunk és amit el fogunk mondani, mint az egyszeri szép asszony, aki nem akarta elhinni, hogy ráncai vannak. A tükör régi vádlott már, de nem törődik vele.

Hasonlóságot teremteni, ez az egész kötelessége a történetírónak.

A címerkirály Gwynplainehez fordult.

— Méltóztassék engem követni, Mylord.

Majd hozzátette.

— Köszönteni fogják. Kegyelmes uram, csak a kalapja szélét emelje meg.

És az egész kíséret a kerek terem mélyében levő ajtó felé indult.

A feketepálcás nyitotta meg a menetet.

Utána ment a Kék Köpeny a párnával; azután a címerkirály és utána Gwynplaine, kalappal a fején.

A többiek, címerhercegek, heroldok, címerkövetők a teremben maradtak.

Gwynplaine a feketepálcás ajtónállót és a címerkirályt követve, olyan uton haladt teremről-teremre, melyet ma már lehetetlen föltalálni, mert az angol parlament régi székhelyét lerombolták.

Keresztül ment többek között azon a gótikus szobán is, ahol II. Jakab és Monmouth utolsó találkozása lejátszódott, mely látta a gyáva unokaöccs térdreborulását a kegyetlen nagybátya előtt. A szoba falain körül időbeli sorrendben kilenc régi pair életnagyságu arcképe függött neveikkel és címereikkel: Lord Nansladron, 1305. Lord Baliol, 1306. Lord Benestede, 1314. Lord Cantilupe, 1356. Lord Montbegou, 1357. Lord Tibotot, 1372. Lord Zouch of Codnor, 1615. Lord Bella-Aqua, kelet nélkül. Lord Harren and Surrey, bloisi gróf évszám nélkül.

Az éjszaka leszállt, a csarnokokban imitt-amott lámpák égtek. A rézesillárókban viaszgyertyákat gyújtottak meg, melyek olyan világosságot terjesztettek, mint a templomok mélyén.

Csak a szükséges személyzettel találkoztak.

Egyik szobában, melyen a menet keresztül ha-

ladt, fejét tiszteletteljesen lehajtva állott a peesétör négy jegyzője és az állami levéltár irnoka.

Egy másikban a tiszteletreméltó Philip Sydenham zászlós lovaggal, a somerseti Brympton urával találkoztak. Zászlós lovagoknak azokat nevezték, akiket a király háboruban ütött lovaggá a kibontott királyi zászló alatt.

Egy másik teremben találták Anglia legrégebbi baronetjét, sir Edmund Bacon de Suffolcot, sir Nicholas örökösét, aki a *primus baronatorum Angliae* címet viselte. Sir Edmund mögött állt a fegyverhordozója, aki puskát és lovászmestere, aki Ulster címerét tartotta a kezében, mert a baronetek született védői voltak az irlandi Ulsternek.

A következő szobában tartózkodott a kincstár kancellárja, négy számvevő mesterrel és a lordkamarás két kiküldöttjével, akik az adókimutatást intézték. A pénzverő mester is ott volt, kezében egy font sterlinggel. A nyolc személy meghajolt az új lord előtt.

A gyékénnyel bevont folyosó bejárata előtt, mely az alsóházat a felsőházzal összeköti, Gwynplaine üdvözölte sir Thomas Mansell de Margam, a királynő háztartásának ellenőre és Glamorgan képviselője; a kijáratnál pedig az Öt Kikötő bárójának küldöttsége sorakozott, jobbról-balról négy-négy, mert az Öt Kikötő tulajdonképen nyolc. William Ashburnham üdvözölte Hastings nevében, Matthew Aylmer Douvres, Josias Burchett Sandwich, sir Philip Boteler Hythe, John Brewer New Runney, Edward Southwell Rye város, James Hayes Winchelsea város és Georges Nailor Seaford város nevében üdvözölte.

Mikor Gwynplaine viszonzni akarta a köszönetét, a címerkirály halkán figyelmeztette a szertartásosságra.

— Csak a kalap szélét, mylord.

Gwynplaine követte az utmutatás.

Elérkeztek a festett szobához, ahol nem volt festmény, csak néhány szent szobra, köztük szent Edwardé, magas, csucsíves ablakok boltíve alatt, melyet kétfelé vágott a padló. Az alsórész a Westminster-Hallhoz tartozott, a felső volt a festett szoba.

Innen a sorompón, mely a festett szobát kétfelé

osztotta, három tekintélyes ember, három államtitkár állott. Az első hatásköréhez tartozott Anglia déli része, Írland és a gyarmatok, Franciaország, Svájc, Olaszország, Spanyolország, Portugália és Törökország. A második vezette Észak-Angliát és a hollandi, németországi, dániai, svédországi, lengyelországi és moszkvai ügyeket. A harmadik skót volt, ő Skócia ügyeit intézte. Egyikük, a tiszteletreméltó Robert Harley, New-Radnor nevében a parlament tagja. Egy skót képviselő, Mungo Graham lovag, Montrose herceg rokona, szintén ott volt. Valamennyien szótlanul üdvözölték Gwynplaine-t.

Gwynplaine megérintette a kalapja szélét.

Az őr fölemelte a sorompó rudját és utat engedett a festett szoba hátsó részébe, ahol zöld posztóval bevont asztal állt, melyet csupán lordok számára tartottak fönn.

Az asztalon karosgyertyatartó világított.

Gwynplaine, az ajtónálló, a Kék Köpeny és Jarretiére vezetésével belépett a kiváltságos helyre.

A sorompóór bezárta a bejárást Gwynplaine mögött.

Amint a sorompót átlépték, a címerkirály megállt.

A festett szoba tágas volt.

A két ablak között, a királyi címer alatt két öreg ember állt vörös bársonyköpenyben, vállukon aranypaszomántos hermelinnel és fehértollas kalappal a parókáikon. A palást nyílásán látszott selyemruhájuk és kardjuk markolata.

Mögöttük fekete selyembe öltözött ember állt, kezében nagy arany buzogányt tartott, tetején koronás oroszlánnal.

Angolország pairjeinek buzogányhordozója volt.

Az ő jelvényük az oroszlán: *Et les lions ce sont les Barons et li Per*, mondja Bertrand Duguesclin kéziratú krónikája.

A címerkirály a két bársonyruhás személyre mutatva, Gwynplaine fülébe sugta:

— Mylord, azok rangtársai. Pontosan úgy üdvözölje őket, ahogy ők teszik. Ez a két főúr két báró és a lord-kancellár által kijelölt tanuk. Nagyon öregek, majdnem vakok. Ők fogják önt bevezetni a lordok házába. Az egyik Charles Mildmay, fitzwalteri lord, a bárók padjában a hatodik főúr; a másik

Augustus Arundel, arundel-de-treicei lord, harmincnyolcadik helyen ül a bárók padjaiban.

A címerkirály egy lépést tett a két öreg felé és emelt hangon mondta:

— Fermain Clancharlie, clancharliei báró, hunkervillei báró, a sziciliai Corleone örgrófja, a királyság pairje, üdvözli a kegyelmes urakat.

A két lord karja egész hosszúságával fölemelte kalapját a feje fölé és ismét visszatette a fejére.

Gwynplaine hasonló módon viszonzta a köszöntést.

A feketepálcás ajtónálló előbbre ment, utána Kék Köpeny, azután Jarretiére.

A buzogányhordozó Gwynplaine előtt helyezkedett el, lord Fitzwalter a jobbján, lord Arundel a balján. Lord Arundel volt az idősebb és igen törődött volt. A következő esztendőben meghalt, kiskorú John unokájára hagyván páiri méltóságát, mely azonban 1768-ban megszűnt.

Ez a kíséret a festett szobából egy oszlopcsarnokba lépett, melyben minden oszlopnál fölvaltva skót alabárdos vagy angol lándzsás állott.

Az alabárdosok ahhoz a csupasztérdű, pompás csapathoz tartoztak, mely méltó volt arra, hogy később szembeszálljon vele Fontenoynál a francia lovasság és a király vértesei, akikhez ezredesük így szólt: *Uraim, szíjazzák föl a sisakjukat, szerencsénk lesz támadni.*

A lándzsások és alabárdosok kapitányai kardjukkal tisztelegtek Gwynplainenek és a két lordnak. A katonák is tisztelegtek, egyik a lándzsájával, másik az alabárddal.

A csarnok mélyén nagy ajtó ragyogott; oly pompás volt, hogy a két szárnya két aranylemeznek látszott.

Az ajtó két oldalán két ember állott mozdulatlanul. Egyenruhájukról meg lehetett ismerni a *door-keeper*t, az ajtóőröket.

Kevéssel az ajtó előtt a csarnok kiszélesedett és ott üveges, kerek teret alkotott.

E kerek tér közepén roppant támlájú karosszékben ült egy személyiség, aki fenséges volt rendkívüli parókája és palástja miatt. William Cowper volt, Angolország lord-kancellárja.

Kiváló tulajdonság, ha valaki tokeletlenebb,

mint a király. William Cowper rövidlátó volt; Anna is az volt, de nem annyira. Cowper William látási hibája megtetszett ő felsége rövidlátásának, tehát kinevezte a királynővel kancellárrá és a királyi lelkiismeret őrévé.

William Cowper felső ajka vékony, alsó ajka vastag volt, ami fél jóságnak a jele.

A kerek csarnokot a mennyezeten egy lámpa világította meg.

A lord-kancellár komolyan ült magas székében, a jobboldalán álló asztal mellett a korona jegyzője ült, a baloldali asztalnál pedig a parlament jegyzője.

Mindegyik jegyző előtt nyitott iktatókönyv és tintatartó állt.

A lord-kancellár karosszéke mögött állt a buzogányhordozója, kezében a koronás buzogány, továbbá az uszályvivő és az erszénytartó nagy parókákban. Ezek a tisztségek ma is léteznek még.

A karosszék mellett egy állványon aranymarkolatu kard, tüzvörös bársonyhüvely és őv feküdt.

A korona jegyzője mögött egy hivatalnok állt és két karjában szétterítve tartotta a koronázási palástot.

A parlament jegyzője mögött más hivatalnok a parlament palástját tartotta.

E két palást vörös bársonyból készült, fehér selyembélése volt, aransujtásos hermelinhevederekkel a vállakon. Teljesen egyformák voltak, csak éppen a koronázási palást gallérja volt valamivel szélesebb.

Egy harmadik hivatalnok a „librarian“ néyszögletes flandriai bőrdarabon tartotta a *red-bookot*, kis, vörös marokinbe kötött könyvet, mely a pairek és a követek névjegyzékét, több fehér lapot és íróeszközt foglalt magában, utóbbiakat akkor használták, ha új tag lépett a parlamentbe.

A menet, melyet Gwynplaine zárt be a két öreg pair között, megállt a lord-kancellár karosszéke előtt.

A két tanuskodó lord levette kalapját. Gwynplaine úgy tett, mint ők.

A cimerkirály kivette Kék Köpeny kezéből az ezüstszövetű párnát és letérdelvén, átnyújtotta rajta az irattáskát a lord-kancellárnak.

A lord-kancellár elvette a tárcát és átnyújtotta a

parlament jegyzőjének. A jegyző szertartásosan átvette, azután visszaült helyére.

A parlament jegyzője kinyitotta a tárcát és föl-emelkedett.

A tárca a szokásos két üzenetet tartalmazta, a lordok házához intézett leiratot és az új pairhez intézett székfoglaló idézést.*

A jegyző állva, tiszteletteljes lassusággal, hangosan fölolvasta a két üzenetet.

A székfoglaló idézés a szokásos formulában végződött: „... Szigoruan meghagyjuk neked** a nekünk tartozó hűségnél és hódolatnál fogva, hogy személyesen foglalj el helyedet a főpapok és pairök között, akik parlamentünkben, a Westminsterben üléseznek, avégből, hogy becsületes és lelkiismeretes véleményt mondj a királyság és az egyház ügyei felől.“

Az üzenet fölolvastása befejeztetvén, a lord-kancellár emelte föl hangját.

— A korona tudomásul veszi az üzenetet. Lord Fermain Clancharlie, lemond-e kegyelmességed az átlényegülésről, a szentek imadásáról és a miséről?

Gwynplaine meghajolt.

— Tudomásul vétetik — mondta a lord-kancellár. És a parlament jegyzője is válaszolt.

— Ő kegyelmessége letette a vallási esküt.

A lord-kancellár hozzátette:

— Mylord Fermain Clancharlie résztvehet a tanácskozásban.

— Ugy legyen — mondta a két tanu.

A címerkirály föl-emelkedett, levette a kardot az állványról és az övet Gwynplaine derekára csatolta.

„Ez megtörténvén — mondják a régi norman okiratok — a pair magához veszi kardját és magas székébe ülve részt vesz a tanácskozáson.“

Gwynplaine hallotta, amint valaki azt mondta neki:

— Feköltöztetem kegyelmességedet a parlament palástjába.

Ugyanakkor a tisztviselő, aki beszélt hozzá és aki addig tartotta, reátette a palástot és megkötötte a nyakán a hermelingallér fekete szalagját.

Gwynplaine most, a biborpalástban, karddal az

* *Writ of summons.*

** *Strictly enjoin you.*

oldalán hasonló lett a két lordhoz, akik jobb- és bal-
oldalán álltak.

A librarian átnyujtotta a red-bookot és ujjasá-
nak zsebébe dugta:

A címerkirály a fülébe suttogta:

— Mylord, ha belép, meghajlik a királyi szék
előtt.

A királyi szék a trón.

A két jegyző ezalatt irt, mindegyik a maga asz-
talan, egyik a korona iktatókönyvébe, másik a par-
lamentébe.

Mindketten, egymásután, először a korona jegy-
zője, odavitték könyvüket a lord-kancellárhoz, aki
aláírta.

Miután mindkét könyvet aláírta, a lord-kancellár
fölemelkedett:

— Lord Fermain Clancharlie, clancharliei báró,
hunkervillei báró, az olaszországi Corleone örgrófja,
üdvözöllek a pairek közt, Nagy-Britannia egyházi
és világi lordjai között.

A két tanu megérintette Gwynplaine vállát.
Hátrafordult.

És az oszlopcsarnok mélyén a nagy aranyos ajtó
mindkét szárnya kitárult.

Az angol lordok házának ajtaja volt.

Harminchat óra sem telt el azóta, hogy Gwyn-
plaine, egész más kísérettel körülvéve, maga előtt
megnyilni látta a southwarki börtön vasajtáját.

Feje fölött borzalmas gyorsasággal száguldtak a
felhők; a felhők, amelyek események voltak; gyorsaság,
mely őt rohammal elfoglalta.

II

Pártatlanság.

A királlyal való egyenlőség, a pairség megalko-
tása, barbár korokban hasznos szempényvesztés volt.
Franciaországban és Angliában ennek a kezdetleges
politikai kibuvónak különböző eredményei lettek.
Franciaországban a pair hamis király, Angliában
pedig igazi herceg lett. Nem olyan nagy, mint
Franciaországban, de valóságosabb. Mondhatnók:
kisebb, de rosszabb.

A pairi méltóság Franciaországban született. A kor, amelyben származott, bizonytalan; a legenda szerint Nagy Károly alatt, a történelem szerint Böles Róbert alatt. A történelem sem biztosabb abban, amit állít, mint a legenda. Favin azt írja: „a francia király magához akarta vonni az ország nagyjait a pompás pair cím által, mintha vele egyenlők lennének.“

A pairi intézmény nagyon hamar két ágra szakadt és Franciaországból átjutott Angliába.

Az angol pairség nagy esemény, majdnem nagy dolog lett. Előzménye a szász wittenagemot volt. A dán thane és a norman vavasseur összeolvadtak a báróban. A báró szó ugyanannyit jelent, mint *vir*, amely a spanyol *varon*-nak felel meg és annyit tesz: férfi. 1075 óta a bárók éreztették hatalmukat a királlyal. És milyen királlyal! Hódító Vilmostal. 1086-ban alapot nyújtanak a hűbériséghez; ez az alap a *Doomsday-book*, „Az utolsó ítélet könyve“. Földnélküli János alatt összeütközés történt: a francia főurak nagynagyon beszéltek Nagy-Britanniával és a francia pairek sorompójuk elé idézték az angol királyt. Az angol bárók méltatlankodtak. Fülöp Ágost megkoronázásánál az angol király, mint Normandia hercege vitte az első négyszögletes lobogót, guyenne hercege pedig a másodikat. E király ellen, aki a külföld hűbérese volt, kitört „a főurak háborúja“. A bárók kikényszerítették a nyomorult János királytól a Magna Chartát, amelyből a lordok háza származik. A pápa erről értesülvén, pártjára kelt a királynak és kiátkozta a lordokat. Az évszám 1215 és a pápa III. Innocent, aki a *Veni sancte Spiritus*t írta és aki Földnélküli Jánosnak megküldte a négy sarkalatos erényt négy aranygyűrű alakjában. A lordok kitartottak. Hosszu párbaj ez, amely több nemzedéken át fog tartani. Pembroke küzd. 1248 az „oxfordi proviziók“ esztendeje. Huszonnégy báró vitatja és megszabja a királyi hatalmat, minden grófságból meghív egy-egy lovagot, hogy részt vegyen a mindinkább kiszélesülő vitában. A képviselőt hajnala. Később a lordok minden helységről és városból két polgárt vettek maguk mellé. Innen származott az, hogy Erzsébetig a lordok döntöttek a közégi választások érvényessége fölött. Az ő ítélkezésük szülte a közmondást: „A követeket három P nélkül kell megválasztani; *sine Prece, sine Pretio, sine Poculo*.“ Ami nem akadályozta meg a

visszaéléseket. 1293-ban az angol király még a francia pairek ítélőszéke elé tartozott és Szép Fülöp maga elé idézte I. Edwardot. I. Edward volt az a király, aki megparancsolta a fiának, hogy halála után főzesse őt meg és csontjait vigye magával háboruba. E királyi örültségek következtében a lordok szükségét érezték, hogy megerősítsék a parlamentet és két kamarára osztották. Felsőházra és alsóházra. A lordok vakmerően maguknak tartották a fensőbbiséget. „Ha megtörténik, hogy a követek közül valaki olyan vakmerő, hogy becsmérően beszél a lordok házáról, a sorompó elé idézik megdorgálás végett és néha a Towerbe küldik.“* Ugyanilyen különbség volt a szavazásban. A lordok házában egyenként szavaztak, elkezdve az utolsó bárónál. Minden fölhívott pair *beleegyezem* vagy *nem egyezem bele* szóval felelt. A képviselők együtt szavaztak valamennyien *igennel* vagy *nemmel*. A követek vádat emeltek, a pairek ítéltek. A pairek, megvetvén a számokat, a követekre bízták a kincstár fölött való fölügyeletet; egyesek szerint az asztal terítőjét nevezték így, amelyen kincsesládát ábrázoltak, mások szerint a régi szekrény fiókjait, amelyben vasrács mögött az angol királyok kincseit tartották. A XIII. század végén keletkezett az évkönyv, a „Year-book“. A két rózsza háborújában majd John Gaunt, lancasteri herceg mellett, majd Edmund, yorki herceg oldalán volt érezhető a lordok sulya. Wat-Tyler, a Lollardok, Warwick, a királyok Trónraültetője, az anarchia méhe, amelyből a föl-szabadulás sarjadzott ki, mind az angol feudalizmusra támaszkodott. A lordok üdvösen féltékenykedtek a trónra; féltékenykedni annyi, mint fölügyelni; körülírják a király kezdeményezési lehetőségeit, megszorítják a felségárulás eseteit, ál-Richardokat támasztanak IV. Henrik ellen, rendelkeznek, ítélkeznek a három korona kérdésében a yorki herceg és anjoui Margit között, szükség esetén hadseregeket állítanak föl és mint Shrewsburnél, Tewkesburnél, Saint-Albannál egyszer győzelmes, másszor vesztes csatákat vívnak. Már a XIII. században diadalt arattak Lewesnél, elkergették a királyságból a király négy fivéréit, Izabella és a marcheai gróf fattyuit, akik uzsorások vol-

* Chamberlayne, *État présent de l'Angleterre*. II. kötet, 2. rész, IV. fejj. 64. l. 1688.

tak mind a négyen, kizsákmányolták a keresztényeket a zsidók által; fejedelmek voltak egyik részen, tolvajok a másikon; ilyen dolog később is előfordult, de akkor még nem sokra becsülték. A XV. századig a normand herceg látható maradt Angolország királyában és a parlament határozatait franciául írták. VII. Henriktől kezdve azonban már angolul készültek. Anglia, amely Uther Pendragon alatt breton, Caesar alatt római, a heptarchia alatt szász, Harold alatt dán, Vilmos alatt normand volt, hála a lordoknak, angol lett. Azután pedig anglikán lett. Nagy erő a külön vallás. Az országon kívül élő pápa fölszivja a nemzeti létet. Mekka olyan, mint egy polip. 1534-ben London szakít Rómával, a pairek elfogadják a reformot és a lordok elfogadják Luthert. Válasz az 1215-i kiátkozásra. Ez megfelelt VIII. Henriknek, de más tekintetben a lordok alkalmatlanok voltak neki. Bulldog a medve előtt, ilyen volt a lordok kamarája VIII. Henrik előtt. Mikor Wolsey ellopta a White-Hallt a nemzettől és amikor VIII. Henrik ellopta White-Hallt Wolseytől, ki zugolódott? Négy lord, Darcie de Chichester, Saint-John de Bletso, Mountjoye és Mounteagle (két normand név). A király bitorol. A pairek ellenszegülnek. Az örökös méltóság megnehezíti a megvesztegetést, ebből származott a lordok fegyelmezetlensége. A bárók még Erzsébet alatt is mozgolódtak. Ennek eredményei voltak a durhami kivégzések. E zsarnoki szoknyát vér festette be. Abroncsszoknya és alatta hóhértöke: ez volt Erzsébet. Erzsébet oly ritkán hívta össze a parlamentet, amennyire csak lehetett és a lordok kamaráját hatvanöt tagra csökkentette, köztük csak egy marquis, Westminster és egyetlen herceg sem volt. Egyébiránt a francia királyok épp ily féltékenyek voltak és épp így küszöbölték ki a paireket. III. Henrik alatt csak nyolc hercegi pair volt és nagyon kellemetlen volt a királynak, hogy Mantes báró, Coucy báró, Coulommiers báró, Châteauneuf en Timerais báró, le Fère en Lardenois báró, Mortagne báró és mások föntartották báró-pairi méltóságukat. Angliában a korona szívesen látta a pairségek számának csökkentését; hogy csak egy példát hozzunk föl, a XII. század óta kihalt pairségek száma Anna alatt 565-re rugott. A rózsák háborúja kezdte meg a hercegek kiirtását, amit Tudor Mária bárdcsapásokkal fe-

jezett be. Lefejeztette a nemességet. Levágni a herceget, annyi, mint levágni a fejet. Jó politika, de megfontani jobb, mint levágni. I. Jakab ezt megérezte. Ő helyreállította a hercegségeket. Herceggé tette kedvencét, Villierst, aki őt sertéssé tette.* Átalakította a feudális herceget az udvar hercegévé. Ezek aztán hemzsegték. II. Károly hercegnővé tette két szeretőjét, Barbe de Southamptont és Louise de Quérout. Anna alatt huszonöt herceg volt, köztük három külföldi, Cumberland, Cambridge és Schönberg. Vajjon sikerül-e az udvar ez eljárása, amelyet I. Jakab talált ki? Nem. A lordok kamarája megérzi az ármányt és fölingerül. Ingerült I. Jakab ellen, ingerült I. Károly ellen, aki — futólag megjegyezzük — kissé megölte atyját, mint Medici Mária megölte a férjét. I. Károly és a pairek között szakadás állt be. A lordok, akik I. Jakab alatt Bacon személyében a sikkasztást idézték sorompójuk elé, I. Károly alatt Stafford személyében az árulást fogták pörbe. Elitelték Bacont, elitelték Staffordot is. Egyik elvesztette a becsületét, a másik elveszti életét. I. Károlyt először Stafford személyében fejezik le. A lordok karhatalommal segítik a követeket. A király összehívja a parlamentet Oxfordba, a forradalom összehívja Londonba; negyvenegy pair a királlyal tart, huszonkettő a köztársasággal. A népnek a lordok által való ilyen elismerésből származik a *jogok billje*, a francia „*az emberi jogok*“-nak vázlata, bizonytalan árnyék, amelyet a jövő mélyéből a francia forradalom vet az angol forradalomra.

Ezek a pairségek szolgálatai. Önkéntelenek, igaz. És drágák, mert ez az intézmény roppant élődi. De mégis jelentékeny szolgálatok. XI. Lajos, Richelieu és XIV. Lajos kényuri művét, egy szultán megteremtését, az egyenlőségnek nézett lealacsonyodást, a kormánypálcával való megbotozást, a lealjasítással kiegyenlített sokaságot, ezt a Franciaországban bevett törökös rendszert Angliában a lordok megakadályozták. Falat alkottak az arisztokráciából, amely egyik oldalon gátat vetett a királynak, a másikon oltalmazta a népet. A nép irányában való dölyfösségüket megváltoztatták a királlyal szemben való vakmerőségükkel. Simon, leicesteri gróf azt mondta III. Hen-

* Villiers I. Jakabot *Disznóságodnak* nevezte.

riknek: *Király, te hazudtál.* A lordok szolgálatokat kényszerítettek ki a koronától; a királyt a legérzékenyebb oldalán ragadták meg, a vadászszenvedélyében. Minden lordnak, aki a királyi parkba belép, jogában áll egy däm vadat megölni. A lord otthon volt a királynál. Ha a király a londoni Towerben intézkedik, nem kap nagyobb díjat, mint a pair, 12 font sterlinget hetenként; ezt a lordok kamarájának köszönhetik. Sőt még többet is. A koronájuktól megfosztott királyok is nekik köszönhetők. A lordok üzték el Földnélküli Jánost, ők taszították le II. Edwardot és II. Richardot, ők törték le VI. Henriket és ők tették lehetővé Cromwellt. Milyen XIV. Lajos volt I. Károlyban! Cromwellnek köszönhető, hogy rejtve maradt. Különben meg kell említenünk, hogy Cromwell maga is számot tartott a pairségre, egyik történetirő sem törődött ezzel; ezért vette nőül Elisabeth Bourchier, lord Bourchiernek, egy Cromwellnek le származottját és örökösét, akinek pairsége 1471-ben szűnt meg és aki ivadéka volt egy Bourchiernek, lord Robesartnak, akinek a pairsége 1429-ben kihalt. A félelmesen közeledő események részese lévén, rövidebbnek tartotta urrá lenni a király letaszítása által, mint a pairség követelése által. A lordok néha komorszertartásai a királyra is kiterjedtek. A Tower két pallos-vivője, kik bárdal a vállukon, jobbról és balról állván a vád alá helyezett pair mellett, megjelentek a sorompó előtt a király mellett épp úgy, mint minden más lordnál. A lordok ódon kamarája öt század óta mereven haladt kitüzött tervei szerint. Szórakozottsága és gyöngesége kevés napját össze lehetne számlálni, mint például azt a furcsa eseményt, amikor engedett a hajó csábitásának, melyet II. Gyula küldött nekik megrakva sajttal, sonkával és görög borokkal. Az angol arisztokrácia nyugtalan, főnhéjazó, hajthatatlan és hazafiasan gyanakvó. Az arisztokrácia volt az, akik a XVII. század végén, az 1694. évi tizedik törvénycikk szerint a southamptoni Stockbridge várost megfosztották a jogtól, hogy követet küldjön a parlamentbe és kényszerítette a képviselők házát, hogy megsemmisítse ennek a városnak a választását, mert a pápisták csalással szennyezték be. Ő kényszerítette Jakab, yorki herceget, hogy letegye a vallási esküt és mikor megtagadta, kizárta a trónról. Mégis uralomra jutott, de

a lordok végre is elfogták és elűzték. Ennek az arisztokráciának hosszú fönnállása alatt volt némi ösztöne a haladáshoz. Bizonyos mennyiségű megbecsülendő világosságot mindig terjesztett, kivéve a vége felé, most. II. Jakab alatt megtartotta az alsóházban azt az arányt, hogy kilencvenkét lovag mellett háromszáznegyvenhat polgári követet válasszanak; az Öt Kikötő tizenhat udvariassági báróját bőségesen ellensúlyozták huszonöt város ötven polgárával. Nagyon romlott és nagyon önző volt ez az arisztokrácia, de bizonyos esetekben különös pártatlanságot tanúsított. Nagyon is keményen ítéli meg. A történelem több jóindulattal tárgyalja az alsóházat, ezen vitatkozni lehetne. Mi nagynak tartjuk a lordok szerepét. Az oligarchia függetlenség, barbár állapotban agyan, de függetlenség. Nézzük Lengyelországot: névleg királyság, valóságban köztársaság. Az angol páirek gyámság és fölügyelet alatt tartották a trónt. Számos alkalommal a lordok kellemetlenebbek voltak, mint a képviselők. Így 1694-ben, e nevezetes esztendőben a két parlament elvetette a hároméves ülészakról szóló javaslatot; az alsóház elvetette, mert III. Vilmosnak nem tetszett, de a páirek megszavazták. III. Vilmos fölingerült, elvette Pendennis kastélyt Bath gróftól, Mordaunt vicomtétől pedig minden tisztségét. A lordok háza a velencei köztársaság volt az angol királyság szívében. A királyt dogevé tenni, ez volt a célja és a nemzetet gyarapította mindazzal, amit a királytól elvett.

A királyi hatalom ezt megértette és gyűlölte a pairséget. Kölcsönösen törekedtek egymást gyöngíteni. Ez a sülyedés fölemelte a népet. A két vak hatalom, a monarchia és az oligarchia, nem vette észre, hogy egy harmadik, a demokrácia javára dolgozik. Mekkora öröm érte az udvart, amikor a mult században fölakaszthatott egy pairt, Ferrers lordot!

De selyemzsinórra akasztották. Udvariasságból. Francia pairt nem akasztottak volna föl. Ezt a büszke megjegyzést Richelieu herceg tette. Igaza volt. Lefejezték volna. Ez még nagyobb udvariasság. Montmorency-Tancarvillenek ez volt az aláírása: *Franciaország és Anglia pairje*, második helyre téve Angolországot. A francia páirek magasabbranguak, de kevésbé hatalmasok voltak, többet tartottak a rangra, mint a tekintélyre és a külsőre többet, mint

az uralomra. Az az árnyalat különböztette meg őket a lordoktól, amely a hiúságot elválasztja a gögtől. A francia pairek számára az volt a nagy dolog, hogy egy lépéssel megelőzzék a külföldi hercegeket, megelőzzék a spanyol grandokat, rangban fölülmulni a velencei patriciusokat, a parlamentben alacsonyabb helyre ültetni Franciaország marsaljait, helytartóit és a tengernagyot, ha mindjárt toulousei gróf és XIV. Lajos fia volt is; különbséget tenni a fiúágon való és leányágbeli hercegségek közt; megtartani a kellő távolságot olyan egyszerű grófságok, mint Armagnac vagy Albert és a páiri grófságok között, mint Évieux. Az volt a nagy dolog, hogy bizonyos esetekben jogosan viselhessék a kék szalagot vagy az aranygyapjút 25 éves korukban; hogy Trémoille herceget, a király legrégibb pairjét ellensúlyozzák d'Uzés herceggel, a parlament legrégibb pairjével; követelni, hogy annyi apródjuk legyen és annyi lovat foghassanak a kocsijukba, mint egy választófejedelem; hogy *monseigneur*-nek szólítsa őket az első elnök; azon vitatkozni, hogy a majnai hercegnek 1458 óta van-e páiri rangja, mint az eui grófnak; végigmenni a nagytermen keresztben vagy a falmentén. A lordok számára nagy dolog volt a hajózási törvény, a vallási eskü, Európa fölhasználása Anglia szolgálatára, a tengerek uralma, a Stuartok elkergetése vagy a francia háború. Itt mindenekelőtt az etikett, ott mindenekelőtt a birodalom. Az angol pairek volt a zsákmány, a francia paireké az árnyéka.

Röviden, Angolország lordjainak kamarája volt a kiindulási pont; a civilizáció szempontjából ez mérhetetlenül fontos. Őt érte a megtiszteltetés, hogy kezdete lehetett egy nemzetnek. Első megtestesülése volt egy nép egységének. Az angol ellenállás, ez a homályos, mindenható erő a lordok házában született. A bárók, a fejedelmen elkövetett, sorozatos tettlegességekkel előkészítették a tróntól való végleges megfosztást. A mai lordok háza kissé meghökken és szomorú amiatt, amit tudtán és akaratán kívül tett. Annál inkább az, mert már helyrehozhatatlan. Mik az engedmények? Helyreállítások. És a nemzetek ezt tudják. Én engedélyezek, mondja a király. Én visszafoglalom, mondja a nép. Mikor a lordok kamarája azt hitte, hogy a pairek kiváltságait teremti meg, meg-

alapította a polgári jogot. Az arisztokrácia, a karvaly, kiköltötte a sastojáást, a szabadságot.

A tojás ma már feltört, a sas lebeg, a karvaly haldoklik.

Az arisztokrácia haldoklik, Angolország növekszik.

De legyünk igazságosak az arisztokráciához. Egyensulyba hozta a királyságot; ő volt az ellensuly. Akadálya lett a kényuralomnak: ő volt a gát.

Köszönjük meg és temessük el.

III.

A régi terem.

A westminsteri apátság mellett volt egy ódon, norman palota, amelyet VIII. Henrik alatt leégettek. Két szárnya megmaradt. VI. Edward egyikbe a lordok kamaráját tette, másikban az alsóházat helyezte el.

Ma már nincs meg sem a két szárny, sem a két terem, ujjáépítették az egészet.

Mondottuk és most emlékeztetnünk kell arra, hogy a mai lordok háza semmiben sem hasonlít a hajdani lordok házához. Lerombolták a régi palotát és vele kissé lerombolták a régi szokásokat is. Az emlékművekre mért csákányütéseknek visszhangjuk van a szokásokban és a törvényekben. A régi kő nem omlik le anélkül, hogy magával ne rántana valami régi törvényt. Helyezzék el egy kerek helyiségben egy négyszögletes terem törvényhozóit, egészen más lesz. A puhány más kagylóban más alakot ölt.

Ha megőrizni akartok valamely régi dolgot, emberit vagy istenit, törvénycikket vagy hittételt, törvényhozóit vagy papit, semmit se csináljatok rajta újból, még a hüvelyét sem. Legföljebb hozzáilleszthettek valamit. Például a jezsuitizmus a katolicizmushoz illesztett rész. Az épületekkel úgy bánjatok, mint ahogy az intézményekkel bántok.

Árnyak laknak a romok között. Az elaggott hatalmak nem érzik jól magukat az ujonan diszitett szállásokon. A lerongyolódott intézményeknek düledező palota kell.

Az egykori lordok házának belsejét megmutatni annyi lenne, mint bemutatni az ismeretlent. A történelem éjszaka. A történelemben nincs háttér. A növekvő sötétség azonnal hatalmába kerít mindent, ami nincsen egészen a szinpad elején. Ha a diszletet elvitték, eltűnik, feledésbe megy. A Multtal rokonértelmű az Ismeretlen.

Angolország pairjei, mint törvényszék, a westminsteri nagyteremben ülészetek; mint legfőbb törvényhozói kamara, külön teremben tanácskoztak, amelyet „lordok házának“ neveztek, *house of the lords*.

Az angol pairek törvényszékén kívül, amely csak a korona hívására gyült össze, a westminsteri nagyteremben más is ülésezett, a két nagy angol törvényszék, amelyek alantasabbak voltak a lordok törvényszékénél, de magasabb minden más igazságszolgáltatásnál. A terem végén két, egymással érintkező osztályban tartózkodtak. Az egyik a király ítélőszéke volt, amelynek törvény szerint a király volt az elnöke; a másik a kancellária törvényszéke volt, amelyben a kancellár elnökölt. Egyik az igazságot tevő, másik a kegyelmi törvényszék volt. A kancellár terjesztette a király elé a kegyelmi javaslatokat, de ritkán tette. E két törvényszék — maig is főnállanak — magyarázta a törvényeket és kissé át is alakította; a bíró művészete az, hogy meggyalulja a törvénykönyvet a jogtudománnyal. Ebből a mesterségből a méltányosság kivonja magát amennyire lehet. Ezen a szigorú helyen, a Westminster nagytermében, gyártották és alkalmazták a törvényeket. Ennek a teremnek gesztenyefamennyezete volt, amelyet nem lephetett be a pókháló; elég, ha a törvényeket belepi.

Ülésezni, mint törvényszék és ülésezni, mint kamara, ez kétféle dolog. Ez a kettősség teszi a legfőbb hatalmat. A hosszú parlament, amely 1640 november 3-án kezdődött, lázadó szükségét érezte ennek a kétélű pengének. Tehát kinyilatkoztatta, hogy a pairek kamarájának törvényhozó hatalma mellett igazságszolgáltató hatalma is van.

Ez a kettős hatalma emlékezet előtt már megvolt a lordok kamarájának. Mint mondtuk, a lordok, mint bírák, a Westminster-Hallt foglalták el, mint törvényhozók egy másik termet.

Ez a másik terem, amely a tulajdonképen való lordok háza volt, hosszas és szűk volt. Egészben négy ablak világította meg a mennyezetről és egy elfüggönyözhető, kerek „ökörsem“ a királyi trón fölött; este pedig mindössze tizenkét, falra erősített karosgyertyatartóból kapott világosságot. A velencei szenátus terme még ennyire sem volt kivilágítva. A homály tetszik a mindenhatóság baglyainak.

A terem fölött, amelyben a lordok gyülekeztek, sokszögű, magas boltozat emelkedett aranyozott rekeszekkel. A képviselőknek csak lapos mennyezetük volt; mindennek van jelentősége a monarchikus épületekben. A lordok hosszú termének egyik végén volt az ajtó a másikon, szemben, a trón. Néhány lépésnyire az ajtótól a korlát keresztülhuzódott a termen, mint valami határ, jelezvén, hogy hol végződik a nép és hol kezdődnek a főurak. A tróntól jobbra címeres kandalló állt két márvány domborművel, egyik Cuthwolph győzelmét ábrázolta a bretonok fölött 572-ben, a másik Dunstable város tervrajzát ábrázolta: csak négy utcája volt, a világ négy tája felé. Három lépcsőfok vezetett a trónhoz. A trónt „királyi szék“-nek nevezték. A két szemközt levő falon hatalmas szőnyeg függött, amelyet Erzsébet ajándékozott a lordoknak és amely egymás után következő képekben mutatta be a nagy Armada kalandjait Spanyolországból való elindulásától Anglia előtt való hajótöréséig. A hajók köteleit arany- és ezüstszalakkal himezték, melyek azonban idővel megfeketedtek. E szőnyeghez, amelyet szabályos távolságokban a karosgyertyatartók megszakítottak, támaszkodtak a trón jobboldalán három sorban a püspökök padjai, balról pedig három lépcsőzetesen emelkedő padsor, korlátokkal elrekesztve a hercegek, márkik és grófok számára. Az első szakasz három padján ültek a hercegek; a másodikban a márkik; a harmadikban a grófok. A vicomteok padjai szemben álltak a trónnal és mögötte, a vicomteok és a sorompó között állott két pad a bárók számára. A trón mellett jobbra a felső padban ült a két érsek, a canterburyi és a yorki: a középsőn három püspök, a londoni, a durhami és a winchesteri; a többi érsekek az alsó padban ültek. A canterburyi érsek és a többi püspökök között az a jelentékeny különbség van, hogy ő *isteni gondviselésből* püspök, a többiek pedig csak *isteni*

engedelemmel azok. A trón jobboldalán egy szék állt a walesi herceg számára, balról alacsony székek a királyi hercegek számára, mögöttük pedig egy lépcsőfok kiskorú párok számára, akiknek még nem volt helyük a tanácsban. Nagy liliumok mindenütt és Angolország hatalmas címere a négy falon, a párok fölött épp úgy, mint a király fölött. A párok fiai és örökösei jelen voltak a tárgyalásokon és a trón mögött álltak, a mennyezet és a fal között. A királyi emelvény a terem végén és három oldalt a pad-sorok tágas négyszögletes teret hagytak szabadon. E négyszögben, amelyet az angol címerrel diszitett állami szőnyeg borított, négy gyapjuszák feküdt, egyik a trón előtt, azon a kancellár ült a buzogány és a pécét közt; egy az érsekek előtt, amelyen az államtanácsos-bírák ültek, akiknek volt helyük, de nem szavazhattak; egy a hercegek, márkik és grófok előtt, amelyen az államtitkárok ültek; egy pedig vicomteok és bárók előtt volt, azon a korona és a parlament jegyzői ültek, a térdelő aljegyzők pedig rajta irtak. A négyszögletes tér közepén széles, négyszögletes asztal állt, megrakva iratesomókkal, nagy, díszes tintatartókkal és magas gyertyatartókkal a négy sarkán. A párok időrendben foglaltak helyet, aszerint, hogy mikor keletkezett pári méltóságuk. Címük szerint sorakoztak, a címek pedig koruk szerint. A sorompónál állt a feketepálcás ajtónálló botjával a kezében. Az ajtón belül az ajtónálló tisztje, kívül pedig kikiáltója tartózkodott, kinek az volt a föladata, hogy megnyissa a törvényszék ülését, háromszor kiáltva e francia szót: *Oyez!* — Halljátok! mindannyiszor ünnepélyesen hangsúlyozván az első szót. A kikiáltó mellett állt a kancellár buzogányhordozója.

Királyi szertartások alatt a világi párok koronát viseltek a fejükön, az egyháziak pedig a mitrát.

Az érsekek mitráját hercegi korona, a püspökökét — minthogy a vicomteok után következtek — bárói abroncs diszítette.

Különös és tanulságos megngyelés, hogy a négyszög, melyet a trón, a püspökök és a bárók alkottak, melynek közepén a hivatalnokok térdeltek, a régi francia parlamentben is megvolt a két első királyi család alatt. A hatalom külső képe egyforma Angliában és Franciaországban. Hinemar a *de ordi-*

natione sacri palatii-ban már 853-ban leírta a lordok tizennyolcadik századbeli, westminsteri üléseit. Furesa jegyzőkönyv, melyet 900 évvel előbb vettek föl.

Mi a történelem? A múlt visszhangja a jövőben. A jövő visszfénye a múlton.

A parlament összehívása csak minden hetedik évben volt kötelező.

A lordok titokban, zárt ajtóknál tárgyaltak. A követek ülései nyilvánosak voltak. A népszerűség lealacsonyításnak látszott.

A lordok száma nem volt megszabott. A lordok kinevezése a királyság fenyegetése volt. Eszköze a kormányzásnak.

A tizennyolcadik század kezdetén a lordok háza már igen nagy számot mutat. Azóta is nőtt. Az arisztokrácia fölhigitása szintén politika. Erzsébet talán hibát követett el, mikor a pairek számát hatvanötre sűrítette. Kisebb számú főnemesség nyomatékosabb. Minél több a tag valamely gyülekezetben, annál kevesebb a fej. II. Jakab érezte ezt, mikor a felsőház lordjainak számát száznyolevannyolcra emelte; száznyolevanhatra, ha a királyi hálófülke két hercegnőjének, a portsmouthi és clevelandi hercegnőknek a párságát leszámítjuk. Anna alatt a lordok teljes száma, beleértve a püspököket, kétszázhátre rugott.

Nem számítva a cumberlandi herceget, a királynő férjét, huszonöt herceg volt Angliában, akik közül az elsőnek, a norfolki hercegnek, nem volt helye a kamarában, mert katolikus volt, az utolsó a cambridgei herceg, hannoveri választófejedelem pedig — noha külföldi volt — gyakorolhatta jogait. Winchester Anglia első és egyetlen örgrófja — mint Astorga egyedüli örgrófja Spanyolország-
nak — jacobita volta miatt távol lévén, a megmaradt öt márk között Lindsay volt az első és Lothian az utolsó; a hetvenkilenc gróf között Derby volt az első és Islay az utolsó; Hereford az első és Lonsdale az utolsó a vicomtek között; a hatvankét báró között Abergavenny volt az első és Hervey az utolsó. Hervey, mint az utolsó báró, a kamara „öccse” volt. Derby, kit Oxford, Shrewsbury és Kent megelőzött, aki II. Jakab alatt csak harmadik volt. Anna alatt első lett a grófok között. Két kancellár neve tűnt el

a bárók listájáról, Verulam, mely mögött a történelem Bacont találja föl és Wem, mely a történelemben mint Jeffreys bukkan elő. 1705-ben huszonhat püspök helyett csak huszonöt volt, mert a chesteri szék megüresedett. A püspökök között néhányan igen nagy urak voltak; így William Talbot, oxfordi püspök, a család protestáns ágának feje. Mások kitünő doktorok voltak, mint John Sharp, yorki érsek, egykor norwichi doyen, Thomas Spratt, a poéta, rochesteri püspök, szélhűdött, derék ember; Wake, lineolni püspök, aki mint canterburyi érsek halt meg, Bossuet ellenfele.

Fontos pillanatokban, mint mikor a koronától üzenet jött a felsőházhoz, ez az egész fenséges sokaság palástokban, parókákban, főpapi süvegekben vagy tollas kalapokban sorakozott a pairek termében a falak mentén, melyeken homályosan látható volt a viharban elpusztuló Armada. Ugy lehetett érteni: Vihar Anglia rendeletére.

IV.

A régi kamara.

Gwynplaine beiktatásának egész szertartása a Kings-Gatebe való belépésétől az üveges csarnokban való eskütételig bizonyos félhomályban ment végbe.

Lord William Cowper nem engedte, hogy neki, Angolország kancellárjának, részletesen elmondják a fiatal lord Fermain Clancharlie éktelenségének körülményeit, mert méltóságán alul lévőknek találta megtudni, hogy egy lord nem szép, lealacsonyítónak találta volna, ha valamelyik alantasa olyan vakmerő lett volna, hogy ilyen természetű tudósításokat hozzon számára. Bizonyos, hogy a nép szívesen mondja: ez a herceg pupos. Tehát sértő a lordra, ha csuf. Arra a néhány szóra, amit a királynő ejtett el erről, a lord-kancellár csak ezt felelte: *A főurnak főuri mivelta az arca.* De a jegyzőkönyvekből, melyeket igazolnia és aláírnia kellett, nagyjában mindent megértett. Azért volt olyan elővigyázatos.

Az új lord arca, mikor a terembe belépett, föl-tünést kelthetett. Fontos volt, hogy ezt elkerüljék,

A lord-kancellár intézkedett. Minél kevesebb esemény, ez a komoly egyéniségek állandó gondolata és magatartásuk szabályozója. Az incidensek gyűlölete hozzátartozik a komolysághoz. Fontos volt, hogy Gwynplaine fölvétele minden akadály nélkül történjék, mint akármelyik más örökösé.

Ezért tüzte ki a lord-kancellár lord Fermain Clancharlie szégfoglalóját esti ülésre. Minthogy a kancellár hivatalosan működhet a kamarán kívül, a küszöbön is, *quodammodo ostiarius*, mondják a normand törvények, *januarum cancellorumque potestas*, mondja Tertullianus, lord William Cowper élt jogával és a kerek csarnokban végezte el lord Fermain Clancharlie beiktatását. Sőt a beiktatás óráját is előbbre tette, hogy az új pár beléphessen a terembe, mielőtt az ülés megkezdődne. Ami egy párnek a küszöbön vagy a kamarán kívül való beiktatását illeti, ilyen esetek már előfordultak. Az első örökös bárót, holtecastlei John de Beauchampot, akit II. Richard 1387-ben kidderminsteri báróvá tett, ilyen módon iktatták be.

Különben ennek a precedensnek a megújításával önmagának okozott alkalmatlanságot és nem egészen két év múlva tapasztalta is a kellemetlenséget, mikor Newhaven vicomte lépett a lordok házába.

A rövidlátó lord William Cowper alig vette észre Gwynplaine éktelenségét, a két lord-tanu pedig semmit sem látott belőle. A két aggastyán majdnem vak volt.

Éppen azért választotta őket a lord-kancellár.

Sőt, minthogy a lord-kancellár csak Gwynplaine természetét és fürge mozdulatait látta, „nagyon derék külsejűnek“ találta.

Tegyük hozzá, hogy Barkilphedro, aki fondorlatainak sikeréért elszántan küzdött, a lord-kancellár előtt tett jelentéseiben bizonyos mértékben enyhítette lord Fermain Clancharlie éktelenségét, hangsúlyozván azt a körülményt, hogy ha akarja, Gwynplaine el tudja nyomni az örökös nevetést és komollyá teheti eltorzított arcát. Barkilphedro nyilván tulozta is ezt a képességet. Különben, az arisztokrácia szempontjából az egésznek nem volt jelentősége. Nem lord Cowper William volt-e törvénytudó szerzője ennek az elvnek: „*Angolországban egy párnek jogaiba való visszahelyezése fontosabb, mint*

egy király visszahelyezése?“ A szépségnek és a méltóságnak bizonyára elválaszthatatlanoknak kellene lenni, bántó, ha egy lord nyomorék és ez sértés is a véletlen részéről, de — ismételjük — mennyiben esökkenti ez a jogot? A lord-kancellár elővigyázatosan intézkedett és ezt jól tette, de végtére, akár óvatos volt, akár nem, ki akadályozhatja meg a párt, hogy belépjen a lordok házába? Nem előbbreváló-e a főuri rend és a királyság az éktelenségnél és a tökéletlenségnél? Vadállati hangot örököltek az 1347-ben kihalt, ősrégi Cumin-család tagjai. Megakadályozták-e Césár Borgiát az arcát elborító ocsmány vérfoltok abban, hogy Valencia hercege legyen? Nem lett-e luxemburgi János vaksága dacára Csehország királya? III. Richardot megakadályozta-e a puposság abban, hogy királya legyen Angliának? Ha jól a fenekére nézünk a dolognak, a fenhéjazó közönnyel fogadott tökéletlenség és rutság nemcsak nem mond ellene a nagyságnak, hanem megerősíti és bizonyítja. A főuri lét annyira fönséges, hogy az éktelenség meg nem zavarhatja. A kérdésnek ez a másik oldala, de nem a legjelentéktelenebb. Mint látjuk, semmi sem akadályozhatta meg Gwynplaine fölvételeit és a lord-kancellár okos elővigyázatossága a taktika alantasabb szempontjából hasznos volt, de az arisztokratikus elvek magasabb nézőpontjából csak fényűzés.

Abban a pillanatban, mikor a door-keeperek kitérték Gwynplaine előtt a nagy ajtó mindkét szárnyát, alig volt néhány lord a teremben. Csaknem valamennyien öregek voltak. A gyülekezetekben az öregek a legpontosabbak, a nők körül az öregek a legkitartóbbak. A hercegek padjában csak ketten ültek, egyik herceg egészen fehér, a másik szürke volt, Thomas Osborne, Leeds hercege és Schomberg, annak a Schombergnek a fia, aki születését tekintve német, marsallbotja által francia, pairsége miatt pedig angol volt, akit, miután mint francia, harcolt az angolok ellen, a nantesi ediktum elűzött és így mint angol harcolt a franciák ellen. Az egyházi lordok padjában még csak a canterburyi érsek, Angolország primása ült egészen fönt, egészen alul pedig a tudós Simon Patrick elyi püspök csevegett Evelyn Pierreponttal, a dorchesteri őrgróffal, aki a sáncok és az árkok, a palánkok és a karózás

között levő különbséget magyarázta neki, hogy egy sor karó a sátrak előtt a tábor védelmére szolgál, a karózás pedig az erődítések tetején hegyes karókból álló palánk, amely megakadályozza az ostromlók behatolását és az ostromlottak szökését; a márki megmagyarázta a püspöknek, hogyan karóznak körül erődöt; a karókat félig a földbe ásva, félig szabadon hagyva. Thomas Thynne, weymouthi vicomte egyik karósgyertyatartóhoz közeledett és építőmestere tervét nézegette, amelyben a longleati kertjét Wiltshireben gyeptéglából, sárga és vörös homoknégyszögekből, folyami kagylókból és finom szénporból összeállított „gyepággal“ akarta diszítani. A vicomtek padjában össze-vissza ültek öreg lordok, Essex, Ossulston, Peregrine, Osborn, William Zulestein, rochfordi gróf, köztük néhány fiatalabb, a parókát nem viselők közül, Price Devereux, herefordi vicomteot vette körül és azt vitatta, vajjon a szederlevél főzetét lehet-e teának nevezni. — Majdnem, — mondta Osborn. — Teljesen — mondta Essex. Ezt figyelmesen hallgatta Pawlets de Saint John, Bolingbroke unokaöccse, akinek később Voltaire lett kissé a tanítványa, mert Voltaire nevelését Porée atya kezdte el és Bolingbroke fejezte be. A márkik padján Thomas Grey, kenti örgróf, a királynő lord-kamarása erősítette Pober Bertie, lindsayi márki, Anglia lord-kamarása előtt, hogy két francia menekült nyerte meg 1694-ben a nagy angol sorsjáték főnyereményét, Lecocq ur, egykor a párisi parlament tanácsosa és Ravenel ur, breton nemes. Wymes gróf könyvet olvasott, amelynek ez volt a címe: *A sibyllák jóslatainak különös alkalmazása.* John Campbell, greenwichi gróf, aki híres volt hosszú álláról, jókedvéről és nyolevanhét évről, levelet írt a szeretőjének. Lord Chandos a körmeit faragta. A következő ülésnek királyi értekezletnek kellett lennie, amelyen a koronát biztosok képviselik, két kisegítő door-keeper tűzszínű bársonypadot helyezett el a trón előtt. A második gyapjuzsákon ült a főjegyző, *sacrorum scriniorum magister*, aki akkor a megtért zsidók régi házában lakott. A negyedik zsákon a két térdelő aljegyző lapozgatta a jegyzőkönyvet.

Eközben a lord-kancellár leült az első gyapju-

Asákra, a kamara tisztviselői elfoglalták helyeiket, egyik ülve, másik állva, a canterburyi érsek fölállt, elmondta az imát és a tanácskozás megkezdődött. Gwynplaine már kis idő előtt belépett, anélkül, hogy valaki ránézett volna; a bárók második padja, ahol a helye volt, a sorompó szomszédságában lévén, csak néhány lépést kellett tennie. A két tanuskodó lord jobbról-balról melléje ült és ez kissé elleplezte az ujonnan érkezettet. Minthogy senki sem figyelt, a parlament jegyzője félhangosan, ugyszólván suttogva olvasta föl az új lordra vonatkozó különböző okiratokat, a lord-kancellár pedig kinyilatkoztatta beiktatását annak közepette, amit a tudósításokban „általános figyelmetlenségnek“ szokás nevezni. Mindenki csevegett. A kamarában az a zaj volt, ami alatt a gyülekezet mindenféle homályos dolgokat művel, amelyek később néha magukat is meglepik.

Gwynplaine szóttanul, födetlen fejjel ült a két öreg pair, lord Fitzwalter és lord Arundel között.

Belépvén, a címerkirály figyelmeztetése szerint — amelyet a két tanu megismételt — köszöntötte a „királyi széket“.

Tehát megtörtént. Lord volt.

Az a magasság, amelynek sugárzásától egész életében megdöbbenve meggörnyedni látta mesterét, Ursust, ez a csodás orom a lábai alatt volt.

Belépett Anglia legragyogóbb és legkomorabb helyére.

Rég orma a feudális hegynek, amelyre tiz század óta tekint föl Európa és a történelem. Rémitő dicsfénye a sötétség világának.

Belépett tehát a dicsfénybe. Visszavonhatatlan lépés.

Itt ő otthon volt.

Éppugy otthon volt a székén, mint a király a trónján.

Itt volt és most már semmi meg nem tehetett, hogy ott ne legyen.

A királyi korona, amelyet a mennyezetten látott, testvére az övének. Ő pairje ennek a trónnak.

A felséggel szemben ő főúr volt. Kevesebb, de hasonló.

Tegnap még ki volt ő? komédiás. Ma pedig mi lett belőle? fejedelem.

Tegnap semmi. Ma minden. Váratlan szembeállítás a nyomornak és a hatalomnak, amelyek egy ember sorsában szembetalálkoznak és egyszerre egy lelkiismeret két felévé válnak.

Két kísértet, a balsors és a jólét hatalmába kerítette ugyanazt a lelket és mindegyik maga felé húzta. Szomorú osztozkodás egy értelem, egy akarat, egy agyvelő fölött a két ellenséges testvér, a szegény kísértet és a gazdag kísértet között. Ábel és Kain ugyanazon emberben.

V.

Gögös csevegések.

A kamara padjai lassan megteltek. A lordok kezdtek megérkezni. A napirenden az a bill szerepelt, amely százezer font sterlinggel akarta fölemelni György, dán herceg, cumberlandi herceg, a királynő férje évi díját. Ezenkívül hirdették, hogy több, ő felsége által jóváhagyott különféle billt hoznak a biztosok a kamarába, akiknek hatalmuk és megbízatásuk van azokat szentesíteni, az ülés tehát királyi értekezlet lesz. A pairek udvari vagy városi ruhájuk fölött valamennyien a parlamenti palástot viselték. Ez a palást, hasonló ahhoz, amit Gwynplaine vállára adtak, valamennyinél egyforma volt, csupán a hercegnek öt hermelinszalagja volt arany-szegéllyel, a márkinak négy, a grófnak és a vicomtenak három, a bárónak kettő. A lordok csoportokban érkeztek. Találkoztak a folyosókon és itt is folytatták a megkezdett beszélgetést. Némelyik egyedül jött. Az öltözékek ünnepélyesek voltak, a magatartás nem; sem a szavak. Mindenki, aki belépett, meghajolt a trón előtt.

A pairek szaporodtak. A nagyszerű nevek majdnem minden ceremónia nélkül vonultak el, hiszen nem volt jelen közönség. Leicester belépett és kezét szoritott Lichfielddel; aztán Charles Mordaunt peterboroughi gróf, Locke barátja, akinek kezdeményezésére javasolta a pénzek átalakítását; Charles Campbell, loudouni gróf Fulke Greville, brooki gróf-

fal suttogott; továbbá Dornie, Caernarvon grófja; Robert Sutton, lexingtoni báró, annak a Lexingtonnak a fia, aki II. Károlynak azt tanácsolta, hogy kergesse ki Gregorio Letit, a történetírót, aki elég megmondolatlan volt, hogy történetíróvá legyen; azután Thomas Bellasyse, falconbergi vicomt, a szép öreg; azután a három unokafivér együtt, Howard, bindoni gróf, Bowes-Howard, berkshirei gróf és Stafford-Howard, staffordi gróf; utánuk John Lovelace, lovelacei báró, akinek pairsége 1736-ban kihalt és ez lehetővé tette Richardsonnak, hogy Lovelacet bevezesse könyvébe és ezen a néven új tipust teremtsen. Mind ezek a különbözőképen nevezetes emberek a politikában vagy a harcban, akik közül sokan becsületére váltak Angliának, nevettek és csevegtek. Olyan volt, mint a történelem pongyolában.

Nem egészen félóra alatt a kamara majdnem teljes volt. Természetes: királyi ülés volt. Kevésbé természetes a társalgás élénksége. Az imént még oly csöndes kamara most olyan zajos lett, mint a megbolygatott méhkas. Ezt a későn érkező lordok keltették föl. Ujdonságokat hoztak. Furesa volt, hogy azok a lordok, akik az ülés megnyitása óta jelen voltak, nem tudtak semmiről, akik pedig későn jöttek, mindent tudtak.

Számos lord Windsorból érkezett.

Gwynplaine kalandjának híre néhány óra alatt elterjedt. A titok olyan, mint a háló, ha egy csomó kibomlik, az egész szétszakad. Reggel óta, a főntebb elbeszélte események következtében ez az egész történet a vásári sátorban föltalált parról és a komédiásból lett lordról nagy föltűnést keltett Windsorban, udvari körökben. Először csak a hercegek beszéltek róla, azután a lakájok. Az udvartól a városba jutott a hír. Az eseményeknek is van sulyuk és a sebesség törvénye reájuk is alkalmazható. A közönség között is hallatlan gyorsasággal elterjednek. Hét óraker még hírét sem hallották Londonban a történetnek. Nyolc óraker tele volt Gwynplaine-nel a város. Csak az a néhány pontosan megjelent lord nem tudott a dologról, mert nem a városban voltak, ahol mindenki erről beszélt, hanem a kamarában, ahol semmit sem vettek észre. Nyugodtan ültek pad-

jaikban és meglepetve látták az ujonnan érkezők izgatottságát.

— Nos? — mondta Francis Brown, mountacutei vicomte a dorchesteri márkához.

— Mi?

— Lehetséges ez?

— Mi?

— A Nevető Ember?

— Mi az a Nevető Ember?

— Ön nem ismeri a Nevető Embert?

— Nem.

— Egy bohóc. Egy vásári boy. Lehetetlen ábrázat, amelyet két fillérért mutogattak. Kötéltáncos.

— Aztán?

— Viszont fogja látni, mint Angolország pairjét.

— A Nevető Ember: ön, mylord Mountacute.

— Én nem nevetek, mylord Dorchester.

És vicomte Mountacute intett a parlament jegyzőjének, aki fölkelte gyapjuzsákjáról és megerősítette a hirt az új pair beiktatásával és több részlettel.

— Lám, lám, lám — mondta lord Dorchester, — én meg az elyi püspökkel beszélgettem.

A fiatal Annesley gróf megszólította lord Euret, akinek már csak két éve volt hátra az életből, mert 1707-ben meghalt.

— Mylord Eure!

— Mylord Annesley?

— Ismerte ön lord Linneus Clancharliet?

— Régi ember! Igen.

— Aki meghalt Svájcban?

— Igen. Rokonok voltunk.

— Aki republikánus lett Cromwell alatt és republikánus maradt II. Károly alatt is?

— Republikánus? semmiképen. Duzzogott. Sze mélyes kérdése volt ez a királlyal. Megbízható forrásból tudom, hogy csatlakozott volna, ha neki adták volna a kancellár helyét, amelyet akkor lord Hyde kapott.

— Meglep, mylord Eure. Nekem azt mondták, hogy ez a lord Clancharlie becsületes ember volt,

— Becsületes ember! Hát létezik ilyen? Fialat ember, nincsenek becsületes emberek.

— Hát Cato?

— Ön hisz Catoban?

- Hát Aristides?
 — Jól tették, hogy száműzték.
 — Hát Morus Tamás.
 — Jól tették, hogy elvágták a nyakát.
 — Az ön nézete szerint lord Clancharlie tehát...
 — Szintén ilyesfajta volt. Különben az az ember, aki száműzetésben marad, nevetséges.
 — Ott halt meg.
 — Csalódott nagyravágyó volt. Oh! hogy ismertem-e! meghiszem azt. A legjobb barátja voltam.
 — Tudja, mylord Eure, hogy megnősült Svájcban?
 — Körülbelül tudon.
 — És hogy ebből a házasságból egy törvényes fiu származott?
 — Igen, de meghalt.
 — Nem halt meg. Él.
 — Él!
 — Él.
 — Lehetetlen.
 — Valóság. Bebizonyították. Megállapították. Hivatalosan igazolták. Jegyzőkönyvbe vették.
 — De hiszen akkor ez a fiu fogja örökölni a clancharliei pairséget?
 — Nem fogja örökölni.
 — Miért?
 — Mert már örökölte. Megtörtént.
 — Megtörtént?
 — Fordítsa hátra a fejét, mylord Eure. Itt ül a háta mögött a bárók padjában.
 Lord Eure hátrafordult; de Gwynplaine arca eltűnt hajának erdeje mögött.
 — Lám! — mondta az aggastyán, nem látván mást belőle, csak a haját — máris követi az ui divatot. Nem hord parókát.
 Grantham odahajolt Colepepyrhez.
 — No ez megjárta!
 — Ki?
 — David Dirry-Moir.
 — Miért?
 — Már nem pair.
 — Hogyan?
 És Henry Auverquerque, granthami gróf, elbeszélte John Colepepyr bárónak az egész „anekdo-

tát", az uszó palackot, a *comprachicok* pergamenjét, a *Jeffreys* ellenjegyezte *jussu regist*, a szembesítést a southwarki kinczókamrában, mindezen tények elismerését a kancellár és a királynő által, az eskütételt az üveges csarnokban és végre lord Fermain Clancharlie bevezetését az ülés kezdetén. Mindketten törekedtek megpillantani lord Fitzwalter és lord Arundel között azt az arcot, amelyről annyit beszéltek, de nekik sem sikerült jobban, mint lord Eure és lord Annesleynek.

Gwynplaine különben — akár véletlenül, akár a lord-kancellár által figyelmeztetett tanuk gondoskodásából — elég ányékos helyen ült, hogy a kíváncsiságot kikerülhesse.

— Hol van? Merre van?

Ezt kiáltotta minden érkező, de senkinek sem sikerült jól szemügyre venni. Néhányan, akik Gwynplainet a Green-Boxban látták, szenvedélyesen kíváncsiskodtak, de kárbavesztett a fáradságuk. Ahogy néha óvatosan körülbástyáznak egy fiatal leányt egy csapat özvegyasszonnyal, Gwynplainet is beburkolta a két öreg, testileg megfogyatkozott és közömbös lord. Azok a derék emberek, akiket a köszvény gyötör, nem nagyon érzékenyek mások története iránt.

Kézről-kézre adták annak a háromsoros levélnek a másolatát, amelyet állítólag Josiane hercegnő irt a királynőnek, a nővérének, feleletül ő felsége parancsára, hogy menjen nőül az új pairhez, lord Fermainhez, Clancharlie örököséhez. A levél így szólt:

„Urnóm,

Igy még jobban szeretem a dolgot. Így lord David a szeretóm lehet.“

Aláírva: *Josiane*. Akár valódi, akár hamis volt ez a levél, lelkes hatása volt.

Egy fiatal lord, Charles Okehampton, mohuni báró, a parókátlanok közül, boldogan újra meg újra elolvasta. Lewis de Duras, fevershami gróf, francia szellemű angol, nézte Mohunt és mosolygott.

— Nos, — kiáltotta lord Mohun, — ez az a nő, akit szívesen vennék feleségül.

És a két lord szomszédai ezt a párbeszédet hallották Duras és Mohun között.

— Nőül venni Josiane hercegnőt, lord Mohun!

— Miért ne?

— Teringette!

— Boldog lenne vele az ember!
 — Az emberek.
 — Hát nem mindig vagyunk többen?
 — Lord Mohun, önnek igaza van. Asszonyok dolgában mindig az a mienk, amit más otthagyt. Ké lehetett a kezdet?
 — Talán Ádámé.
 — Még azé sem.
 — Valóban, Sátáné!
 — Kedvesem — fejezte be Lewis de Duras —, Ádám csak a nevét kölcsönözte. Szegény rászedett! Ő vállalta magára az emberi nemet. Az embert az ördög csinálta az asszonynak.

Hugh Cholmley, cholmleyi grófot, a nagy törvénytudót megkérdezte Nathanaël Crew a püspökök padjáról, aki kétszeres pair volt, világi pair, mint báró Crew és egyházi, mint durhami püspök.

— Lehetséges ez? — szólt Crew.
 — Szabályszerű ez? — szólt Cholmley.
 — Az ujonan jöttet a kamarán kívül iktatták be — mondta a püspök —, de azt állítják, hogy van reá precedens.

— Igen, lord Beauchamp II. Richard alatt, lord Chenay Erzsébet alatt.

— És lord Broghill Cromwell alatt.

— Cromwell nem számít.

— Mit gondol mindezek felől?

— Mindenfélét.

— Mylord, Cholmley gróf, mi lesz a rangja az ifju Fermain Clancharlienek a kamarában?

— Mylord, a republikánus megszakítás fölforgatta a régi rangsort; Clancharlie helye most Barnard és Somers között van, tehát névszerű szavazás esetén lord Fermain Clancharlie nyolcadiknak felelne.

— Valóban! Egy vásári komédiás!

— Az esemény magában nem meglepő, püspök uram. Ilyen dolgok már előfordultak. Sőt történtek meglepőbbek is. A két rózsza háboruját nem jelentette-e meg előre az Ouse-folyó hirtelen kiszáradása Beafordban, 1399 január 1-én? Ha pedig egy-folyó szárazságba eshet, főúr is juthat szolgálai helyzetbe. Ulysses, Ithaka királya, mindenféle mesterséget üzött. Fermain Clancharlie lord maradt komédiás gunyájában is. A köntös alantossága nem érinti a

vér nemességét. De az ülésen kívül letett eskü, ha szigoruan véve törvényes is, ellenvetésekre adhat okot. Azt gondolom, meg kellene állapodnunk, hogy vajjon helyén való lenne-e később, megbeszélvén ezt a dolgot, kérdést intézni a lord-kancellárhoz. Néhány hét múlva meglátjuk, mit kell tennünk.

A püspök hozzátette:

— Mindegy. Ilyen kalandot még nem láttak Gesbodus gróf óta.

Gwynplaine, a Nevető Ember, a Tadcaster-fogadó, a Green-Box, a *Legyőzött kaosz*, Svájc, Chillon, a comprachicok, a számüzetés, a megesonkitás, a köztársaság, Jeffreys, II. Jakab, a *jussu regis*, az admiralitáson kibontott palack, az apa, lord Linneus, a törvényes fiu, lord Fermain, a fattyu, lord David, a valószínű bonyodalmak, Josiane hercegnő, a lord-kancellár, a királynő, mindez járt padról-padra. Ez a kaland volt a terem mormogásában. Gwynplaine, elmerülve álmódosások mélyébe, hallota ezt a zümmögést, de nem tudta, hogy őmiatta van.

Különben feszülten figyelt, de a dolgok mélyére figyelt, nem a fölszínére. A tulságos figyelem elszigetel bennünket.

A zaj nem zavarta a kamarát abban, hogy az ülés tovább folyjon, mint ahogy a por a csapat fölött nem akadályozza meg, hogy tovább haladjon. A bírák, akik a felsőházban csak egyszerű nézők és csak akkor beszélhetnek, ha kérdezik őket, elfoglalták helyüket a második gyapjuzsákon, a három államtitkár a harmadikon. A pairek örökösei is helyükre vonultak, amely a trón mögött egyszerre kívül is volt, meg belül is a kamarán. A kiskoru pairek már az ő külön lépcsőjükön voltak. 1705-ben ezek a kis lordok nem voltak kevesebben, mint tizenketten: Huntington, Lincoln, Dorset, Warwick, Bath, Burlington, Derwenwater, aki tragikus véget ért, Longueville, Lonsdale, Dudley, Ward és Carteret, ami összesen nyole gróft, két vicomteot és két bárót jelentett.

A körül elhelyezett három sor padban minden lord elfoglalta a helyét. Majdnem minden püspök ott volt. A hercegek is számosan voltak, Charles Seymouron, a somerseti hercegen kezdve és Georges Augustus, hannoveri választófejedelemn, cambridgei hercegen végezve, ki korra és így rangra is utolsó volt. Sorban ültek elsőbbségük szerint: Cavendish,

devonshirei herceg, akinek a nagyapja menedéket adott Hardwickeben a 92 éves Hobbesnak; Lennox, Richmond hercege; a három Fitz-Roy, a southamp-toni, a graftoni és a northumberlandi herceg; Butler, ormondi herceg; Somerset, beauforti herceg; Beauclerk, saint-albani herceg; Pawlett, boltoni herceg; Osborne, leeds-i herceg és Wriothesley Russell, bedfordi herceg, akinek csatakiáltása és jelszava ez volt: *Che sara sara*, vagyis belenyugodott az eseményekbe; Sheffield, buckinghami herceg; Manners, rutlandi herceg és mások. Sem Howard, norfolki herceg, sem Talbot, shrewsburyi herceg nem vettek részt az ülésen, mert katolikusok voltak; sem Churchill, marlboroughi herceg, aki háboruban volt és ebben a pillanatban verte meg a franciákat. Akkor nem voltak svéd hercegek, Queensberryt, Montroset és Roxburghet csak 1707-ben vették föl.

VI.

A felső és az alsó.

Egyszerre élénk világosság támadt a teremben. Négy door-keeper gyertyákkal megrakott karosgyertyatartókat hozott be és a trón két oldalára helyezte. A trón így sugárzó bibornak látszott. Üres volt, de fenséges. A királynő nem sokkal járult volna ehhez a fenséghez.

A feketepálcás ajtónálló belépett, fölemelte a botját és így szólt:

— Ő nagyméltóságai, ő felsége biztosai.

Minden zaj elhallgatott.

Egy parókás, palástos jegyző lépett be a nagy ajtón, kezében liliommal diszitett párnát tartott, melyen pergamenlapok feküdtek. Billek voltak. Minden pergamenről selyemzsinóron függött a bill vagy bulla, némelyik aranyból; ezért nevezték a törvényeket Angliában *bill*-nek, Rómában *bullá*-nak.

A jegyző nyomában haladt három férfi, a párek ruhájában, tollas kalappal a fejükön.

Ezek a férfiak a királyi biztosok. Az első Godolphin volt, Anglia főkinestárnoka, a másik Pembroke,

az államtanács lord-elnöke, a harmadik Newcastle, a peccsőtör.

Egymásután lépkedtek elsőbbségük sorrendjében, nem címük, hanem tisztségük szerint. Godolphin elől, Newcastle utolsónak, holott ő herceg volt.

Elmentek a trón előtt álló padig, köszöntötték a királyi széket, levéve és visszatéve kalapjukat, azután leültek a padra.

A lord-kancellár a feketepálcás ajtónállóra nézett és így szólt:

— Idézzé a sorompóhoz a képviselőket.

Az ajtónálló kiment.

A jegyző — a lordok házának jegyzője volt — a gyapjuzsákok négyszögében álló asztalra helyezte a párnát a billekkel.

Ekkor néhány pernyi szünet állt be. Két door-keeper háromlépcsős zsámolyt helyezett el a sorompó előtt. A zsámolyt vörös bársony borított, amelyen aranszőgekkel verték ki a liliomot.

A nagy ajtó, amelyet már becsuktak volt, újra kinyílt és egy hang ezt kiáltotta:

— Angolország hűséges követei.

A feketepálcás ajtónálló jelentette be a parlament másik felét.

A lordok fejükre tették a kalapot.

Az alsóház tagjai beléptek, élükön a szónokkal, mindnyájan födetlen fővel.

A sorompónál megálltak. Polgári ruhát viseltek, többnyire feketét, karddal.

A speaker, az igen tiszteletreméltó John Smyth, nemes, Andover város követe, fölment a zsámolyra, melyet a sorompó közepén helyeztek el. A képviselők szónokának hosszu, fekete, selyemből való palástja volt bő ujjakkal, elől-hátul brandenburgi aransujtásokkal szegett hasitékokkal; parókája kisebb volt, mint a lord-kancelláré. Ő is méltóságos volt, de kisebb mértékben.

Az alsóház minden tagja, a szónok és a tagok egyaránt födetlen fejjel álltak a székeiken kalapban ülő lordok előtt.

A követek közt látható volt a chesteri főbíró, Joseph Jekyll, továbbá ő felsége három jogi tisztviselője Hooper, Powys és Parker, James Montagu, az általános szószóló és Simon Harcourt főállamügyész. Leszámitva néhány baronet-t, lovagot és kilenc ud-

vari lordot, Hartingtont, Windsort, Woodstockot, Mordauntot, Granbyt, Scudamoret, Fitz-Hardinget, Hyde és Berkeleyt, pairek és pairörökösök fiait, valamenyien a népből valók voltak. Hallgatag, komor tömeg.

Mikor a bevonulók lépteinek zaja megszűnt, a feketepálcás kikiáltója megszólalt az ajtóban:

— Halljátok!

A korona jegyzője fölemelkedett. Fölvette és szétnyitotta a párnán fekvő legelső pergament. A királynő üzenete volt, amelyben parlamentjében való képviselőre és a billek szentesítésére meghatalmazott három biztost nevez ki és pedig:...

Itt a jegyző emelt hangon olvasott.

— Sydney, godolphini gróf.

A jegyző meghajolt Godolphin lord előtt. Godolphin megemelte a kalapját. A jegyző folytatta:

— ...Thomas Herbert, pembrokei és montgomeryi gróf.

A jegyző köszöntötte lord Pembroke-t. Lord Pembroke megérintette a kalapját. A jegyző újra kezdte:

— ...John Hollis, newcastlei herceg.

A jegyző üdvözölte lord Newcastlet. Lord Newcastle bólintott a fejével.

A korona jegyzője leült, a parlament jegyzője fölemelkedett. Aljegyzője, aki mellette térdelt, szintén fölállott mögötte. Mindkettő a trón felé fordult és hátat fordított az alsóháznak.

Öt bill volt a párnán. Ezt az öt billt megszavazta az alsóház, jóváhagyták a lordok és most a királyi szentesítésre várt.

A parlament jegyzője fölolvasta az első billt.

Az alsóház határozata volt, amely az állam térhei közé sorozta a királynő hamptoncourti palotájának építési költségét, ami egymillió fontra rugott.

Miután fölolvasta, a jegyző mélyen meghajolt a trón előtt. Az aljegyző még mélyebben ismételte a meghajlást, azután félig az alsóház felé fordítván fejét, így szólt:

— A királynő elfogadja a jóindulatot és ugyanakarja.

A jegyző fölolvasta a második billt.

Förvény volt, amely fogsággal és birsággal sújtotta azokat, akik kivonták magukat a „trainband”-szolgálat alól. A trainband (olyan csapat, melyet oda

hurcoltak, ahova akartak) polgárőrség volt, amely ingyen szolgált és amely Erzsébet alatt, az Armada közeledtére száznyolcvanötezer gyalogost és negyvenezer lovaszt állított ki.

A két jegyző ismét meghajolt a királyi szék előtt; azután az aljegyző, megint féloldalról, odaszólt az alsóháznak:

— A királynő akarja.

A harmadik bill megszorította Anglia egyik leggazdagabb egyházmegyéjének, a lichfieldi és coventryi püspökségnek dézsmáját és jövedelmeit, évi járadékot nyújtott a székesegyháznak, szaporította a kanonokok számát és növelte a javadalmakat, „hogyan gondoskodjunk szent vallásunk szükségleteiről“, így szólt a bevezetés. A negyedik bill új adókkal támogatta a költségvetést, mert megadóztatta a márványozott papírt, a bérkocsikat, amelyek számát Londonban nyolcszázban szabták meg és évi ötvenkét fontot vetettek ki mindegyikre; az ügyészekre, a védőkre és az ügyvédekre, fejenként évi negyvennyolc fontot vetettek ki; a cserzett bőrökre, „figyelembe nem véve a börgyártók panaszait“; a szappanra, „nem tekintvén Exeter és Devonshire városok tiltakozására, ahol sok vásznat és posztót gyártanak“; a borra négy shillinget vetettek ki hordónként; adót vetettek ki a lisztre, az árpára, a komlóra és négy évre megújították a behozott hajóterhek vámját, ami hat font volt tonnánként a nyugatról jövő és tizennyolc font a keletről érkező hajóknál, mert — mint a bevezetés mondta — *az állam szükségletei előbbrevalók az óvásoknál, amelyeket a kereskedők emelnek*. Végre ez a bill elégtelennek nyilvánítva a folyó évre már fölemelt fejadót, pótheadót vetettek ki az egész királyságra, fejenként négy shillinget, annak fölemlítésével, hogy akik vonakodnának az új esküt a kormány előtt letenni, azok a kétszeresét fizetik. Az ötödik bill megtiltotta a kórházaknak olyan beteg föl vételét, aki belépésénél nem helyezett egy fontot le tétbe, amelyből halála esetén a temetés költségeit födözhatték. A három utolsó billt, mint a két elsőt, egymásután szentesítették és törvénné emelték a trón előtt való meghajlással és az aljegyző két szavával, amelyet vállán keresztül az alsóházhoz intézett: „a királynő akarja“.

Azután az aljegyző ismét térdeire ereszkedett

a negyedik gyapjuzsák előtt és a lord-kancellár azt mondta:

— Ugy legyen, amint kívánják.

A királyi ülés ezzel befejeződött.

A speaker, kétrétre hajolván a kancellár előtt, hátrálva leszállt a zsámolyról, rendbehozván maga mögött a palástját; az alsóház tagjai a földig meghajoltak és mialatt a felsőház — oda sem figyelve ezekre a tisztelgésekre — folytatta a félbeszakított napirendet, az alsóház eltávozott.

VII.

Az emberi viharok rosszabbak, mint az ocean viharai.

Az ajtók bezárultak; a feketepálcás ajtónálló belépett; a lord-biztosok elhagyták helyeiket és leültek a hercegek padjának elejére, a rangjuknak megfelelő helyre, a lordkancellár pedig megszólalt:

— Uraim, több napon keresztül tárgyalta a kamara a billt, amely azt javasolja, hogy százezer font sterlinggel emeltessék föl ő királyi fensége, ő felsége hercegi férjének évi díja; a vita kimerítettén és lezáratván, meg kell indítani a szavazást. A szavazás, szokás szerint, a bárók padjának „öccsével“ kezdődik. Minden lord, akit nevén szólítanak, föláll, *beleegyezem* vagy *nem egyezem bele* szavakkal felel és szabadságában áll szavazatát megindokolni, ha jónak látja. Jegyző, szólítsa a szavazókat.

A parlament jegyzője fölállt, kinyitott egy nagy könyvet egy aranyozott polcon. A Pairek Könyve volt.

Ebben a korban a kamara öccse lord John Hervey volt, aki 1703-ban lett báró és pair, tőle származnak a bristoli márkik.

A jegyző szólította:

— Mylord John Hervey báró.

Szőkeparókás aggastyán emelkedett föl és így szólt:

— Beleegyezem.

Aztán leült.

Az aljegyző bejegyezte a szavazatot.

A jegyző folytatta:

— Mylord Francis Seymour, convayi és killulaghi báró.

— Beleegyezem, — dörmögte félig fölemelkedve egy apródképű, elegáns fiatal ember, aki nem is sejtette, hogy ő lesz valaha a Hertford márkik nagyapja.

— Mylord John Leveson, goweri báró. — szólt ismét a jegyző.

Ez a báró, akitől a sutherlandi hercegek származtak, fölállt és leültében felelt:

— Beleegyezem.

A jegyző folytatta:

— Mylord Heneage Finch, Guernesey báró.

Az Aylesford grófok őse, nem kevésbé fiatal és nem kevésbé elegáns, mint a Hertford márkik ősapja, jelszavát *Aperto vivere voto* hangos hozzájárulással igazolta.

— Beleegyezem, — kiáltotta.

Miközben ez leült, a jegyző az ötödik bárót szólította:

— Mylord John, granvillei báró.

— Beleegyezem — felelte gyorsan fölállva és leülve lord Poteridge Granville, akinek a pairsége 1707-ben kihalt.

A jegyző a hatodikra tért át:

— Mylord Charles Mountague, halifaxi báró.

— Beleegyezem, — mondta lord Halifax, olyan cím viselője, amely alatt már kihalt a Saville név és ki fog halni a Mountague név is. A Mountague nevet meg kell különböztetni a Montagu és a Mountacute nevektől.

És lord Halifax hozzátette:

— György hercegnek évi dija van mint ő felsége férjének, külön dija, mint dán hercegnek, külön javadalma, mint cumberlandi hercegnek, külön, mint Anglia és Irland első tengernagyának, de mint generalissimusnak nincs külön dija. Ez igazságtalanság. Meg kell szüntetni ezt a rendetlenséget az angol nép érdekében.

Azután magasztalta a keresztény vallást, kárhoztatta a pápistaságot és megszavazta a segílyt.

Amint lord Halifax leült, a jegyző tovább olvasott:

— Mylord Christoph, barnardi báró.

Lord Barnard, kitől a clevelandi hercegek származtak, nevének hallatára fölállt.

— Beleegyezem.

Óvatosan ült le, nehogy összegyürje a csipkéit, amelyeket érdemes volt megnézni. Különben Barnard lord derék főúr és vitéz tiszt volt.

Amig lord Barnard leült, a jegyző, noha nagy gyakorlata volt a névsorolvasásban, kissé habozott. Megerősítette a szemüvegét, a névsor fölé hajolt kétszeres figyelemmel, aztán fölemelve a fejét így szólt:

— Mylord Fermain Clancharlie, clancharliei és hunkervillei báró.

Gwynplaine fölemelkedett.

— Nem egyezem bele.

Minden fej felé fordult, Gwynplaine állt. A trón mellett elhelyezett gyertyakévék élénken megvilágították arcát és oly élesen vált ki a terem homályából, mint egy álarc a füstből.

Gwynplaine erőszakot vett magán, amit — mint emlékszünk — szükségből meg tudott tenni. Akaratát oda tömörítve, mintha egy tigris kellene megfékeznie, komollyá tudta változtatni egy pillanatra vigyorgó arcát. E pillanatban nem nevetett. Ez soká nem tarthatott; csak rövid ideig lehetünk engedetlenek ahhoz, ami törvényünk és végzetünk; a tenger vize néha ellenáll a nehézség törvényének, tölesérré duzzad, egész hegyé tornyosodik, de vissza kell hullania. Ilyen volt Gwynplaine küzdelme is. Egy ünnepestélyes pillanatra, az akarat csodálatos erejével lekének szomorú fátyolát rá tudta borítani homlokára, de csak annyi időre, mint egy villámlás; fölfüggesztette a gyógyíthatatlan nevetést és a reáfaragott arcáról visszaszorította a nevetést. Így csak borzalmas volt.

— Ki ez az ember? — kiáltozták.

Leirhatatlan borzongás futott végig a padokon. Ez a hajerdő, ezek a fekete gödrök a szempillák alatt, e mély tekintete olyan szemeknek, amelyek nem láthatók, elvadult formái ennek a fejnek, mely ocsmánnyul egyesíti az árnyéket és a világosságot, meglepő

látvány volt. Förlülmult minden leírást. Beszélni szép volt Gwynplaineről, látni borzalmas volt. Még azok is, akik vártak ilyet, nem ilyet vártak. Képzeljük el, hogy az istenek hegyén, egy derült estén, amikor a mindenhatók egész csapata együtt van, Prometheus arca, összeszabdalva a keselyű csőrétől, egyszerre megjelenik a láthatáron, mint egy véres hold. Az Olympus megpillantja a Kaukázust, milyen vízió! Öregek és fiatalok egyformán szájtátva nézték Gwynplainet.

Egy aggastyán, akit az egész terem tisztelt, aki már sok embert és sok dolgot látott, akit már kijelöltek arra, hogy herceg legyen, Thomas Wharton gróf rémülten fölállt.

— Mi akar ez lenni? — kiáltotta. — Ki vezette be ezt az embert a kamarába? Vigyék ki ezt az embert.

És Gwynplainehez fordult gögösen:

— Ki ön? Honnan jött?

— Az örvényből, — felelte Gwynplaine.

És keresztbefonva karjait, végignézett a lordokon.

— Ki vagyok? Én vagyok a nyomor. Uraim, szavam van önökhöz.

Borzongtak és csönd lett. Gwynplaine folytatta:

— Uraim, önök fölül vannak. Helyesen van. Hinni kell, hogy Istennek oka van erre. Önöké a hatalom, a bőség, az öröm, a nap mozdulatlan a fejük fölött, önöké a korlátlan hatalom, a meg nem osztott öröm, a többiekről való végtelen megfélelkezés. Legyen. De alattuk is van valami. Talán éppen fölöttük. Uraim, újdonságot mondok önöknek: az emberi nem valóban létezik.

A gyülekezetek olyanok, mint a gyermekek; az események ördögös dobozok számukra, de ha félnek is tőlük, kívánják. Néha úgy látszik előttük, hogy működésbe jön egy rugó és valami lyukon előugrik az ördög. Ugy mint Franciaországban Mirabeau, aki szintén éktelen arcu volt.

Gwynplaine e pillanatban különös emelkedést érzett a lelkében. Az embercsoport, amelyhez beszélünk, olyan, mint a triposz. Ugy érezzük, mintha a lelkek ormán állnánk. Sarkunk alatt emberi lelkek reszketnek. Gwynplaine többé nem az az ember volt, aki előző éjjel egy pillanatig majdnem kicsi volt. A

hirtelen emelkedés gőze, amely megzavarta, megritkult, átlátszó lett és ahová Gwynplainet a hiúság csábította, ott most hivatást látott. Ami előbb lealacsonyította, az most fölemelte. Az a nagy fény világított benne, amely a kötelességből származik.

Minden oldalon kiáltoztak:

— Halljuk! Halljuk!

Ő azalatt emberfölötti görcsös erővel visszatarotta arcán a szigorú és gyászos összehuzódást, amely alatt a vigyorgás ágaskodott, mint a ló, amely megbokrosodva ki akar törni. Folytatta:

— Az vagyok, aki a mélységekből jön. Uraim, önök a nagyok és a gazdagok. Ez veszedelmes. Önök kihasználják az éjszakát. De vigyázzanak, van egy nagy hatalom, a hajnal. A hajnalt nem lehet legyőzni és az el fog érkezni. Már közeleg. Ellenállhatatlan világosság lövel belőle. És ki akadályozza meg ezt a parittyát, hogy a napot az égre dobja? A nap: a jog. Önök a kiváltság. Reszkessenek. A ház igazi ura fog kopogni az ajtón. Ki az apja a kiváltságoknak? A véletlen. És ki a fia? A visszaélés. Nem szilárd sem a véletlen, sem a visszaélés. Mind a kettőre rossz jövő vár. Figyelmeztetem önöket. Bevádolom önök előtt a szerencséjüket. A mások balsorsából teremtették. Önöké minden és ezt a mindent mások semmijéből alkották. Uraim, én a reménytelenség ügyvédje vagyok és vesztett ügyet védelmezek. De Isten visszanyeri ezt az ügyet és én nem vagyok más, csak hang. Az emberi nem nyitott szája és én annak kiáltása vagyok. Önök meghallgatnak engem. Megnyitom önök előtt, Angolország pairjei, a nép ítélőszékét; a népét, e fejedelmét, aki vádlott, az elítéltét, aki bíró. Le roskadok mondanivalóim sulya alatt. Hol kezdjem? Nem tudom. A szenvedések végtelenségében szedtem össze roppant védőbeszédem szilánkjait. Mit tegyek vele most? Lenyom és én magam elé vetem összevissza. Előre láttam ezt? Nem. Önök meglepődnek; én is. Tegnap komédiás voltam, ma lord vagyok. Sötét játéka ez az ismeretlennek. Remegjünk mindnyájan. Uraim, az ég felhőtlen oldala az önöké. E mérhetetlen mindenségnek önök csak az ünnepeit látják; tudják meg, hogy van árnyéka is. Önök között lord Fermain Clancharlienek neveznek, de az igazi nevem szegény embernek a neve: Gwynplaine. Nyomorult vagyok, akit egy király szeszélye ragadott ki

magas származásomból. Ez az én történetem. Önök közül sokan ismerték atyámat, én nem ismertem. Feudális részről önökhöz tartozik, engem a száműzés oldala fűz hozzá. Amit Isten tesz, jól teszi. Engem az örvénybe taszítottak. Mi célból? Hogy lássam a fenekét. Én buvár voltam és fölhoztam onnan a gyöngyöt, az igazságot. Azért beszélek, mert tudom, hallgatni fognak reám, uraim. Én tapasztaltam, láttam. A szenvedés nem csupán szó, boldog urak. Szegénységben nőttem föl; télben dideregtem; az éhséget megízleltem; a megvetést elszenvedtem; a járványok elértek; a szégyent ittam. És most kihányom önök előtt és a kihányt sok nyomoruság beszennyezi a lábait és lángolni fog. Haboztam, mielőtt elvezettek erre a helyre, ahol állok, mert előbb más kötelességeim voltak. És a szívem nem itt van. Ami bennem végbe ment, nem tartozik ide; mikor az ember, akit önök feketepálcás ajtónállónak neveznek, eljött értem annak az asszonynak a nevében, akit önök királynőnek neveznek, egy pillanatig arra gondoltam, hogy visszautasítom. De úgy hittem, hogy Isten láthatatlan keze lök erre és én engedelmeskedtem. Éreztem, kell, hogy önök közé jöjjek. Miért? A tegnapi rongyaim miatt. Azért küldött Isten az éhezők közé, hogy szót emeljek értük a jóllakottak közt. Oh! Irigalmazzanak! Oh! Önök nem is ismerik ezt a végzetes világot, amelyről azt hiszik, hogy hozzá tartoznak; oly magasan vannak, hogy már kívül vannak rajta; de én majd elmondom, milyen. Tapasztalatom van elég. Én a nyomás alól jöttem. Én megmondhatom, milyen sulyosak önök. Oh! Tudják-e minek az urai önök? Tudják-e mit cselekesznek önök? Ah! Borzasztó az. Egy éjszakán, egy viharos éjszakán, kicsiny koromban, elhagyatva, árván, a mérhetetlen teremtségben egyedül bolyongva, léptem be abba a sötétségbe, amit önök társadalomnak neveznek. Az első dolog, amit megláttam, a törvény volt akasztófa alakjában; a második a gazdagság, az önök gazdagsága egy megfagyott és éhenhalt asszony hullájának képében; a harmadik a jövő volt, egy haldokló gyermek formájában; a negyedik a jó, az igaz és a derék volt egy csavargó alakjában, akinek nem volt más barátja és társa, csak egy farkas.

E pillanatban fenyegető fölindulás ragadta meg Gwynplainet, érezte, hogy a zokogás összeszorítja a

torkát és azzal végezte, hogy — gyászos eset! — vigyorogni kezdett.

A fertőzés közvetlen volt. A gyülekezet fölött felhő lebegett, amelyből rémület áradhatott volna és most a vidámság ömlött belőle. A nevetés, a deris cáfolat, elragadta az egész kamarát. Fejedelmi férfiak társasága semmit sem kíván jobban, mint a bohóckodást. Így bosszulják meg a komolyságukat.

A királyok nevetése hasonlít az istenek nevetéséhez; mindig kegyetlen éle van. A lordok kezdtek mulatni. A csufolódás élessé tette a nevetést. Tapsoltak a beszélő körül és sértegették. Tréfás közbeszólások zürzavara támadt reá, mint vidám és gyilkos jégeső.

— Bravo! Gwynplaine! — Bravo, Nevető Ember!
— Bravo, Green-Box-beli pofa! — Bravo, tarrinzeaufieldi vaddisznófej! — Előadást akar tartani nekünk. Helyes! Fecsegy! — Ezen már mulatok! — De valóban jól tud nevetni ez az állat! — Jónapot, Paprika Jancsi! — Üdvözljük, lord Clown! — Szónokolj hát! — Ez már aztán pairje Angliának! — Folytasd! — Nem! Nem! — De! De!

A lord-kancellár nem valami jól érezte magát.

Egy siket lord, James Butler, ormondi herceg, hallócsövet csinált a kezéből és megkérdezte Charles Beauclerk-től, a saint-albansi hercegtől.

— Hogyan szavazott?

Saint-Albans azt felelte:

— Nincs megelégedve.

— Terringette! — mondta Ormond —, azt elhiszem. Azzal az arccal ott.

A féktelen tömeget — a gyülekezet is tömeg — nem lehet visszatartani. Az ékesszólás zabla; ha a zabla eltörik, a hallgatóság elragad és addig vágat, míg a szónokot kiveti a nyeregből. A hallgatóság gyűlöli a szónokot. Erre nincsenek eléggé tekintettel. Azt hiszik, ha belekapaszzkodnak a kantárba, az segít, pedig csalódnak. De minden szónok megkísérli. Ez ösztön. Gwynplaine is megkísérelte.

Egy pillanatig nézte ezeket a nevető embereket.

— Tehát — kiáltotta — önök sértegetik a nyomort. Csönd, Angolország pairjei! Birák, hallgassatok a védőbeszédet. Könyörgöm, legyenek irgalmasak! Irgalmasak önmagukhoz. Ki forog veszélyben! Önök. Nem látják, hogy olyan mérlegen állnak, mely-

nek egyik serpenyőjében a hatalmuk, a másikban a felelőségük van? Isten megméri önöket. Oh! Ne nevéssenek. Elmélgedjenek. Isten mérlegének ez az ingása a lelkiismeret remegése. Önök nem gonoszok. Olyan emberek, mint a többi, sem jobbak, sem rosszabbak. Isteneknek hiszik magukat, de legyenek csak betegek holnap, majd látják láztól reszketni az istenségüket. Egyikünk annyit ér, mint a másik. A becsületes lelkekhez fordulok, van itt olyan; az emelkedett értelemhez fordulok, van itt elég; a nemes lelkekhez fordulok, van belőle itt. Önök atyák, fiuk, testvérek, tehát gyakran elérzékenyülnek. Aki ma reggel látta kis gyermekének ébredését, nem lehet rossz. A szívek mindenütt egyformák. Az emberiség nem is más, csak szív. Az elnyomók és az elnyomottak között nincs más különbség, csak a kölesönös helyzetük. Az önök lába mások fején jár, de önök nem tehetnek róla. A társadalmi Babel hibája. Elhibázott épület ez! Egyik emelet összenyomja a másikat. Hallgassanak meg! Oh! Minthogy önök hatalmasak, legyenek testvériesek; miután nagyok, legyenek szelidek. Ha tudnák, amit én láttam! Oh jaj! Milyen gyötrelmem van ott alatt! Az emberi nem tömlőben van. Mennyi ártatlanul elkárhozott van ott! Hiányzik a világosság, hiányzik a levegő, hiányzik az erény náluk; nem remélnek és, ami a legborzasztóbb, mégis várnak! Számoljanak ezzel a kétségbeeséssel. Vannak ott lények, akik a halálban élnek. Vannak kisleányok, akik nyolcéves korukban a prostitúción kezdik és huszéves korukban a vénséggel végzik. Ami a büntetések szigorát illeti, iszonyu. Kissé kapkodva beszélek, nem válogatok. Azt mondom, ami éppen eszembe jut. Nem régebben, mint tegnap, én magam, aki itt állok, láttam egy megláncolt, meztelen embert kövekkel a hasán meghalni a kínzás miatt. Tudnak önök erről? Nem. Ha tudnának mindent, ami történik, nem mernének boldogok lenni. Ki volt önök közül Newcastle-on-Tyne-ben? Vannak ott a bányákban emberek, akik kőszemet rágnak, hogy megtöltsék a gyomrukat és megcsalják éhségüket. Lancasterben Ribbleschester város a szegénység következtében faluvá lett. Nem gondolom, hogy György, dán hercegnek százezer guineával többre lenne szüksége. Jobban szeretném fölvenni a szegény betegeket a kórházba, anélkül, hogy előre megfizessék a teme-

tésüket. Caërnarvon grófságban, Traith-maurban épp úgy, mint Traith-bichanban a szegények kimerültsége rettentő. Stratfordban pénz hiányában nem tudják kiszáritani a mocsarakat. Egész Lancashireben bezárták a posztógyárakat. Munkanélküliség mindenfelé. Tudják-e, hogy a harlechi heringhalászok füvet esznek, mikor a halászat szünetel? Tudják-e, hogy Burton-Lazersben még vannak bélpoklosok, akikre puskával lövöldöznek, ha oduikból előjönnek? Ailesburyben, amelynek lordja itt ül önök közt, az éhhalál meg nem szűnik. A Coventrybeli Penckridgeben, amelynek püspökét még gazdagabbá teszik és székesegyházának évi járadékot adnak, nincs ágy a kunyhókban; lyukat ásnak a földre és abba fektetik a kis gyermekeket, akik böleső helyett a sirban kezdik az életet. Én láttam ezeket. Uraim, tudják-e, kik fizetik meg az adót, amit önök megszavaznak? A haldoklók. Fájdalom! önök csalódnak, nem helyes uton járnak. Növelik a szegények szegénységét, hogy gyarapítsák a gazdagok gazdagságát. Az ellenkezőjét kellene tenni. Hogyan, elvenni a dolgozótól, hogy a henyélőnek adjunk! Elvenni a rongyostól, hogy a jóllakottnak adjunk valamit! Elvenni a koldustól, hogy a hercegnek adjunk! Oh igen, régi köztársasági vér folyik ereimben. Irtózom ezektől a dolgoktól. Utálok a királyokat. És mily arcátlanok a nők! Elbeszéltek nekem egy szomorú történetet. Oh! Gyűlölöm II. Károlyt! Egy asszony, akit atyám szeretett, ennek a királynak adta magát, a ringyó, mialatt apám meghalt száműzetésben! II. Károly, II. Jakab; semmirekellő után gonosztevő! Mi a király? Egy ember, a sükségnek alávetett gyöngé és gyarló ember. Mire való a király? Önök tömük ezt az elősdi királyságot. A földi féregből óriáskigyót csinálnak. A galandféregből sárkányt. Kegyelem a szegényeknek! Megnehezítik az adót a trón javára. Vigyázzanak a törvényekre, amelyeket becikkelyeznek. Vigyázzanak a fájdalmas hangyabolyra, amelyet széttaposnak. Nézzenek a földre, tekintsenek a lábaik elé. Oh nagyok, kicsinyek is vannak a világon, irgalmazzanak! Irgalmazzanak önmaguknak! Mert a sokaság haldoklik és ha meghal az alsó, meghalt a felső is. A halál megszűnés, amely nem tesz kivételt a testnek egyik tagjával sem. Ha eljön az éjszaka, senki sem őrizhet meg magának egy sarokban nap-

palt. Ha önzök, mentsek meg a többieket. Egyetlen utasnak sem lehet közömbös a hajó pusztulása. Nem érheti hajótörés az egyiket anélkül, hogy a másik is elsüllyedne. Oh! Tanulják meg, hogy a mélység mindnyájunkat elnyelhet.

A nevetés ellenállhatatlanul, kétszeres erővel tört ki. Ami ezekben a szavakban különös volt, az magában is fölvidíthatott egy gyülekezetet.

Nincs megalázóbb szenvedés, mint mulatságosnak lenni kívülről és tragikusnak belülről. Gwynplaineben keserű harag dult. Szavaival hatni kívánt bizonyos irányban és az arca ellenkező irányban hatott; borzalmas helyzet. Hangja hirtelen, sivitva fölsattant:

— Jókedvűek ezek az emberek. Helyes. A guny szembeszáll a haldoklással. A kacagás sértegeti a hörgést. Lehet: ők mindenhatók! Jó, majd meglátják. Ah! Én is közéjük tartozom. De hozzátok is, oh, szegőnyek! Egy király eladott, egy koldus befogadott. Ki csonkitott meg? Egy fejedelem. Ki gyógyított és ki táplált? Egy éhenhaló. Lord Clancharlie vagyok, de Gwynplaine maradok. A nagyok közt vagyok, de a kicsinyekhez tartozom. Az élvezők között vagyok, de a szenvedőkre gondolok. Ez a társadalom hamis. Egy napon eljön az igazi társadalom. Akkor nem lesznek többé főurak, csak szabad emberek. Nem lesznek többé urak, hanem atyák. Ez a jövő. Nem lesz többé megalázkodás, nem lesz aljasság, nem lesz tudatlanság, nem lesznek igavonó emberek, nem lesznek udvaroncok, nem lesznek szolgák, nem lesznek királyok, csak világosság. Addig is, ime, van jogom és én élek vele. De valóban jogom? Nem, ha csak a magam javára használom. De akkor igen, ha mindenkinek szolgál. A lordokhoz beszélek, ki magam is az vagyok. Oh, testvéreim ott lenn, elmondom nekik nyomoruságtokat. Főlemelkedem a nép egy marék rongyával a kezemben és meg rázom az urak előtt a rabszolgák nyomorát: többé a kegyencek és a kevélyek nem zárkozhatnak el, hogy megemlékezzenek a szerencsétlenekről, a fejedelmek többé meg nem szabadulhatnak attól, ami a szegényeket égeti, annál rosszabb, ha ez féreg és annál jobb, ha oroszlánokra hull!

Gwynplaine itt az aljegyzők felé fordult, akik a negyedik gyapjuzsák mellett térdenállva irtak.

— Miféle emberek azok, akik ott térdelnek? Mit csináltak ott? Keljetek föl, hisz' emberek vagytok!

Ez a hirtelen megszólítása az alárendelteknek, akiket egy lordnak észre sem kellene venni, tetőpontra vitte a derültséget. Eddig azt lármázták, bravó! Most azt kiáltozták, hurráh! Eddig tapsoltak, most a lábaikkal dobogtak. Az ember azt hitte volna, hogy a Green-Boxban van. Csakhogy a nevetés a Green-Boxban ünnepelte Gwynplainet, itt pedig ki- végezte. Ölni, ez a törekvése a nevetésnek. Az embe- rek nevetése néha mindent elkövet, hogy gyilkol- hasson.

A nevetés erőszakos lett. Az élcek zápormódra hullottak. A gyülekezetek azért ostobák, mert van szellemük. Találékony és ostoba nevetésük félreteszi a tényeket, ahelyett, hogy tanulmányozná és elítéli a kérdéseket, ahelyett, hogy megoldaná. A váratlan esemény olyan, mint a kérdés. Aki kineveti, a rej- télyt neveti ki. A sphinx, aki nem nevet, mögötte áll.

Ellentmondó kiáltások hallatszottak:

— Elég! Elég! — Tovább! Tovább!

William Farmer, leimpsteri báró, odavetette Gwynplainenek azt a sértést, amit Ryc-Quiney Shakespeare-nek:

— *Histrio! mima!*

Lord Vanghan, aki elmés ember volt, a bárók padjának huszonkilencedik helyéről kiáltotta:

— Visszatértünk abba az időbe, amikor az álla- tok beszéltek. Emberi szájak között egy állati pofa emel szót.

— Hallgassuk Bálám szamarát, — tette hozzá lord Yarmouth.

Lord Yarmouthnak böles arca volt, amit a tömpe orr és a keresztben álló száj okozott.

— A lázadó Linneus megbühődik a sirjában. A fiu az apa büntetése, — mondta John Hough, lich- fieldi és coventryi püspök, akinek jövedelmét Gwyn- plaine beszédében érintette.

— Hazudik, — erősítette lord Cholmley, a tör- vénytudó törvényhozó. — Amit kinzásnak nevez, az az erős és kemény vallatás, nagyon jó eljárás. Kin- zás nem létezik Angliában.

Thomas Wentworth, rabyi báró, megszólította a kancellárt:

— Mylord kancellár, függessze föl az ülést!

— Nem! Nem! Nem! Hadd folytassa! Mulattat bennünket! Hurráh! Hep! Hep! Hep!

igy kiáltoztak a fiatal lordok; a vidámság örjögött. Négyen különösen tulozták a derültséget és a gyűlöletet, még pedig Laurence Hyde, rochesteri gróf, Thomas Tufton, thaneti gróf, Hatton vicomte és Montagu herceg.

A szószékre, Gwynplaine! — mondta Rochester.

— Le vele! Le vele! Le vele! — kiáltotta Thaneu.

Hatton vicomte kivett a zsebéből egy pennyt és Gwynplaine elé vetette.

Erre John Campbell, greenwichi gróf, Savage, riversi gróf, Thompson, haverthami báró, Warrington, Esrick, Rolleston, Rockingham, Carteret, Langdale, Banester, Maynard, Hunsdon, Caërnarvon, Cavendish, Burlington, Robert Darcy, holdernessi gróf és Other Windsor, plymouthi gróf elragadtatva tapsoltak.

Isteni gyülekezőhely lármája, amelyben elvesztek Gwynplaine szavai. Nem lehetett megkülönböztetni belőlük többet, mint ennyit: — Vigyázzanak!

Ralph, montagui herceg, aki most jött ki az oxfordi főiskolából és most ütközött a bajusza, leszállt a hercegek padjáról, ahol a tizenkilencedik helyen ült és összefont karokkal szembeállt Gwynplaine-nel. Van a kardnak olyan helye, ahol a legjobban vág, a szónak is van olyan hangsulya, amely a legjobban sért. Montagu ezzel a hangsullal, Gwynplaine orra alá nevetve így kiáltott:

— Mit mondasz?

— Jövendölök, — felelte Gwynplaine.

A nevetés újra kitört. És e nevetés alatt mély hangon szüntelen dörgött a harag. Egyik kiskoru pair, Lionel Cranfield Sackville, dorseti és middlesex-i gróf, fölállt a pad tetejére és nevetés nélkül, komolyan, mint egy leendő törvényhozóhoz illik, szótlánul nézte Gwynplainet, tizenkét esztendő, üde arcával és a vállát vonogatta. Erre a saint-asaphi püspök a saint-davidi püspök füléhez hajolt, aki mellette ült és Gwynplainere mutatva, azt mondta: — Ime, a bolond! — És a gyermekre mutatva: — Ime, a böles!

A nevetés zürzavarából fölkiáltások hallatszottak: — Gorgon-arc! — Mit jelenthet ez a kaland?

— Sértés a Kamarára! — Milyen különös ez az ember! — Szégyen! Szégyen! — Függesszék föl az ülést!
— Nem! Fejezze be! — Beszélj, bohóc!

Lord Lewis Duras, kezeit csipőre téve kiáltotta: — Milyen pompás multság! A májam boldog. Javaslom, hogy köszönetet szavazzunk ilyen fogalmazásban: A lordok háza köszönetet mond a Green-Bosnak.

Gwynplaine, mint emlékszünk, más fogadtatásról álmodott.

Aki szédítő mélység fölött meredek lejtő homokjában mászott fölfelé és érezte, hogy kezei, körmei, könyökei, térdei alól kicsuszlik a támaszpont és hátrál, ahelyett, hogy előre jutna ezen az ellenszegülő lejtőn, aki mint a lecsuszástól való aggodalom zsákmánya sülyedt, ahelyett, hogy emelkedett volna, a csucs felé való törekvéssel még növelte a bukás bizonyosságát, minden mozdulatával, amellyel menekülni akart a veszélytől, még jobban elveszett, aki érezte a mélység félelmes közeledését, akinek csontjai már hidegek voltak a féielemtől, hogy a tátongó torokba zuhan, csak az érezhette azt, amit Gwynplaine.

Érezte, hogy az emelkedés legördül alatta és hallgatósága a mélység volt.

Mindig akad valaki, aki kimondja a mindent összefoglaló szót.

Lord Scarsdale egy kiáltással kifejezte a kamara érzelmeit:

— Mit akar itt ez a szörnyeteg?

Gwynplaine végső erőfeszítéssel, méltatlankodva és elkeseredve kiegyenesedett. Mereven nézett körül.

— Mit akarok? Rettentő akarok lenni. Azt mondjátok, szörnyeteg vagyok. Nem, én vagyok a nép. Kivétel vagyok? Nem, én vagyok mindenki. A kivételek ti vagytok. Ti vagytok a rejtély, én vagyok a valóság. Én vagyok az Ember. Én vagyok a szörnyü Nevető Ember. Mit nevet? Titeket. Önmagát. Mindent. Mi az ő nevetése? A ti bűnötök és az ő büntetése. Az arcotokba vágja ezt a bünt, szemeitek közé köpi ezt a büntetést. Én nevetek és ez azt jelenti: sirok.

Megállt. A terem elhallgatott. A nevetés még folytatódott, de már csak halkán. Azt lehetett hinni,

hogy újra figyelni kezdenek. Lélegzetet vett és folytatta:

— Ezt a nevetést, amely a homlokomon van, egy király tette oda. Ez a nevetés az általános vigasztalanságot ábrázolja. Gyűlöletet, kényszerű hallgatást, dühöt, reménytelenséget fejez ki. Kinzások terméke ez a nevetés. Az erőszak nevetése ez. Ha Sátán nevetne így, ez a nevetés Istent kárhozná. De az örökkévaló nem hasonlít a mulandókhöz; ő az igazság, mert ő a tökéletesség; és Isten gyűlöli azt, amit a királyok cselekesznek. Ah! Önök kivételnek tartanak engem! Én szimbolum vagyok. Oh, mindenható ostobák, nyissák ki a szemeiket. Én bennem testesül meg a Mindenség. Én képviselem az emberiséget, amilyenné az ő urai tették. Az ember csonka. Amit rajtam végrehajtottak, az emberi nemem is elkövezték. Eltorzították jogát, igazságát, törvénykezését, eszét, értelmét, mint az én szememet, orromat és fületem; mint nekem, neki is a harag és a fájdalom csatornájává tették a szivét, az arcára pedig az elégedettség álarcát erősítették. Ahol Isten ujja dolgozott, oda a király karmai mélyedtek. Szörnyű eltakarása az isteni nyomoknak. Püspökök, pairek és hercegek, a nép az, amely mélységében szenved és nevet a fölszinen. Uraim, mondom önöknek, a nép én vagyok. Ma elnyomják a népet és engem. De szomorú olvadás lesz a jövőben. Ami kő volt, hab lesz. Ami szilárdnak látszott, áradat lesz. Egy roppanás és mindennek vége. Eljön az óra, amikor egy vonaglás széttöri az elnyomást és ordítás felel a gunyakacjra. Ez az óra már egyszer itt volt — te átélted, atyám! — Isten órája eljött, Körtársaságnak nevezték; elüzték, de vissza fog jönni. Addig is emlékezzenek arra, hogy a karddal fölfegyverzett királyok sorozatát már megszakította Cromwell, akinek bárd volt a fegyvere. Reszkessenek. A megvesztegethetetlen megoldások közelednek, a levágott körmök kinőnek, a kitépett nyelvek elröpülnek, mint tüzes nyelveket fujja őket szét a szél a sötétségben és ordítanak a végtelenben; az éhezők tétlen fogaikat mutogatják, a pokolra épített paradicsomok ingadoznak, mindenki szenved, szenved, szenved, ami fölül van, lehanyatlik, ami alul van, megnyílik, az árnyék világosság akar lenni, az elkár-

hozott a kiválasztottal viszálykodik, a nép közeledik, mondom, az ember fölemelkedik; a vég kezdete ez, a katasztrófa hajnalpirja: ez van a nevetésben, amit önök kikacagnak. London csupa ünnep. Legyen. Anglia csupa örömrivalgás egyik végétől a másikig. Igen, de hallgassanak reám: Mindaz, amit látnak, én vagyok. Az önök ünnepélyei az én nevetésem. Mulatságaik az én nevetésem. Házasságaik, koronázásaik, fölkenetéseik, mind az én nevetésem. Hercegeik születése az én nevetésem. Fejük fölött a menny dörög: az is az én nevetésem.

Nem lehet kitartani ilyen dolgokat komoly arccal! A nevetés újra kezdődött, ezuttal lesujtóan. Aból az egész látványból, amit az emberi száj, ez a kráter, köpköd, a legmaróbb a vidámság. Rosszat tenni jókedvűen, ennek a fertőzésnek a tömeg nem áll el. Nem minden kivégzés a vérpadon történik és az emberek közt, akik, mint tömeg vagy gyülekezet együtt vannak, mindig ott van készen a hóhér, a maró guny. Semmi büntetés nem hasonlítható a nyomorultéhoz, aki nevetéses. Ezt a kivégzést szenvedte el Gwynplaine. A vidámság megkövezés és golyózápor volt. Játékszer, bábu, paprikajancsi, céltábla volt. Ugráltak, ujráltak, tomboltak, lábaikkal dobogtak. Összekaptak a zsákmányon. A hely méltósága, a palástok bibora, a hermelinek tisztasága, a tekintélyes parókák, minden elenyészett. A lordok nevettek, a püspökök nevettek, a bírák nevettek. Az öregek padja fölvidult, a gyermekek padja elgörbült a nevetéstől. A canterburyi érsek a könyökével lökdöste a yorki érseket. Henry Compton, a londoni püspök, a northamptoni gróf bátyja, az oldalát fogta. A lord-kancellár lesütötte a szeméit, hogy elrejtse a nevetést. És a sorompónál a tisztelet szobra, a fekete-pálcás ajtónálló is nevetett.

Gwynplaine sápadtan összefonta a karjait és körülvéve ezekkel a fiatal és öreg arcokkal, melyekről hóméri jókedv sugárzott, a tapsvihár, dobogás és hurrázás e forgószelében, e bohóckodó őrzöngésben, amelynek ő volt a középpontja, a derültség e ragyogó áradatában, e végtelen vidámság között őbenne a sir tátongott. Vége volt. Nem lehetett többé urrá az arcán, amely őt elárulta, sem hallgatóságán, amely sértegette.

A végzetes örök törvény, a fönségesbe kapaszkodó furcsaság, az orditást visszaverő nevetés, a kétségbeesés mögött nyargaló paródia, a látszat és a valóság között levő ellentét soha borzalmasabban nem tört ki. Soha gyászosabb fény nem világította meg a mélységes emberi éjszakát.

Gwynplaine nézte, hogyan dönti végképen romba sorsát a kitoró kacagás. Helyrehozhatatlan volt. Aki leesett, fölkelhet, de akit porrá zúztak, nem emelkedhet föl. Ez az együgyü és fejedelmi guny összezúzta őt. Ezen túl semmi sem lehetséges. Minden a környezettől függ. Ami diadal volt a Green-Boxban, bukás és katasztrófa volt a lordok házában. Ami ott taps volt, itt átok lett. Ugy érezte, mintha álarcának két oldala lenne. Egyik oldalon a nép rokonszenve Gwynplaine iránt, a másikon a nagyok gyűlölete lord Fermain Clancharlie iránt. Egyik oldalon a vonzás, másikon a taszítás: mindkettő a homály felé vezette. Mintha hátulról megdöfték volna. A sorsnak is vannak áruló csapásai. Minden megvilágosodik később, de addig a végzet kelepce és az ember beleesik a verembe. Azt hitte, fölemelkedik és ez a kacagás fogadta őt; a megdicsőülések néha gyászosan végződnek. Szomorú szó ez: kijózanodni. Szomorú bölcsesség, amely a mármorból születik. Gwynplaine e vidám és szilaj viharban elgondolkodott.

Az örült nevetés olyan, mint a víz sodra. Amelyik gyülekezetnek jókedve kerekedik, az elvesztette az iránytűt. Nem tudja többé hova megy, mit csinál. Föl kellett függeszteni az ülést.

A lord-kancellár „a váratlan eset” miatt elnapolta a szavazás folytatását. A kamara föloszlott. A lordok meghajoltak a királyi szék előtt és elmentek. Hallani lehetett a nevetést, amint elenyészett a folyosókon. A hivatalos ajtókon kívül voltak a kárpitok alatt, a mélyedésekben mindenféle rejtekajtók, amelyekben át a terem kiürült, mint az edény a repedéseken. Rövid idő múlva a terem üres lett. Nagyon gyorsan, szinte átmenet nélkül történt. A zajos helyeket azonnal elfoglalja a csönd.

A gondolatokban való elmerülés messzire vezeti az embert és végül úgy érzi, mintha az álmok erejéből más planétán lenne. Gwynplaine hirtelen fölébredt. Egyedül volt az üres teremben. Azt sem

látta, hogy az ülést fölfüggesztették. Valamennyi pair eltűnt, még a két tanu is. Csak néhány alantos tisztviselő lézengett ott, várva, hogy föltehessék a takarókat és elolthassák a gyertyákat, ha a „kegyelmes ur“ elment. Gépiesen fejére tette a kalapját, kilépett a padból és a csarnokra nyíló nagy ajtó felé indult. Abban a pillanatban, amikor a sorompó nyílásán kilépett, egyik door-keeper levette róla a pári palástot. Alig vette észre. Egy pillanattal később a csarnokban volt.

A szolgálattelvő emberek meglepődve látták, hogy cz a lord elment anélkül, hogy a trón előtt meghajolt volna.

VIII.

Jó testvér lenne, ha nem volna jó fiu.

A csarnokban nem volt már senki. Gwynplaine végigment a kerek csarnokon, ahonnan már elvittek a karosszéket és az asztalokat; nyoma sem volt már az ő beiktatásának. Az álló gyertyatartók és csillárok jelezték a kifelé vezető utat. E sugárzó lánc segítségével könnyen megtalálhatta a termeken és csarnokokon keresztülvezető utat, amelyen a címerkirály és a feketepálcás ajtónállóval idejött. Nem találkozott senkivel, csak néhány késlekedő öreg lorddal, akik nehézkesen haladtak és háttal fordultak feléje.

Égyszerre a nagy, elhagyott termék csöndjében tompa hangok ütötték meg a fülét, ami különös hatású volt ezen a helyen. Arra ment, amerről a hangokat hallotta és hirtelen tágas, gyöngén megvilágított előcsarnokban találta magát, amely szintén a kamara kijárója volt. Észrevett egy nagy, üveges, nyitott ajtót, tornácot, fáklyát tartó lakájokat; kívül tér volt látható; néhány koesi várakozott a tornác alatt.

Innen jött a zaj, amit hallott.

Az ajtón belül, a félhomályos előcsarnokban tolongó tömeg állt, viharos kézmozdulatokkal kiáltozott. Gwynplaine a félhomályban közeledett.

Vitatkoztak. Tíz-tizenkét fiatal lord készült ki-

lépni, egy férfi pedig, tollas kalappal a fején, mint
ők, kiegyenesedve és emelt homlokkal elállta a ki-
járást.

Ki volt ez az ember? Tom-Jim-Jack.

Néhányan a lordok közül még viselték a pairi
palástot, mások ott hagyták a parlamentben és vá-
rosi ruhában voltak.

Tom-Jim-Jacknak is tollak voltak a kalapján,
de nem fehérek, mint a paireké, hanem zöldek, na-
ranesszinü szegéllyel; himzett ruhája sujtásos volt
fejétől a lábáig. nyakát és karjait elárasztották a
szalagok és a csipkék, balkezeivel lázasan szoron-
gatta a kardja markolatát, amelynek szíját és hüve-
lyét tengernagyi horgonyokkal sujtásozták.

Ő volt az, aki beszélt a fiatal lordokhoz és Gwyn-
plaine ezeket hallotta:

— Megmondtam, hogy önök gyávák. Azt akar-
ják, hogy visszavonjam szavaimat. Jó, önök nem
gyávák, hanem hülyék. Valamennyien egy ellen tá-
madtak. Ez nem gyávaság. Jó. Akkor együgyűség.
Beszéltek önökhöz és önök nem értették. Itt az öre-
gek a fülükre süketek, a fiatalok az elméjükre. Én
elégé önök közül való vagyok, hogy megmondhas-
sam az igazságot. A jövevény elég különös és egy
csomó ostobaságot mondott, ezt elismerem, de a bo-
londságaiban voltak igaz dolgok. Zavaros, emészthe-
tetlen volt, amit mondott, igaz, nagyon is sokszor
ismételte, tudják-e, tudják-e; de aki tegnap még torz-
képeket vágott a vásáron, attól nem lehet követelni,
hogy úgy beszéljen, mint Aristoteles vagy Gilbert
Burnet, a tudós sarumi püspök. A féreg, az oroszlá-
nok, az aljegyzők megszólítása, mindez izléstelen
volt. Teringettel! ki mondta az ellenkezőjét? Biz ez
esztelen, összefüggéstelen beszéd volt, amelyben min-
den elferdült, de itt-ott igaz dolgok szólaltak meg
benne. Már az is nagy dolog, ha így beszél valaki,
akinek ez nem mestersége, szeretném önöket látni
ilyen helyzetben. Amit a burton-lazersi bélpoklosok-
ról elmondott, az tagadhatatlan; különben, nem ő az
első, aki ostobaságokat mondott; végül, uraim, én
nem szeretem, ha többen támadnak egyre, nekem
ilyen a természetem és engedelmet kérek, hogy sér-
tettnek tarthassam magam. Önök nem tetszettek ne-
kem és ezen bosszankodom. Én nem nagyon hiszek
Istenben, de az mégis hinni kényszerít benne, mikor

jó dolgokat művel, ami nem mindennap sikerül neki. Így köszönettel tartozom ennek a jó Istennek, ha léteznek, hogy kiemelte alacsony sorsából Angolország-nak ezt a pairjét és visszaadta az örökösnek az örökségét és nem nyugtalanzkodva azon, hogy ez az én ügyeimet mennyiben zavarja, szépnek találom, hogy a féregből hirtelen sas lett, Gwynplaineből Clancharlie. Uraim, megtiltom, hogy más nézetten legyenek, mint én. Sajnálom, hogy Lewis Duras nincs itt. Örömmel kihivnám. Uraim, Fermain Clancharlie volt a lord és önök voltak a kötél-táncosok. A nevétepedig nem az ő hibája. Önök kinevették ezt a nevetést. Az ember nem nevet a szerencsétlenségen. Önök bárgyuk. Még pedig kegyetlen bárgyuk. Ha azt hiszik, hogy önökön nincs nevetni való, csalódnak, önök rutak és rosszul öltözködnek. Mylord Haversham, láttam tegnap a szeretődöt, ocsmány nő. Hercegnő, de valóságos majom. Nevető urak, ismétlem, szeretném látni, eltudnának-e négy szót folyékonyan mondani. Sok ember fecseg, de kevés beszél. Azt képzelik, hogy tudnak valamit, mivel tétlenül keresztül szaladtak Oxfordon vagy Cambridgen és mivel, mielőtt Angolország pairjei lettek a Westminster padjain, szamarak voltak a Gonville vagy Caius kollegium padjain! Én itt vagyok és a szemükbe nézek. Önök szemtelenek voltak az új lordhoz. Szörnyeteg, igaz. De kiszolgáltatták a barmoknak. Inkább az ő helyén lennék, mint az önökén. Ott voltam az ülésen, szokott helyemen, mint egy pairség lehető örököse, mindent hallottam. Nem volt jogom beszélni, de jogom van ahhoz, hogy nemesember legyek. Az önök vidám arca bosszantott. Ha elégedetlen vagyok, elmennék a Pendlehill hegyre clowdesbery-t, zivatarfüvet szedni, amely villámot vonz arra, aki letépi. Azért vártam meg önöket a kijáratnál. Hasznos lesz csevegni és rendet teremteni. Számon tartják, hogy engem is megsértettek? Uraim, nekem eltökélt szándékom, hogy néhányat megölök önök közül. Mindenkit, aki itt van, Thomas Tufton, thaneti gróf, Savage, riversi gróf, Charles Spencer, sunderlandi gróf, Laurence Hyde, rochesteri gróf és titeket bárók, Grey de Rolleston, Cary Hunsdon, Eserick, Rockingham, téged, kis Carteret, téged, Robert Darcy, holdernessi gróf, téged, William, haltoni vicomte és téged, Ralph, montagui herceg és

mindenkit, aki akarja, én, David Dirry-Moir, a hajó-
raj katonája, fölszólitom, kihivom és megparancso-
lom, hogy mielőbb gondoskodjatok segédekről és ta-
nukról és várlak benneteket szemtől-szembe ma este,
azonnal, holnap, nappal, éjjel, napsütésben, fáklya-
fénynél, akárhol, ahol jönnek látjátok, mindenütt,
ahol annyi hely van, mint két kard hosszúsága és
jól teszitek, ha megvizsgáljátok a pisztolyaitok ser-
penyőjét és a kardjaitok élet, mert mondom, szándé-
kom üressé tenni a páiri helyeiteket. Ogle Caven-
dish tedd meg az előkészületeket és gondoldj a jel-
szavadra: *Cavendo tutus*. Marmaduke Langdale, jól
teszed, ha Gundold ösöd példáját követed és kopor-
sót vitetsz magad után. Georges Booth, warring-
toni gróf, nem fogod viszontlátni Chester grófságot
és a krétai mintára készült labirintusodat, sem a
Dunham Massie magas tornyait. Ami lord Vaughant
illeti, ő elég fiatal arra, hogy szemtelenségeket mond-
jon, de nagyon öreg ahhoz, hogy feleljen értük; sza-
vait unokaöccsétől fogom számon kérni. Richard
Vaughantól, Merioneth város alsóházi követjétől.
Téged, John Campbell, greenwichi gróf, megöllek,
mint Achon megölte Matást, de nyílt szurással, nem
hátról, mert az a szokásom, hogy a szívemet, nem
a hátamat mutatom a kard hegyének. Megmondtam
uraim. Ezek után használjanak boszorkányságot, ha
jönnek látják, kérjenek tanácsot kártyavető asszo-
nyoktól, kenjék be a bőrüket varázsszerekkel, kenő-
csökkel, amelyek sebezhetetlenné teszik az embert,
akésszák a nyakukba az ördög vagy a szüz jelvé-
nyeit, akár átkozottak, akár áldottak, én megverek-
szem önökkel és nem tapogatom meg, hogy nincs-e
önökön valami boszorkányság. Megverekszem gya-
log vagy lóháton, utcasarkon, ha akarják, a Picca-
dillyn vagy a Charing-Crosson. Viadalunkhoz föl-
szedik a kövezetet az utcán, mint ahogy a Louvre
udvaráról fölszedték Guise és Bassompierre párba-
jához. Értik mindnyájan? Valamennyiüket akarom.
Dorme, caërnarvoni gróf, kosaráig beléd szurom a
kardomat, mint Marolles tette Lisle-Marivauxval;
aztán meglátjuk, mylord, nevensz-e még. Te, Bur-
lington, a tizenhét éves, lányos arcoddal, választ-
hatsz, ahol akarsz eltemetkezni, middlesex-i házad
pázsitján-e vagy londesburgi szép kertedben, York-
shireben. Értesitem uraságtokat, hogy semmikép

sines inyemre, ha szemtelenkednek előttem. Uraim, meg fogom önöket fenyíteni. Nem helyeslem, hogy gunyolták lord Fermain Clancharriet. Ő többet ér, min: önök. Mint Clancharrienek, van nemessége, mint önöknek és Gwynplainenek van esze, ami önöknek nincs. Az ő ügye az én ügyem, aki őt sérti, engem sért, az önök nevetése engem bosszant. Meglátjuk, ki kerül ki élve ebből a dologból, mert jól értsek meg, életre-halálra hívom ki önöket, minden fegyverrel és minden módon, választhatnak olyan halált, amilyen tetszik és miután önök nemcsak nemesemberek, hanem durva parasztok is, minőségükhöz mérem a viadalt és följánlok minden módot, amellyel emberek egymást megölhetik, a fejedelmi kardtól a teherhordók öklözéséig!

A dühöngő szavak é kitörésére a fiatal lordok büszke csoportja mosollyal felelt.

— Elfogadjuk, — mondták.

— Én a pisztolyt választom, — mondta Burlington.

— Én — szólt Escrick — a régi párviadalt zárt mezőn, buzogánnyal és törrel.

— Én — szólt Holderness — két késsel, egy hosszú és egy rövid késsel akarok mérközni, meztelen felsőtesttel.

— Lord David — mondta Thanet gróf — te skót vagy. Én a claymoret* választom.

— Én a kardot — szólt Rockingham.

— Én — mondta Ralph herceg — az öklözést választom. Ez nemesebb.

Gwynplaine kilépett az árnyékból.

Odament ahhoz, akit mostanáig Tom-Jim-Jacknak nevezett és akiben most másvalakit kezdett látni.

— Köszönöm — így szólt —, de ez a dolog engem illet.

Minden fej hátra fordult.

Gwynplaine közeledett. Vonzódott ehhez az emberhez, akit lord Davidnak hallott emlegetni, aki neki védelmezője volt vagy talán még több is. Lord David hátrált.

— Lám! Ön az! Ön itt van! — mondta lord David. — Ez jól összevág. Önhöz is van egy szá-

* Kétkézre való, széles pallos. (Ford.)

vam. Ön épp az imént egy asszonyról beszélt, aki
szerette lord Linneus Clancharriet, azután szerette
II. Károly királyt.

— Ugy van.

— Uram, ön megsértette anyámat.

— Az ön anyját? — kiáltotta Gwynplaine. —

Akkor, kitalálom, mi...

— Testvérek vagyunk — felelte lord David.

És arculította Gwynplainet.

— Testvérek vagyunk — felelte lord David.

Éppen azért megverekedhetünk. Csak egyenrangu-
val verekszik az ember. Ki lehet velünk egyenlőbb a
testvérünknel? Elküldöm a tanuimat önhöz. Holnap
elvágjuk egymás nyakát.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KILENCEDIK KÖNYV

A ROMOK

Országos Széchényi Könyvtár

I.

A rendkívüli nagyságon keresztül jut az ember a rendkívüli nyomorhoz.

Éjfél ütött a Saint-Paul tornyában, mikor egy ember, aki a London-Bridgeen jött keresztül, betért Southwark szűk utcáiba. Mécs nem égett sehol, mert Londonban épp úgy, mint Párisban, az volt akkor a szokás, hogy az utcai világítást eloltották tizenegy órakor, vagyis éppen akkor, mikor szükség lett volna reá. A homályos utcák elhagyottak voltak. Ha a világítás hiányzik, járókelők sincsenek. Az ember nagy léptekkel haladt. Furesa öltözeke volt ahhoz, hogy ebben az órában az utcán legyen. Himzett selyemköntös, kard az oldalán és fehértollas kalap a fején, de köpenye nem volt. A watchmen, aki elhaladni látta, így szólt magában: — Egy főúr, aki fogadott valakivel. — És félrevonult azzal a tisztelettel, mellyel egy lordnak és egy fogadásnak tartozott.

Ez az ember Gwynplaine volt.

Megszökött.

Hogy jutott ide? nem tudta. Mint mondtuk, a léleknek is vannak viharai, megdöbbentő forgószelei, melyekben minden, az ég, a tenger, a nappal, az éjszaka, az élet, a halál összekeveredik valami fölfoghatatlan iszonyatban. A valóság megszűnik érzékelhető lenni. Az embert összetörik olyan dolgok, melyekben nem hisz. A semmiség orkánná lesz. A mennybolt elhalványul. A végtelenség üres. Az ember önmagától is távol van. Úgy érzi, hogy meghal. Vágyik egy csillagot látni. Mit érzett Gwynplaine? szomjuságot Dea után.

Nem érzett mást ennél. Visszanyerni a Green-Boxot és a hangos, kivilágított Tadcaster-fogadót,

tele szivéből kacagó néppel, föltalálni Ursust és Homot, viszontlátni Deát, visszatérni az életbe!

A kiábrándulás, mint a megfeszített ij, komor erővel visszapattan és kilöki az embert, a nyilat, a valóság felé. Gwynplaine sietett. Közeledett a Tar-rinzeau-fieldhez. Már nem ment, hanem futott. Szemei belemerültek a sötétségbe. Tekintete megelőzte őt, keresvén a partot a láthatáron. Milyen pillanat lesz, mikor észreveszi a Tadcaster-fogadó kivilágított ablakait!

Kijutott a bowling-greenre. Befordult egy sarkon és akkor a mező másik szélén szemben volt vele a fogadó, mely — mint emlékszünk — magányos épület volt a vásártéren.

Odanézett. Semmi világosság. Fekete tömeg.

Reszketett. Aztán azt mondta magában, hogy későn van, hogy a korcsmát bezárták, hogy ez igen egyszerű, alusznak és csak Niclessst vagy Govicumot kell fölébresztenie, hogy csak oda kell menni a fogadóhoz. És odament. De nem futott. Rohant.

Mire odaért a fogadóhoz, kifulladt. Az ember teli van gyötrellemmel, vergődik a lélek láthatatlan vonaglásaiban, azt sem tudja már, élő-e vagy halott, de még mindig gyöngéd tud lenni azokhoz, akiket szeret: erről lehet megismerni az igazi sziveket. Ha minden elmerül, a gyöngédség a fölszínen uszik. Nem szabad fölriasztani Deát, ez volt Gwynplaine első gondolata.

Közeledett a fogadóhoz, amennyire lehetett, zajtalanul. Ismerte azt a zugot, a házőrző kutya régi helyét, ahol most Govicum aludt; ez a fülke az ivóval szomszédos volt és szelelője volt a piac felé. Gwynplaine halkán megkaparta az ablakot. Elég, ha Govicumot fölébreszti.

Semmi mozgás nem hallatszott Govicum hálószobájából. Az ő korában mély álma van az embernek, mondta magában Gwynplaine. És megkopogtatta az ablakot. Semmi sem mozdult.

Erősebben kopogtatott. Senki sem mozdult a fülkében. Akkor kissé reszketve a fogadó ajtajához ment és bezörgetett.

Senki sem felelt.

Végigfutott rajta a hideg, de azért azt gondolta: Nicless gazda öreg és ha a gyermekek mélyen alusz-

nak, az öregek viszont süketek álmukban. Rajta!
Erősebben!

Kapart. Kopogott. Zörgetett. Dörömbölt. Ez régi emléket juttatott eszébe, Weymouhot, mikor kicsi korában Deát vitte a karjában.

Erőszakosan dörömbölt, mint egy lord. Hiszen az volt, fájdalom!

A ház néma maradt.

Megrémült.

Most már nem volt kiméletes. Kiáltott: Nicless! Govicum!

És nézte az ablakokat, nem lát-e valahol gyertyát meggyulladni.

Semmi. Sem hang, sem zaj, sem világosság.

Odament a kapuhoz és ütötte, rugta, rázta örjöngve és kiáltozott: Ursus! Homo!

A farkas nem ugatott.

Hideg veriték gyöngyözött a homlokán.

Körülnézett. Az éjszaka sötét volt, de elég csillag volt az égen, hogy téjékozódni lehessen a vásártéren. Gyászos dolgot látott: minden elenyészett. Nem volt egyetlen sátor sem a bowling-greenen. A cirkusz sem volt ott. Egyetlen bódé sem, egyetlen szekér sem. Az ezertorku esavargó nép, mely itt hemzsegett, helyet adott valami vad, üres sötétségnek. Mindenki elment.

Megragadta az aggodalom örülete. Mit jelenthet ez? Mi történhetett? Hát nincs itt már senki? Hát az egész élet összeomlott mögötte? Mit tettek velük, mindnyájukkal? Oh! Istenem! Megrohanta a házat, mint a vihar. Dörömbölt a kisajtón, a kapun, az ablakon, a falakon, az ökleivel, a lábával dühöngve a borzalomtól és az aggodalomtól. Hivta Nicless, Govicumot, Fibit, Vinost, Ursust, Homot. Minden lármát, minden zajt a falakra szórt. Minden pillanatban félbeszakította és hallgatózott, de a ház néma maradt, mint a halott. Akkor kétségbeesetten újra kezdte. Ütés, rázás, kiáltozás, dübörgés visszhangzott mindenfelé. Mintha a mennydörgés akarta volna fölébreszteni a sirt.

Az ember a megdöbbenés bizonyos fokán rettentő lesz. Aki mindentől fél, semmitől se fél. Megrugja a sphinxet is. Az ismeretlennel is durván bánik. Minden lehető alakban megújította a lármát, megállva

és ujrakezdve kimerithetetlenül, kiáltozva, hivatgatva támadta meg ezt a szomoru csöndet.

Százszor is szólította azokat, akik ott lehettek; minden nevet kiáltott már, csak Deát nem. Ezt az önmaga előtt is homályos óvatosságot még önkivületében is ösztöne sugallta.

Minthogy a kiáltozásban és hivatgatásban kimerült, nem maradt más hátra, mint hogy bemásszék. Azt mondta magában: Be kell jutnom a házba. De hogyan? Betört egy ablakot Govicum fülkájén, összetépvé a hust az öklén, bedugta, kinyitotta a reteszt és kinyitotta az ablakot. Észrevette, hogy a kard akadályozni fogja, haragosan letépte és hüvelyt, pengét, övet ledobta a kövezetre. Aztán a fal résein fölhuzódva, noha az ablak szűk volt, be tudott mászni. Bejutott a fogadóba.

Homályosan láthatta, hogy Govicum ágya a fülkében van, de Govicum nincs ott. Minthogy Govicum nem volt az ágyában, nyilvánvaló lett, hogy Nicless sincs az övében. Az egész ház sötét volt. A sötét helyiségekben érezni lehetett az üresség rejtelmes mozdulatlanságát és a homályos borzadást, mely azt jelenti: Itt nincs senki. Gwynplaine remegve ment végig az alacsony termen, beleütközött az asztalokba, földöntötte a korszókat, megbotlott a butorokban, eljutott az udvari ajtóig és térde lökésével kitaszította. Az ajtó megfordult a sarkain. Benézett az udvarba. A Green-Box nem volt ott.

II.

A hamu.

Gwynplaine kilépett a házból és minden irányban bejárta a Tarrinzeau-földet; elment minden-hova, ahol tegnap még bódé vagy sátor állott. Nem volt ott semmi. Kopogtatott a csapszékeken, pedig jól tudta, hogy lakatlanok. Mindent megzörgetett, ami ablakhoz vagy ajtóhoz hasonlított. Egyetlen hangot sem hallott a sötétségben. Mintha a halál járt volna arra.

A hangyabolyt széttaposták. Láthatóan valami rendőri intézkedés történt. Olyasmi játszódhatott le, amit napjainkban razziának neveznek. A Tarrinzeau-field több, mint elhagyott, egészen pusztá volt és minden zugban vad karom nyomait lehetett érezni. Ugyszólván kifordították a nyomorult vásártér zsebeit és mindent kiürítettek.

Gwynplaine, miután mindent átkutatott, elhagyta a bowling-green-t és befordult az East-point nevű külváros kanyargós utcáiba és a Themse felé indult.

Végigment a zeg-zugos utcák szövevényén, melyekben csak falak és sövények voltak, aztán érezte a levegőben a víz hűvösségét, hallotta a folyam tompa mormogását és egyszerre mellvéd előtt állt. Az Effroc-stone párkánya volt.

A mellvéd a partnak csak egy rövid és szűk darabját szegélyezte. Alatta az Effroc-stone magas fala meredeken mélyedt a sötét vízbe.

Gwynplaine megállt a mellvédnél, reákönyökölt és tenyerébe támasztva fejét, elgondolkodott; alatta hullámozott a víz.

Nézte a vizet? Nem. Mit nézett? A homályt. Nem azt a homályt, amely körülötte volt, hanem azt, amelyet belsejében érzett.

A bus éjjéli tájképben, melyre nem figyelt, ebben a külső mélységben, melybe tekintete be nem hatolt, árbcok és kötelek árnyképeit lehetett megkülönböztetni. Az Effroc-stone alatt csak a hullámok játszottak, de alább a part alig érezhető lejtéssel sülyedt és töltésben végződött, melynek hosszában több kikötött hajó állott; egyesek most érkeztek, mások indulóban voltak és a parttal deszkapallókon vagy apró mólókon keresztül közlekedtek, melyeket kőből vagy fából építettek. A hajók közül némelyik horgonyt vetett, némelyiket a parthoz láncolták, de mind mozdulatlan volt. Nem hallatszott sem járás, sem beszéd, mert a matrózoknak megvan az a jó szokásuk, hogy annyit alusznak, amennyit csak lehet és nem kelnek föl, ha nem szükséges. Ha volt is a hajók között olyan, melynek az éjszakai dagály órájában indulnia kellett, most még senki sem volt ébren rajta.

Alig látszottak a hajóteknők, e nagy fekete edények, a kötelek és a hágsók. Halvány és zavaros volt minden. Itt-ott vörös hajólámpás csillant meg a ködben.

Gwynplaine mindebből semmit sem vett észre. A végzet volt, amit ő nézett.

Álmodozott, önkivületben, mint az álomlátó a kérlelhetetlen valóság előtt.

Ugy rémlett, mintha földrengést hallana a háta mögött. A lordok nevetése volt.

Most szabadult ki ebből a nevetésből. Kiszabadult, miután fölpofozták.

Areulütötték! Ki?

A testvére.

És kiszabadulván a nevetésből e pofonnal, mikor mint a megsebzett madár a fészkébe menekült és futván a gyűlölet elől, a szerelmet kereste, mit talált ott?

A sötétséget.

Senkit.

Minden eltűnt.

Ezt a sötétséget összehasonlította álmaival.

Minden összeomlott!

Gwynplaine az üresség komor partjára ért. A Green-Box eltűnt, a mindenség elenyészett.

Lelke bezárult.

Gondolkodott.

Mi történhetett? Hova lehettek? Nyilván elüzték őket. A sors csapást mért reá, Gwynplainere, a nagyságot, a többiekre pedig egy másik csapást, a megsemmisülést. Világos volt, hogy nem látja őket többé viszont. Erről gondoskodtak. Együttal eltűntettek mindenkit, aki a vásártéren lakott, Niclessen és Govicumon kezdve, hogy senki fölvilágosítást ne adhasson neki. Kérlelhetetlenül szétszórtak mindenkit. Az a félelmes társadalmi erő, ugyanakkor, mikor őf porrá zuzta a lordok házában, őket is szétmorzsolta szegény kunyhójukban. Elvesztek. Dea elveszett. Az ő számára elveszett. Örökre. Mennyei hatalom, hova lehetett Dea?! És ő nem volt ott, hogy védelmezhetné volna!

Kinos találgatás az, ha önmagunkat kérdezzük a távollevők felől, akiket szeretünk. Ő elszenvedte ezt

a gyötrelmet. Minden újabb föltevésre belsejéből fáj-
dalmas ordítás felelt.

Kinos gondolatok során visszaemlékezett a bal-
jóslatu emberre, aki azt mondta, hogy Barkilphedron-
nak hívják. Ez az ember érthetetlen dolgot irt az
agyába olyan rémes tintával, hogy most tüzes betük-
kel jelent meg előtte és Gwynplaine gondolatai mé-
lyén lángolni látta a rejtélyes szavakat, melyek ma
már érthetők lettek: *A végzet nem nyit ki ajtót
anélkül, hogy egy másikat bezárna.*

Minden bevégződött. Az utolsó árnyékok vannak
fölötte. Minden ember sorsában eljöhet a világ vége,
csupán az ő számára. Ezt úgy nevezik: kétségbeesés.
A lélek tele van lehulló csillagokkal.

Idejutott tehát!

Füstfelhő vonult keresztül. Ő beleveggyült ebbe
a füstbe. Az megsűrűsödött szemei előtt, behatolt
agyába. Kívül megvakította, belül megrészegítette.
Az egész addig tartott, míg a füst elszáll. Aztán min-
den eltűnt, a füst és az élet. Fölébredvén ebből az
álomból, egyedül volt.

Minden elenyészett. Minden elment. Minden el-
veszett. Éjszaka, semmi, ez volt a látóhatára.

Egyedül volt.

Egyedül, ez a szó egyértelmű ezzel a másikkal:
halál.

A kétségbeesés számító. Ragaszkodik az össze-
gezéshez. Semmit sem hagy ki. Összead mindent, még
a filléreket is. Szemére veti Istennek a mennydörgé-
seket éppogy, mint a tüszurásokat. Tudni akarja, mit
tartson a végzetről. Okoskodik, mérlegel és számít.

Komor, hidegtől dermedt külső, mely alatt meg
nem szünik az égő láva folyása.

Gwynplaine vizsgálta önmagát és vizsgálta a
sorsot.

A visszapillantás, az összefoglalás borzasztó.

Ha az ember a hegy tetején van, a mélységbe
néz. Ha a mélység fenekére bukott, az égre tekint.

És azt mondja magában: Ott voltam!

Gwynplaine a szerencsétlenség aljára jutott. És
mily gyorsan! A balszerencse utálatos sebességével.
A szerencsétlenség olyan nehéz, hogy lassunak
lehetne gondolni. De éppen nem az. Ugy látszik, hogy

a hideg hó dermedt, mozdulatlan, mint a tél fehér szemfedője. Mindezt meghazudtolja a lavina.

A hógörgeteg a parázssá lett hó. Fagyos és emésztő. Gwynplainet elláritotta. Megragadta, mint a rongyot, kitepte, mint a fát, gyökerestül és elhajtotta, mint a követ.

Végig gondolt a bukásán. Kérdéseket tett föl és felelt reájuk. A fájdalom olyan, mint a vallatás. Nincs olyan aprólékos bíró, mint a lelkiismeret, mikor a saját ügyét vizsgálja.

Mennyi szemrehányást tehet magának e bát-ségbeesésért?

Számot akart adni magának és szétbontotta a lelkiismeretét; fájdalmas mütét volt.

Távolléte katasztrófát okozott. De tőle függött-e ez a távollét? Szabad volt-e ő mindabban, ami történt vele? Semmikép sem. Fogolynak érezte magát. Mi tartotta fogva? Börtön? Nem. Lánca? Nem. Mi volt tehát? Lépvessző. Beleragadt a nagyságba.

Kivel nem történt meg, hogy látszólag szabad volt és mégis úgy érezte, hogy a szárnyait megkötözték?

Mintha csalétket nyujtottak volna feléje. Eleinte csábítás volt, később fogság.

Azonban — és ezen a ponton nyomta a lelkiismeret — ami kínálkozott, azt ő egyszerűen türte? Nem. Elfogadta.

Bizonyos mértékben meglepték és erőszakolták, ez igaz; de ő bizonyos mértékben engedett. Nem az ő hibája volt, hogy elvitték, de hogy megrészegetett, az az ő gyöngeségén mulott. Volt egy pillanat, elhatározó pillanat, mikor megkérdezték, Barkilphedro állította szembe a dilemmával, világosan alkalmat adván Gwynplainenek, hogy egy szóval eldöntse a sorsát. Gwynplainenek módja volt *igent* vagy *nemet* mondani. Ő *igent* mondott.

Ebből a szédülten kiejtett igenből folyt minden. Most megértette. Keserű utóíze a beleegyezésnek.

Azonban — védekezett — csakugyan olyan nagy hiba volt-e, hogy jogaiba lépett, hogy birtokába vette ősi tulajdonát, örökségét, házát, hogy patricius létére fölvette ősei rangját és mint árva apjának nevével? Mit fogadott el? Jogainak helyreállítását. Kitől fogadta el? A gondviseléstől.

Akkor lázadozni kezdett. Ostobaság volt elfogadnia. Milyen rossz vásárt csinált! milyen ügyetlen csere! Vesztére szövetkezett ezzel a gondviseléssel. Hogyan! két millió évi jövedelemért, hét vagy nyole uradalomért, tiz-tizenkét palotáért, városi és falusi kastélyokért, száz lakájért, kopófalkáért, kocsikért, címerekért, azért, hogy bíró és törvényhozó lehessen, hogy megkoronázzák biborpalástban, mint egy királyt, hogy báró és lord lehessen, hogy Angolország pairje lehessen, ezért odaadta Ursus bódéját és Dea mosolyát! Hullámzó végtelenségért, melyen hajótörést lehet szenvedni és el lehet sülyedni, odaadta a boldogságot: Az oceánért odaadta a gyöngyöt. Ó, eszeveszett! Ó, ostoba! Ó, együgyű!

De mégis — és itt az ellenvetés szilárdabb talajon állt — a nagy szerencse lázában, mely őt elfogta, nem volt minden egészségtelen. Talán önzés lett volna a visszautasítás, talán kötelessége volt elfogadni. Mit kellett volna tennie, mikor hirtelen lorddá lett? Az esemény bonyolódottsága okozza az elme zavarait. Vele is ez történt. A kötelesség visszasparancsokat ad, a kötelesség egyszerre minden oldalon jelentkezik, megsokszorozódik, majdnem ellentmond önmagának, A rémület megbénította úgy, hogy a Corleone-lodgeból átment a lordok házába ellenállás nélkül. Az, amit az életben emelkedésnek neveznek, csak letérés az egyszerű utról a nyugtalanságok útjára. Hol van ezentul az egyenes irány? Kié most első kötelességünk? A hozzánk közelállóké-e vagy az egész emberiségé? Nem jutunk-e a kis családból a nagy családba? Emelkedünk és mindig növekedő súlyt érzünk a becsületünkön. Minél magasabbra jutunk, annál több kötelességet érzünk. A jog kiszélesítése megnöveli a kötelességet. Valami zaklatást érzünk vagy talán csak képzeljük, ugyanakkor több ut nyílik meg előttünk és mindegyiknek a kezdetén látni véljük a lelkiismeret figyelmeztető ujját. Merre menjünk? menjünk? maradjunk? előre? hátra? mit cselekedjünk? Különös, hogy a kötelességnek is vannak keresztutjai. A felelősség utvesztővé lehet.

És mikor az ember eszmét hord magában, mikor egy eszme testesül meg benne, mikor nemcsak husból és vérből való ember, hanem jelkép is, akkor a felelősség még zavaróbb. Innen származott Gwynplaine

gondterhes tanulékony-sága és néma aggódása; innen származott az is, hogy engedelmeskedett a székfoglaló idézésnek. A gondolkodó ember gyakran semleges ember. Ugy tünt föl előtte, hogy a kötelesség parancsát hallja. Nem lelke mélyén élő törekvéseinek megvalósítása volt-e, hogy beléphetett arra a helyre, ahol az elnyomatásról beszélni és ellene harcolni lehet? Mikor megadták a szót neki, rémitő társadalmi mintának, neki, aki élő ábrája az önkénynek, mely alatt hatezer éve hörög az emberiség, volt-e joga visszautasítani? félrehuzhatta-e a fejét a lángnyelv alól, mely fölülről jött és fölötte állapodott meg?

A lelkiismeret homályos és szédítő küzdelmében így szólt önmagához: — A nép csupa csönd. Én leszek e hallgatás nagy ügyvédje. Beszélni fogok a némák helyett. Beszélek a kicsinyekről a nagyoknak és a gyöngékről a hatalmasoknak. Ez az én sorsom célja. Isten akarja is, amit kíván és megvalósítja. Bizonyára bámulatos, hogy Hardquanonne kulaesa, melyben Gwynplaine lord Clancharlievá való átalakulása rejlett, tizenöt évig uszott a tengeren, hullámokban, viharban, szirtek között és a háborgás nem tett kárt benne. Most látom, miért. Vannak titkos végzetek; én kezemben tartom az enyémnek kulcsát és megfejttem a rejtvényt. Én kiválasztott vagyok, nekem küldetésem van! Én a szegények lordja leszek. Én minden kétségbeesett hallgató helyett beszélek. Én lefordítom a hebegést. Le fogom fordítani a morgást, az üvöltést, a suttogást, a tömegek zugását, a rosszul kiejtett panaszokat, az érthetetlen hangokat és mindazokat az állati hangokat, amiket a tudatlanság és a szenvedés présel ki az emberekből. Az emberek zajongása épp oly érthetetlen, mint a szél zugása; ők kiáltanak, de senki sem érti meg, így a kiáltás annyi, mint a hallgatás és a hallgatás az ő védtelenségük. Kényszerült hallgatás, mely segítséget követel. Én leszek a segítség. Én leszek a panasz. Én leszek a Nép Igéje. Szerencsére, engem meg fognak érteni. Én leszek a vérző száj, melyről letépték a pecket. Mindent elmondok. Nagy dolog lesz.

Igaz, a némákért beszélni szép; de süketeknek beszélni szomorú. Ez volt kalandjának második része.

Fájdalom! nem sikerült.

Helyrehozhatatlanul elbukott.

Az emelkedés, melyben hitt, a magas szerenese, a látszat elolvadt alatta.

Milyen bukás! a kinevettetés tajtékjába zuhanni.

Erősnek hitte magát, ő, aki annyi éven át figyelő lélekkel uszott a szenvedések tengerén, ő, aki ebből az egész homályból csak panaszos jajszót hozott magával. Összezuzódott a roppant szirten, a gazdagok léhaságán. Azt hitte, ő a bosszuálló, pedig csak bohóc volt. Azt hitte, villámokat szór, pedig csak csiklandozott. Megindultság helyett gunyt aratott. Ő zokogott és nekik jókedvük lett tőle. E vidámság alatt elmerült. Gyászos sülyedés volt.

És mit nevettek? A nevetését.

Tehát az az utálatos erőszak, melynek nyomait örökre viselte, e szüntelen vidámsággá lett csonkítás, e reábélyegzett vigyorgás, ez az elnyomók alatt nyögő nemzetek elégedettségének koholt képe, ez a kinzással készült vidám álarc, a nevetés ez örvénye, amit az arcán viselt, ez a forradás, mely annyit jelentett: *jussu regis*, ez a bizonyítéka a bűnnek, amit egy király követett el ellene, e jelképe a bűnöknek, melyeket a királyság követett el az egész nép ellen, ez diadalmaskodott fölötte, ez verte le őt, ez volt a hóhér ellen emelt vád, mely halálos ítéletté változott az áldozat ellen! Csodálatos letagadása az igazságnak. A királyságnak igaza lett apjával szemben, igaza lett vele szemben is. A gonoszság, melyet elkövettek, oka és ürügye lett annak, amit még el kellett követni. Ki ellen méltatlankodtak a lordok? A kinzó ellen? nem. A megkinzott ellen. Itt a trón, ott a nép; itt II. Jakab, ott Gwynplaine. Bizonyos, hogy ez a szembesítés világosságot derített egy merényletre, egy bűnre. Mi volt a merénylet? Hogy panaszkodott. Mi volt a bűn? Hogy szenvedett. A nyomor rejtőzzék el és hallgasson, különben felségsértéssé válik. Hát ezek az emberek, akik a guny kinpadjára vonszolták Gwynplainet, gonoszak voltak? Nem, de nekik is megvolt a végzetük, ők boldogok voltak. Hóhérok voltak anélkül, hogy tudták volna. Jókedvük volt. Haszontalannak találták Gwynplainet. Ő fölhasította a hasát, kitépte a máját és a szívet, megmutatta a beleit és ők azt kiáltották: Csak folytasd a komédiát! És — szivszaggató dolog — ő maga is nevetett. A szörnyü lánc megkötözte a lelkét és nem engedte, hogy gondolatai az arcáig

emelkedjenek. Az eltorzítás a szelleméig hatott és míg a lelkiismerete fölháborodott, az arca meghazudtolta és nevetett. Vége volt. A Nevető Ember volt ő, aki vállán tartotta a siró világot. Derültséggé kövesült aggodalom volt ő és hordozva egy világ nyomorának súlyát, befalazták a mások derültsége, gunyja és mulatsága mögé. Minden elnyomottal — akiknek ő megtestesülése volt — osztozott abban az utálatos végzetben, hogy a kétségbeesésüket nem vették komolyan; tréfáltak nyomoruságukkal; a rettentően megsűrűsödött szerencsétlenségből való bohóc volt ő, aki megszökött gályarabságából, istenné lett, a csőcselék fenekéről fölemelkedett a trón lábáig, bejutott a csillagok közé és miután fölvidította a kárhozottakat, mulattatta a kiválasztottakat is. Minden, ami benne volt, nagylelkűség, lelkesedés, ékesszólás, sziv, lélek, düh, harag, szerelem, kifejezhetetlen fájdalom, minden ebben végződött, ebben a kitörő nevetésben! És ő megállapította, a lordoknak meg is mondta, hogy ez nem kivétel, hanem rendes, megszokott, általános és tőlünk független cselekedet, mely annyira összevegyül életünk szokásaival, hogy észre sem vesszük. Az éhenhaló nevet, a koldus nevet, a gályarab nevet, a prostituált nevet, az árva, hogy a kenyerét megkeresse, nevet, a rabszolga nevet, a katona nevet, a nép nevet; az emberi társadalmat úgy teremtették, hogy minden romlás, minden nyomor, minden szerencsétlenség, minden láz, minden fekély, minden haldoklás az örvény fölött az öröm borzalmas torzképében olvad össze. Ő volt ez a tökéletes torzkép. A felsőbb törvény, az ismeretlen, kormányozó erő akarta, hogy egy látható és kézzel érinthető, husból és vérből való kísértet magában foglalja össze a szörnyű paródiát, amit világnak nevezünk; ő volt ez a kísértet.

Gyógyíthatatlan végzet.

Ő elkiáltotta: Kegyelem a szenvedőknek! De hiába.

Föl akarta ébreszteni az irgalmat és fölkellette az irtózást. Ez a kísértetek megjelenésének szabálya.

De ő ember is volt ugyanakkor, mikor kísértet. Ez volt a legkinosabb bonyodalom. Kísértet volt kívülről, belsejében ember. Talán még inkább ember, mint más, mert kettős sorsában foglalta össze az

egész emberiséget. És mikor benne volt az egész emberiség, úgy érezte, hogy ő kívül van rajta.

Volt valami áthághatatlan a létezésében. Mi volt ő? kitagadott? nem, hiszen lord volt. Mi volt ő? lord? nem, hiszen lázadó volt. Ő volt a Világosság-hozó, a szörnyű ünneprontó. Sátán nem volt, bizonyára, de Lucifer volt. Komoran jelent meg, fáklyával a kezében.

Komor! ki előtt volt komor? A komorak előtt. Kik látták félelmesnek? A félelmesek. Azért taszították vissza. Közéjük lépni? Befogadtatni? Soha. Az akadály, amit az arcán viselt, borzasztó volt, de az akadály, ami eszméiben rejlett, még áthághatatlanabb. Szavai éktelenebbnek látszottak, mint az arca. Egyetlen gondolata sem volt lehetséges a nagyok és hatalmasok e világában, melyben egyik végzete szerint született és melyből egy másik végzet kitaszította. Közte és az emberek között egy álarc volt, a társadalom és az ő szelleme között pedig egy fal állott. Mint vándorkomédiás, gyermekkora óta belevegyült abba az eleven és erős környezetbe, melyet tömegnek neveznek, átítatta őt a sokaság delejessége, áthatotta a végtelen emberi lélek, tehát az egész világ józan fölfogása szerint elvesztette az uralkodó osztályok sajtóságos fölfogását. Ott fönt ő lehetetlen volt. Egészen átázottan került ki az Igazság kutjából. A mélység büzlött rajta. Megundorította e hazugságokkal beillatosított fejedelmeket. Aki valótlanságban él, annak az igazság utálatos. Aki szomjazza a hizelgést, az kihányja a meglepetésében lenyelt valóságot. Amit Gwynplaine hozott, nem nekik való volt. Mi volt az? az okosság, a bölcsesség, az igazság. Undorodva lökték vissza.

Voltak ott püspökök is. Ő az Istent hozta közéjük. Ki ez a tolakodó?

A sarkok taszítják egymást. A keveredés lehetetlen. Hiányzik az átmenet. Láttuk az egyetlen emberbe tömörített nyomort szemtől-szemben az egyetlen osztályba sűrített göggel: nem volt más eredménye e félelmes találkozásnak, csak egy haragos kiáltás.

Vádolni fölösleges. Elég a megállapítás. Végzete partján elmélkedve, Gwynplaine megállapította erőfeszítésének végtelen haszontalanságát. Megállapította a magasabb körök siketségét. A kiváltságosok-

nak nincs fülük a kitagadottak számára. A kiváltságosok hibája ez? nem. Fájdalom, ez törvény számukra. Bocssátságok meg nekik. Elérzékenyülni annyi lenne, mint lemondani. Nem kell semmit várni onnan, ahol a főurak és a fejedelmek vannak. Aki elégedett, kérlelhetetlen. A jóllakott nem ismer éhezést. A boldogok elszigetelik magukat és semmiről sem tudnak. Az ő paradicsomuk küszöbére is föl kellene irni, amit a pokol kapujára: „Hagyjatok föl minden reménnyel.“

Gwynplaine-t úgy fogadták, mint a kisértetet az istenek között.

De erre minden föllázadt benne. Nem, ő nem volt kisértet, ő ember volt. Megmondta nekik, feléjük kiáltotta, hogy ő az Ember.

Ő nem volt kisértet. Élő hus volt. Volt agya, gondolkozott; volt szive, szeretett; volt lelke és remélt. Nagyon is sokat remélt, ez volt minden hibája.

Fájdalom! annyira tulozta a reménykedést, hogy hinni tudott abban a csillogó és homályos dologban, melynek társadalom a neve. Ő, aki kívül volt, belépett oda.

A társadalom első rohamra egyszerre fölkinálta az ő három ajándékát, a házasságot, a családot és a társadalmi osztályt. A házasságot? Látta a küszöbön a prostituciót. A családot? A bátyja arculütötte és holnap várni fogja karddal a kezében. Az osztályt? Az ő osztálya a szeme közé nevetett, neki, a patriciusnak, a nyomorultnak. Kilökte, alig hogy befogadta. És három első lépése ebben a sötétségben három örvényt nyitott meg alatta.

Áruló megdicsőüléssel kezdődött a balszerencséje. A szerencsétlenség fölmagasztalt arccal közeledett hozzá. Emelkedj! annyit jelentett: Sülyedj!

Jóbnak ellentéte volt. A nyomoruság szerencse alakjában jött hozzá.

Ó gyászos emberi rejtély! Mennyi kelepce! Mint gyermek küzdött az éjszakával és erősebb volt. Férfikorában küzdött a végzettel és leterítette. Ektelenségében sugárzó és szerencsétlenségében boldog volt. Száműzetéséből menedéket teremtett. Mint esavargó, küzdött a távolsággal és mint az ég madarai, megtalálta a maga kenyérmorzsáját. Mint magányos emberkerülő küzdött a tömeggel és barátjává tette. Mint bajnok küzdött az oroszlánval, a néppel és meg-

szelidítette. Koldus létére küzdött a nyomor ellen, szembeszállt az élet szükségleteivel és összevegyítvén a nyomorral a szív minden örömét, gazdagságot csinált a szegénységből. Az élet győztesének hihette magát. Egyszerre új erők támadtak reá az ismeretlen mélyéből, nem fenyegetéssel, hanem cirógatással és mosollyal; megjelent előtte a vésztojás, érzéki szerelem, előtte, aki eltelt angyali szerelemmel; elragadta őt a hus, őt, aki eddig eszményekben élt; kéjes szavakat hallott, melyek olyanok voltak, mint a dühkiáltás; asszonyi karok szorítását érezte, mint a reáfonódó kigyót; az igazság fényét a hamisság káprázata váltotta föl; mert nem a hus a valóság, hanem a lélek. A hus hamu, a lélek láng. A kis csoportot, melyet a munka és a szegénység rokonsága fűzte hozzá és mely az ő igazi, természetes családja volt, fölváltotta a társadalmi, vérszerinti családja és mielőtt belépett volna, szemben találta magát a testvérgyilkosság körvonalaival. Fájdalom! engedte, hogy újra beosszák abba a társadalomba, melyről Brantóme, akit ő nem olvasott, azt mondta: *A fiu jogosan párbajra hívhatja az atyát.* A végzetes szerenese azt kiáltotta felé: Te nem a tömeghez tartozol, hanem az előkelőkhöz! mint egy nyilást az égen, megnyitotta a feje fölött a társadalom mennyezetét és fölhajította váratlanul és szilajon a fejedelmek és urak közé.

Hirtelen, a nép helyén, mely tapsolni szokott neki, főurakat látott maga körül, akik átkozták. Gyászos változás. Gyalázatos emelkedés. Durva elrablása mindannak, ami eddig az üdvössége volt! A gunykakaj az életétől fosztotta meg! Gwynplainet, Clancharriet, a lordot, a komédiást kiragadták régi helyzetéből és új sorsából e sasok csőrének csapásai!

Mire volt jó, hogy az akadályokon való győzelemmel kezdte az életet? Mit használt, hogy kezdetben diadalmaskodott? Fájdalom, buknia kellett, anélkül a sorsa nem lett volna teljes.

Igy, félig kényszerből, félig önként, mert a w-pentake után Barkilphedroval volt dolga, elrablásában beleegyezés is volt — elhagyta a valóságot a rejtelmesért, az igazat a hamisért, Deát Josianeért, a szerelmet a gőgéért, a szabadságot a hataloméért, a szegény és büszke munkát a homályos, felelősségteljes gazdagságért, az árnyékot, ahol Isten lakik, a

lángokért, ahol démonok vannak, a paradicsomot az olimpusért!

Beleharapott az aranyalmába. Egy falat hamut köpött ki.

Siralmas eredmény. Vereség, bukás, kudarc, pusztulás, sértő szétzavarása minden reménységének korbácsoló nevetéssel, végtelen kiábrándulás. És mit tegyen ezután? Mit lát, ha a holnapra tekint? Meztelen kardot, melynek hegye az ő mellén, markolata pedig a bátyja kezében van. Nem látott mást, csak ennek a kardnak az ocsmány villogását és hátul, szomorú árnyképekkel teli szörnyű félhomályban a többit, Josianet, a lordok házát.

És ez a testvér, milyen lovagiasnak és mily bátornak látszott! Fájdalom! ezt a Tom-Jim-Jacket, aki megvédte Gwynplaint, ezt a lord Davidot, aki megvédte lord Clancharriet, alig látta, alig volt annyi ideje, hogy egy pofont kapjon tőle és megszeresse.

Mily lesujtó!

Most pedig továbbmenni lehetetlen. Minden oldalon meredek volt körülötte. Különben is, minek? Minden fáradsága a kétségbeesés fenekére jut.

A kísérlet megtörtént, ujrakezdeni nem lehet.

A játékos, aki egymásután kiadta minden ütőkártyáját, Gwynplaine volt. Engedte, hogy bevon-szolják a borzalmas kártyabarlangba. Anélkül hogy számolt volna azzal, amit tesz — mert ilyenek az ábrándozás finom mérgezései —, tudott olyan szörnyeteg lenni, hogy kijátszotta Deát Josiane ellenében. Meg tudta gyalázni Ursust azzal, hogy kijátszotta egy család ellenében. Kijátszotta komédiásdobogóját a lordi székért; tapsokat vesztett és átkokat nyert. Utolsó kártyáját a bowling-green zöld szőnyegén vesztette el. Gwynplaine vesztett. Nem maradt más hátra, mint fizetni. Fizess, nyomorult!

A villámsujtottak nem sokat mozognak. Gwynplaine mozdulatlan volt. Aki észreveszi őt ebben a homályban egyenesen és mozdulatlanul állni a fal mellett, azt hitte volna, hogy fölállított kődarabot lát.

A pokol, a kigyó és az álmodozás önmaga körül tekeredik. Gwynplaine leszállt mély gondolatainak tekervényein.

Azt a világot, melyet megpillantott, azzal a

a hideg tekintettel szemlélte, mely elhatározó szokott lenni. Házasság, de szerelem nélkül; család, de testvériség nélkül; gazdagság, lelkiismeret nélkül; szépség szemérem nélkül; igazság méltányosság nélkül; rend egyensúly nélkül; hatalom megértés nélkül; tekintély jog nélkül; fény világosság nélkül. Kérlelhetetlen mérleg. Körüljárta azt a végső látomást, melyben elméje elmerült. Egymásután megvizsgálta a sorsot, a helyzetet, a társadalmat és önmagát. Mi volt a sors? Kelepece. A helyzet? Kétségbeesés. A társadalom? Gyűlölet. És ő maga? Legyőzött. És a lelke mélyén fölkiáltott: A társadalom a mostoha. A természet az anya. A társadalom a testek világa, a természet a lelkeké. Egyik a sirhoz vezet, a deszkaládához a gödörben, a föld férgei közé és ott bevégződik. A másik nyitott szárnyakat ad a megdicsőüléshez a hajnali fényben, a fölemelkedéshez a csillagok közé és ott kezdődik.

Lassanként erőt vett rajta az önkivület, a gyászos keringésben. A bevégződő dolgokban van egy utolsó villám, melynek fényénél minden látható lesz még egyszer.

Aki ítél, szembesít. Gwynplaine összehasonlította azt, amit a természet tett érte azzal, amit a társadalom tett. Milyen jó volt hozzá a természet, a lélek, mennyire segítségére volt! Mindent elvettek tőle, mindent, még az arcát is; a lélek visszaadta neki mindent. Mindent, még az arcát is; mert volt a földön egy mennyei világtalan, akit egyenesen az ő számára teremtettek, aki nem látta az ő csufságát, de látta a szépségét.

És tőle engedte magát elszakítani! Ettől az imáandó teremtestől, ettől a szívtől, ettől a ragaszkodástól, ettől a gyöngédségtől, ettől az isteni, vak tekintettől, az egyetlentől, aki a földön él, ettől távolodott el! Dea a nővére volt; mert érezte benne a derült ég nagy testvériségét, ezt a rejtelmet, melyben az egész mennyország benne van. Dea volt az ő szüze, mikor kicsi volt, mert minden gyermeknek van egy szüze és az élet kezdete mindig két tökéletes lélek házassága, tökéletes ártatlanságban, két tudatlan kis szüzesség által. Dea volt az ő hitvese, mert közös fészük volt Hymen fájának legmagasabb

ágán. Dea még ennél is több volt: az ő világossága; nélküle minden semmi és üres lett volna és ő sugárkévéket látott a feje körül. Mivé legyen Dea nélkül? Mit csináljon önmagával? Hiszen semmi része nem élhet Dea nélkül. Hogyan veszthette a szeme elől csak egy pillanatra is? Oh, szerencsétlen! Engedte, hogy hézag támadjon csillaga és maga között. Hol lehet most ő, a csillag? Dea! Dea! Dea! Dea! Oh, jaj! elvesztette a világosságát. Vegyétek el a csillagot, mi lesz az ég? Sötétség. De miért történt mindez? Oh, milyen boldog volt! Isten újra teremtette számára az édent; sőt, fájdalom, a kigyót is beengedte! De most ember volt a csábító. Kicsalogatta és ott — borzalmas kelepce — a nevetés fekete kaoszába zuhant, a pokolba! Szörnyü! szörnyü! Minden, ami elbűvölte, milyen rettentő volt! Ki volt ez a Josiane? Oh, a szörnyü asszony, félig állat, félig istennő! Gwynplaine most az emelkedés másik oldalára került és látta káprázatának tulsó részét. Gyászos látvány volt. A főuri rang éktelen, a korona undok, a biborpalást gyászos, a paloták méreggel teli, a trofeumok, szobrok, fegyverek gyanusak, a levegő egészségtelen és áruló, mely megőrjítette az embert, aki beszívta. Oh, mily fényesek voltak a komédiás Gwynplaine rongyai! Oh! hol volt most a Green-Box, a szegénység, az öröm, a kedves élet, mikor együttkóboroltak, mint a fecskék! Nem hagyták el egymást soha, minden percben együtt voltak; este, reggel az asztalnál összeért a könyökük, a térdük, egy pohárból ittak, a nap benézett a kicsi ablakon, de az csak a nap volt, Dea pedig a szerelem! Nem voltak biztosak abban, hogy nem cseréltek-e esőkokat az álom kék felhőiben. Deában volt minden ártatlanság és minden bölcsesség Ursusban. Városról-városra bolyongtak; tarisznyájuk és sziverősítőjük a nép szabad, szívből fakadó vidámsága volt. Vándorló angyalok voltak, eléggé emberek ahhoz, hogy a földön járjanak, de nem volt elég szárnyuk, hogy elröpüljenek. És most minden eltűnt! Hol volt mindez? Lehetéges-e, hogy minden elejésszen? Miféle siri szél fujt erre? Minden elhomályosult! minden elveszett! A siket mindenhatóság, amely reánehezedik a kicsinyekre, rendelkezik minden sötétséggel és mindenre

kész! Mit tettek velük? És ő nem volt ott, hogy támogassa őket, hogy közbevesse magát, hogy megvédje őket, mint lord a címével, a főuri rangjával és a kardjával, mint komédiás az öklével és a körmeivel! És itt keserű gondolat támadt benne, talán keserűbb valamennyinél. Nem, ő nem védelmezhetne volna őket! Hiszen éppen ő volt az, aki vesztüket okozta. A gyalázatos társadalmi mindenhatóság éppen azért nehezedett rájuk, hogy őt, lord Clancharriet megóvja tőlük; hogy az ő méltóságát a velük való érintkezéstől elszigetelje. A legjobb módja az lenne, hogy támogassa őket, ha eltűnnék, akkor nem lenne többé ok arra, hogy üldözzék őket. Ha ő nincs, békén hagyják őket. Dermesztő nyílásba hatoltak gondolatai. Ah! miért is engedte, hogy elválasszák Deától? Hát nem Deához fűzte őt legelső sorban a kötelesség? Szolgálni és védeni a népet? Hát Dea? Ő volt a nép! Dea, az árva, a világtalan, ez az emberiség! Mit tettek velük? Kegyetlen, égető megbánás! Távolléte szabad teret engedett a szerencsétlenségnek. Megosztotta volna sorsukat. Elvitte volna őket magával, vagy együtt sülyedt volna el velük. Mivé legyen most nélkülük? Gwynplaine Dea nélkül, lehetséges ez? Ha Dea nincs, semmi nincs! Ah, mindennek vége. A szeretett emberek örökre eltűntek a helyrehozhatatlan enyészetben. Minden kimerült. Különbön elítélve és elkárhozva, mint ő, minnek tovább küzdeni? Nincs mit várnia sem az emberektől, sem az égtől. Dea! Dea! hol van Dea? Elveszett! Hogyan, elveszett? Aki elvesztette a lelkét, csak egyetlen helyen találhatja meg: a halálban.

Gwynplaine magánkívül és szomorúan, erősen támasztotta kezeit a párkányra, mint valami megoldásra és nézte a folyamatot.

Ez volt a harmadik éjszaka, mióta nem aludt. Láza volt. Eszméi, melyeket világosaknak hitt, zavarosak voltak. Parancsoló szükségét érezte az álomnak. Néhány pillanatig hajolt így a víz fölé; a homály kínálta neki a nagy, nyugalmas ágyat, végtelen sötétséggel. Komor csábitás.

Levetette a kabátját, összehajtotta és letette a párkányra. Aztán kigombolta a mellényét. Mikor le akarta vetni, a keze megütött valamit a zsebében. A vörös könyv volt, amit a lordok házának librarianje

adott neki. Kivette a zsebéből, megvizsgálta az éjszaka szétszórt világánál, meglátta az írószerszámot, kihuzta és az első tiszta lapra fölirta:

„Én elmegyek. David testvérem helyettesítsen és legyen boldog.“

Aláírta: *Fermain Clancharlie*, Angolország pairje.

Aztán levetette a mellényt és letette a kabátra. Kalapjába beletette a red-bookot azon a lapon kinyitva, melyre irt. Észrevett a földön egy követ, azt is beletette a kalapba.

Azután belenézett a feje fölött a végtelen homályba.

Majd lassan lehajtotta a fejét, mintha láthatatlan szálon huzná az örvény.

Egy lyuk volt a párkány alsó kövei közt, odatette egyik lábát, úgy hogy a térde magasabban volt a párkány szélénél és nem kellett mást tennie, csak átlépni.

Összekulcsolta hátul a kezét és előrehajolt.

— Legyen — szólt.

És a mély vízre szegezte szemeit.

E pillanatban érezte, hogy egy nyelv megnyalja a kezét.

Megrezzent. Hátrafordult.

Homo állt mögötte.

BEFEJEZÉS

A TENGER ÉS AZ ÉJSZAKA

Országos Széchényi Könyvtár

I.

A házőrző kutya lehet őrangyal is.

Gwynplaine fölkiáltott:

— Te vagy, farkas!

Homo megcsóválta a farkát. Szemei csillogtak a sötétben. Nézte Gwynplainet.

Aztán újra a kezét nyalta. Gwynplaine egy pillanatig úgy állt ott, mint a részeg. A reménység visszatérése rázta meg ennyire. Homo! milyen látomány! Negyvennyolc óra óta a villámesapások minden fajtáját kimerítette; már csak az öröm csapása volt hátra. Most az csapott le reá. A visszanyert bizonyosság vagy legalább a fény, mely odavezet, hirtelen közbelépése valami rejtelmes kegyelemnek, talán az élet, mely a sir sötétjében megszólal: itt vagyok! abban a percben, mikor már nem várunk többé semmit, hirtelen gyógyulást és szabadulást hoz; támaszpont, melyet az összeomlás legválságosabb pillanatában találunk meg. Homo volt mindez. Gwynplaine világosságot látott Homo körül.

Ezalatt Homo megfordult. Néhány lépést tett, aztán visszanezett, mintha látni akarná, hogy Gwynplaine követi-e.

Gwynplaine elindult a nyomában. Homo megcsóválta a farkát és folytatta utját.

A farkas az Effroc-stone lejtője felé vette utját. Ez a lejtő a Themse partján végződött. Gwynplaine Homo vezetésével leereszkedett a lejtőn.

Homo időnként hátratekintett, hogy meggyőződjék, követi-e Gwynplaine.

Bizonyos végzetes helyzetekben semmi sem hasonlít annyira a mindent fölfogó értelemhez, mint a szerető állat egyszerű ösztöne. Az állat olyan, mint egy éleslátású holdkóros.

Vannak esetek, mikor a kutya szükségét érzi, hogy a gazdáját kövesse, máskor azt találja szükségesnek, hogy vezesse. Ilyenkor az állat az ész irányítását követi. A megzavarhatatlan szaglás rendetlenül, de tisztán lát a mi homályunkban. Az állat néha szükségesnek látja, hogy vezessen. Tudja-e, hogy veszedelmes hely következik és hogy segítenie kell az embernek az átkelésnél? Valószínűen nem. Vagy talán igen. Mindenesetre van valaki, aki tudja helyette; már említettük, hogy az életben sok hatalmas segítséget, melyről azt hisszük, hogy fölülről jött, alulról kaptunk. Nem tudjuk, hányféle alakot vehet föl Isten. Miféle állat ez? a gondviselés.

A partra érve, a farkas végigment a keskeny földnyelven, mely a Themse hosszában húzódik.

Nem adott semmi hangot, nem ugatott, némán ment tovább. Homo minden alkalommal követte ösztönét és teljesítette a kötelességét, de megvolt benne a számüzdött gondolkodó tartózkodása.

Körülbelül ötven lépés után megállt. Cölöpsor látszott jobbról. Ennek a kikötőhidnak a végén homályos tömeg látszott, egy elég nagy hajó. A hajó födézetén, közel az orrához alig észrevehető világosság volt, mely hasonlított valami kialvófélben lévő éjjeli mécshez.

A farkas mégegyszer meggyőződött, hogy ott van-e Gwynplaine, aztán fölugrott a cölöpépítményre, e hosszú, bedeszkázott és bekátrányozott folyosóra, melyet az oszlopok rácsa tartott és alatta folyt a víz. Homo és Gwynplaine néhány pillanat múlva a végére értek.

A hid végéhez láncolt hajó hollandi bárka volt két csupasz födézzel elől és hátul. A két födézet között japán módra mély, födélnélküli helyiség volt, melybe meredek lépcsőn lehetett lemenni és melyet megtöltöttek a hajó rakományával. Így lett a hajónak két födézete, mint a régi folyami hajóknak, üreggel a közepén. A teher megtöltötte az üreget. A papírhajók, amiket a gyermekek csinálnak, körülbelül ilyen formájuk. A födézetek alatt voltak a fülkék, melyeket a középső résszel ajtók kötöttek össze, a világosságot pedig a hajó oldalába vágott ablakokból nyerték. A teher lerakásánál ügyeltek arra, hogy a csomagok között utat hagyjanak szabadon. A hajó két árboca a két födézetből nyult föl.

Az orrárbocot Pálnak nevezték, a farárbocot Péternek, mert a hajót épp úgy a két árboc vezérelte, mint az egyházat a két apostol. Palló vezetett oldalfalak között egyik födélzetről a másikba, mint valami lengő kínai hid, a középső üreg fölött. Rossz időben a palló két fala gépezet segítségével jobbra és balra leereszkedett és tetőt alkotott a középső rész fölött, úgy hogy a hajó viharos tengeren légmenetesen elzáródott. Ezeknek a tömör bárkáknak gerenda volt a kormányrudja, mert a kormány erejének arányban kell állnia a hajó súlyával. A kormányos, két matróz és egy hajóinas, három férfi elég volt e nehéz tengeri járművek vezetéséhez. Mint mondtuk, egyik födélzetnek sem volt korlátja. Ennek a hajónak széles, potrohos, fekete teste volt, melyen éjszaka is elolvasható fehér betűkkel ez állt: *Vograat. Rotterdam.*

Ebben az időben különböző tengeri események, különösen Point báró nyole hajójának katasztrófája a Carnero-foknál,* kényszerítvén az egész francia hajóhadat Gibraltár felé visszavonulni, kisöpörték a la Manche-csatornát, megtisztították mindennemű hadihajóktól a Londonból Rotterdamba vezető utat és így a kereskedőhajók kíséret nélkül jöhettek-mehettek.

A hajó, melyen a *Vograat* név volt olvasható és amely mellett Gwynplaine megjelent, majdnem egyszinten érintette baloldalával a hidat. Mintha lépcsőfok lett volna; Homo egy ugrással, Gwynplaine egy lépéssel a hajón voltak. A hátsó födélzetre jutottak. A födélzet elhagyott volt, nem láttak semmi mozgást; az utasok — ha voltak — már a hajón lehettek, mert a bárka már készen állt az indulásra; a rakodást befejezték, ezt mutatták a középső üregben fölhalmozott zsákok és ládák. Bizonyosan lefeküdtek és aludtak a födélzet alatti szobákban, mert az átkelésnek még az éjjel meg kellett történnie. Hasonló esetben az utasok csak másnap reggel jelentek meg a födélzeten. A személyzet valószínűleg vacsorázott az ugynevezett „matrózfülkében“, várakozván az indulás közeli pillanatára. Ezért volt olyan elhagyatott a hiddal összekötött két födélzet.

* 1705 április 21.

A farkas a parton csaknem futott, a hajón azonban lassan, szinte óvatosan lépegetett. Csóválta a farkát, de most már nem vidáman, hanem gyöngén és szomorúan lengette, mint a nyugtalan kutya. Mindig megelőzve Gwynplaint, végigment a hátsó födélyzeten, azután a deszkahidon.

Gwynplaine a hidra lépve, maga előtt világosságot vett észre. Ez volt a fény, amit a partról látott. Lámpás állt az előárboc tövében; ennek a sugarai az éjszaka sötétjében árnyképet világítottak meg, melynek négy kereke volt. Gwynplaine megismerte Ursus régi fülkáját.

Ezt az ócska faviskót, szekeret és kunyhót, melyben gyermekkorát töltötte, az árboc tövéhez kötötték vastag kötelekkel, melyeknek csomói látszottak a kerekek között. Mintán oly sokáig nem volt szolgálatban, nagyon rozoga lett; semmi sem rongálja meg annyira az embereket és a tárgyakat, mint a tétlenség; nyomoruságosan féloldalra dült. A henyélés megbénította, sőt gyógyíthatatlan betegséget kapott: megvénült. Idomtalan, szúette oldala olyan hatást tett, mint a rom. Minden darabja sérült volt, a vas rozsdás, a bőr foszlott, a fa korhadt volt. Repedések sugároztak az elülső ablakon, melyen áthatolt a lámpa fénye. A kerekek csámpásak lettek. Az oldalak, a padló és a tengelyek olyanok voltak, mintha a fáradtságtól kimerültek volna; az egészben volt valami levert és könyörgő. A két föltámasztott rud olyan volt, mint két ég felé emelt kar. Az egész alkotmány kificamodott. Alatta lógott Homo lánc.

Ujra megtalálni életünket, boldogságunkat, szerelmünket, epedőn odarohanni és reávetni magunkat, úgy látszik, mintha ez törvény lenne és a természet így akarná. Igen, kivéve, ha mélyen megrendültünk. Aki áruláshoz hasonló szerencsétlenségekből menekült ki egészében megrendülve és tájékozatlanul, tartózkodó lesz még örömeiben is, retteg attól, hogy a saját végzetét hozza azokra, akiket szeret, úgy érzi, hogy félelmesen ragályos és csak óvatosan halad a boldogság felé. A paradicsom újra megnyílik, ő körülnéz, mielőtt belépne.

Gwynplaine a fölindulástól inogva, körülnézett.

A farkas csöndesen lefeküdt a lánc mellé.

Barkilphedro a sasra célzott és eltalálta a galambot.

A kocsi lépcsőjét lebocsájtották, az ajtó nyitva állt; senki sem volt bent; a kevés világosság, ami az első ablakon behatolt, homályosan világította meg a fülke belsejét. Bús félhomály uralkodott benne. Ursusnak a lordokat dicsőítő föliratai láthatók voltak a rozoga deszkákon, melyek kívülről a falakat, belülről pedig a burkolatot alkották. Gwynplaine az ajtó mellett egy szögön ujjasát és bőrgallérját pillantotta meg, mint a morgueban a halott ruháit.

Rajta pedig e pillanatban nem volt sem mellény, sem kabát.

A kocsi eltakart valamit, ami a födélzeten az árboe tövében feküdt és amit a lámpa megvilágított. Derekalj volt, melynek egyik csücskét látni lehetett. Nyilván feküdt rajta valaki. Mozgás látszott a homályban.

Valaki beszélt. Gwynplaine a fülke mögött hallgatt...

Ursus hangja volt.

Ez a látszólag durva, alapjában oly gyöngéd hang, mely annyit korholta és oly helyesen vezette Gwynplainet gyermeksége óta, nem csengett már oly élénken és bölesen. Bizonytalan és halk lett és minden mondat végén sóhajba fult. Már csak homályosan hasonlított Ursus régi, hajlékony és szilárd hangjához. Olyan ember hangja volt, akinek a boldogsága meghalt. Árnyékká lehet a hang is.

Ugy látszott, Ursus inkább magával beszélt, mint másvalakivel. Tudjuk, hogy szokása volt monológokat tartani.

Gwynplaine visszatartotta a lélegzetét, hogy egy szót se veszítsen el abból, amit Ursus beszélt és eze- ket hallotta:

— Ez a fajtája a hajóknak veszedelmes. Nincs korlátja. Az ember belegurul a tengerbe és semmi sem tartja vissza. Ha vihar van, le kell menni a födélzet alá, ami borzasztó lehet. Egy ügyetlen moz-

dulat, egy kis ijedtség és megvan az ütőérdaganat. Erre már láttam példákat. Ah, istenem, mi lesz velünk? Alszik? Igen, alszik. Legalább azt hiszem, alszik. Öntudatlan lenne? Nem. Az érverése elég erős. Bizonyosan alszik. Az álom halasztás. Ez a legjobb arra, hogy ne lásson semmit. Mit lehetne tenni, hogy ne zörögjenek itt? Uraim, ha van valaki a földélzeten, kérem, ne csináljanak zajt. Ne jöjjenek erre, ha tehetik. Tudják, hogy kimélni kell a gyöngéledő nőket. Lázás. Nagyon fiatal. Kis gyermek, akinek láza van. Idetettem a derékalját, hogy szabad levegőn legyen. Azért mondom el ezeket, hogy kimélttel legyenek iránta. A kimerültségtől lerogyott ide, mintha elvesztette volna az eszméletét. De csak alszik. Szeretném, ha nem ébresztenék föl. A nőkhöz fordulok, ha hölgyek is vannak itt. Fiatal leány, meg kell sajnálni. Csak szegény komédiások vagyunk, kérem, legyenek jószívvvel hozzánk és aztán, ha kell valamit fizetni azért, hogy ne zörögjenek, megfizetem. Köszönöm, hölgyeim és uraim. Van itt valaki? Nincs. Azt hiszem, nincs itt senki. Hiába beszélek. Annál jobb. Uraim, köszönöm, ha itt vannak és nagyon köszönöm, ha nincsenek itt. — Verejtékeznek a homloka. — Rajta, menjünk vissza a gályarabságba, vegyük föl újra az igát. A nyomor visszatért. Megint visz az ár. A kéz, a szörnyű kéz, melyet nem látunk, de mindig magunkon érzünk, hirtelen visszafordított bennünket a végzet sötét oldala felé. Jó, lesz bátorságunk. Csak beteg ne legyen ez a leány. Ostobának látszhatom, hogy hangosan beszélek egyedül, de éreznie kell, hogy van valaki körülötte, mikor fölébred. Csak hirtelen ne ébresszék föl! Semmi zajt, az égre! Nem volna jó, ha hirtelen fölráznák! Boszszantó lenne, ha valaki ezen az oldalon járkálna. Azt hiszem, az emberek alusznak a hajón. Hálát adok a gondviselésnek ezért az engedményért. Nos! és Homo hol van? A nagy zavarban elfelejtettem megkötni, már azt sem tudom, mit csinállok; most már több mint egy órája, hogy nem látom; kiment valahová vacsorát keresni. Csak valami baj ne érjel Homo! Homo!

Homo szeliden csapkodta farkával a földélzet deszkáit.

— Te itt vagy! Hála istennek! Ha Homo is elvész, az már sok lett volna. Szétveti a karjait. Talán fölébred. Hallgass, Homo. Az apály kezdődik. Azonnal indulunk. Azt hiszem, ma szép éjszakánk lesz. Nincs szél. A lobogó függ az árboe hosszában; kellemes utunk lesz. Nem tudom, hogy állunk a holddal, de csak addig, míg a felhők megmozdulnak. Nem lesznek hullámok. Szép idő lesz. Milyen halavány. Ez a gyöngeségtől van. De nem, hiszen piros. Ezt a láz okozza. De mégsem, csak rózsás. Jól érzi magát. Már nem látok tisztán. Szegény Homom, már nem látok jól. Tehát újra kell kezdeni az életet. Újra munkához fogunk. Lásd, már csak ketten vagyunk. Ő érte fogunk dolgozni, te meg én. Ez a mi gyermekünk. Oh! a hajó mozog. Indulunk. Isten veled, London! Jó estét, jó éjszakát, az ördögbe! Ah! a szörnyű London!

A hajó valóban nehézkesen megmozdult. Hasadék támadt a hid és a hajó oldala között. A hajó farán egy ember állt, nyilván a hajógazda, aki előjött a hajó belsejéből, eloldotta a kötelet és a kormányrudat igazgatta. Ez az ember, aki csak a csatornát figyelte, amint illik olyan emberhez, akiben a hollandi és a matróz kettős hidegvére van, nem hallott és nem látott mást, csak a szelet és a vizet, a kormányrud végére hajolt és beleolvadva a homályba, a hajó egyik szélétől a másikig jött-ment, mint egy kísértet, akinek gerenda van a vállán. Egyedül volt a fődélzeten. Amíg a folyamon volt a hajó, több emberre nem volt szükség. Néhány perc múlva a víz sodrában voltak. Minden ingás nélkül ereszkedtek lefelé. A Themse csöndes volt, az apály nem zavarta meg. A visszahuzódó víz sebesen ragadta magával a hajót. London fekete árnyképe elenyészett mögötte a ködben.

Ursus folytatta.

— Mindegy, digitalist fogok neki adni. Csak el ne veszítse az öntudatát. Verejtékezik a tenyere. De hát mit vétettünk a jó istennek? Milyen gyorsan jött mindez a szerencsétlenség! A baj iszonyu sebesen támad. Lezuhan egy kő, melynek karmai vannak, karvaly, mely lecsap a pacsirtára. Ez a végzet. És most itt heversz, kedves gyermeke! Az ember Lon-

donba jön, mondván: nagy város, melyben szép épületek vannak. Southwark pompás külváros. Letelep-
szik ott. Most pedig utálatos vidékek ezek. Mit esi-
náljak? Örülök, hogy elmehetek? Ma április 30-ika
van. Mindig félttem április hónaptól; április hónap-
nak csak két boldog napja van: az 5-ik és a 27-ik;
négy szerencsétlen napja: a 10-ik, a 20-ik, a 29-ik és
a 30-ik. Ezt már Cardon kalkulusai kétségtelenné
tették. Szeretném, ha már elmulna ez a nap. Az el-
utazás kissé könnyit rajta. Hajnaltájt Gravesendben
leszünk és holnap este Rotterdamban. Teringette,
újra kezdem a régi életet a kunyhóban; huzni fog-
juk, ugy-e, Homo?

Halk koppantás jelezte a farkas beleegyezését.

Ursus folytatta:

— Ha az ember megszabadulhatna a fájdalom-
tól, mint ahogy megszabadul egy várostól! Homo,
még boldogok lehetnénk. Fájdalom, mindig itt volna,
aki már nincs. Egy árnyék megmarad azokon, akik
tulélik. Tudod, kiről beszélek, Homo. Négyen vol-
tunk, most csak hárman vagyunk. Az élet nem más,
mint lassu elvesztése mindannak, amit szeretünk.
A fájdalom hosszú láncolata marad utánunk. A vég-
zet az elviselhetetlen fájdalom hosszú sorával rémü-
letben tart bennünket. Azután még esodálkoznak,
hogy az öreg emberek mindig a régi dolgokkal hoza-
kodnak elő. A reménytelenség teremti a tökfilkókat.
Derék Homom, a hátsó szél kitart. Már semmit sem
látni a szent Pál-templomból. Nemsokára Greenwich
előtt leszünk. Akkor már jó hat mérföldet megtet-
tünk. Oh! örökre hátat fordítok a gyűlöletes főváro-
soknak, tele papokkal, hatóságokkal és csőceseléssel.
Inkább a falevelek mozgását nézem az erdőben. Min-
dig izzad a homloka! Nem szeretem ezeket a vastag
kék ereket az alsó karján. Ez a belső láztól van. Ez
megöl engem. Aludj, gyermekem.

Ekkor egy hang szólalt meg, leirhatatlan, iste-
nien komoly hang, mely olyan volt, mintha messzi-
ről szólna, egyszerre a magasságból is, a mélységből
is, Dea hangja.

Mind semmi volt, amit Gwynplaine eddig érzett.
Most az ő angyala szólalt meg. Ugy tetszett neki,

hogy az életen túl, messzi egekben hangzanak a szavak.

A hang így szólt:

— Jól tette, hogy elment. Ez nem az a világ, ahova ő illett. Csakhogy nekem is el kell vele szállnom. Atyám, én nem vagyok beteg, hallottam beszélni az imént, jól éreztem magam, aludtam. Atyám, én boldog leszek.

— Gyermekeim — kérdezte Ursus aggódó hangon —, hogy érted ezt?

— Atyám, ne gyötörje magát — volt a felelet.

Csönd lett, mintha lélegzetet venne, aztán néhány lassan kiejtett szót hallott Gwynplaine:

— Gwynplaine nincs itt többé. Most igazán vak vagyok. Én nem ismertem az éjszakát. Az éjszaka a távollét.

A hang megint elhallgatott, aztán folytatta:

— Mindig aggódtam azon, hogy elrepül; éreztem, hogy az égbe való. Egyszerre elszállt. Így kellett végződnie ennek. A lélek elköltözik, mint a madár. De a lélek fészke a mélységben van, ahol a nagy mágnes vonz mindent és én jól tudom, hol találok Gwynplainet. Nem tévesztem el az utat, látod. Atyám, oda le kell mennem. Később te is utánunk jössz. És Homo is.

Homo meghallotta a nevét és koppantott egyet a farkával.

— Atyám — beszélt tovább a hang — megérti, hogy attól a pillanattól kezdve, mióta Gwynplaine nincs többé itt, ez már elvégezett dolog. Ha akarnék sem maradhatnék, mivel lélegzetet kellennem. Nem kell olyat kívánni, ami lehetetlen. Gwynplaine-nel voltam, tehát — oly egyszerű — éltem. Gwynplaine nincs többé és én meghalok. Ez egyre megy. Vagy neki kell visszajönnie, vagy nekem is el kell mennem. Minthogy ő nem jöhet vissza, én elmegyek. Meghalni jó. Eppen nem nehéz. Atyám, ami itt elalszik, meggyullad másutt. Ezen a földön élni, ahol vagyunk, szüntelen szivszorulás. Nem lehet az, hogy mindig szerencsétlenek legyünk. Akkor az emberek elmennek oda, amit csillagoknak neveznek, ott összeházasodnak, el nem hagyják egymást soha, szeretik egymást, örökké szeretik és ez a jó Isten.

— No, ne haragudjál — mondta Ursus.

A hang folytatta:

— Például a múlt évben, a múlt év tavaszán, együtt voltunk, boldogok voltunk, a mostanihoz képest bizony nagy a különbség. Nem emlékszem már, melyik kisvárosban voltunk, ott fák voltak és én hallottam énekelni a fülemüléket. Aztán Londonba jöttünk. Minden megváltozott. Nem szemrehányás, amit mondok. Az ember idegen vidékre jut, nem tudhat előre semmit. Atyám, emlékszik? egy estén, mikor egy nő volt a nagy páholyban, akiről azt mondta: ez hercegnő! én elszomorodtam. Azt hiszem, jobb lett volna, ha megmaradunk a kisvárosokban. De Gwynplaine jól tette. Most rajtam a sor. Mint-hogy maga beszélte el nekem, hogy egészen kicsi voltam, mikor anyám meghalt, hogy a földön feküdtem, éjszaka a hóban, mely eltematett és hogy ő, aki maga is egyedül volt, fölemelt engem és így maradhattam életben, nem csodálkozhat azon, hogy ma föltétlenül el kell mennem, hogy megnézzem a sirban, ott van-e Gwynplaine. Mert az egyetlen dolog, ami az életben valóban létezik, a sziv, az élet után pedig a lélek. Bizonyára számolt azzal, amit mondok, nemde, atyám? De mi mozog itt? úgy érzem, mintha mozgó házban lennénk, de mégsem hallom a kerekek zörgését.

Kis szünet után a hang folytatta:

— Nem tudom jól megkülönböztetni a tegnapot a mától. Nem panaszkodom. Nem tudom, mi történt, de valaminek történnie kellett.

Ezeket a szavakat mélységes és vigasztalan szelidséggel ejtette ki és sóhajtva, amit Gwynplaine meghallott, így fejezte be:

— El kell mennem, ha ő vissza nem jön.

Ursus komoran, halkán dörmögte:

— Nem hiszek a visszatérő lelkekben.

Aztán megszólalt:

— Bárkán vagyunk. Azt kérdezted, miért mozog a ház, azért, mert hajón vagyunk. Csillapodj. Ne beszélj sokat. Leányom, ha egy kis barátság van benned irántam, ne izgasd föl magad, nehogy lázad legyen. Öreg létemre, nem bírnám elviselni, ha megbetegednél. Kimélj engem, ne légy beteg.

A hang újra megszólalt:

— Miért keressem a földön, ha csak az égben lehet megtalálni.

Ursus megpróbált tekintélyes hangon felelni:

— Csillapodj. Vannak pillanatok, mikor az eszed nincs egészen a helyén. Ajánlom, hogy maradj nyugodtan. Különböznem tartozol tudni, mi az a visszérpattanás. Nyugodt lennék, ha te is nyugodt lennél. Gyermekem, te is tégy valamit az én kedvemért. Ő vett föl téged, de én fogadtalak be téged. Beteggé teszed magadat. Ez baj. Csillapodj és aludj el. Minden jól fog menni. Becsületszavamra esküszöm, minden jól fog menni. Nagyon szép az idő. Mintha megrendeltük volna ezt az éjszakát. Holnap Rotterdamban leszünk, egy hollandi városban a Maas torkolatánál.

— Atyám — szólt a hang —, ha valaki gyermek-kora óta mindig együtt volt valakivel, nem kellene elválasztani őket, mert akkor meg kell halniok és nincs mód arra, hogy másképp cselekedhessenek. Én nagyon szeretlek téged, de mégis érzem, hogy már nem vagyok egészen nálad, noha még nem vagyok egészen nála sem.

— Rajta — sürgette Ursus —, törekedj aludni.

A hang azt felelte:

— Abban elég részem lesz.

Ursus remegő hangon folytatta:

— Mondom, hogy Rotterdamba megyünk, egy hollandi városba...

— Atyám — szólt a hang —, én nem vagyok beteg, ha emiatt aggódik, nyugodt lehet, nincs lázam, kissé melegem van, ez az egész.

— A Maas torkolatánál — dadogta Ursus.

— Jól érzem magam, atyám, de lássa, érzem, hogy meghalok.

— Ne gondolj ilyesmire — mondta Ursus.

És hozzátette.

— Istenem, csak valami megrázkódtatás ne érje!
Csönd lett.

Egyszer csak Ursus fölkiáltott:

— Mit csinálsz? Miért kelsz föl? Könyörgöm, maradj fekvé!

Gwynplaine remegett és előrenyújtotta a fejét.

A fölतालált paradicsom itt lenn.

Meglátta Deát. Egyenesen állt a derekaljon. Hosszu, fehér, zárt ruha volt rajta, mely csak vállának kezdetét és a nyaka hajlását engedte látni. Az ujjak elrejtették a karjait és a redők betakarták lábait. Láthatta a kezeit, melyeken kékes ágakban duzzadt föl a láztól forró visszerek hálózata. Borzongott és nem ingadozott, inkább ingott, mint a nád-szál. A lámpa alulról világította meg. Szép arcát nem lehet leírni. Kibontott haja lebegett. Könny nem gördült le orcáin. Tűz és éjszaka volt a szemében. Halványsága olyan volt, mintha isteni élet sugárzott volna keresztül a földi alakon. Finom és törékeny teste belevegyült és fölolvadt ruhája redőiben. Egész teste hullámozott, mint a lobogó láng. De érezni lehetett, hogy már kezd pusztá árnyékká átváltozni. Tágranyított szemei ragyogtak. Mintha sirból támadt volna föl, mint egy lélek a hajnali fényben.

Ursus, akit Gwynplaine csak hátulról látott, rémülten emelte föl a karjait.

— Leányom! oh! Istenem, ime elfogja a láz! A láz! Amitől félted. Megrázkódtatásnak nem szabad őt érni, mert megölheti, de kellene az a megrázkódtatás, hogy meg ne örüljön. Halott vagy örült! Micsoda helyzet! Mit tegyek, Istenem?! Leányom, fekdj vissza!

Ezalatt Dea beszélt. Hangját alig lehetett megkülönböztetni, mintha már az ég sűrűsége helyezkedett volna közé és a föld közé.

— Atyám, tévedsz. Nincs lázam. Jól hallok mindent, amit mondsz. Azt mondod, hogy sokan vannak, várnak, játszanom kell ma este, én szívesen játszom, látod, hogy eszemnél vagyok, de nem tudom, hogyan játsszunk, hiszen én is meghaltam, Gwynplaine is meghalt. De én azért mégis megyek. Készen vagyok játszani. Én itt vagyok, de Gwynplaine nincs többé.

— Gyermekem — ismételte Ursus —, fogadj szót, fekdj vissza ágyadba.

— Nincs többé! Nincs többé! Oh! milyen sötét van!

— Sötét! — dadogta Ursus. — Most először mondja ki ezt a szót!

Gwynplaine zaj nélkül fölment a lépcsőn a fülkébe, leakasztotta a szőgről ujjasát és bőrgallérját, fölhuzta az ujjast, nyakába vette a gallért és lement a lépcsőn, folyton a szekér, a kötélzet és az árbo árnyékában.

Dea tovább suttogott, ajkai mozogtak és a sutogás lassanként dalláimmá változott. Az önkivület szüneteiben dudolni kezdte a rejtelmes fölhívást, melyet annyiszor intézett Gwynplainehez a *Legyőzött kaosz*-ban. Énekelt és dala bizonytalan, gyöngé volt, mint a méhzümmögés:

Noche, quita te de alli,
La alba canta...

Félbeszakította:

— Nem, az nem igaz, nem haltam meg. Mit mondtam? Fájdalom, még élek. Én élek és ő meghalt. Én lenn vagyok, ő fönt van. Ő elment és én itt maradtam. Nem hallom már járni és beszélni. Isten kis időre nekünk adta a paradicsomot, aztán visszavette. Gwynplaine! vége mindennek! Nem érzem többé magam körül. Soha. A hangja! Nem hallom többé a hangját.

És énekelte:

Es menester a cielos ir...
...Dexa, quiero,
A tu negro
Caparazon.

És kitárta karjait, mintha a végtelenben keresne támaszt.

Gwynplaine a hirtelen kövé dermedt Ursus mellett fölemelkedve, Dea elé térdelt.

— Soha! — mondta Dea. — Soha nem hallom többé!

És magánkívül újra énekelni kezdett:

Dexa, quiero.
A tu negro
Caparazon!

Akkor meghallott egy hangot, a torrón szeretett hangot, mely felelt neki:

O ven! ama!
Eres alma,
Soy corazon.

És megérezte kezei között Gwynplaine fejét. Leirhatatlan kiáltásban tört ki:

— Gwynplaine!

Csillagfény gyult ki sápadt arcán és lehanyatlott. Gwynplaine fogta föl a karjaiban.

— Él! — kiáltott Ursus.

Dea ismételte: — Gwynplaine!

És feje Gwynplaine arcához hajolt. Halkan mondta:

— Leszálltál hozzám! Köszönöm.

És Gwynplaine karjai között, Gwynplaine térdén ülve, felé fordította kedves arcát és Gwynplainre szögezte sötétséggel és sugarakkal teli szemeit, mintha látna.

— Te vagy! — mondta.

Gwynplaine esókokkal borította ruháját. Vannak olyan kifejezések, melyek egyszerre szavak, kiáltások és zokogások. Minden elragadtatás és minden fájdalom összeolvad bennük és együtt tör ki. Nincs értelmük és mindent megmondanak.

— Igen, én! én vagyok! én Gwynplaine! Akinek te vagy a lelke, érted? Én, akinek te vagy a gyermeke, hitvese, csillaga, lehellete! Én, akinek te vagy az élete, én, aki számára te vagy az örökkévalóság! Én vagyok! Itt vagyok, a karomban tartlak. Élek. Tied vagyok. Ah! ha meggondolom, hogy a vég előtt álltam! Egy pillanattal később! Homo nélkül! Majd elmondom neked. Mily közel van az öröm a kétségbeeséshez! Dea, éljünk! Dea, bocsáss meg nekem! Igen, a tiéd örökre! Igazad van, érintsd meg a homlokomat, győződj meg, hogy én vagyok. Ha tudnád! De semmi sem tud többé elválasztani egymástól. A pokolból jöttem és visszaszállok a mennyországba. Te azt mondod, hogy leszállok; nem, emelkedem. Itt vagyok veled. Örökre, mondom! Együtt! Együtt vagyunk! Ki hitte volna? Megtaláltuk egymást. Minden bajnak vége. Csak a bűbajos jövődő van előtt-

tünk. Ujrakezdjük az életünket boldogan és úgy bezárjuk az ajtót, hogy a rossz sors ne tudjon beférközni. Mindent elmesélek neked. Bámulni fogsz. A hajó elindult. Senki sem teheti meg nem történtté. Uton vagyunk, megszabadultunk. Elmegyünk Hollandiába, megesküszünk, megkeresem a kenyeremet, ki akadályozhatja meg? Többé nincs mitől félni. Imádlak!

— Ne olyan sebesen! — dadogta Ursus.

Dea reszketve, a mennyei érintés remegésével simogatta Gwynplaine arcát. Hallatszott, amint magában mondta:

— Ilyen lehet Isten.

Megérintette ruháit.

— Az ujjas — mondta. — A börgallér. Semmi sem változott. Minden úgy van, mint azelőtt.

Ursus bámulva, kábultan, nevetve, könnyekben uszva nézte őket és így beszélt magában:

— Semmit sem értek az egészből. Képtelen hülye vagyok. Gwynplaine él! És én láttam eltemetni. Sirok és nevetek. Ez az egész tudományom. Olyan ostoba vagyok, mintha én is szerelmes lennék. De az is vagyok. Mind a kettőjükbe szerelmes vagyok. Vén számár, eredj! Sok az indulat. Sok a fölindulás. Ettől félttem. Nem, ezt akartam. Gwynplaine, kiméld! Igazán ölelkeznek. Ahhoz semmi közöm. Én csak néző vagyok. De amit érzek, furcsa. Élősdije vagyok a boldogságuknak és kiveszem belőle a részem. Nem hiába vagyok itt; mégis, úgy érzem, valamiért vagyok itt. Gyermekeim, megáldalak benneteket.

És mialatt Ursus magában beszélt, Gwynplaine fölkiáltott:

— Dea, nagyon szép vagy. Nem tudom, hol volt az eszem ezekben a napokban. Nincs más senki a földön, csak te. Viszontlátlak és alig tudom elhinni. Ezen a bárkán! De mondd, mi történt hát? Milyen állapotba juttattak! Hol van a Green-Box? Ellopták töletek és elűztek. Gyalázat. Ah! Megbosszulum! Megbosszullak, Dea! Velem lesz dolguk. Én Angolország pairje vagyok.

Ursus, mintha egy üstökös zuhant volna a melle közepébe, hátratántorodott és figyelmesen méregette Gwynplainet.

— Nem halt meg, ez világos, megbolondult volna?

És gyanakodva vakarta a fülét.

Gwynplaine újra kezdte:

— Nyugodj meg, Dea. A lordok házában mondom el a panaszomat.

Ursus megint megnézte és ujja hegyével a homloka közepére bökött.

Aztán visszatért a szerepéhez:

— Az nekem mindegy, dörmögte. Egyre megy. Légy bolond, ha akarsz, Gwynplainem. Ez joga az embernek. Én boldog vagyok. De mit jelent mindez?

A hajó lágyan és sebesen futott, az éjszaka mindig sötétebb lett, az oceánról jövő köd eltakarta az eget, szél nem fujt, alig lehetett néhány nagyobb csillagot látni, azok is kialudtak egymás után és kis idő múlva már egy sem látszott, az ég fekete volt, végtelen és enyhe. A folyam kiszélesedett, a két part már csak két vékony barna vonal volt jobbról-balról, azok is csaknem beleolvadtak az éjszakába. Mélységes nyugalom volt ebben a homályban. Gwynplaine félig ült és átölelve tartotta Deát. Beszéltek, kiáltoztak, csevegtek, suttogtak. Mámoros párbészéd. Hogyan lehetne téged lefesteni, ó öröm?

— Életem!

— Mennyországom!

— Szerelmem!

— Én boldogságom!

— Gwynplaine!

— Dea! részeg vagyok. Engedd megcsókolnom a lábaidat.

— Igazán te vagy?

— Annyit kellene mondanom ebben a pillanatban. Nem is tudom, hol kezdjem.

— Egy csókot!

— Ó hitvesem!

— Gwynplaine, ne mondd, hogy szép vagyok. Te vagy szép.

— Megtaláltalak, szivemhez szorítalak. Ez valóság. Te az enyém vagy. Nem álmodom. Csakugyan te vagy. Lehetséges? igen. Ujra enyém az élet. Ha tudnád, mennyi mindenféle esemény történt velem! Dea!

— Gwynplaine!

— Szeretlek!

És Ursus azt dörmögte:

— Nagyapai örömeiket érzek.

Homo előbujt a szekér alól és szerényen járt egyiktől a másikhoz, nem követelte, hogy figyeljenek reá, keresztül-kasul megnyalt mindent, majd Ursus nagy cipőit, majd Gwynplaine gallérját, egyszer Dea ruháját, másszor a derekalját. Ő így szokott áldást osztani.

Elhagyták Chathamot és a Medway torkolatát. Közeledtek a tengerhez. A sötét végtelenség olyan derüs volt, hogy a Themsen minden zavar nélkül jöttek végig; semmi különös műveletre nem volt szükség, egy matrózt sem hívtak a fődélzetre. A hajó másik végén a hajógazda még mindig egyedül állt a rud mellett és kormányozott. Hátról nem is volt több ember, csak ez az egy; elől a boldog emberek csoportját világította meg a lámpás, akiket a szerencsétlenségnek hirtelen üdvösséggé változott fenekén ért a nem remélt viszontlátás.

IV.

Nem. Ott fönt.

Dea egyszerre kibontakozott Gwynplaine karjaiból és fölemelkedett. Két kezét a szívére szoritotta, mintha meg akarná akadályozni, hogy megrepedjen.

— Mi bajom lehet? — mondta. — Valami bajom van. Megfojt az öröm. Nem tesz semmit. Ez jó. Megjelenésed Gwynplainem, megrázott. A boldogság csapása volt. Mikor az egész mennyország megnyílik a szívben, ez megrészegít. Távol tőled, azt hittem, meghalok. Te adtad vissza nekem az elmuló életet. Mintha valami elszakadt volna bennem; a sötétség szakadt szét és én éreztem fölszállni az életet, az égő, lázas, gyönyörűséges, életet. Rendkívüli ez az élet, amit te adtál nekem. Annyira mennyei, hogy már kissé fáj. Mintha a lélek megnőne és alig találna helyet a testünkben. E szeráfi élet, az életnek ez a teljessége, föltódul a fejembe és keresztülhatol rajtam. Különös, de nagyon boldog érzésem van. Gwynplaine, új életre ébresztettél.

Elpirult, aztán elsápadt, azután újra elpirult és összeroskadt.

— Oh jaj! — mondta Ursus — megölted.

Gwynplaine kitárta karjait Dea felé. Halálos aggodalom a legnagyobb elragadtatásban, milyen csapás! Ő maga is lerogyott volna, ha nem kellett volna Deát támogatnia.

— Dea! — kiáltotta remegve — mi bajod?

— Semmi — felelte. — Szeretlek.

Ugy feküdt Gwynplaine karjaiban, mint egy darab odadobott vászon. Kezei lecsüngtek.

Gwynplaine és Ursus lefektették Deát a derék-aljra. Gyöngé hangon beszélt:

— Fekve nem tudok lélekzeni.

Fölültették.

Ursus azt mondta:

— Egy párnát!

Dea felelt:

— Minek? itt van Gwynplaine.

És Gwynplaine vállára hajtotta a fejét. Gwynplaine mögötte ült és őt támasztotta, a szeme tele volt a szerencsétlenség örületével.

— Ah! — mondta Dea — oly jól érzem magam!

Ursus megfogta a csuklóját és számlálta az érverést. Nem csóválta a fejét, nem mondott semmit és nem lehetett kitalálni, hogy mit gondol, csak szempilláinak gyors mozgásáról, amelyek göresösen kinyíltak és becsukódtak, mintha a könnyek áriját akarta volna visszatartani.

— Mi baja? — kérdezte Gwynplaine.

Ursus Dea baloldalához tartotta a fülét.

Gwynplaine hevesen ismételte a kérdést és rettegott, hogy Ursus felelni fog reá.

Ursus nézte Gwynplainet, aztán Deát. Sápadt volt. Azt mondta:

— Canterbury magasságában lehetünk. Grave-send ide nem lehet nagyon messze. Szép időnk lesz egész éjjel. Nem kell félnünk tengeri támadástól, mert a hadiflották a spanyol partokon vannak. Jó utunk lesz.

Dea összegörnyedve és mindig sápadtabban gyűrögette vonagló ujjaival ruhája szövetét. Kimondhatatlan gondolattal fölsóhajtott és azt suttogta:

— Én értem, mit jelent ez. Meghalok.

Gwynplaine borzadva fölállt. Ursus támogatta Deát.

— Meghalni! Te, meghalni! nem, az nem lehet! Te nem halhatsz meg. Meghalni most! meghalni azonnal! ez lehetetlen. Isten nem olyan kegyetlen. Téged nekem adna és elvenne ugyanabban a percben? Nem. Ilyesmi nem történhet. Akkor Isten azt akarná, hogy kételkedjünk benne. Akkor kelepce lenne minden, a föld, az ég, a gyermekek bölcsője, az anyák teje, az emberi sziv, a szerelem, a csillagok! Akkor Isten áruló és az ember rászédett lenne! Akkor nem volna semmi! Akkor meg kellene gyálázni a teremtést! Akkor feneketlen mélység lenne a mindenség! Te nem tudod, mit mondtál, Dea! Te élni fogsz. Követelem, hogy élj. Engedelmeskened kell. Férjed és urad vagyok. Megtiltom, hogy itthagyj! Oh egek! Oh nyomorult emberek! Nem, az nem lehet. És én ittmaradnék a földön teutánad! Ez olyan szörnyű, mintha nem lenne többé nap. Dea, Dea, térj magadhoz. Ez csak egy pillanatig tartó aggodalom, ami el fog mulni. Néha megborzong az ember, aztán nem gondol többé reá. Okvetlenül szükségem van arra, hogy jól érezd magad és ne szenvedj többet. Te, meghalni! Mit vétettem ellened? Ha erre gondolok, az eszem elhagy. Egymáséi vagyunk, szeretjük egymást. Nincs okod elmenni. Igazságtalan lenne. Bünt követtem el? Előbb megbocsátottál nekem. Oh! te nem akarod, hogy kétségbeesett, gonosztevő, őrült, kárhozott legyek! Dea! Kérlek, esedezem, összetett kezekkel könyörgöm, ne halj meg.

És haját tépve öklével, az iszonyodástól haldokolva, a sirástól fuldokolva, lábaihoz vetette magát.

— Gwynplainem — mondta Dea — nem az én hibám.

Kevés rózsaszínű hab jelent meg az ajkán, amit Ursus a ruha szélével letörült, anélkül, hogy a térdelő Gwynplaine látta volna. Gwynplaine átölelve tartotta Dea lábait és mindenféle zavaros szavakkal könyörgött hozzá:

— Mondom neked, nem akarom. Te, meghalni! Nincs erőm elviselni. Meghalhatsz, de velem együtt. Másképp nem. Te, meghalni, Dea! Nincs reá mód, hogy beleegyezzem. Istenségem! Szerelmem! Értsd meg hát, hogy itt vagyok. Esküszöm, hogy élni fogsz.

Meghalni! Hiszen akkor nem gondolsz arra, mivé lennék a haláloed után. Ha fogalmaid lenne arról, mennyire szükségem van reá, hogy el ne veszítselek, látnád, hogy ez lehetetlen. Dea! Senkim sincs, csak te, látod. Rendkívüli az, ami velem történt. Te nem tudod, hogy az egész életen keresztül mentem néhány óra alatt. Megismertem egy dolgot, azt, hogy nincs semmi. Csak te. Ha te nem lennél, a mindenségnek nem lenne értelme. Maradj. Irgalmazz nekem. Ha szeretsz, élj. Megtaláltalak, meg akarlak tartani. Várj egy kissé. Nem lehet így elmenni, amikor alig voltunk együtt néhány pillanatig. Ne légy türelmetlen. Oh! Istenem, mennyit szenvedek. Ezt nem akard, ugy-e? Belátod, hogy nem tehettem másképp, hiszen a wapentake jött értem. Meglátod, mindjárt könnyebben fogsz lélegzeni. Dea, minden rendbe jött. Boldogok leszünk. Ne taszíts a kétségbeesésbe. Dea! Nem vétettem ellened!

Ezeket a szavakat nem mondta, hanem zokogta. Erződött belőlük a csüggedés és a lázadás keveréke. Gwynplaine kebléből fohászkodás szállt, amely odavonzotta volna a galambokat és ordítás, amely megfutamtotta volna az oroszlánokat.

Dea felelt neki mindinkább elhaló hangon és majdnem minden szó után megállva:

— Fájdalom! Minden hasztalan. Látom, szerelmem, hogy mindent elkövetsz, amit lehet. Alig egy órája még akartam meghalni, most már nem akarok. Gwynplaine, imádott Gwynplainem, milyen boldogok voltunk! Isten téged az én életembe tett és most elvesz engem a tiedből. Elmegyek. Emlékezni fogsz a Green-Boxra, ugy-e? És a te szegény, kis, vak Deádra? Emlékezni fogsz az énekekre. Ne felejtsd el a hangomat és ahogy mondani szoktam: szeretlek! Visszajövök, hogy elmondjam neked éjszaka, amikor alszol. Megtaláltuk egymást, de az öröm nagyon is nagy volt. Azonnal be kellett végződnie. Én megyek el először. Pedig nagyon szeretem atyámat, Ursust és testvérünket, Homot. Jók vagytok. Itt nincs levegő. Nyissátok ki az ablakot. Gwynplainem, nem mondtam el neked, de amikor egyszer egy asszony jött az előadáshoz, féltékeny voltam. Te azt sem tudod, kiről beszélek, ugy-e? Takarjátok be a karjaimat. Kissé fázom. És Tibi? és Vinos? hol vannak? Az ember azzal végzi, hogy mindenkit sze-

ret. Barátságunkba fogadjuk azokat, akik látták, hogy boldogok voltunk. Hálásak vagyunk, hogy jelen voltak, amikor elégedettek voltunk. Miért is mult el mindez? Nem igen értem, mi történt két nap óta. Most pedig meghalok. Hagyjatok a ruhámban. Imént, amikor magamra vettem, azt gondoltam, hogy ez lesz a szemfedőm. Meg akarom tartani. Gwynplaine csókjai vannak rajta. Oh! Ugy szerettem volna még élni. Milyen bájos életünk volt guruló kunyhónkban! Énekeltünk. Én hallgattam a tapsokat! Milyen jó volt, hogy sohase váltunk el egymástól! Ugy láttam, mintha felhőben éltem volna veletek, mindent tudtam, vak voltam, de azért megkülönböztettem a napokat, tudtam, hogy reggel van, mert hallottam Gwynplainet, tudtam, hogy éjszaka van, mert Gwynplaineről álmodtam. Éreztem, hogy valami körülvesz, beburkol és az az ő lelke volt. Szeliden imádtuk egymást. Mindez elmúlt, nincs többé ének. Oh jaj! Hát nem lehet még egy kicsit élni? Te gondolni fogsz reám, szerelmem.

Hangja mindig jobban gyöngült. A haldoklás gyászos hanyatlása elfojtotta a lélegzetét. Ujjaival megszorította a hüvelykujját, ami annak a jele, hogy az utolsó pere közeledik. A kezdődő angyal dadogása hallatszott ki a haldokló szüz halk hörgéséből.

Még suttogott:

— Emlékezni fogtok reám, nemde, mert nagyon szomorú lenne meghalni, ha senki sem emlékezne meg rólam. Néha gonosz voltam. Bocsássatok meg mindnyájan. Biztosan tudom, hogyha a jó Isten akarta volna, minthogy nem foglalunk el sok helyet, még boldogok lettünk volna. Gwynplainem, megkereshettük volna a kenyerünket és együtt lehettünk volna más országban is, de a jó Isten nem akarta. Én nem tudom, miért halok meg. Sohasem panaszkodtam a vakságomért, nem sértettem meg senkit. Nem kívántam soha jobbat, csak vakon maradhasak te melletted. Oh! Milyen szomorú elmenni!

Ezek a szavak már lihegtek és egymásután aludtak ki, mintha elfújták volna őket. Alig hallották már.

— Gwynplaine! — kezdte újból —. Nemde, gondolsz reám? Szükségem lesz reá, amikor már halott leszek.

Hozzátette:

— Oh! tartsatok vissza!

Aztán, egy kis csönd után, azt mondta:

— Jöjj utánam, amint csak lehet. Nagyon szerencsétlen leszek nélküled még Isten mellett is. Ne hagyj soká egyedül, én kedves Gwynplaineem! Itt volt a paradicsom. Odafönt csak az ég van. Ah! megfulladok! Szerelmem! Szerelmem! Szerelmem!

— Kegyelem! — kiáltotta Gwynplaine.

— Isten veled! — mondta Dea.

— Kegyelem! — ismételte Gwynplaine.

És rátapasztotta ajkát Dea kihülő, szép kezére. Egy pillanatig olyan volt, mintha nem lélegzett volna többet.

Aztán fölemelkedett a könyökére, mély villám-lás cikázott keresztül a szemein és ajka leírhatatlan mosolyra nyílt. Hangja fölsendült élenken.

— Világosság! — kiáltotta. — Látok!

És utolsót lehelt.

Mozdulatlanul és mereven visszahanyatlott a derékaljra.

— Meghalt — mondta Ursus.

És a szegény, jó, öreg ember, összetörve a kétségbeeséstől, meggörnyesztette kopasz fejét és elrejtette zokogó arcát Dea lábainál a ruha ráncaiba. Ugy maradt ott eszméletlenül.

Akkor Gwynplaine borzalmas lett.

Fölállt, fölemelte a homlokát és belenézett a feje fölött a mérhetetlen éjszakába.

Azután — senki sem látta, pedig talán nézte őt valaki, aki láthatatlan volt — kiterjesztette karjait a fölöttünk levő mélység felé és azt mondta:

— Jövök.

És elindult a hajó széle felé a födélzeten, mintha valami látomány vonzotta volna.

Néhány lépésre a mélység tátongott.

Lassan ment és nem nézett a lábai elé.

Éppen úgy mosolygott, mint az előbb Dea.

Egyenesen előre ment. Mintha látott volna valamit. A szemében valami fénylett, mintha távoli lélek világossága tükröződött volna benne.

Fölkiáltott: „Igen!“

Minden lépéssel közeledett a hajó széléhez.

Egyenesen, fölemelt karokkal, hátravetett fejvel, merev szemmel ment, kísérteties mozdulatokkal. Sietés és habozás nélkül haladt, végzetes kimért-

séggel, mintha nem lett volna előtte a tátongó örvény és a nyitott sir.

Suttogott: „Légy nyugodt. Követlek. Jól látom a jelet, amint felém intesz.“

Nem vette le a szemét az ég egy pontjáról. Mosolygott.

Az ég tökéletesen fekete volt, nem voltak többé csillagok, de egyet ő nyilván látott.

Végigment a födélzetén.

Néhány merev és síri lépéssel a hajó szélére ért.

— Jövök — mondta. — Dea, itt vagyok.

És tovább ment. Párkány nem volt. Az üresség volt előtte. Reátette a lábát.

Lezuhant.

Az éjszaka sűrű és siket volt, a víz mély. Elmerült. Nyugodtan, komolyan. Senki sem látott, senki sem hallott semmit. A hajó tovább vitorlázott, a víz tovább folyt.

A hajó nemsokára kiért az Océánra.

Mikor Ursus magához tért, nem látta Gwynplai-
net és észrevette Homot, aki a hajó szélén üvöltött a sötétségbe és nézte a tengert.

Vége.

A MÁSODIK KÖTET TARTALMA

MÁSODIK RÉSZ.

A KIRÁLY PARANCSÁRA.

(Folytatás.)

Harmadik könyv.

A hasadék kezdete.

I. A Tadcaster-fogadó — — — — —	7
II. Ékesszólás a szabadban — — — — —	10
III. Melyben az ismeretlen újra megjelenik — —	15
IV. Az ellentétek megbarátkoznak a gyűlöletben	20
V. A wapentake — — — — —	24
VI. A macskák kikérdezik az egeret — — — — —	27
VII. Mi oka lehet az aranynak, hogy a csőcselék rézgarasok közé keveredjék? — — — — —	35
VIII. A mérgezés jelei — — — — —	41
IX. Abyssus abyssum vocat — — — — —	45

Negyedik könyv.

A földalatti tömlőc.

I. Szent Gwynplaine megkísértése — — — — —	57
II. A tréfától a komolyságig — — — — —	64
III. Lex, rex, fex — — — — —	70
IV. Ursus kikémeleli a rendőrséget — — — — —	72
V. Gonosz hely — — — — —	77
VI. Milyen tisztviselők voltak a hajdani parókák alatt — — — — —	79
VII. Remegés — — — — —	82
VIII. Fohászkodás — — — — —	84

Ötödik könyv.

A tenger és a sors ugyanazon fuvallattól kavarog.

I. Törékeny dolgok szilárdsága	101
II. Nem téved el, ami tévelyeg	110
III. Nincs ember, aki Szibériából hirtelen Szenegálba kerülhetne anélkül, hogy eszméletét veszítené	121
IV. Igézet	123
V. Az ember azt hiszi, hogy emlékszik, pedig felejt	129

Hatodik könyv.

Ursus külsejének változásai.

I. Amit az embergyülölő mond	139
II. ...és amit tesz	142
III. Bonyodalmak	153
IV. Moenibus surdis campana muta	156
V. Az államérdek dolgozik úgy a kis dolgokban, mint a nagyokban	161

Hetedik könyv.

A titáni nő.

I. Ébredés	173
II. A palota és az erdő hasonlósága	175
III. Éva	179
IV. Sátán	186
V. Megismerkednek, de nem ismerik egymást	197

Nyolcadik könyv.

A capitolium és a szomszédsága.

I. Felséges dolgok boncolása	203
II. Pártatlanság	215
III. A régi terem	223
IV. A régi kamara	228
V. Gögös csevegések	233
VI. A felső és az alsó	240
VII. Az emberi viharok rosszabbak, mint az oceán viharai	244
VIII. Jó testvér lenne, ha nem lenne jó fiu	260

Kilencedik könyv.

A romok.

I. A rendkívüli nagyságon keresztül jut az ember a rendkívüli nyomorhoz	269
II. A hamu	272

Befejezés.

A tenger és az éjszaka.

I. A házőrző kutya lehet őrangyal is	291
II. Barkilphedro a sasra célzott és eltalálta a galambot	295
III. A fölthalált paradicsom itt lenn	302
IV. Nem Ott fönt	307

VICTOR HUGO

a világirodalom egyik legnagyobb alakja. Élete egy Franciaország történetével a XIX. században. Neve és a francia forradalom nagy eszméi egyet jelentenek. Életpályájának főbb állomásait a francia történelem nagy eseményei jelzik. Apja Napoleon tábornoka. Tízennégyéves korában már tragédiát ír, huszonhároméves korában a becsületrend lovagja. De már 1848-ban köztársaságpárti és amikor föllép Napoleon Lajos, egy nagy történelmi név hazug és méltatlan képviselője, akkor Victor Hugo a radikalizmus részszóvivője. Az államesiny után menekülnie kell és tizenkilenc évet tölt el száműzetésben. Ebben az időben készült el egyik legérettebb és legszebb alkotása:

A TENGER MUNKÁSAI.

VICTOR HUGO

egész élete és minden írói munkája a legnagyobb emberi eszméket szolgálta. A francia nagy forradalom gondolatvilágának egyenes örököse, a

SZABADSÁG, EGYENLŐSÉG, TESTVÉRISÉG

hirdetője. Eszméi szembeállították korával, lángoló elkeseredésének, a mindennemű zsarnokság és elnyomás ellen harsonás szavakkal vívott harcainak ez a magyarázata. Mélységes részvét fűti át lelkét minden korok és népek elnyomottjaival szemben, a letipott és béklyókba vert ember szenvedései a tengelye és központja egész írói munkásságának.

A TENGER MUNKÁSAI

főhőse:

GILLIAT

könnyes sorsa minden részvétünket megérdemli, titáni erőfeszítésének leírását soha, senki nem tudja elfelejteni.

A TENGER MUNKÁSAI

egyike a világirodalom legszebb és leghatalmasabb regényeinek.

ZOLA

életének főműve egy hatalmas könyvsorozat megalkotása, keresztmetszete a második császárság egész társadalmának. Bonaparte Lajos társadalma a maga egészében bontakozik ki a Rougon-ciklus köteteiből.

ZOLA

tudományos alapon dolgozott, ezt a nagy ciklust az átöröklés problémájának a megvilágítására is szentelte. Eredménye: megdöbbentő erejű, kolosszális leírások, mozgalmas cselekmények, a társadalom minden bűnének leplezetlen föltárása. A sorozat legszebb, önmagukban is megérthető kötetei felejthetetlen élményt jelentenek minden olvasónak.

ZOLA

az igazság költője. Írói hagyatékában egész sora a jegyzőkönyveknek maradt reánk, melyek világosan megmutatják ennek a nagy írónak a dolgozómódját. A legpontosabban megfigyelte a dolgokat és mindig a leplezetlen valóságot kereste. Hires mondása:

AZ IGAZSÁG UTBAN VAN

valóságos jelszava lett korának. Munkái:

*Az álom,
Emberi bestia,
Az igazság,
Jó polgári koszt,
Nana,
Olivier Beccaille,
A patkányfogó,
A pénz,
Claude vallomásai,
Összeomlás,
Termékenység,
A malom ostroma,
Lourdes, Róma, Páris*

kivétel nélkül mind ennek a nagy jelszónak a hirdetői.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

